

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૮૭૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ મૃગાલોચની

વિષય ૬-૩

મૃગસોચની

અથવા

માયા.—પ્રાખલ્ય.

ભાગ ૨ જો.

(અદ્ભુત ઘટનાયુક્ત નવલકથા)

સંપાદક

વ્રજલાલ જશવંત ઠક્કર,

તાંત્રી 'બ્રહ્મજ્ઞા-ખંધુ'—અમદાવાદ.

પ્રકાશક

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,

બુકસેલર ઝૂંડ પબ્લીશર

ત્રણ હરવાળા—અમદાવાદ.

વિક્રમાબ્દ ૧૯૭૪

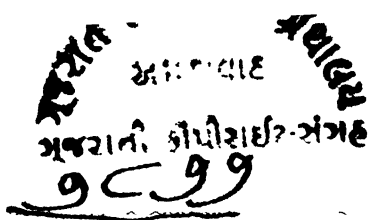
પ્રથમાવૃત્તિ.

ખ્રિસ્તાબ્દ ૧૯૧૮

પ્રત ૧૦૦૦.

મુદ્રિત ૩. ૧-૮-૦.

આ નવલકથાના સ્વામિત્વના સર્વાધિકાર પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદમાં ખમાસાની એટ પાસે આવેલા ધી નટાર પ્રિન્ટીંગ
પ્રેસમાં ભોગીલાલ નારાયણસ બોડીવાળાએ છાપી.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ કું.	નિરાશાનો નાશ કિંવા આશાનો પ્રકાશ ...	૧
૨ જી.	ભયંકર બેઢબરમોથી બરપૂર ખંડેર ...	૮
૩ જી.	સુંદરીઓનો સોદાગર ...	૧૮
૪ થું	સોદાગર સપડાયો... ...	૨૮
૫ મું	દષ્ટિમિલન ...	૩૫
૬ હું	મૃગલોચની અને કિશોરીનું મિલન ...	૫૨
૭ મું	જલદુષ્ટ પુસ્તકની પ્રાપ્તિ અને ગૂમ થવું ! ...	૫૬
૮ મું	વનવિહારિણી વનલતા ...	૮૧
૯ મું	પ્રેમિક પ્રેમિકાનો પત્રવ્યવહાર ...	૯૩
૧૦ મું	બહુરૂપીઓનો પરાજય ...	૧૦૫
૧૧ મું	વનલતાની શોધમાં... ...	૧૧૩
૧૧ મું	આશ્ચર્યજનક ચમત્કાર ...	૧૧૬
૧૩ મું	કૂરસિંહનું મૃત્યુ ...	૧૧૭
૧૪ મું	ખંડેરનો ખગ્ગનો ...	૧૪૮
૧૫ મું	સ્વપ્નનો ચમત્કાર કે સત્યનો સાક્ષાત્કાર ? ...	૧૫૧
૧૬ મું	દુશ્મનનો દગો ...	૧૭૦
૧૭ મું	રાજકુમારનું મિલન... ...	૧૮૭
૧૮ મું	અજીતસિંહનું અપૂર્વ કૌશલ... ...	૧૯૪
૧૯ મું	વિજયપ્રાપ્તિ અને રાજસિંહાસનારૂઢ થવું ...	૨૦૭
૨૦ મું	અદ્ભુત યોગી મહારાજા ...	૨૧૪
૨૧ મું	ક્ષમાપ્રાપ્તિ અને સંસારિત્યાગ... ...	૨૩૨
૨૨ મું	ચિત્રનગરનો અલૌકિક ચમત્કાર ...	૨૩૮ થી ૨૪૪

૨૧. વ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કરકૃત પુસ્તકો.

પુસ્તકનું નામ.

મૂલ્ય.

*૧ પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા (સંક્ષિપ્ત પ્રેમકથા)...	...	૦—૩—૦
૨ નિર્ભાગી કુસુમ (”)...	...	૦—૪—૦
૩ સમાજ (સ્વ. સાક્ષર રમેશદત્તની નવલકથાનો સર્વોત્કૃષ્ટ અનુવાદ)	૧—૦—૦
*૪ વાર્તાવિહાર (નવ ઐતિહાસિક પ્રેમકથાઓ)	૦—૧૨—૦
૫ મિલન-મંદિર (સામાજિક આદર્શ નવલકથા)...	...	૧—૪—૦
૬ સરોજ સુંદરી (”)...	...	૧—૮—૦
૭ વનવાસિની (રસિક પ્રેમકથા)	૧—૪—૦
*૮ ગૃહિણી કે દેવી ? (સામાજિક નવલકથા)	૦—૧૨—૦
૧૦ ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ! (સ્ત્રીઓપયોગી નવલકથા)	...	૧—૪—૦
૧૧ કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-પ્રાંધન (સચિત્ર)	૧—૧૨—૦
૧૨ ” , , ભાગ ૨ જો , ,	...	૧—૧૨—૦
૧૩ પિશાચિની કે પ્રેમજ્વ ? (અદ્ભુત નવલકથા)	૧—૮—૦
૧૪ સંસાર કે નરકાગાર ? (વીસમી સદીનું સંસારચિત્ર)	...	૧—૮—૦
૧૫ સ્વર્ગમાં શયતાન ! (રસિક નવલકથા)	૧—૪—૦
૧૬ અંગના કે દેવાંગના ? (, , આદર્શ , ,)	૧—૮—૦
૧૭ અકબર રાજ્ય રહસ્ય ભાગ ૧ લો (જનાનખાના- ના ભેદભરમો)	૧—૪—૦
૧૮ , , ભાગ ૨ જો (, ,)	...	૧—૪—૦

૧૯ રણધેલા રજપૂતો બા. ૧ ભો (પ્રશંસનીય વીરકથા)	૧—૮—૦
૨૦ " બા. ૨ ભો (")	૧—૮—૦
૨૧ લાવણ્યમયી (ઐતિહાસિક નવલકથા)	૧—૦—૦
૨૨ રાજનન્દિની અથવા હૃદયત્રિપુટી . (")	૧—૦—૦
૨૩ ગુલશાના (")	૧—૦—૦
૨૪ મનોહારિણી માયા ... (")	૧—૮—૦
*૨૫ ચિત્તોડપર ચહાઈ ... (")	૧—૦—૦
*૨૬ નવીન સંન્યાસી (પ્રેમકથા)	૦—૮—૦
૨૭ કુલભૂષણ મહિલા (સ્ત્રીઓપયોગી નિબંધસંગ્રહ)	૧—૦—૦
*૨૮ ટૂંકી વાર્તાઓ ભાગ ૨ ભો (સસ્તા સાહિત્યદ્વારા પ્રકાશિત)	
*૨૯ મહાન એલેકઝાંડરનું અસ્ત્ર " .	
*૩૦ જગવિખ્યાત પુરુષો ભાગ ૨ ભો (ઍડસ્ટન અને પ્રિન્સ ગિસ્માર્કની જીવનકથા) 	
૩૧ નારી મહિમા નિરૂપણ . (છપાય છે) ...	૧—૮—૦

મહાદેવ રામચંદ્ર જીગુષ્ટે,

બુકસેલર અને પબ્લીશર

ત્રણ દશાબ્દ—અમદાવાદ.

* આ ચિત્રવાળી પુસ્તકો હાલ મળતાં નથી.

નૂતન હુન્નરસાગર.

જાતિ અનુભવ તેમજ વિવિધ ગ્રંથોના આધારે આ પુસ્તકમાં વિવિધ હુન્નર ઉપર ધણી જ લખાણથી માહિતી આપેલી હોવાથી ગમે તેવો અજ્ઞાન માણસ પણ આ પુસ્તક વાંચવાથી હુન્નર શીખી શકે છે. આમાં મીણુખત્તીઓ, જુદી જુદી જાતના સુકા રંગ, જુદી જુદી જાતના સાણુઓ, જુદી જુદી જાતનાં વારનીસો, જુદા જુદા સીમીન્ટો, ખેતીવાડી અને જમીનની પરીક્ષા, તરેહતરેહનાં ખાટનો, કાચ, લાખ, ચામડા તેલ, અત્તરો, અર્કો, ચાંદી સોના તથા ત્રાંખાના ગીલ્ટ ચઢાવવાની ક્રિયા તેમજ તે સાફ કરવાની રીત તથા લાલ, લીલી, કાળી, સોનેરી તેમજ રબ્બર સ્ટેમ્પની, ટાઇપરાઇટરની શાહીઓ, ચાહ, શાહી, દારૂ, તેજા, લોહી વગેરેના ડાઘા કાઢાડવા વિષે તેમજ મોતી ઉપરના ડાઘ કાઢવા વિષે; બપોરીયા, કુલ્કરણી, જુદી જુદી જાતનાં હવાઇખાણો, રંગબેરંગી દીવાસળી વગેરે દારૂ કામની સંપૂર્ણ માહિતી; શરીર ઉપરના વાળ દૂર કરવાની, શરીર સફેદ કરવા વગેરે; જુદી જુદી જાતના ઝેરના ઉપાય તથા જુદી જુદી જાતના ચલમોના પ્રયોગો લગભગ ૧૩૦૦ આપેલા છે. શીખાઉ તેમજ અજ્ઞાન માણસોને આ ધણુંજ ઉપયોગી થાય તેમાં નવાઈ નથી. ગ્લેજ ઉંચા કાગળ, પાકું સોનેરી પૂઠું પૃષ્ઠ ૩૫૦ હોવા છતાં માત્ર કીમત બે રૂપિયા.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર,

ત્રણ દર્વાજા—અમદાવાદ.

રૂપીયા સવામાં ઈંગ્રેજ શીખવું છે. ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર જેટલું ઈંગ્રેજ શીખવનાર આજકાલ સર્વ બાબતોમાં અને સર્વ ઠેકાણે ઈંગ્રેજ બા-
પાનો પ્રચાર થવાથી ઈંગ્રેજ નહિ. બહુનારાઓને શું નથી
વેઠવું પડતું ? સારી શુદ્ધિ હોવા છતાં તેમજ સારા હુનરો આ-
વડતા હોવા છતાં રક્ત ઈંગ્રેજ નહિ બહુવાથી કેટલા શુદ્ધિ-
શાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે જ આવુંજ છે તો ખરીદો.

ધી સેલ્ફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર

રાજભાષા

આ પુસ્તક ઈંગ્રેજ બહુનારાઓને માટે એક રત્નરૂપ છે થોડી
મહેનતે અને રોજ થોડું થોડું બહુવાથી આ પુસ્તકના આધારે
ઈંગ્રેજ શીખી શકાય છે, અક્ષરજ્ઞાન, લખતાં, બોલતાં, કાગળ
લખતાં, વગેરે શીખવાનું આ હિતમ સાધન છે. આજ સુધી
આવી જાતનાં બહાર પડેલાં તમામ પુસ્તકો કરતાં આમાં દોઢો
સમાસ છે, નાનપણમાં બહુવાનો યોગ નહીં થયેલા યુવાનોને
ઈંગ્રેજ બહુવાનું આ એક અમૂલ્ય સાધન છે. (વિશેષ ખાત્રી માટે
વિદ્વાનો, વર્તમાનપત્રો તેમજ આ પુસ્તક ઉપરથી અભ્યાસ કર-
નારાઓના અભિપ્રાયો આમાં આપેલા છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૬૪ છે
આટલી સગવડતા હોવા છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોષ્ટેજ માફ.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજે.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર,

• ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

ઈંગ્રેજ થોડુ ભણેલા મારે નવી સગવડ.

ઈંગ્રેજ થોડુ ભણેલાઓને પત્રવ્યવહારનું સંપૂર્ણ

જ્ઞાન આપનાર

ધીએહરીડ કોરસપોન્ડન્સ.

અથવા રોજનો પત્રવ્યવહાર. આમાં રોજીનો, સગાજાનાં વગેરે સાથેનો પત્રવ્યવહાર અરજીઓ, ભક્ષામણપત્રો, વ્યાપારીઓ, ધંધાદારીઓ વગેરેને લખતો પત્રવ્યવહાર, રેલ્વેકંપની તથા પોસ્ટ ખાતાના પત્ર વ્યવહાર, મંદવાડ, મરણ તથા તે સંબંધીના દિલસોજી પત્રો, સરકારી કામ બાબતના કાગળો, પત્રો, ચાંદ, તથા ખેતાબ, પદવીઓ વિગેરે પત્ર વ્યવહારનાં જોઈએ તેવા તૈયાર નમુના તથા તેનો ગુજરાતીમાં અર્થ સાંથે આપેલો હોવાથી સાધારણ ભણેલાઓને પણ ઘણા જ ઉપયોગી છે. આ ચેપાડી તમે એક વખત ટેબલ ઉપર રાખશો તો તમને તે ટેબલ ઉપરથી ખસેડવાનું મન શરૂ નહિ એજ તેની ચોખ્ખતા બતાવાવે છે કે તે કેટલી ઉપયોગી છે. છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

। ॐ तत्सत्परमात्मने नमः ।

મૃગલોચની

અથવા

માયા પ્રાબલ્ય.

ભાગ ૨ નો.

—:~:—

પ્રકરણ ૧ હું.

નિરાશાનો નાશ કરિ'વા આશાનો પ્રકાશ.

રસ્તે જતાં રાજકુમાર વીરસિંહનું ચિત્ત અત્યંત અસ્થિર બની ગયું. મૃગલોચની અને દિશોરીને મારી નાખતાંની સાથે જ માયાપની ફિક્ક, યુદ્ધની ધૂન, જ્યોતિસિંહની દિલોગ્નન દોરતી આદિ સર્વ વીર-સિંહ ભૂતી ગયો. રસ્તે ત્રણે જણા આઘ્યા જતા હતા. સર્વની આગળ મહારાણા કનકસિંહની ગાંસડી ઉચ્છાને લક્ષ્મણસિંહ આવતો હતો. તેની પાછળ વીરસિંહ અને જ્યોતિસિંહ આવતા હતા. પોતે ક્યાં જાય છે, શા માટે જાય છે તેનું વીરસિંહને ગિદ્ગિદ્ધ જ્ઞાન નહોતું. દિવસ ચઢતાં ચઢતાંમાં તેઓ ત્રણે જણા એક ધીય જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં ગયા પછી જ્યોતિસિંહના કહેવાથી લક્ષ્મણસિંહે કનકસિંહની ગાંસડીને નીચે ઉતારી દીધી. પછીથી તેણે રાજકુમારને પાસે જ પડેલા એક પથરપર બેસવાનું કહ્યું; કિન્તુ

રાજકુમાર જોમો જ રહ્યો તેના અંતરમાં આ સમયે અપાર વ્યથા થતી હતી.

રાજકુમાર વીરસિંહની સ્થિતિ જોઈને જ્યોતિસિંહ ધણો ગ-ભરાયો. રાજકુમારના જીવન માટે તેના અંતરમાં આશંકા ઉપજી. વીરસિંહને તેના દેહનું ભાન નહોતું. તેની દૃષ્ટિ તેજોહીન બની ગઈ હતી. મુખમંડળ ચિંતામગ્ન બની ગયું હતું.

જ્યોતિસિંહે વીરસિંહનો હાથ પકડી તેને પથ્થરપર બેસાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો; કિન્તુ કુમાર ગળડી પડ્યો અને તેનું મસ્તિષ્ક એ પથ્થર સાથે અથડાયું તેથી અદ્વકાળમાં જ તે બેશુદ્ધ બની ગયો.

હવે વીરસિંહના જીવન માટે જ્યોતિસિંહના અંતરમાં પ્રયત્ન સંશય ઉપજ્યો. તેનાથી ધૈર્ય ધારણ કરી શકાય નહિ. પોતાના પ્રાણાધિક મિત્રની આવી શોચનીય સ્થિતિ જોઈને તે છૂટે મ્હોંડે રડી પડ્યો. તેની સાથે લક્ષ્મણસિંહે પણ રુદન કરવા માંડ્યું. જ્યોતિસિંહ રુદન કરતાં કરતાં કહેવા લાગ્યો:—“અરેરે કુમાર ! તમે દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો કે શું ? કયા પ્રાણહારક અમંગલજનક પ્રસંગે તમારા અંતરમાં મૃગસોચની માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો હતો એ સમજી શકાતું નથી. તમારી જીંદગી આટલી ટૂંકી હશે એમ અમે જાણતા નહોતા. રાજકુમાર ! આજ સુધી તમે મ્હારાપર એક સગાલાઇ કરતાં વિ-શેષ સ્નેહ રાખ્યો હતો; છતાં આપે આજે કરતાથી આ દીન મિત્રનો ત્યાગ કેમ કર્યો છે ?”

જ્યોતિસિંહ આવી રીતે વિલાપ કરતો હતો એવામાં નિમ્ન-લિખિત વચનો તેના સાંભળવામાં આવ્યાં:—“લાઇ ! તમે નિષ્પ્રયોજન શા માટે શોક કરો છો ? રાજકુમારની ઉમ્મર અઘાપિ ધણી છે. એમને મારનાર અઘાપિ કોઇ ઉત્પન્ન થયો નથી વળી કોઇ કસ્યાણ-

કર કિંવા શુભજનક પ્રસંગે જ તેમના અંતરમાં રાજનન્દિની મૃગલોચની માટે પ્રેમ ઉપજ્યો છે. એનું પરિણામ અત્યુત્તમ આવનાર છે. રાજકુમાર સાથે મૃગલોચનીનું શુભવ્રજન થશે એટલું જ નહિ; પરંતુ આ રામગદનું રાજસિંહાસન પણ તેમને પ્રાપ્ત થશે. વળી તેઓ ખીજ પછી ઘણા દેશો જીતીને પોતાને સ્વાધીન કરશે. તેમનાથી રાજનન્દિની મૃગલોચનીને વિશેષ તેજસ્વી અને શરવીર બે પુત્રો થશે; આમ જતાં તમે અધીરા બની જઈને શા માટે આક્રંદ કરો છો ? ”

જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહ એઠ્ઠમ શાન્ત થઈ ગયા. તેઓ પોતાની આસપાસ દૃષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યા. જ્યોતિસિંહ વિચારવા લાગ્યો:—“ આ શું ? આ આનંદજનક વચનો ઉચ્ચારનાર મહાનુભાવ કોણ હશે ? ત્રિકાળજ્ઞાની મહાત્મા સિવાય આવું ભવિષ્ય અન્ય કોઈ ભાષે એ સર્વથા અસંભવિત છે. આ ભવિષ્યવાણી ભાખનાર મહાપુરુષને શોધી કાઢવા જોઈએ ” આમ વિચારી જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહ ઉપર્યુક્ત વચનો ઉચ્ચારનારની આબુખાબુમાં તપાસ કરવા લાગ્યા. એવામાં પુનઃ તેણે સાંભળ્યું કે:—“ આ તરફ દૃષ્ટિ કરો. ”

જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહે જે દિશા તરફથી આ અવાજ આવ્યો તે દિશા તરફ જોયું તો તેમણે જગન્નાથ જ્યોતિષીને એક વૃક્ષપરથી નીચે ઉતરતો જોયો.

જગન્નાથ જ્યોતિષીએ વૃક્ષપરથી નીચે ઉતરી જ્યોતિસિંહ પાસે આવીને કહ્યું:—“ આપ ચિંતા કરશો નહિ. જે વચનો મહેં ઉચ્ચાર્યા છે એ સર્વથા સત્ય જ છે. હું મહારાણા કનકસિંહના પક્ષમાં હોવા છતાં આપને આપના હિતની વાત કેમ કહું છું એનું કારણ પણ અદ્યપકાળમાં જ આપના જાણવામાં આવશે, તથા આપ મને આપનો

સાચો દોસ્ત સમજજો. પહેલાં રાજકુમારને શુદ્ધિમાં લાવવાની જરૂર છે; પછીથી આપણે આપણી વાતચિત કરીશું.”

તત્પશ્ચાત્ જગન્નાથે જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહની દૃષ્ટિસમક્ષે એક જડીબુટ્ટીને હાથમાં ને હાથમાં મસળી તેનાં બે બિંદુઓ રાજકુમારનાં નેત્રોમાં નાખ્યાં. ‘બાકીના રસને કુમારના તાણુપર ઘસી તેના પર પોતાની આદરનો એક કડકો ફાડી બાંધી દીધો. પછીથી તેઓ કુમારની શુદ્ધિમાં આવવાની રાહ જોવા લાગ્યા.

અડધો કલાક પણ પસાર નહિ થયો હોય એવામાં કુમારનાં નેત્રોનો રંગ બદલાવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે તેના હાથપગ પણ હાલવા લાગ્યા. નાડી ઠેકાણે આવવા લાગી. છેવટે ત્રણ ચાર છીંકા બાદ તે પૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવી બેઠો થયો તો તેણે જગન્નાથ જ્યોતિષી સાથે લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિસિંહને પોતાની પાસે બેઠેલા જોયા. તેણે પૂછ્યું:—“ કેમ, મળને શું થયું હતું ?”

ઉત્તરમાં જ્યોતિસિંહે સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. વીરસિંહે જ્યોતિષીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને કહ્યું:—“ મહારાજ ! આપે મહારાજ પર શા હેતુથી કૃપા કરી છે એ હકીકત મળને સત્વર કહો, કેમ કે, મહારાજ અંતરમાં અસંખ્ય તર્કવિતર્ક ઉત્પન્ન થાય છે. ”

જ્યોતિષીએ કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! આ સઘળી ઇશ્વરી માયા છે. આપની સાથે રહી આપની સેવા બજાવવાની પ્રયત્ન ઇચ્છા મહારાજ અંતરમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. જો મહારાજા કનકસિંહ યોગ્યતાની કદર કરનાર હોત તો હું તેમના માટે મહારો જીવ સુદ્ધાં આપત; પરંતુ તેમને મનુષ્યના ગુણની પરીક્ષા નથી. જે મનુષ્ય ગુણવાન જનોનો યથોચિત સત્કાર નથી કરતો તેની સેવા કરવી એ મૂર્ખમતિનું કાર્ય છે. કનકસિંહ ઘણો સ્વાર્થપરાયણ છે. જો ગમે એવા સદ્ગુણી અને

બુદ્ધિશાળી મનુષ્યથી પણ તેનું કાર્ય દૈવયોગે બગડે છે તો તે તેના-
પર પોતાનો કોંઈ ઉતાર્યા સિવાય સ્થિર થતો નથી. વળી તે ઘણો
જ અધર્મી છે. કાંઈ ભલો માણસ તેના સહવાસમાં એક ક્ષણ પણ
રહી શકે તેમ નથી. આથી મ્હારો પણ હવે એના સહવાસમાં રહે-
વાનો બિદ્ધિ વિચાર નથી. આપ જેવા સુયોગ્ય અને પાત્રપરિક્ષક
પુરુષ મ્હેં બીજા કોઈ જોયા નથી; તેથી જ આપના સહવાસમાં
રહેવાની ઇચ્છા મ્હારા અંતરમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. ઘણા દિવસથી
મ્હારી આવી ઇચ્છા હતી; પરંતુ મ્હારી સત્યતાની આપને સાબિતી
આપી શકું એવો અત્યાર સૂઝીમાં એક પણ સુયોગ મ્હને પ્રાપ્ત
નહિ થયાથી મ્હારી ઇચ્છાને મ્હેં મ્હારા અંતરમાં જ શમાવી રાખી
હતી. વળી બહુરૂપીઓ ગમે એટલો વિશ્વાસ બતાવે-સત્ય વચનો
ઉચ્ચારે તો પણ કોઈ એકાએક તેમનો વિશ્વાસ રાખતું નથી. આજે
જ મ્હને ઇચ્છિત સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે; કેમ કે આજનો દિવસ
આપના માટે ઘણો સંકટજનક હતો. એ પ્રકારની ખાતરી મ્હારાણા
કનકસિંહની આજની લુચ્ચાઈથી આપને થઈ ગઈ હશે !”

જ્યોતિષીનું અંતિમ વાક્ય સાંભળી સર્વ ચમકી ઊઠ્યા. ત્રણે
જણા તેમની વિશેષ પાસે આવીને બેઠા. જ્યોતિસિંહે અધીરતાથી
પૂછ્યું:—“ જ્યોતિષીજી, જલ્દી કહો કે, કાલે મ્હારાણા કનકસિંહે
કેવી રીતે લુચ્ચાઈ કરી છે ?”

“ મ્હારાણા કનકસિંહનો એવો કાર્યદોષ છે કે જ્યારે તે કોઈ
મહત્વનું કાર્ય કરે છે ત્યારે એ સંબંધી મ્હને અવશ્ય પૂછે છે. અમુક
કાર્ય કરવાની હું ના કહું છું તો પણ તે પોતાના દુરાગ્રહી સ્વભાવને
વશ થઈને એ કાર્ય કરે છે અને વારંવાર સંકટમાં ફસાય છે. મ્હારી
સત્ય સલાહથી કેટલીક વખતે ભૈરવનાથ પણ મ્હારાપર વિરક્ત થઈ

ગયો હતો, અને મ્હને કાંઈ પણ નહિ પૂછવા માટે તેણે મહારાજાને બલામણુ કરી હતી. આજે રાત્રે આપની સાથે જે ચાલાકી કરવામાં આવી છે તે નહિ કરવા માટે મ્હેં કનકસિંહને સમજાવ્યા હતા; પરંતુ મહારી સત્ય સલાહ નહિ સ્વીકાર્યાથી પરિણામે ચણ્ડીપ્રસાદ અને જનકીપ્રસાદ નામના બન્ને બહુરૂપીઓનો જીવ ગયો છે. જે આપ મ્હને આપના સહવાસમાં દિંવા પક્ષમાં રાખવાને કબૂલ થતા હો તો એ સઘળી હકીકત હું આપને નિવેદન કરવા તૈયાર છું.”

આ સમયે રાજકુમારે જ્યોતિસિંહના મ્હેં તરફ જોયું. જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“જ્યોતિષીજી, જે આપ સ્વચ્છ હૃદયથી સોગન ખાતા હો તો હું આપને અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક મહારા પક્ષમાં રાખવાને તૈયાર છું.”

જ્યોતિસિંહના અંતરનો સંદેહ દૂર કરવા માટે જગન્નાથે સોગન ખાધા; એટલે જ્યોતિસિંહે તેને સ્નેહાલિંગન કર્યું. આ પ્રસંગે રાજકુમારે પણ પોતાના કંઠમાંની મૂલ્યવાન માળા બહાર કાઢીને જગન્નાથ જ્યોતિષીના ગળામાં પહેરાવી દીધી.

જગન્નાથે કહ્યું:—“રાજકુમારને કાલે શામાટે રાજમહાલયના અતઃપુરમાં કેદ કરવામાં આવ્યા હતા તથા રાત્રે થયેલા ખૂનનું રહસ્ય શું હતું તે લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળો. જ્યારે આપ સૈન્યમાંથી રાજનન્દિનીની શોધ કરવા નીકળ્યા હતા ત્યારે રસ્તામાં બહુરૂપી ભૈરવનાથે આપને જોઈ લીધા હતા. આપના પહેલાં જ તે અહીં આવી પહોંચ્યો તથા મૃગલોચનીને બીજા સ્થળે છુપાવવાના વિચારથી એ ગુફામાં એને લેવા ગયો; પરંતુ તેના પહોંચતાં પહેલાં જ રાજકુમારી ત્યાંથી ગૂમ થઈ ગઈ, તથા તે નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો અને અધોરનાથને સાથે લઈ આપની સર્વેની શોધ કરવા નીકળ્યો. આપને આ જંગ-

લમાં જોઈ તેણે પોતાની વિદ્યા અજમાવી. અધોરનાથે પત્થર ફેંક્યા એટલે લક્ષ્મણસિંહ તેને પકડવા ગયા એટલે ભૈરવનાથ કે જેણે પ્રથમથી જ જ્યોતિસિંહનો વેશ ધારણ કર્યો હતો તે કાણુ જાણે કે શી ચાલાકીથી આપની પાસે આવી આપને બેહોશ બનાવી દિલ્લામાં લઈ ગયો. પછીથી આપના અંતરમાંથી મૃગલોચનીનો પ્રેમ દૂર થઈ જાય અને આપ ભવિષ્યમાં તેની શોધ ન કરો, તેમ જ એટલા માટે કનકસિંહ સાથે આપનું યુદ્ધ ન થાય તથા ચણ્ડીપ્રસાદ અને જનકીપ્રસાદને કે જે સઘળા બહુરૂપીઓમાં ન્હાની ઉમ્મરના હતા તેમને મૃગલોચની અને કિશોરી બનાવવામાં આવ્યા, તથા ક્રોધાવેશમાં જ આપે તેમનો બંનેનો સંહાર કરી નાખ્યો. બીજી બધી હકીકત આપ જાણો જ છો.”

જ્યોતિષીનાં વચનો સાંભળવામાં આવતાં વીરસિંહ અત્યંત પ્રસન્ન થયે. તેણે કહ્યું:—“કેવો ભયંકર વિશ્વાસઘાત ! કેવો દગો !! હવે જ મ્હને માલૂમ પડ્યું કે, ગહારી મૃગલોચની જીવતી છે; પરંતુ હાય, તે ક્યાં કેવી અવસ્થામાં છે? હવે તો તેનો પત્તો સત્વર લાગે તો મ્હારો જીવ નિશ્ચિંત થાય.”

હવે શું કરવું એ સંબંધી તેમણે સર્વેએ મળી ઘણા સમય સૂધી વિચાર કર્યો. અંતે તેમણે એવો નિર્ણય કર્યો કે, જે ભયંકર નિર્જન ગુફામાં પહેલાં યુસફખાનને કેદ કરી રાખ્યો હતો એ ગુફામાં જ મહારાણા કનકસિંહને કેદ કરી રાખવો; પરંતુ સિંહના મ્હોંમાંથી જીભ ખેંચતાં એ ગુફાનું દ્વાર ખુલ્લું થઈ જાય છે; માટે તેને બીજી રીતનું તાળું મારી બંધ કરવી. આ બીજું તાળું વાસવા ઉઘાડવાની રીત જ્યોતિસિંહ સિવાય બીજા કોઈને માલૂમ નહોતી. બીજો નિશ્ચય એ કરવામાં આવ્યો કે, રાજકુમારે રત્નગઢ જવું; કેમ કે, મહારાણો કનક-

સિંહ જ્યાં સૂધી કેદમાં રહે ત્યાં સૂધી યુદ્ધ થવાનું નહોતું; પરંતુ સાવધાનતા રાખવાની આવશ્યકતા હતી, તથા સરહદ પર થોડું સૈન્ય રાખવાની પણ જરૂર હતી. ત્રીજા નિશ્ચયમાં રાજકુમારની પાસે લક્ષમણ-સિંહને રહેવાનું હતું અને ત્રીજા નિશ્ચયમાં જ્યોતિસિંહ અને જ્યોતિપી જગન્નાથે રાજકુમારી તથા કિશોરીની શોધમાં જવાનો ઠરાવ કર્યો. આવા પ્રકારના નિશ્ચય કરી સર્વ પોતાના કાર્યાર્થે ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૨ જી.

ભયંકર ભેદભરમોથી ભરપૂર ખંડેર.

મધ્યાહ્નકાળે એક નાળાના કિનારાપર પડેલી એક પાપણ-શિલાપર બે ખૂંચસૂત સુંદરીઓ બેઠી હતી. બન્નેની સાડી મલિન હોઈ ફાટી ગયેલી હતી. બન્ને ચંદ્રવદનીઓના વદનમંડળપર ચિંતાની ગાદ છાયા છવાઈ રહેલી જોવામાં આવતી હતી. તેમના કૃણુકેશવાપ અસ્ત વ્યસ્ત થઈ તેમની પીઠપર પડ્યા હતા. ચોતરફથી જંગલી જનવરોનો ભયંકર અવાજ વારંવાર સાંભળવામાં આવતો હતો વાયુ એટલા બધા જોશથી ફુંકાતો હતો કે, તેથી એ જંગલ વિશેષ ભયાનક લાગતું હતું.

એ બન્ને સુંદરીઓની રહામે, નાળાની પેલી પાર એક રીંછ પાણી પીવા માટે આવ્યું. રીંછને પાણી પીવા આવેલું જોઈએ બે સુંદરીઓમાં જે અત્પવચકા હતી તેણે બીજને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“સખિ! પેલું જંગલી રીંછ જોયું કે? જો એ દેહાત્મ આપણી પાસે આવી પહોંચશે તો આપણો જીવ લીધા સિવાય રહેશે નહિ. આપણા ભાગ્યમાં

હજી કેટલું દુઃખ ભોગવવાનું નિર્માણ થયેલું છે તેની કલ્પના હું કરી શકતી નથી.”

“રાજનન્દિની ! તમે તમારા અંતરમાં સહજ પણ ભયને સ્થાન આપશો નહિ. એ રીંછ આ પાર નહિ જ આવે, અને કદાપિ આવશે તો હું મ્હારી પાસેનું તીર ફેંકી ક્ષણમાત્રમાં જ તેનો જીવ લઈશ.” રાજનન્દિનીની સખીએ ઘૈરોત્પાદક વચને ઉચ્ચાર્યા.

સહભાગ્યે રીંછ પણ જળપાન કરીને ત્યાંથી જતું રહ્યું. આ બન્ને મુંઢરીએને હવે કદાચ વાંચકબંધુઓ ઝોળખી શક્યા હશે. તેમાંની એક રાજનન્દિની મૃગલોચની અને બીજી તેની જીવનાધિકા સખા કિશોરી હતી. મૃગલોચની રીંછને જતું રહેલું જોઈ સ્વસ્થ થઈ અને કિશોરીને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું:—“સખિ ! હવે આપણે ક્યાં જઈશું ? આં સ્થળેથી આપણું નગર ધી તરફ કેટલા અંતરે આવેલું હશે તેની કલ્પના હું કરી શકતી નથી.”

“રાજકુમારિ ! એ સંબંધી હું પણ કાંઈ સમજી શકતી નથી. નાસતાં નાસતાં આપણે ક્યાં આવી ચઢ્યાં છીએ એ સમજી શકાય તેમ નથી. આ ધીચ અરણ્યમાં હું પૂર્વે કદાપિ આવી નથી; તેથી આ અપરિચિત માર્ગની માહિતી મ્હને ક્યાંથી હોઈ શકે ? રામ-ગઢથી રત્નગઢ જવાના સીધા રસ્તાંની મ્હને માહિતી હતી; પરંતુ એ રસ્તામાં હમણાં અનેક સ્થળે શત્રુનાં સૈનિકાએ છાવણી નાખેલી હોવાથી એ રસ્તેથી આપણે રત્નગઢ સહિસલામત જઈ શકીએ તેમ નથી; પરંતુ ચિંતા કરવાનું પ્રયોજન નથી. મ્હારા અંતરમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે, ઇશ્વર આપણને અવશ્ય સહાયતા કરશે. વળી રાજકુમારિ ! તમે ધન્યા સમક્ષથી બિલકુલ આહાર કર્યો નથી તેથી તમે ક્ષુધાની વ્યથા ભોગવતાં હશો; માટે મ્હારા વાટવામાં જે મેવો

છે તે ખાધને સ્વસ્થ થાઓ, એટલે પછી આપણે ક્યાં જવું તેનો નિર્ણય કરીશું.”

“કિશોરિ! આપણે આ જંગલમાંથી ક્યારે બહાર નીકળીશું તેનો કશો ચોક્કસ નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી; માટે જે મેવો છે તે હાલ ત્હારી પાસે જ રહેવા દે. એ મેવો કદાચ આપણને યથાપ્રસંગે વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે. આ જંગલમાં ઈળાફળાદિનાં અસંખ્ય વૃક્ષો છે તેથી આપણી ક્ષુધાની બધા દૂર કરવામાં અહીં આપણને વિશેષ અડચણ નહિ વેડવી પડે.” મૃગલોચનીએ યથાર્થ વચનો ઉચ્ચાર્યાં.

ત્યાર પછી તેઓ બન્ને જણીઓ નાળાના કિનારાની બાજુપર ઈળાફળાદિની શોધમાં ફરવા લાગી, તથા વિવિધ પ્રકારનાં ફળોનો સંગ્રહ કરવા લાગી. મધ્યાહ્નકાળ વીતી ગયો હતો. જંગલમાં ફરતી ફરતી બન્ને જણીઓ એક ખંડેર પાસે જઈ પહોંચી. આ ખંડેર ઘણું ઊર્ણ થઈ ગયેલું જેવામાં આવતું હતું; પરંતુ જૂતકાળમાં તે કાંઈ રાજમહાલય જ હોય એવી કલ્પના તેને બેતાંની સાથે અંતરમાં ઉપજતી હતી. કેટલાંક સ્થળોએથી તેની પડી ગયેલી દિવાલના પથરો આજુબાજુના પ્રદેશમાં પડી રહેલા હતા. એ ખંડેરના દરવાજા પાસે જતાંની સાથે જ મૃગલોચનીએ કહ્યું:—“બહેન! આ ખંડેર ઘણું અદ્ભુત જણાય છે. એમાં કાંઈ પણ રહસ્ય હોવું નહિએ એમ હું ધારું છું.”

“હમણાં એ સંબંધી વિચાર કરવાની આપણને શી જરૂર છે? જો તમે ખંડેરના આ ઓટલાપર બેસો તો હું આપણા માટે બીજાં થોડાં ફળ ફળાદિ લઈ આવું. એ ફળોનો આહાર ક્યાં પછી આપણે આ ખંડેરમાં જઈ તેના રહસ્યની માહિતી મેળવીશું.” કિશોરીએ કહ્યું.

“ મહારા તો એવો જ વિચાર છે કે, જ્યાં સૂધી આપણને અહીંથી ખરા રસ્તાની માહિતી ન મળે ત્યાં સૂધી આપણે આ ખંડરમાં જ રહીશું, અને અહીંથી કોઈ મુસાફર જતો આવતો જોવામાં આવશે તો તેને રત્નગઢનો રસ્તો પૂછી આપણે રત્નગઢ તરફ વિદાય થઈશું.” ઓટલાપર બેસતાં મૃગલોચનીએ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

“ ઠીક છે. એ સંબંધી આપણે પછીથી પૂરતો વિચાર કરી જેમ ઠીક લાગશે તેમ કરીશું. તમે અહીંથી અન્ય કોઈ પણ સ્થળે મહારા આવ્યા સિવાય જશો નહિ. ફળફળાદિનો આવશ્યક સંગ્રહ કરી હું સત્વર અહીં આવી પહોંચીશ.” કિશોરીએ કહ્યું. આમ કહીને તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

ઘણો સમય વીતી ગયો; પરંતુ કિશોરી પાછી આવી નહિ. તેથી ખંડરના ઓટલાપર બેઠેલી મૃગલોચની વિવિધ પ્રકારના તર્ક-વિતર્ક કરવા લાગી. એ ખંડરમાં કોઈ પણ જોવા જેવું હશે એવો વિચાર કરી મૃગલોચનીએ કિશોરી પાછી આવે ત્યાં સૂધી તેમાં ફરી આવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તરત જ ઓટલાપરથી ઊઠી તેણે ખંડરમાં પ્રવેશ કર્યો; એ ખંડરનો દરવાજો ઘણો મજબુત હતો. કાળના પ્રવાહ સાથે તેનામાં વિશેષ ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવતો નહોતો. ખંડરમાં પ્રવેશ કરતાં જ અંદરના એગાનમાં એક ભવ્ય ઈમારતને ભૂતકાળની કીર્તિસહ ઊભી રહેલી રાજકુમારીએ જોઈ. એ ઈમારતની વચ્ચેનો ભાગ ભાંગી ગયેલો હતો; પરંતુ તેની આસપાસનો ભાગ અઘાપિ સારી સ્થિતિમાં જણાતો હતો. મૃગલોચની સૂક્ષ્મદષ્ટિથી અવલોકન કરતી કરતી એ ઈમારતની બાજુએ આવેલા મયદાનમાં ગઈ તો તે સ્થાનેના ભાગમાં એક મંડપ જોઈ શકી. એ મંડપની ઉપરનો છત્તનો ભાગ જમીનદોસ્ત થઈ ગયો હતો. આસપાસ, ઇંટ,

પત્થર અને માટીના ઢગલા થઈ રહેલા નજરે પડતા હતા. મૃગલોચની ઇમારતની પાછળ આવેલા એક ખુલ્લા મયદાનમાં જઈ પહોંચી, અને આસપાસની વસ્તુઓનું આશ્ચર્યસહ દર્શન કરવા લાગી. ત્યાં આગળ આરસપત્થરના જુજુ થઈ ગયેલા ક્યારાઓ, જમીનદોસ્ત થઈ ગયેલા ધુવ્વારાઓ વગેરે જોવામાં આવતાં પૂર્વે એ એક સુંદર બગીચો હોય એવું અનુમાન તે સહેલાઈથી કરી શકી. આ નાશ પામેલા બગીચામાં થોડે આગળ જતાં પત્થરનો એક બગલો તેની નજરે પડ્યો. એ બગલા પાસે જઈ મૃગલોચની તેનું સૂક્ષ્મદષ્ટિથી દર્શન કરવા લાગી. આ બગલો આરસપત્થરનો હોઈ. તેની કમ્મર સૂચી મ્હોટા કાળા પત્થરો નાખી તેનાપર તેની સ્થાપના કરેલી હતી. આ બગલાની લંબાઈ લગભગ પંદરેક હાથ જેટલી હતી. આ બગલો બનાવનારની કાર્યકુશળતા માટે રાજનન્દિનીના અંતરમાં અપાર માન ઉપજ્યું. એ બગલાનાપર હાથ ફેરવી જોવાની પ્રયત્ન કરી તો તેના અંતરમાં ઉત્પન્ન થઈ. બગલાના અંગપર હાથ ફેરવવામાં આવતાં જ તેણે પોતાની મ્હોટી ચાંચ પહોળી કરી. આવો પ્રકાર જોઈ ભયભીન બની જઈ મૃગલોચની આગળ વધતી અટકી. તે તેનાથી દૂર ખસી જઈને વિસ્મિતદષ્ટિથી તેના તરફ જોતી બિમ્બી રહી; દિનું તે ત્યાં બિમ્બી હતી ત્યાં સૂચી બગલાએ પોતાની પાંખો લંબાવીને તેને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છતાં; રાજનન્દિની સાવધાનતાથી ત્યાંથી ખસી બગલાની પાછળ જઈ બિમ્બી રહી. ત્યાં આગળ જમીનપર પડેલી એક પાષાણુ-શિલાપર તેનો પગ પડતાં જ બગલો એક વખત બેઠેલી હાલ્યો, તથા એકાએક ઝડપથી પાછો ફરીને પોતાની ફાટેલી ચાંચમાં મૃગલોચનીને ગળી ગયો, તથા ક્ષણ માત્રમાં જ તે પાછો યથાસ્થિત થઈ ગયો. તેની પહોળી પાંખો પણ પૂર્વવત્ થઈ રહી. ચાંચ બંધ થઈ

ગર્ભ. આવી રીતે રાજનન્દિની મૃગલોચની આ અદ્ભુત યગલાના ઉદરમાં અદ્રશ્ય થઇ ગઇ.

કૃષ્ણકળાદિનો સંગ્રહ કરવા ગયેલી કિશોરી પુષ્કળ ક્ષોથી પોતાની ઝોળી ભરીને ખંડેરના ઓટલા પાસે આવી પહોંચી. ઓટલાપર મૃગલોચની નજરે નહિ પડ્યાથી અલ્પકાળ સૂધી તે ચિંતામગ્ન બની ગઇ. પછીથી ખંડેરમાં પ્રવેશ કરવાના માર્ગ પર પડેલાં યગલાં જોઇ રાજકુમારી અંદર ગર્ભ હશે એવો વિચાર કરી તેણે પણ આ ભેદભરેલા ખંડેરમાં પ્રવેશ કર્યો. મૃગલોચનીની અવલોકન-શક્તિ કિંવા દૃષ્ટિશક્તિ કિશોરીથી કાંઇક અંશે ઓછી હતી. કિશોરી સર્વ વસ્તુઓનું સાવધાનતાથી લક્ષ્યપૂર્વક દર્શન કરતી કરતી આગળ વધવા લાગી. ખંડેરમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ તેણે બે બાજુએ બે મંડપ જોયા. મંડપની દિવાલપરનાં ચિત્રો અઘાપિ સ્પષ્ટતાથી જોઇ શકાતાં હતાં. કિશોરી આશ્ચર્ય પામીને એ ચિત્રો જોવા લાગી. એ ચિત્રોમાંથી કાઢના નાકનો તો કાઢના પગનો તો કાઢના મસ્તકનો ભાગ ઘસાઈ ગયેલો હતો; તેથી એ ચિત્રો ઘણાં ભયાનક ભાસતાં હતાં. ચિત્રદર્શન કરી રહ્યા પછી કિશોરી આગળ ચાલી. એટલે તે આસપાસ માટી, મુનો, પથ્થર, ઘંટો વગેરેના અનેક ઢગલા પડેલા જોઇ શકી. એ ઢગલાઓમાં કેટલાંક વૃક્ષો ઉગી નીકળ્યાં હતાં. આ ઢગલાઓ ઓળંગીને કિશોરી પેલા મયદાનમાં જઇ પહોંચી, એટલે કુમારીને ગળી જનાર યગલાપર તેની નજર પડી. બીજી બધી વસ્તુઓ પ્રત્યે વિશેષ લક્ષ્ય નહિ આપતાં કિશોરી એ યગલા પાસે ગઈ. તરત જ યગલાએ પ્રથમની માફક પોતાની ચાંચ પહોળી કરી. કિશોરીને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજ્યું; તરત જ તે બે ડગલાં પાછળ હટી ગઈ. તે સાથે યગલાની ચાંચ પણ અંધ થઇ ગઈ. આ યગલામાં

શા ભેદ હશે એના ગંભીર વિચારમાં કિશોરી પડી ગઈ. તેણે વિ-
ચાર્યું—“આ કાઠ જાદુગરની જગ્યા છે કે બહુરૂપીની જગ્યા છે
તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ; કિન્તુ તે પૂર્વે મ્હારે રાજકુમારીને શોધી
કાઢવાં જોઈએ. અત્યાર સૂધીમાં રાજકુમારી આ ભેદ ભરેલા સ્થા-
નમાં કાઠ સ્થળે સંકટમાં તો નહિ ફસાઈ પડ્યાં હોય?”

આવો સંશય અંતરમાં ઉપજતાં જ કિશોરી આસપાસમાં ફરી
રાજકુમારીની શોધ કરવા લાગી. કિશોરીએ પ્રથમ એક બાજુએ
શોધ કરવા માંડી. પહેલાં તે એક મંડપમાં ગઈ. એ મંડપનું છત્તું
પડી ગયું હતું. એ મંડપ લગલગ સોએક હાથ લાંબો હતો. તેમાં પણ
માટી, ચુનો અને પથરના મ્હોટા મ્હોટા ઢગલાઓ પડી રહેલા હતા.
તે સિવાય ત્યાં ફટલાંક હાડકાં પડી રહેલાં હતાં. ચોતરફનો દિવાલો-
પર કરોળીઆઓનાં પડ બાજેલાં હતાં. માટી ચુનાના ઢગલાઓમાં
ન્હાનાં મ્હોટાં ઝાડ ઉગી નીકળ્યાં હતાં. મંડપમાં આગળ ચાલતાં
કિશોરીના જોવામાં એક ઓરડી આવી. એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કરતાં
તેમાં એક દૂવો આવેલો નજરે પડ્યો. દૂવામાં નજર કરી જોઈ તો
એ દૂવો ઘણો ઊંડો જણાયો. અંદરના ભાગમાં ઘેર અંધકાર હોવાથી
એ દૂવામાં પાણી હશે કે કેમ તેનો નિર્ણય પ્રકાશની સહાયતા સિવાય
થઈ શકે તેમ નહોતો. બીજાં સ્થળોની માફક આ ઓરડીમાં અસ્વચ્છતા
નહોતી. દૂવાની પાળ સુદ્ધાં સ્વચ્છ હતી. વળી વપરાશ વગરના દૂવા-
ઓમાં જેમ ન્હાનાં ન્હાનાં વૃક્ષો ઉગી નીકળે છે તેમ આ દૂવામાં એકે
વૃક્ષ ઉગી નીકળેલું જણાતું નહોતું. વળી એ દૂવાની અંદરથી કાંઈ મા-
ણસનો મૃદુસ્વર સાંભળવામાં આવતો હતો. આથી એ દૂવાનું રહસ્ય
જાણવાની જાણાસાથી, કિશોરીએ પોતાની પાસેથી થોડું કપુર ખેંચી
કાઢી તેના ન્હાના કડકા કરી નાખી, તેને સળગાવીને દૂવામાં નાખ્યા.

હવે કૂવાની અંદરનો ભાગ બરાબર દેખાવા લાગ્યો. એ કૂવો નીચેથી ઘણો પડોળો હતો. ત્યાં એક સફેદ સ્વચ્છ બિજાનાપર એક વયોવૃદ્ધ પુરુષ બેઠેલો હતો. તેની લાંબી સફેદ દાઢી પૃથ્વીની ચુંબન કરતી હતી. તે ગરદન નમાવીને એસી રહેલો હોવાથી તેનું મોં નેઈ શકાતું નહોતું. વૃદ્ધની સ્થાને પડેલા એક આસનપર ફટલાંક રંગ-બેરંગી પુષ્પો પડેલાં હતાં. આ દેખાવ જોવામાં આવતાં પ્રથમ તો કિશોરી ભયભીત બની ગઈ; પરંતુ થોડા સમય પછી આત્મસંવરણ કરી લઈ એ વૃદ્ધ પુરુષ કાણુ હશે એનો તે વિચાર કરવા લાગી. થોડા સમય પછી અંદર નાખવામાં આવેલા કપુરના બળતા કડકાઓ નિર્વાપિત થઈ ગયા, અને એ કૂવામાં પુનઃ પૂર્ણ અંધ-કારનો વિસ્તાર થઈ રહ્યો. આ ઓરડીમાંથી બીજા મંડપમાં જવાનું એક દાર હતું. એ દાર ઉઘાડું હોવાથી ચિંતામગ્ન સ્થિતિથી કિશોરીએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ઘણા જ ભયાનક અને હૃદયભેદક દેખાવો તેની નજરે પડ્યા. અનેક જનવરોનાં હાડકાં ત્યાં અવ્યવસ્થિત રીતે પડેલાં હતાં. ઔગલા મંડપના કરતાં આ મંડપમાં ગંદકી પણ વિશેષ હતી. કિશોરી કંપી ઊઠી. અંતે આ મંડપમાંથી પસાર થઈ તે એક ખુલા ઓઢમાં જઈ ચઢી. મંડપની સ્થાને થોડા અંતરે તે દોઢેક પુરુષની ઉંચાઈ જોઈને એક આરસપથરનો ચણતરો નેઈ શકી. એ ચણતરાની સીડીને નવ પગથીયાં હતાં. ચણતરાપર એક આસન હતું. એ આસનપર આડો પડીને એક માણસ દોઈ ગ્રંથ બંધતો હતો. ચણતરો ઉંચો હોવાથી કિશોરી એ માણસને બરાબર નેઈ શકી નહિ. ચણતરાપર ચઢી એ માણસ માર્ફત આ ભેદભરેલા ખંડેરનું રહસ્ય જાણવાની પ્રયત્નરચ્છુ તેના અંતરમાં ઉપજી; પરંતુ તે સાથે જ પાછા એવા વિચારો તેના મનમાં ઉપજવા લાગ્યા કે, “ચણતરા-

પર ચઢવાથી હું કોઈ અણુધાર્યા નવીન સંકટમાં તો નહિ ફસાઈ પડું? ! હું આ સીડીના એક જ પગથીઆપર પ્રથમ પગ મૂકી નેઉં એટલે ને તેમાં કશો ચમત્કાર હશે તો તરત માલૂમ પડશે !” આવો વિચાર કરી આગળ વધી તેણે એ સીડીના એક પગથીઆપર પોતાનો એક પગ મૂક્યો. તે સાથે જ એક ભયંકર અવાજ થયો, અને એક પેટીના ઢાંકણાની માફક ઉપરનું ખીન્નું પગથીઉં નેરથી ખુલ્લું થઈ ગયું. એનો ધક્કો લાગતાં કિશોરી દૂર જઈને પડો; પરંતુ તરત જ સાવધ થઈ તે ઊડી ઊભી થઈ. તેણે જન્યું કે, એ પગથીઉં પાછું પ્રથમના જેવું યથાસ્થિત થઈ ગયું હતું. કિશોરી સ્વગત કહેવા લાગી:—“ આ જંગલી ખંડેર પણ અનેક મેદભરમોથી ભરપૂર હોય એવો ભાસ થાય છે. આ ઈમારતમાં ફરી સર્વ સ્થળોની તપાસ કરવી એ જીવનું નોખમ ખેડવા જેવું સાહસિક કાર્ય છે; કેમ કે નં સહજ ભૂલથાપ થાય તો તરત જ યમરાજનો સાક્ષાત્કાર થાય તેમ છે !” વળી પાછું મૃગલોચનીનું સ્મરણ થઈ આવતાં તે સ્વગત કહેવા લાગી:—“ મ્હારે શા માટે ભય રાખવો નોંધએ ? મ્હારા પ્રાણથી પણ મ્હને અધિક પ્રિય એવાં રાજનન્દિની આ ખંડેરમાં સપડાઈ ગયેલાં હોવાથી મ્હારે તેમની મુક્તિ કરવી જ નોંધએ. એમ કરતાં ને કદાચ મ્હારો જીવ જાય તો પણ તેની મ્હને ચિંતા નથી. આ ચણુતરામાં શી કરામત છે તે હું નેઉં તો ખરી.” સ્વગત આવો વિચાર કરીને કિશોરીએ લગભગ દશશેર વજનનો એક પત્થર એ ચણુતરાના જે પગથીઆપર પોતે પગ મૂક્યો હતો તે જ પગથીઆપર મૂક્યો. એટલે એ પગથીઉં પહેલાંની માફક ઉઘડ્યું અને પત્થર દૂર જઈને પડ્યો. એ ચણુતરાનાં નવે પગથીઆંપર કિશોરીએ પત્થરો મૂકી નેયા; કિન્તુ પ્રત્યેક પગથીઆમાં ઉપર્યુક્ત પગથીઆના

જેવી જ કરામત હતી. તેથી એ ચણુતરાપર ચઢી તેનું વિશેષ ર-
હસ્ય જાણવાની જાણાસાથી કિશોરીએ એક બીજી યુક્તિ અજમાવી.
આજુબાજુમાં પડેલી ઘંટો, પથરો વગેરે ઉંચકીને તેણે ચણુતરાની
રહામે એક ઉંચો ઢગલો કર્યો. એ ઢગલપર ચઢીને તપાસ કરતાં
તેને માલૂમ પડ્યું કે, ચણુતરાપર એક લાંબા આસનપર એક માણસ
કાઠ પુસ્તક વાંચતો સૂઈ રહ્યો હતો. એ માણસનું વય આશરે ત્રીસેક
વર્ષનું હતું. સૂક્ષ્મદષ્ટિથી તપાસ કરતાં કિશોરી સમજી શકી કે, એ
માણસ પણ પથરનો જ બનેલો હતો. એક ન્હાનો કાંકરો કિશોરીએ
એ માણસના મ્હોં પર ફેંક્યો. કાંકરાનો સ્પર્શ થતાંની સાથે જ એ
કૃત્રિમ મનુષ્યે જીવતા માણસની માફક પોતાનો એક હાથ ઉંચો
કરી, કાંકરો દૂર ફેંકી દઈ પુનઃ પોતાના હાથને પ્રથમ પ્રમાણે ગો-
ઠવી દીધો. કિશોરીએ અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને એક બીજી કાંકરો
તેના પગપર ફેંક્યો. એ કાંકરાને પણ ઉપર્યુક્ત માણસે પોતાનો પગ
હલાવી દૂર ફેંકી દીધો. કિશોરી ગમે એવી સાહસિક હોવા છતાં તે એક
રમણી જ હતી; તેથી આ કૃત્રિમ મનુષ્યની આવી આશ્ચર્યજનક કાર્યપ્ર-
ણાલી જોવામાં આવતાં તેના અંતરમાં અપાર ભય ઉપજ્યો. આ સ્થળે
વિશેષ સમયસૂધી નહિ રોકાતાં તે બીજા સ્થળે ચાલી ગઈ. ચાલતાં ચાલતાં
તે એક બીજા મંડપમાં ઉપસ્થિત થઈ એ મંડપમાં એક ભયાનક ભોંયરું
આવેલું હતું. એ ભોંયરામાં અંદર ઉતરવાનાં પગથીયાં પણ હતાં. તેના
દરવાજાને બે બારણાં હતાં. એ બંને બારણાં આ સમયે ઉઘાડાં હતાં.
એ ભોંયરામાં ઉતરવું કે નહિ તેનો વિચાર કરતી કિશોરી ત્યાં જ
ઊભી રહી. પોતે કદાચ અંદર ઉતરે અને બારણાં બંધ થાય તો
પોતાની કેવી શોચનીય સ્થિતિ થાય એનો વિચાર કરતાં તે કંપી
ગઈ. અંતે તેણે બીજી કાઠ યુક્તિ અજમાવીને પ્રથમ આ ભોંય-
રાનો ભેદ જાણી લેવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પોતાની કમ્મરપર બાં-

ધેણી આદર છોડીને તેનો એક છેડો એ ભોંયરાના ખારણાને દબતાવી
ખાંધી દીધો, પછીથી તેનો બીજો છેડો મંડપના એક થાંભલા સાથે
કસીને ખાંધી દીધો, અને એક મોટો પથ્થર ઉંચકી તેણે એ ભોંયરામાં
ફેંક્યો. તે સાથે જ અંદરથી જાણે જોરથી હવા નીકળતી હોય એવો
અવાજ થવા લાગ્યો. પછીથી એ ભોંયરાનું એક ખારણું ખંધ થઈ
ગયું. બીજું ખારણું થોડું ખેંચાવા લાગ્યું; પરંતુ તેને દબતાવી ખાં-
ધેલું હોવાથી તે ખંધ થઈ શક્યું નહિ. અંતે કિશોરીએ વિચાર્યું:—
“હવે આ ભોંયરામાં પ્રવેશ કરવામાં કશી અડચણ નથી.” આમ
વિચારી તેણે એ ભયંકર રહસ્યમય ભોંયરામાં પ્રવેશ કર્યો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૩ જી.

સુંદરીઓનો સોદાગર.

મૃગલોચનીની બીજી માનીતી સખી ટિંવા સેવિકા પણ કાંઈ
નિશ્ચિંત થઈને બેસી નહોતી. તે પણ રાજનન્દિનીની શોધ કરવા
નીકળી પડી હતી. થોડી શોધ કર્યા છતાં પણ મૃગલોચનીનો પત્તો
લાગ્યો નહિ ત્યારે પુષ્પાવતી જણ મહારાણીની અનુમતિ મેળવી
રાજકુમારીને શોધવા નીકળી. ભયંકર જંગલોમાં અને પાર્શ્વપ્રદે-
શમાં તે અથડાતી હતી. રસ્તામાં કાંટાવાળી ઝાડીઓમાં માર્ગક્રમણ
કર્યાથી તેના અંગપર ઉઝરડા ભરાયા હતા. તેનાં વસ્ત્રો પણ ફાટી ગયાં
હતાં એક દિવસે એક વૃક્ષની સુશીતળ છાયા નીચે બેસી રાજ-
કુમારીને શોધવા ક્યી તરફ જવું એનો તે વિચાર કર્યા કરતી હતી.
એવામાં તેણે ચાર યવન સિપાહીઓને પોતાના તરફ આવતા જોયા
તેમના હાથમાં એકેક ભાલો હતો તથા કમ્બરપર તલ્વાર અને પીઠ-

પર દાલ લટકતી હતી. દૂરથી પુષ્પાવતી નજરે પડતાં તેઓ એક ખીજની સાથે કાંઈ વાતચિત કરવા લાગ્યા. એ વાતચિત પુષ્પાવતી સાંભળી શકી નહિ; છતાં તે એ યવન સૈનિકો તરફ એકાગ્રદષ્ટિથી નેંધ રહી. કવચિત્ તેઓ પુષ્પાવતીના પૂર્ણેન્દુસદૃશ મનોહર મુખમંડળ તરફ જોતા હતા તો કવચિત્ એક ખીજની સાથે સ્મિતમુખે કશી વાતચિત કરતા હતા. વળી કવચિત્ તેઓ પોતાની પાછળ પણ જોતા હતા. આ ઉપરથી તેઓ કાઈની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતા હોય એવો સ્પષ્ટ જાસ થતો હતો.

થોડા સમય પછી એ સિપાહીઓ જે વૃક્ષ નીચે પુષ્પાવતી બેઠી હતી તે વૃક્ષની આબુઆબુ આવેલાં વૃક્ષો નીચે બેસી ગયા. પુષ્પાવતી તેમની આવી હિલચાલ જોઈ આશ્ચર્ય પામી, તથા તેઓ કાણ હશે, અને શા ઉદ્દેશથી અત્રે આવીને બેઠા હશે તત્સંબંધી વિવિધ તર્કવિતર્ક કરવા લાગી. આંતે આ સ્થળે વિશેષ સમય સૂધી બેસી રહેવું તેને શ્રેયસ્કર લાગ્યું નહિ. એકાએક તે ઊઠીને ત્યાંથી ચાલી જવા લાગી. તરત જ પેલા ચાર સિપાહીઓએ તેની પાસે જઈ પહોંચીને તેને આગળ વધતી અટકાવી તથા એક સિપાહીએ કહ્યું:-
“નાજનીન! ક્યાં જાય છે?”

“મહેને આવો પ્રશ્ન તમે શામાટે પૂછો છો? ચાલો-મહારા માર્ગમાંથી દૂર ખસી જાઓ.” પુષ્પાવતીએ સાહસનો સંચય કરીને કહ્યું.

“ગુલઅદન! હમણાં જ અમારા સરદાર અત્રે આવનાર છે; ત્યાં સૂધી તું આ સ્થળેથી અન્યત્ર ન જાય એવી અમારી ઈચ્છા છે.” ખીજ એક સિપાહીએ કહ્યું.

• “તમારા સરદાર આવે ત્યાં સૂધી મહારે શામાટે અહીં રોકાવું જોઈએ?” પુષ્પાવતીએ પુર્વવત્ સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો.

“અમે સરદાર સાહેબને સિફારિશ કરી તને નોકરી અપાવીશું; જેથી તું અત્યંત આનંદમાં અને વૈભવવિશ્વાસ ભોગવવામાં ત્હારું આયુષ્ય પસાર કરી શકીશ.” ત્રીજા સિપાહીએ લોભ દર્શાવ્યો.

“નોકરી મેળવવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી. તમે મ્હારા માર્ગમાં અડચણ નહિ કરતાં મ્હને અહીંથી જવા દો.” પુષ્પાવતીએ કહ્યું.

“ના ના—તું આમ ઉતાવળી ન થા જ્યારે તું અમારા સરદારનું દર્શન કરીશ ત્યારે અત્યંત આનંદિત બની જઈશ. એમના જેવો ખૂબસુરત કામદેવ તુલ્ય યુવાન ત્હેં આ આખી આલમમાં એક પણ નહિ જોયો હોય! અમે એમની સાથે ત્હારી શાદી કરાવી આપીશું.” એક સિપાહીએ પુષ્પાવતીનાં વચનો પ્રત્યે દુર્લક્ષ્ય કરીને કહ્યું.

“મ્હને એમ લાગે છે કે, ધીમે ધીમે તમે મૈર્યાદાનું ઉત્સાહન કરીને મ્હારી સાથે વાત કરો છો; કિન્તુ મ્હને તમે કોઈ સાધારણ અબળા સમજશો નહિ. તમારા જેવા આકર્ષક સૈનિકોને પહોંચી વળવા હું શક્તિવતી છું.” પુષ્પાવતીએ કિંચિત્ રોષસૂચક સ્વરે કહ્યું.

પુષ્પાવતીનાં આવાં વચનો સાંભળી એ સિપાહીઓ અતિ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ એકબીજાનાં મ્હોં જોવા લાગ્યા. પુષ્પાવતી પુનઃ આગળ વધી એટલે એક સિપાહીએ તેનો હાથ પકડી લીધો. હવે પુષ્પાવતીએ ધૈર્યનો ત્યાગ કરી, પોતાની કમરપરથી ખંજર બહાર કાઢ્યું અને એ સિપાહીઓને ધાવણ કરી તે ત્યાંથી પલાયન કરી ગઈ. બીજાએ સિપાહીઓએ તેની પુઠ પકડી; પરંતુ તેઓ તેને પકડી શક્યા નહિ.

પુષ્પાવતી પલાયન તો કરી ગઈ; કિન્તુ અદ્યાપિ તેના કમનસીબ કિસ્મતમાં વિશેષ કષ્ટ ભોગવવાનું નિર્માણ થયેલું હતું. દોડતાં દોડતાં એક મ્હોટા પથરની ઠોકર વાગ્યાથી તે પૃથિવીપર પહોંચ્યા આ વખતે તેને એટલું બધું વાગ્યું કે એકાએક તે ઊડી શકી નહિ. એવામાં

તેની પુઠ લેનાર સિપાહીઓ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યા. એ લોકો કાંઈ બોલ્યા નહોતા કે તરત જ બસો સોદાગરોનો એક કાફલો સ્લામેથી એ તરફ આવતો નજરે પડ્યો. એ બસો સોદાગરોની આગળ એક વયોવૃદ્ધ પુરુષ હતો. તેની લાંબી દાઢીના વાળ સફેદ થઈ ગયા હતા. શરીરનો રંગ કાળો હતો. આંખો આસ્માની રંગની હતી. તેણે ધણાં ઉમદા વસ્ત્રો પહેરેલાં હોઈ તેનું વય લગભગ એંશી વર્ષનું હોય એવો ભાસ થતો હતો. વિવિધ અસ્ત્રશસ્ત્રાદિથી સુસજ્જિત થઈને તે એક ચપળ અશ્વપર સવાર થયેલો હતો. તેની સાથે જ એક વીશ વર્ષનો નવયુવક બહુમૂલ્ય અશ્વપર સવાર થઈ આગળ વધતો હતો. એ નવયુવક ઉપર્યુક્ત વયોવૃદ્ધ પુરુષનો જ પુત્ર હતો. અઘાપિ તેની મૂંઝનો દોરો સુદ્ધાં ફુટ્યો નહોતો. તેનો પોષાક એક રાજકુમાર જેવો હોઈ તે ધણો સ્વરૂપવાન હતો. આ પિતાપુત્રની પાછળ કેટલાક લોકો ઘોડેસવાર થઈને તો કેટલાક પગે ચાલતા માર્ગ કાપતા હતા. એ સર્વ લોકોની પાછળ કેટલાંક ઝાંટ ઉપર તેમનો મુસાફરીનો સરસા-માન લાદેલો જણાતો હતો. ઝાંટો પાછળ કેટલાક મ્યાનાઓને ઉંચડાં બોધાઓ માર્ગ કાપતા હતા. એ મ્યાનાઓની આગળુઆગળ ભરેલી બંદુકો હાથમાં લઈ કેટલાક સિપાહીઓ ચાલતા હતા;

આ કાફલો જ્યારે પુષ્પાવતી અને તેની પાસે ઊભેલા સિપાહીઓ પાસે જઈ પહોંચ્યો ત્યારે એક સિપાહીએ ઉપર્યુક્ત વૃદ્ધ પુરુષ પાસે જઈ તેને નમન કરીને કહ્યું:—“આ નિર્દય નારીએ આપણા બે સિપાહીઓને ત્રાયજ કર્યા છે.”

આ વાક્ય સાંભળવામાં આવતાં જ કેટલાક માણસોએ પુષ્પાવતીને ઘેરી લઈ, તેના હાથમાંનું ખંજર ખુંચાવી લઈ તેને હાથકડી પહેરાવી દીધી. પેલા વયોવૃદ્ધ પુરુષે કે જે સર્વનો સરદાર હોવો જોઈએ

તેણે બે એક માણસો તરફ જોઈને કહ્યું:-“આપણો મુકામ અહીં નાખો; કેમ કે અહીં મનુષ્યોનો પગરવ હોય એમ લાગતું નથી.”

આજ્ઞા મળતાં જ માણસો તંબૂઓ ઠોકવા મંડી પડ્યા, અને જોતજોતામાં મુકામ કરવાનો યથોચિત બંદોબસ્ત થઈ ગયો. સઘળા તંબૂઓની વચ્ચે એક બહુચૂંક તંબૂ ઠોકવામાં આવ્યો; તેમાં મ્યાનાઓમાંની સુંદરીઓને રાખવામાં આવી. એ સુંદરીઓની સાથે પુષ્પાવતીને પણ રહેવું પડ્યું.

સંધ્યાકાળ થતાં એક દાસી આવી સુંદરીઓના તંબૂમાં દીપક મૂકી ગઈ. થોડા સમય પછી બીજી એક દાસીએ આવી એ સુંદરીઓને પૂછ્યું:-“તમે સર્વ તૈયાર ભોજન આરોગશો કે તમારી રસોઈ તમે સ્વહસ્તે જ બનાવી લેશો?”

ઘણીખરી સુંદરીઓએ તૈયાર ભોજન જમવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી; પરંતુ બે સ્ત્રીઓએ કહ્યું:-“અમારે કંઈ ખાવું નથી.”

“ભૂખનું દુઃખ તમે ક્યાં સૂધી વેડી શકો છો એ અમે પણ જોઈશું.” આમ કહીને દાસી ચાલી ગઈ.

વાંચકબંધુઓ ! જે બે સુંદરીઓએ ભોજન કરવાની સાફ ના પાડી એ સુંદરીઓ કાણ હતી? એ બે સુંદરીઓમાંની એક તો બિચારી સંકટાધીના પુષ્પાવતી હતી અને બીજી એક ઘણી કામળ ખૂબસુરત સ્ત્રી હતી કે જેનાં નયનયુગલમાંથી અજસ્ર અશ્રુધારાઓ વહેતી હતી. એ હતભાગિની સુંદરી પાસે જ પુષ્પાવતી પોતાના દુર્ભાગ્યની ચિંતા કરતી બેઠી હતી.

રાત્રિનો એક પ્રહર પસાર થઈ ગયો. સઘળી સુંદરીઓ માટે ભોજનસામગ્રી આવી. માત્ર પુષ્પાવતી તથા તેની પાસે બેઠેલી લાવણ્યમયી લલના માટે ભોજનસામગ્રી આવી નહિ. ભોજનાદિથી નિવૃત્ત

થયા પછી સુંદરીઓ શય્યાવશ થઇ ગઇ.

મધ્યરાત્રિનો સમય હતો. ગંભીર શાન્તિનો સર્વત્ર વિસ્તાર થયો હતો. એવામાં કાઠનાં પગલાંનો તંબૂની આસપાસ થતો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. પુષ્પાવતી હવે સમજી ગઇ કે, તંબૂની આબુ-બાબુ પહેરેગીરો પહેરો ભર્યા કરે છે. પુષ્પાવતીએ પોતાની સાથે સૂઈ રહેલી લાવણ્યમયી લલના સાથે મૃદુસ્વરે વાતચિત કરવા માંડી. તેણે પૂછ્યું:—“ ખૂન ! તમે કાણ છો ? કેવી રીતે તમે આ લોકોના પંઝામાં ફસાઇ પડ્યા છો ? ”

“ મહારુ નામ કલાવતી છે. હું મહારાણા કનકસિંહની રાણી છું. મહારાણા યુદ્ધમાં ગયા હતા. એમના વિયોગની વેદનાથી વ્યાકુળ બની જઇ હું શયમગૃહમાં સૂઈ રહી હતી. પછીથી જ્યારે હું નિદ્રામાંથી જાગ્યત થઇ ત્યારે આ લોકોના પંઝામાં ફસાઇ છું એમ મને માલૂમ પડ્યું. ખૂન ! હવે કહો જોઇએ કે તમે કાણ છો ? ” લલનાએ પોતાનો પરિચય આપ્યો.

“ શું તમે જ મહારાણી કલાવતી છો ? હું તમારી આવી દુર્દશા થયેલી જોઇ ઘણી દિલગીર છું. હે વિધાતા ! તને ધન્ય છે ! મહારાણીજી, મને લાગે છે કે, તમે રાજનન્દિની મૃગલોચનીને તો અવશ્ય ઓળખતાં હશો. હું એમની સખી છું, તથા તેમની શોધમાં જંગલમાં ફરતી હતી એવામાં આ શયતાનોના સપાટામાં ફસાઈ પડી છું આ લોકોનો સરદાર કાણ છે એ તમે જાણી શક્યાં છો ? ”

“ એ એક વિલાસપરાયણ વ્યભિચારી શહેનશાહને સવળી સૌન્દર્યમયી સુંદરીઓ વેચનાર અર્થદાસ છે. ખૂન ! મને આ અન્ય સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ઘણો તિરસ્કાર છે. તેમને તેમના ધર્મનું, માન-મર્યાદાનું તથા નીતિતત્ત્વનું બિલકુલ જ્ઞાન નથી; સ્વધર્મનું તેમને સહજ

પણ અભિમાન નથી. પરજાતિનું ઉચ્છિષ્ટ અન્ન તેઓ પ્રસન્નતાપૂર્વક ખાઈ સ્વધર્મને જલાંજલિ આપે છે. વૈભવવિલાસ ભોગવવાની રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષાનું અંતરમાં પોષણ કરી તેમણે મહાપાપનો સંચય કરવા માંડ્યો છે. જે રમણીઓના આત્મત્યાગથી, પ્રજાળ ધર્મપ્રભાવથી અને ઉજવળ પુણ્યથી ભારતવર્ષે સમસ્ત વિશ્વમાં કીર્તિસહ ઉચ્ચાસન પ્રાપ્ત કરેલું હતું તે જ ભારતવર્ષમાં આવી અધર્મપરાયણા પાપિષ્ઠાઓનો જન્મ શા માટે થયો છે ? !” રાણીએ અધર્મ પ્રત્યે તિરસ્કારભાવ દર્શાવ્યો.

“ મહારાણીજી, જગતમાં સઘળું ઉત્તમ હોતું નથી. જે જગતનાં સકળ મનુષ્યોના આચાર વ્યવહાર, ધર્મભાવ, સમાન હોય તો વિશ્વવૈચિત્ર્યનું સ્થાન ક્યાં રહે ? વળી જ્યાં સૂધી ખોટી વસ્તુનું અસ્તિત્વ નથી હોતું ત્યાં સૂધી સારી વસ્તુનું માહાત્મ્ય કોઈ સમજી શકતું નથી. રાવણ જેવા પાપિષ્ઠ પુરુષના અસ્તિત્વથી જ સતી સીતાદેવીનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ અત્યારે વિશ્વવિશ્રુત થયો છે. ” પુષ્પાવતીએ કહ્યું.

બરાબર આ સમયે ‘કાણુ છે ? કાણુ દોડતું દોડતું નાશી ગયું ?’ એવો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. આ અવાજ સાંભળી કલાવતી ભય પામી; કિન્તુ પુષ્પાવતી ભય પામી નહિ. વાતમાં ને વાતમાં રાત્રિ વીતી ગઈ. પુષ્પાવતી કે કલાવતી-બન્નેમાંથી કોઈને થોડા સમય માટે પણ નિદ્રા આવી નહિ. અંતે પ્રભાત થયું. ઉપર્યુક્ત બન્ને દાસીઓ પુનઃ આ સઘળી સુંદરીઓ પાસે આવી. તેમના બન્નેના હાથમાં તલ્વાર હતી. તેમણે સઘળી સુંદરીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ તમે સર્વ યથાર્થિત ખેસી જાઓ. સોદાગરસાહેબ તમારી મુક્ષકાંત લેવા આવે છે. ”

માત્ર પુષ્પાવતી અને કળાવતી સિવાય બીજી સર્વ સુંદરીઓ યથાસ્થિત બેસી ગઇ. એવામાં એક વૃદ્ધા સ્ત્રીને સાથે લઇને સુંદરીઓનો સોદાગર ત્યાં ઉપસ્થિત થયો. વૃદ્ધાએ એક વખત સર્વ સુંદરીઓપર દષ્ટિ ફેંકી સોદાગરને પૂછ્યું:—“આટલી જ છે કે?”

“હા—હમણાં તો આટલી જ છે; પરંતુ તમે નો મેહેરબાની કરશો તો બીજી પણ ઘણી સુંદરીઓ મળી આવશે એવી મહારી ખાત્રી છે.” સોદાગરે ઉત્તર આપ્યો.

“આપ નો નો તો ખરા કે, હું કેટલી બધી લાવણ્યમયી લલનાઓને ફસાવી લાવું છું! હવે કેવા પ્રકારની સુંદરી લાવવાથી કેટલું ઈનામ મળશે એનો ખુલાસો થવાની જરૂર છે,” વૃદ્ધાએ લોલની વાત કાઢી.

“જુઓ, આ જે સુંદરીઓ બેઠેલી છે તેમના જેવી સુંદરી લાવશો તો દશ સોનામહોર મળશે (પુષ્પાવતી પ્રત્યે આંગળી કરીને) આવી લાવશો તો પચાસ સોનામહોર મળશે. (મહારાણી તરફ આંગળી કરીને) અને આવી ગુલબદન લાવશો તો સો સોનામહોરો મળશે.” સોદાગરે ઉત્તર આપ્યો.

“ઠીક, હવે હું જરાબર સમજી. આ બે ખૂબસુરત સુંદરીઓને તમે ક્યાંથી મેળવી?” વૃદ્ધાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“જે સુંદરી સર્વથી વિશેષ ખૂબસુરત છે તે (કળાવતી) એક ગુફામાંથી મળી આવી છે. એ ગુફામાં તે બેશુધ્ધાવસ્થામાં પડી રહી હતી ત્યાંથી મળી છે, અને આ બીજી (પુષ્પાવતી) ને ગઇ કાલે અહીંથી ફદ પકડી છે. તેણે મહારા બે માણસોને મારી નાખ્યા છે. એ ઘણી બદમાશ હોય એમ લાગે છે.” સોદાગરે કહ્યું.

“એનું મ્હોં નેતાં જ એની લુચ્ચાઇ માલૂમ પડી આવે છે.

ને એના જેવી બીજી બે સુંદરીઓ દૈવયોગે આપના કાફલામાં આવી ચઢે તો નેતનેતામાં આપનો કાફલો હતો ન હતો થઈ જાય. ” સોદાગરનાં વચનોને પુષ્ટિ આપતાં વૃદ્ધાએ કહ્યું.

“ એમાં સહજ પણ સંદેહ નથી. આ બીજી સુંદરીઓ એના જેવી લુચ્ચી નથી. તેઓ પ્રસન્નતાપૂર્વક તેમને જેમ કહેવામાં આવે છે તેમ વર્તે છે. હવે હું વધારે સમય સૂધી બિભો રહી શકું તેમ નથી; માટે તમે મહારા તંબૂમાં ચાલો; ત્યાં આપણે બીજી સઘળી વાતચિત કરીશું. ” વૃદ્ધ સોદાગરે શ્રમિત થઈ જઈને કહ્યું.

“ ભલે ચાલો. ” કહીને વૃદ્ધા તંબૂમાંથી બહાર નીકળી. વૃદ્ધ સોદાગર પણ ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો. તેમના બંનેના બહાર ગયા પછી સઘળી સુંદરીઓએ તેમને ઘણી ગાળો લાંડી. કોઈ સ્ત્રીએ કહ્યું:—“ આ ડોશી ઘણી ઉસ્તાદ જણાય છે ! એ શયતાનની સહચરી હોય એવો જ ભાસ થાય છે હજી પણ તે બીજી અનેક સુંદરીઓને બળાત્કારપૂર્વક પકડી લાવવાની ઇચ્છા રાખે છે. કોણ જાણે કે એ રંડા કેટલા પુરુષોના સંસારને સ્મશાન-તુલ્ય બનાવી દેશે ! ” ત્યાં સૂધી એ વૃદ્ધા સુંદરીઓના તંબૂમાં હતી ત્યાં સૂધી પુષ્પાવતી તેના તરફ એકાગ્રદષ્ટિથી નેંચ રહી હતી. તે ચાલી ગઈ એટલે પુષ્પાવતી પોતાના મનમાં જ વિવિધ પ્રકારના વિચારો કરવા લાગી. મહારાણી કળાવતી તો રુદન જ કર્યા કરતી હતી. તેણે પુષ્પાવતીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ બહેન ! રણસંગ્રામમાં મહારાણાનું શું થયું હશે એ સંબંધી વિચાર કરતાં મહારું કાળજી કંપી બેઠું છે. મહારું સ્મરણ કરીને તેઓ કેટલા બધા દુઃખી થતા હશે ! ” પુષ્પાવતી તેનું વિવિધ વચનેદ્વારા સાંત્વન કરવા લાગી. તેણે કહ્યું:—“ રાણીજી, ધૈર્ય ધારણ કરો. તમે બિલકુલ ગભરાશો

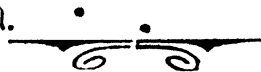
નહિ. મ્હને એમ લાગે છે કે, આપણો સત્વર અહીંથી છુટકારો થઇ જશે. હું લાચાર છું કે, મ્હારા હાથ પગમાં લોઢાની બેડીઓ પડી છે; નહિ તો એ દુશ્મનોને હું ખરાબર સપાટો ખતાવું !”

આવી રીતે એ દિવસ પણ વીતી ગયે. સંખ્યાકાળ થયો. એ વૃદ્ધ સરદાર પુનઃ સુંદરીઓના તંબૂમાં આવ્યો. તેની સાથે પેલી વૃદ્ધા પણ હતી. એ વૃદ્ધા એક અતુલનીય સૌન્દર્યમયી સુંદરીને લઇ આવી હતી. તેણે સોદાગરને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ સોદાગરસાહેબ ! જુઓ આ સુંદરી અત્યંત ખૂબસુરત છે કે નહિ ? ”

સોદાગરે આવેલી સુંદરીના અંગ પ્રત્યંગનું સૂક્ષ્મદષ્ટિથી દષ્ટિથી દર્શન કરીને કહ્યું:—“ આ સુંદરી ખીજા વર્ગની છે. આજે તમને પચાસ સોનાંમહોરો મળશે.”

“ ભલે, પચાસ તો પચાસ. કાને વળી આના કરતાં પણ કોઇ વિશેષ સુંદર બુલબુલ પકડી લાવીશ.” વૃદ્ધાએ કહ્યું.

આટલી વાતચિત કરી સોદાગર અને વૃદ્ધા ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં. આ સમયે એમની વાત ઘણા ધીમા અવાજમાં થઇ હતી; છતાં પુષ્પાવતી તેમની વાતચિતનું રહસ્ય સમજી ગઇ હતી. જે નવી સુંદરી આજે આવી હતી તેનું મુખમંડળ ઘણું પ્રસન્ન જણાતું હતું. તેના હાથ પગ ખુલ્લા હતા. વિના વિલંબે એ સુંદરી માટે ભોજન-સામગ્રી આવી. સુંદરી અલ્પકાળમાં જ સઘળી ભોજનસામગ્રી ઉદરસ્થ કરી ગઇ. ખીજી સુંદરીઓને વિલાપ કરતી જોઇ તે વિશેષ પ્રસન્ન થતી હતી. પુષ્પાવતીએ વિચાર્યું:—“ આ તો કોઈ અદ્ભુત સુંદરી છે ! પોતે કેદ પકડાઈ છે એ માટે તેને સહજ પણ ચિંતા હોય એમ લાગતું નથી.

પ્રકરણ ૪ થું.

સોદાગર સપડાયો.

ગઘ કાલની રાત્રિ માફક આજની રાત્રિ પણ વીતિ ગઈ. પ્રભાત-કાળે સઘળી સુંદરીઓને ખુલ્લા મયદાનમાં લઈ જવામાં આવી; કિન્તુ પુષ્પાવતી અને કળાવતી તેમની સાથે ગઘ નહિ. પુષ્પાવતીએ કળાવતીને પૂછ્યું:—“તમે કાંઈ ખાતાં નથી તેથી તમારા જીવનનું રક્ષણ થઈ શકશે નહિ.”

“જાહેન! મહારાણાને મળવાની મહત્વાકાંક્ષાથી જ હું મ્હારો જીવ બચાવું છું અને સામાન્ય આહાર કરું છું.” કળાવતીએ ઉત્તર આપ્યો.

થોડા સમય પછી એ પુરુષો એ તંત્રમાં આવ્યા. તેઓમાંના એકે પુષ્પાવતી તથા કળાવતીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ચાલો, આજે સઘળી સ્ત્રીઓને ખુલ્લા મયદાનમાં બેસાડવાની અમારા સરદાર તરફથી આજ્ઞા થયેલી છે; કે જેથી કોઈના સ્વાસ્થ્યમાં બગાડ ન થાય.” આમ કહીને એ પુરુષો તેમને બન્નેને બહાર લઈ ગયા. જે સુંદરીઓ પ્રથમથી જ બહાર ગઈ હતી તેઓ સર્વ એક ઉચ્ચ અને જાયાવાળા વૃક્ષ નીચે યથાસ્થિત બેઠેલી હતી. પુષ્પાવતી અને કળાવતી પણ તેમની પાસે જઈને બેઠી. પુષ્પાવતી ચોતરફ તીવ્રદષ્ટિ ફેરવવા લાગી.

મધ્યાન્હકાળ થયો હશે. જે વૃક્ષ ગઈ કાલે એક સુંદરી લઈ આવી હતી તે જ વૃક્ષ આજે એ સુંદરી કરતાં પણ બીજી વિશેષ સુંદર સુંદરી લઈ આવી. વૃક્ષ સોદાગર પાસે સાજર થઈ. સોદાગરે અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક તેનો સત્કાર કરી તેને પોતાની પાસે બેસાડી. પંખીથી

આવેલી સુંદરીને સુંદરીઓના તંબૂમાં મોકલી દેવામાં આવી. એ સુંદરી તંબૂમાં આવી પહોંચી એટલે પુષ્પાવતી સુદમદષ્ટિથી તેનું દર્શન કરવા લાગી. અંતે પુષ્પાવતીથી સ્થિર રહી શકાયું નહિ. તેણે સાંકેતિક શબ્દોમાં કહ્યું:—“મી સમગતા.” (હું ઓળખા ગઇ.) આ શબ્દ સાંભળી, આવેલી મનોહારિણી પુષ્પાવતીના મુખમંડળનું દર્શન કરવા લાગી. થોડા સમય પછી તેણે નીચું નેંધ, પોતાના પગના અંગુઠાને મસળતાં મસળતાં કહ્યું:—“ચપકલા છટમેં આપરો ફસ.” (ચૂપ રહીશ તો ત્હારો જીવ પણ ખચી જશે.) પગીથી તેઓ બન્ને-માંથી કોઇ કાંઇ બોલી નહિ.

રાત્રિના સમયે ભોજનસામગ્રી આવી પહોંચી. કળાવતી અને પુષ્પાવતી સિવાય બન્નેએ ભોજન કર્યું. જે બન્ને સુંદરીઓ નવી હતી તેમણે તો પુષ્કળ ભોજનસામગ્રી ઉદરસ્થ કરી.

રાત્રિ ઘણી વીતી ગઈ. સૂર્યત્ર શાન્તિનો વિસ્તાર થઈ ગયો. તંબૂની ચોતરફ પહેરો ફરવા લાગ્યો. તંબૂમાં એક દીપકનાં પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો હતો. ચાર સુંદરીઓ સિવાય બીજી સઘળી સુંદરીઓ નિદ્રાધીના થઈ ગઈ હતી. જે નવી આવેલી સુંદરીઓ, કળાવતી અને પુષ્પાવતી હજી સૂંધી જાગતી બેસી રહી હતી. પુષ્પાવતીએ બન્ને નૂતન નવયૌવનાઓ તરફ નેંધને કહ્યું:—“કડાકમી ટેકી, નો સે, પારો ફેંસતો.” (મહારી બેડી તોડી નાખો-નહિતે ગરબડ કરીને કેદ કરાવીશ.) એકે ઉત્તર આપ્યો:—“તોમચે ટા?” (તમારી શી દશા થયે?) પુનઃ પુષ્પાવતીએ કહ્યું:—“રાની મેસેંગી.” (રાણીની સોખત કરીશ.)

એ બન્ને સુંદરીઓએ પોતાનાં વસ્ત્રોમાંથી કોઇ તિક્કણ હથિયાર બહાર કાઢ્યું, અને ધીમેથી તેણે પુષ્પાવતીના હાથ પગમાંની બેડી કાપી નાખી. હવે પુષ્પાવતી નિશ્ચિંત થઈ. તેના વદનમંડળ પર આનં-

દની છાયા છવાઈ ગઇ.

મધ્યરાત્રિ વીતિ ગઇ હશે એવામાં એ તંબૂને ચોતરફથી ઘણા લોકોએ ઘેરી લીધો. અત્યંત ડાલાહલ થવા લાગ્યો. બંદુકોના કઠોર તેમજ ભયંકર અવાજ ત્સંભળાવા લાગ્યા. હવે સઘળી સુંદરીઓને એમ માલૂમ પડ્યું કે, લૂંટ શુરુ થઇ છે અને તેના પરિણામે ઉભયપક્ષના યુદ્ધનો આરંભ થઇ ગયો છે. તંબૂમાં જેટલી સુંદરીઓ હતી તે સઘળી આમતેમ દોડવા લાગી. મહારાણી ગભરાઇ જઇને પુષ્પાવતીને બોલાવવા લાગી; કિન્તુ તેનો પત્તો જ નહોતો. જે બન્ને નવી સુંદરીઓ હતી તેમણે મહારાણી પાસે આવીને કહ્યું:—“એમ લાગે છે કે, પુષ્પાવતી પલાયન કરી ગઇ છે. આપ બિંદુલ ગભરાશો નહિ. આપના નોકરોએ જ સોદાગરના કાફલાને ઘેરી લીધો છે. મહને આપ સુંદરી સમજશો નહિ. હું પણ આપનો જ તાબેદાર છું. હું આપને માટે સત્વર મ્યાનો લઇ અત્રે આવું છું.” આમ કહીને તેઓ બન્ને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

જે તંબૂમાં સુંદરીઓ હતી તેની ત્રણ દિશાએ ડાલાહલ ઓછો થઈ ગયો. ચતુર્થ દિશા તરફ કે જ્યાં સોદાગરના લોકોએ મુકામ કર્યો હતો ત્યાં યુદ્ધ ચાલતું હોવાથી ઘણો ડાલાહલ થઇ રહ્યો હતો. એ માણસો છુરખામાં પોતાનું મ્હેં ઢાંકી મ્યાનો લઇને તંબૂમાં આવી પહોંચ્યા. મહારાણીને મ્યાનોમાં બેસાડી મ્યાનો ઉંચડા તેઓ ખસાર નીકળી પડ્યા.

રાત્રિ વીતિ ગઇ. પૂર્વાકાશમાં ધીમે ધીમે ઉજ્જવળ પ્રકાશનો વિસ્તાર થવા લાગ્યો. પુષ્પાવતી અને કળાવતી તો ચાલી ગઇ; કિન્તુ બીજી સઘળી સુંદરીઓ એ તંબૂમાં બેસી રહી હતી. જીવ જવાના ભયથી તેઓ પલાયન કરી જવાનું સાહસ કરી શક્તી નહોતી. તેઓ

એક બીજના મ્હોં તરફ જોઈ રહી હતી. એવામાં અધોરનાથ, કપટશંકર અને બદ્રીનાથ એક મૂલ્યવાન મ્યાનો લઈ સુંદરીઓના તંજૂ પાસે આવ્યા, તથા મ્યાનો બહાર મૂકી તેમણે તંજૂમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમણે બીજ સુંદરીઓને પૂછ્યું:—“તમારામાંથી જે સુંદરીઓ જોવામાં આવતી નથી; તેઓ ક્યાં ગઈ છે?”

સઘળી સ્ત્રીઓ ભય પામી હતી. તેઓ એક પણ શબ્દનો ઉત્તર કરી શકી નહિ. અધોરનાથે પુનઃ કહ્યું:—“તમે કાઈ ડરશો નહિ. અમે તમારા દુશ્મનો નથી. તમને સર્વેને છોડાવવા માટે જ અમારે આટલું બધું જોખમ ખેડવું પડ્યું છે. એ બંને સુંદરીઓ ક્યાં છે તે અમને જલ્દી કહો?”

આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં એ સુંદરીઓનો ભય ઓછો થયો. એક સુંદરીએ કહ્યું:—“ભાઈ! માત્ર જે જ નહિ પરંતુ ચાર સુંદરીઓ અહીંથી ગૂમ થઈ ગઈ છે. એમાંની જે સુંદરીઓ તો માત્ર જે દિવસથી જ ફસાઈ પડી હતી. એ બંને સુંદરીઓ બીજને એમ કહીને ચાલી ગઈ કે, “તમે ડરશો નહિ. અમે તમારા જ તામેદાર છીએ.” આમ કહી એક મ્યાનો લઈ આવી તેમાં પેલી સુંદરીને ખેસાડી, મ્યાનો ઉપાડીને તેઓ ચાલી ગઈ. ચોથી સુંદરી તો પ્રથમથી જ પલાયન કરી ગઈ હતી.”

અધોરનાથના હોશ ઉડી ગયા. તે બદ્રીનાથ અને કપટશંકરના મ્હોં તરફ જોઈ રહ્યો. કપટશંકરે કહ્યું:—“ડીક છે, અમે બંને જણા મહારાણીને ધીરજ આપીને તમારી શોધમાં મ્યાનો લેવા ચાલ્યા ગયા. આપણા સંકેતાનુસાર અમે તમને મળ્યા, તથા મ્યાનો લઈને આપણે સાથે જ ચાલ્યા આવીએ છીએ. હવે બીજું કોણ મ્યાનો

લઇ આવી મહારાણીને ઉપાડી ગયું? ! વળી આ સુંદરીઓ સત્ય જ કહે છે કે, પુષ્પાવતી પ્રથમથી જ પલાયન કરી ગઈ હતી. અમે જ્યારે સ્ત્રીજાતિના વેશમાં આ તંબૂમાં હતા અને બહાર યુદ્ધ ચાલતું હતું ત્યારે મહારાણીએ ભય પામીને પુષ્પાવતીને બોલાવી હતી; કિન્તુ તેનો પતો લાગ્યો નહોતો. શો પ્રકાર બન્યો છે એનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી. ચાલો, આપણે બહાર જઈને આ સુંદરીઓના સોદાગરના મ્યાના ગણી જોઈએ કે તેમાં એકેકે મ્યાનો ઓછા થયો છે કે નહિ? આ સુંદરીઓને પણ બહાર કાઢો.”

સધળી સુંદરીઓ એ તંબૂમાંથી બહાર નીકળી. બહાર નીકળતાં તેમણે ચોતરફની પૃથિવી લોહીથી ભીંજાઈ ગયેલી જોઈ. કેટલાક લોકોના મૃતદેહ પણ પૃથિવીપર પડ્યા હતા. કાફલાનો વૃદ્ધ સરદાર અને તેનો યુવાન પુત્ર એક વૃક્ષ નીચે વિષણુવદને બેઠા હતા. તેમના હાથ પગમાં લોઢાની બેડીઓ નાખવામાં આવી હતી. દશ સિપાહીઓ હાથમાં નગ્ન તલ્વાર લઈ તેમનાપર પહેરો ભરતા હતા. બીજા ઘણા લોકોને તેમના હાથ પગ બાંધી એક બીજા વૃક્ષ નીચે બેસાડેલા હતા. સધળા તંબૂઓ અને રાવટીઓમાં હવે એક પણ મનુષ્ય રહ્યું નહોતું.

અધોરનાથ, કપટશંકર અને યદ્રીનાથ, સોદાગરના મ્યાનોએ જે ઠેકાણે પડેલા હતા ત્યાં ગયા. કપટશંકરે અધોરનાથને કહ્યું:— “જુઓ, સોળ મ્યાનોએ હમણાં અહીં પડેલા છે. પહેલાં મહેં ગણ્યા ત્યારે સત્તર હતા. એ ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે જે મ્યાનામાં મહારાણીજી ગયાં છે એ મ્યાનો પણ અહીંનો છે; કિન્તુ તેમને કાણુ લઈ ગયું? ! યદ્રીનાથ ! તમે સત્તર જઈને દીવાનસાહેબને અહીં બોલાવી લાવો. જ્યાં સૈન્ય ઉભેલું છે ત્યાં જ તેઓ બેઠેલાં છે.”

અપકાળમાં જ બદ્રીનાથ દીવાનને બોલાવી લાવ્યો. અધોરનાથે તેને કહ્યું:—“દીવાનસાહેબ ! આપણે ચાર દિવસનો સતત પરિશ્રમ વ્યર્થ થયો છે. આ વૃદ્ધ સોદાગરને સુંદરીઓ મેળવી આપવાની આશા દર્શાવી, અહીં રોકી રાખી અમે આપને સમાચાર પહોંચાડ્યા નથી આપ સૈન્યસહ આવી પહોંચ્યા; કિન્તુ આપણે મહારાણીનો પત્તો મેળવવામાં આટલો બધો પરિશ્રમ કર્યા છતાં નિરાશ થયા. મહારાણીજી અને પુષ્પાવતી—અન્ને જણાં ગૂમ થઇ ગયાં છે.”

“ખરેખર ! પુષ્પાવતી જેવી એક સામાન્ય અમળા આપણી આંખોમાં ધૂળ નાખી પલાયન કરી ગઇ છે. મહારાણીજીને ગૂમ કરવામાં પણ તેનો હાથ હોય એમ મ્હને લાગે છે.” દીવાને વિષ-પણુવદને કહ્યું.

“પુષ્પાવતીએ અમને જોતાંની સાથે જ ઓળખી કાઢ્યા હતા, તથા જો અમે તેની બેડીઓ કાપી ન નાખીએ તો તેણે અમને પકડાવી દેવાનો ભય દર્શાવ્યો હતો; તેથી મહારાણીજીને મુક્ત કરવાની મહત્વાકાંક્ષાથી અમારે તેની બેડીઓ કાપી નાખવી પડી હતી. મુક્ત થતાંની સાથે જ તે પલાયન કરી ગઈ.” કપટશંકરે કહ્યું.

દીવાનની ચિંતાનો પણ પૌરૂ રહ્યો નહિ. રોષાવેશમાં જ તેણે કહ્યું:—“આ બદમાશોના સરદાર જીવ્હામિયાંને મારીને પૂછો. કદાચ એણે લુચ્ચાઇ કરી હોય તો એ પણ સંલવિત છે.”

“સરદાર જ્યારે આપણી કેદમાં છે ત્યારે પછી, મહારાણીજીના ગૂમ થવામાં એનો હાથ હોય એમ મ્હને લાગતું નથી. દીવાનસાહેબ ! આપ આ સૂઝળા બદમાશોને અને તેમના સરદારને લઈ રામગઢ જાઓ અને રાજ્યનું કામકાજ સંજાળો. અમે પાછા મહારાણીજીની શોધમાં જઈએ છીએ.” અધોરનાથે કહ્યું.

તરત જ દીવાન સઘળા કેદીઓની સાથે રામગઢ તરફ રવાના થયો. અધોરનાથ, કપટશંકર અને બદ્રીનાથ મહારાણીની શોધમાં નીકળી પડ્યા. રસ્તામાં તેઓ એક બીજાની સાથે નીચે પ્રમાણે વાતચિત કરવા લાગ્યા:-

“ જુઓ, આજકાલ રામગઢ રાજ્યની કેવી દુરદશા થઈ રહી છે? મહારાણા અને મહારાણી-અન્ને દુશ્મનોના પંજામાં ફસાઈ પડ્યાં છે.” અધોરનાથે કહ્યું.

“ ભાઈ! મહારાણીજીને શોધી કાઢવા માટે આપણે અપાર શ્રમ કર્યો; કિન્તુ કોઈ બદમાશે પુનઃ આપણી આંખોમાં ધૂળ નાખી મહારાણીજીને અન્યત્ર ગૂમ કરી દીધાં!” કપટશંકરે એક નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

“ મહારા અંતરમાં તો એવી આશા ઉત્પન્ન થઈ હતી કે, મહારાણીજીની સાથે પુષ્પાવતી પણ હાથમાં આવશે; પરંતુ એણે તો અત્યંત ચતુરાઈ ચલાવી. તેણે તો મહારાણીજીને ગૂમ નહિ કરી દીધાં હોય?” બદ્રીનાથે કહ્યું.

“ ના ના-પુષ્પાવતી એકલી મહારાણીજીને બ્યાનામાં બેસાડી, ઉપાડી જઈ શકે એ અસંભવિત છે.” અધોરનાથે કહ્યું.

“ આપણને મહારાણીની શોધમાં મોકલ્યા પછી અકબરઅલી અને યુસફખાનને સાથે લઈ ભૈરવનાથ મહારાણાજીની શોધમાં નીકળ્યા છં. તેઓ કેવું પ્રશંસાપાત્ર કાર્ય કરી આવે છે એ પણ આપણે જોઈશું.” કપટશંકરે કહ્યું.

“ પરંતુ જ્યાં સૂઝી આપણે મહારાણીજીનો પત્તો મેળવી તેમને મુક્ત ન કરી શકીએ ત્યાં સૂઝી રામગઢ જઈ શકીએ તેમ નથી; માટે હમણાં તો આપણે આપણા આ કાર્યમાં જ લક્ષ્ય આપવાનું છે.” અધોરનાથે કહ્યું.

“ભાઈ! જે માણસ સેંકડો માણસોમાંથી મહારાણીજીને ઉપાડી ગયો છે એ કાંઈ જેવો તેવો હોવો જોઈએ નહિ. હવે તો આપણે આ જંગલમાં કુટુંબ લઈ આવીને રહો તથા ખેતી કરીને આયુષ્યનો અવશિષ્ટ કાળ પસાર કરો. હવે મહારાણીજીનો પત્તો મળવો મુશ્કેલ છે.” કપટશંકરે કહ્યું.

“વાહ રે! આટલામાં જ નિરાશ થઈ જવું ઉચિત છે કે? જે કાર્ય આપણે સ્વીકાર્યું છે તેને પાર ન ઉતારીએ તો આપણે નામદં ગણાઈએ!” અધોરનાથે ખોતાના સાથીદારોને ઉત્તેજિત કરવાની ઇચ્છાથી કહ્યું.

થોડે દૂર જઈ એ ત્રણે જણા અરસપરસમાં કેટલીક વાતચિત કરી, એકત્ર થવાનું એક સ્થળ ઠરાવી એકબીજાની અલગ થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૫ મું

—(૦)—

દષ્ટિમિલન.

એક ઘણા મોટા નાળામાં જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથજી બેઠા હતા. એ નાળાની આબુઆબુ ઘીચ જંગલ આવેલું હતું. જ્યોતિસિંહની સહામે એક મ્યાનો પડેલો હોઈ તેમાં બેસીને એક સ્ત્રી જ્યોતિસિંહ સાથે વાતચિત કરતી હતી. આ સ્ત્રી રામગઢના મહારાણા કનકસિંહની પટ્ટરાણી કલાવતી હતી. મ્યાનાની પાછળ પુષ્પાવતી ઝિબી રહી રતી.

જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને મહારાણીએ કહ્યું:—“રામગઢ જવાની મહારી ઇચ્છા નથી. જ્યાં મહારાણીજી હોય ત્યાં જ રહેવાને હું ઇચ્છું.”

હું. જે તેઓ ભયાનક અરણ્યમાં વાસ કરતા હશે તો હું પણ અરણ્યની પર્ણકુટીને રાજમહાલય સમાન સમજી પ્રસન્નતાપૂર્વક તેમની સાથે રહીને તેમની સેવા કરીશ. સતી સ્ત્રીને માટે પતિસેવા જેવું બીજું એક પણ પુણ્ય નથી.

સતી સૌભાગ્યની દેવી, પતિપદ પ્રેમથી પૂજે,
નિરંતર સ્વામીને સેવી, ગુણો નિજનાથના ગૂંજે.
પતિ માટે જીવન ધરતી, પતિસાથે બળી મરતી,
પ્રબળ પ્રેમે રતી ધરતી, ચરણસ્પર્શે ધરા ધૂંજે.
વહે છે દિવ્યતા રંગમાં, કરે સંચાર ખગજગમાં
સતીવિણ શ્રેષ્ઠતા જગમાં, સતીની અન્ય ના બૂંજે.

માટે હું તમને કરગરીને કહું છું કે, તમે મ્હને મ્હારા પતિ-દેવતા પાસે લઇ જાઓ. મ્હારા હાથપગમાં જે તમારે બેડી પહેરાવવી હોય તો લલે પહેરાવો; પરંતુ એક વખત આ અભાગિનીને તેના પ્રાણનાથનું દર્શન કરાવો.”

“રાણીજી, હું તમને તમારા સ્વામી પાસે કેદખાનામાં રહેવાનો આગ્રહ કરતો નથી. જે તમારે રામગઢમાં જઈને રાજમહાલયમાં રહેવું હોય તો લલે જાઓ. વીરપુરુષો અબળાબળતિપર કદાપિ બુદ્ધિ ગુન્નરતા નથી. તમને અહીં લઇ આવવાની કાંઈ જરૂર નહોતી. આ જગન્નાથ જ્યોતિષીએ ઘણી વખત મ્હારા સમક્ષ આપના પતિવ્રત-ધર્મની પુષ્કળ પ્રશંસા કરી હતી, તથા એમ પણ કહ્યું હતું કે, મહારાણાના વિયોગશોકથી તમે અત્યંત વ્યથા અનુભવતાં હશો; તેથી જ તમને અહીં લાવવામાં આવ્યાં છે; નહિ તો અમે તો માત્ર પુષ્પાવતીને છોડાવવા માટે જ ત્યાં આવ્યા હતા. હવે જે તમે કહેતાં હો તો તમને રામગઢ પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરીએ, અને ત્યાં

નહિ જતાં મહારાણાને મળવાની તમારી મહત્વાકાંક્ષા હોય તો હું તમને તેમની પાસે લઈ જઉં; કેમ કે મ્હારા સિવાય બીજું કોઈ પણ માણસ તમને તેમની પાસે લઈ જઈ શકે તેમ નથી.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“બાઈઓ! તમારો મ્હારાપર અત્યંત અનુગ્રહ થયો છે એમ જ હું સમજું છું. હવે કૃપા કરી તમે મ્હને મહારાણાજી પાસે પહોંચાડવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરશો. હું તમારા ઉપકારને જીવનપર્યંત સ્મરણમાં રાખીશ.” રાણી કળાવતીએ ગદગદ કંઠે પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

“ત્યારે હું તમને મ્યાનામાં બેસાડીને ત્યાં લઈ જઈ શકીશ નહિ. તમારે બેશુદ્ધાવસ્થામાં જ મ્હારી સાથે આવવું પડશે.” જ્યોતિસિંહે સાવધાન મનુષ્યનો વિનાશ થતો નથી એ સૂત્રનું સ્મરણ કરીને કહ્યું.

“તમે કહો તેવી રીતે હું ત્યાં આવવા પ્રતિજ્ઞા નૈંયાર છું.” કળાવતીએ સંમતિ દર્શાવી.

“હીક, તમે આ શીશીને સુંઘો; જેથી કોઈ પણ પ્રકારના કષ્ટનો અનુભવ અનુભવ્યા સિવાય જ તમે બેહોશ બની જશો.” જ્યોતિસિંહે રાણી પાસે એક શીશી ધરીમિ કહ્યું.

કળાવતી એક સતી સાધ્વી પતિપ્રેમપંરાયણા પ્રમદા હતી. જન જ્યોતિસિંહે આ સમયે તેને એમ કહ્યું હતું કે ‘તમે તમારું મસ્તક કાપી નાખવા દેશો તો જ મહારાણા સાથે તમારી મુલાકાત થશે’ તો એ વાર્તાને પણ તેણે પ્રસન્નતાપૂર્વક માન્ય કરી હોત. અદ્યપ-કાળમાં જ શીશી સુંઘીને તે બેહોશ બની ગઈ. પછીથી જગન્નાથ જ્યોતિષીએ કહ્યું:—“બાઈ જ્યોતિસિંહ! તમે સત્વર રાણીને રાજની

પાસે મૂકી આવો. જ્યાં સૂધી તમે પાછા નહિ આવો ત્યાં સૂધી આ સ્થળે જ હું તમારી રાહ જોઈશ. વળી પુષ્પાવતી પણ રત્નગઢ જાય તો ઠીક, કેમ કે આપણે રાજનન્દિનીની શોધ કરીએ છીએ; છતાં એને કુટ બિલાવવાની શી જરૂર છે ? ”

જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ પુષ્પા ! જ્યોતિષિજનું કહેવું યથાર્થ છે. તું રત્નગઢ આવી જા; પરંતુ પાછી કોઈ સંકટમાં ફસાઈ ન પડે એ સંબંધી અત્યંત સાવધાનતા રાખજે.”

“ જ્યોતિસિંહજી, જ્યાં સૂધી મહારી જીવનાધિકા સખી મૃગલોચનીનો પત્તો નહિ લાગે ત્યાં સૂધી હું રત્નગઢ જનાર નથી. જો કે હું એ સોદાગરના પંઝામાં ફસાઈ પડી હતી; છતાં હું તેની પ્રપંચ-જાળમાંથી મહારી ચાલાકીથી જ મુક્ત થઈ છું. મહારા માટે આપને બિલકુલ કુટ નહિ નહિ વેઠવું પડે.”

જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ ત્હારું કહેવું ખરું છે. અમે એમ નથી કહેતા કે, અમે જ તને છોડાવી છે. અમે રાજનન્દિનીની શોધ કરતા કરતા ત્યાં આવી ચઢ્યા હતા. એવામાં સોદાગરની રાવટી નજરે પડતાં અમારા અંતરમાં એવો સંદેહ ઉપજ્યો કે, રાજનન્દિની પણ ત્યાં હોવાં જોઈએ; પરંતુ તપાસ કરતાં ત્યાં તું અને મહારાણી જ નજરે પડ્યાં. તને છોડાવવાની ચિંતા અમને થવા લાગી. અગ્રે-નાથ, કપટશંકર અને બદ્રીનાથને મહારાણીને મુક્ત કરવાની કોશિશ કરતી જોઈને અમે એવું સમજીને અલગ થઈ ગયા કે, એ લોકો સઘળી મહેનત કરશે, અને તેમના સુયોગમાં અમને પણ સુયોગ પ્રાપ્ત થશે. વળી ઇશ્વરના અનુગ્રહથી એમ જ થયું. તું ત્હારી પોતાની જ ચાલાકીથી છૂટીને બહાર નીકળી આવી, અને અમે મહારાણીને ગૂમ કરી. હવે એ સંબંધી વિશેષ વિવેચન કરવાની જરૂર

નથી. તું એટલું કહે જોઈએ કે, તું રત્નગઢ નહિ જાય તો શું કરીશ ? કદાચ એમ ન અને કે અમે રાજનન્દિનીને શોધી કાઢી રત્નગઢ લઈ જઈએ, અને તું જંગલમાં જ ભરાઈ રહે ! ”

“હું એવી ખેવકૂદ નથી. મહારા માટે આપ સર્વાંશે નિશ્ચિંત રહો.” પુષ્પાવતીએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

જ્યોતિસિંહે પુષ્પાવતીને વિશેષ કાંઈ કહેવું ઉચિત ધાર્યું નહિ. જ્યોતિષીજીને પણ એ જંગલમાં રાખી, મહારાણીની ગાંસડી બાંધી તે દેદખાનાવાળી ગુફા તરફ રવાના થયો કે જે ગુફામાં મહારાણી કનકસિંહને કેદ કરી રાખવામાં આવ્યો હતો. પુષ્પાવતી પણ એ સ્થાનનો ત્યાગ કરી બીજી દિશા તરફ રવાના થઈ.

જ્યોતિસિંહના વિદાય થયા પછી જગન્નાથ એકલો પડી ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, પાસા ફેંકી તેની ગણના કરીને રાજનન્દિની અને કિશોરી જે સ્થાને હોય એ સ્થાનનો પત્તો મેળવવો જોઈએ. તરત જ તેણે પોતાની ઝોળીમાંથી પાસા ખસાર કાઢી, તેણે ફેંકીને ગંભીર માંડ્યું. આવો કાર્યક્રમ થોડા સમય સુધી ચાલ્યો હશે એવામાં એકાએક જગન્નાથના મુખમંડળપર પ્રસન્નતા તથા આનંદની છાયા છવાઈ ગઈ. તેના ઓઠપર સ્મિતહાસ્ય નૃત્ય કરવા લાગ્યું. સત્તર પાસાને પોતાની ઝોળીમાં નાખી, ઝોળી ભલે ભરવી તે જ્યોતિસિંહ પાસે જવા લાગ્યો. જગન્નાથ ઘણી ત્વરાથી ભેડવા લાગ્યો.

જ્યોતિસિંહ મહારાણીની ગાંસડી ઉંચકીને માર્ગ કાપતો હોવાથી તે વિશેષ ત્વરાથી માર્ગ કાપી શકતો નહોતો. તે લગભગ પાંચેક ગાઉ ગયો હશે એવામાં તેણે પાછળથી એવો અવાજ સાંભળ્યો કે, “ જ્યોતિસિંહજી, જિભા રહો. ”

જ્યોતિસિંહે પાછા ફરીને જોયું તો જગન્નાથને ઘણી ત્વરાથી

પોતાના તરફ દોડી આવતો તેણે જોયો તરત જ તે ઊભો રહ્યો. જગન્નાથ જ્યારે તેની પાસે ગયો ત્યારે તેણે હાસ્યમુખે પૂછ્યું:—
“જ્યોતિષીજી, તમે એકાએક દોડતા દોડતા મ્હારી પાસે કેમ આવ્યા છો?”

“હું પણ તમારી સાથે એ ગુફામાં આવીશ.” જગન્નાથજીએ કહ્યું.

“કેમ, કાંઈ કારણ છે?” જ્યોતિસિંહે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“એ કારણ તમે ત્યાં જાણી શકશો. અહીં હું કાંઈ કહીશ નહિ.”

“ત્યારે મ્હારે એ ગુફાના દ્વાર પાસેથી તમારી આંખોપર પાટો બાંધીને તમને અંદર લઈ જવા પડશે. પહેલાંનું તાળું ઉઘાડવાની યુક્તિ, રાજકુમારને છેતરી ભૈરવનાથે જાણી લીધી ત્યારથી મ્હેં બીજું એક નવીન તાળું લગાવ્યું છે એ તાળું જો કે પહેલાં પણ હતું; પરંતુ તેના ઉઘાડવા વાસવામાં થોડો વિઘ્ન થતો હોવાથી પહેલાં એ તાળું હું વાસતો નહોતો. આ બીજા તાળાનો ભેદ કાઢીને પણ નહિ જણાવવાનો મ્હેં નિશ્ચય કરેલો છે.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“હું મ્હારી આંખોપર પાટો બાંધાવવાનો નથી, અને ગુફામાં જરૂર આવવાનો છું. તમે ક્રમ મારીને મ્હને ગુફામાં લઈ જશો.” જ્યોતિષીએ કહ્યું.

“તમારાં વચનોનું સત્ય રહસ્ય હું સમજી શકતો નથી. જે કાંઈ હોય તે મ્હને રપટતાથી કહો તો ખરા?” જ્યોતિસિંહે વિસ્મિત થઈને પૂછ્યું.

“બીજું શું હોય? આપણા પાસા પોત્તાર છે—દુશ્મનો લાચાર છે. હું સાં જ તમને રાજનન્દિની મૃગલોચની દેખાડીશ.” જગન્નાથજીએ કહ્યું.

એકાએક રસ્તામાં ભયંકર કાગસર્પનું દર્શન થતાં મનુષ્ય
જેવી રીતે ચમકી ઊઠે તેવી રીતે ચમકી ઊઠીને જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું:-
“શું તમે સાચું કહો છો?”

“જો મહારું વાક્ય અસત્ય હોય તો મહને કાપી નાખીને એ
ગુફામાં જ દાટી દેજો.” દહતાથી જ્યોતિષીએ કહ્યું.

“જો હું તમને મારી નાખું તો અલ્પહત્યાનું મહાપાપ મહને
લાગે.” જ્યોતિસિંહ રિમતમુખે કહ્યું.

“અલ્પહત્યાનું મહાપાપ તમને ન લાગે એવો માર્ગ હું જ
બતાવું છું. પ્રથમ તમે મહને મુસલમાન બનાવજો, અને પછીથી મારી
નાખજો.” જ્યોતિષીએ પણ વિનોદાત્મક ઉત્તર આપ્યો. આ વાક્ય
સાંભળી જ્યોતિસિંહ હસી પડ્યો. તેણે કહ્યું:—“હીક ભાઈ ચાલો.
તમારી આજ્ઞા મહારે માન્ય કરવી જ જોઈએ.”

બીજા દિવસે સંધ્યા સમયે એ લોકો ગુફા પાસે જઈ પહોંચ્યા.
જ્યોતિષીની હાજરીમાં જ જ્યોતિસિંહ તાળું ઉઘાડવા લાગ્યો. પહેલાં
પેટા સિંહના મોંમાં હાથ નાખી તેની જીભ બહાર ખેંચી કાઢી તે
બીજું તાળું ઉઘાડવા લાગ્યો.

દરવાજાની બંને તરફ બે પથ્થર આરસપથ્થરોની દિવાલ સાથે
જડેલા હતા. જમણી બાજુના પથ્થર પર જ્યોતિસિંહે જોરથી લાત
મારી. તે સાથે જ એક બીજા અવાજ થયો તથા પથ્થર દિવાલની
પાછળના ભાગમાં ખસી ગયો. ન્હાના એક હાથના ચથુતરા પર એક
સાપ ચક્કર મારીને ખેડેલો નજરે પડ્યો. જ્યોતિસિંહે એની ડોક
પકડીને પેચની માફક ફેટલીક વખત ફેરવી. તે સાથે જ દરવાજો
ઉઘડી ગયો. મહારાણીની ગાંઘડી લઈને જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથ
ગુફામાં ગયા. અંદર જઈને તેમણે પાછો દરવાજો બંધ કરી દીધો,

તથા અંદર દરવાજાની ડાબી તરફ એક હાથ જઈ શકે એવી ખોલ હતી એમાં હાથ નાખીને જ્યોતિસિંહે કાંઈ કર્યું; એની હકીકત જ્યોતિષી જગન્નાથ જાણી શક્યો નહિ.

જ્યોતિષીએ પૂછ્યું:—“ આમાં શું છે ?” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો કે, “ આ ખોલમાં એક કુંચી છે; તેને ફેરવવાથી એ પથ્થર બંધ થઈ જાય છે. જે પથ્થરપર મહેં લાત મારી હતી અને જેમાં સાપ જોવામાં આવ્યો હતો એ પથ્થરનો સંબંધ આ ખોલમાંની કુંચી સાથે છે. ”

પછીથી તેઓ બન્ને જણા શુક્રામાં આગળ વળ્યા. મયદાનમાં જઈને જ્યોતિસિંહે મહારાણી કલાવતીની ગાંસડી છોડી, તથા તેને શુદ્ધિમાં લાવીને કહ્યું—તમે અમારી સાથે ચાલ્યાં આવો. અમે તમને મહારાણા પાસે પહોંચાડી દઈએ છીએ. ”

મહારાણી તેમની બન્નેની સાથે આગળ જવા લાગી. ચાલતાં ચાલતાં જ્યોતિસિંહે જગન્નાથજીને પૂછ્યું:—“ જ્યોતિષીજી, હવે બતાવો જોઈએ કે, મૃગલોચની ક્યાં છે ?”

જગન્નાથજીએ કહ્યું:—“ ભાઈ! આ જગ્યા પૂર્વે મહેં કદાપિ જોઈ નથી. તમે પ્રથમ મહારાણા કનકસિંહને શોધી કાઢો. એટલામાં હું રાજનન્દિનીનો પત્તો પણ મેળવી શકીશ. ”

ધીમે ધીમે ત્રણે જણાં પેલા નાળા પાસે જઈ પહોંચ્યાં કે જેનું વર્ષુન અમે પહેલા ભાગમાં કરેલું છે. મહારાણો કનકસિંહ એ નાળાની સહામેની બાજુએ એક પથ્થરપર ઊભો રહી કાંઈ જોવા કરતો હતો.

કલાવતી તો મહારાણાને જોતાંની સાથે જ ઉન્માદિની જેવી બની ગઈ. તેણે એ નાળામાં ફેટલું પાણી છે તેની બિલકુલ પૂછપરછ

નહિ કરતાં નાળામાં ફૂદકા માર્યો. તેના સદ્ભાગ્યે નાળામાં વિશેષ પાણી નહોતું. પાણીમાંથી જ્હાર નીકળી રાણાના ચરણો પાસે જઈ તે ત્યાં ઢળી પડી. તેનાં નેત્રામાંથી અવિરલ અશ્રુધારાઓની વૃષ્ટિ થવા લાગી. મહારાણાએ કળાવતીને ઊભી કરી પોતાના ગળામાં લપટાવી દીધી; ત્યાં સૂધીમાં જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથજી પણ કનકસિંહ પાસે જઈ પહોંચ્યા.

જગન્નાથજીને જોતાંની સાથે જ કનકસિંહે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું:—“કેમ જ્યોતિષીજી, તમે પણ જ્યોતિસિંહના પંઝામાં શસાઈ પડ્યા કે ?”

“ના જી, જ્યોતિસિંહે કૃપા કરીને મ્હને પોતાના પક્ષમાં આશ્રય આપ્યો છે. હવે હું વીરસિંહજીના પક્ષમાં છું. આપની સાથેના મ્હારા પૂર્વસંબંધનો હવે નાશ થઈ ગયો છે.” જ્યોતિષીએ સત્ય વચનો સંભળાવ્યાં.

આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં કનકસિંહને ઘણો ક્રોધ ઉપજ્યો. રક્તવર્ણ આંખોથી તે જ્યોતિષી તરફ વંતઈ રહ્યો. આવો પ્રકાર જોઈ જ્યોતિષીએ કહ્યું:—આપ વિના કારણ કોધે કેમ ભરાયો છો ? મ્હને જ્યાં રહેવું વિશેષ ઉચિત લાગ્યું ત્યાં હું રહ્યો છું. જે સ્થળે સ્વમાનનું સંરક્ષણ થતું નથી તે સ્થળે સુત પુરુષો રહેતા નથી. આપે અનેક વખતે મ્હને નહિ કહેવા જેવાં વચનો કહ્યાં હતાં. એ સમયે હું બ્રાહ્મણ છું એટલો વિચાર પણ આપના અંતરમાં ઉપજતો નહોતો. હવે આપ મ્હારાપર ક્રોધે ભરાઈને મ્હારું બિદકુલ અનિષ્ટ કરી શકો તેમ નથી.”

જ્યોતિષીનાં વચનો સંભળી કનકસિંહે પોતાનું મસ્તક નીચું નમાવ્યું. તે એકે અક્ષર બોલ્યો નહિ. એવામાં એક ક્ષીણ અવાજ

સંભળાયો કે, ‘જ્યોતિસિંહ !’ જે તરફથી અવાજ આવ્યો તે તરફ જ્યોતિસિંહે જોયું તો મૃગલોચની તેની નજરે પડી. તેનાં નેત્રોમાં અશ્રુજળ ભરાઇ આવ્યું. હમણાંની રાજનન્દિની મૃગલોચનીની શોચનીય સ્થિતિ પાપાણુ અંતરમાં પણ અનુકંપા ઉત્પન્ન કરે એવી હતી. મસ્તકપરના વાળ તેજના અભાવે રુક્ષ થઇ ગયા હતા. ગુલાબ જેવું મ્હોં મલિન બની ગયું હતું. શરીરપર પુષ્કળ મેંદ્ર ચઢ્યો હતો. કપડાં ફાટી ગયાં હતાં. નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાઓની વૃષ્ટિ થયા કરતી હતી. પહાડની ઉપર એક ગુફાની બહાર ઝિબી રહી તે ‘જ્યોતિસિંહ-જ્યોતિસિંહ’ કહીને બૂમો પાડતી હતી. જ્યોતિસિંહ એ તરફ દોડ્યો. પહાડપર ચઢી રાજકુમારી પાસે જવાની તેની ઇચ્છા થઇ; કિન્તુ પહાડપર ચઢી શકાય એવો એકેકે માર્ગ નહોતો. “લાચારીથી તેણે પહાડપર ચઢવાને માટે એક ચંદન ઘો ફેંકી; પરંતુ તે ચોથા ભાગ સુધી પણ પહોંચી નહિ. જ્યોતિષીજી પાસેથી ચંદન ઘો લઇ તેને પોતાની ચંદન ઘો સાથે સંલગ્ન કરીને પુનઃ પહાડપર ફેંકી તો તે અડધા ભાગ સુધી પણ ગઇ નહિ. અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા; કિન્તુ એકેકે પ્રયત્નમાં સફળતા પ્રાપ્ત થઇ નહિ. નિરુપાય બની જઇને તેણે પૂછ્યું:—“રાજકુમારિ ! હમે આ સ્થળે ક્યાંથી આવી શક્યાં ?”

જ્યોતિસિંહનો અવાજ મૃગલોચની સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકી; કિન્તુ મૃગલોચનીનો અવાજ મૃદુ હોવાથી તેણે શો ઉત્તર આપ્યો એ જ્યોતિસિંહ સાંભળી શક્યો નહિ. તેણે માત્ર એટલા જ શબ્દો સાંભળ્યા કે, “વિધિનું વિધાન-લલાટની લિપિ-મ્હને બતાવો.”

અરેરે ! જ્યોતિસિંહ રાજકુમારી સાથે વાતચિત્ત સુદ્ધાં કરી શકતો નહોતો ! તે ઘણો અસ્થિર થઇ ગયો. અંતે ધૈર્ય ધારણ કરીને

તેણે કહ્યું:—“ રાજકુમારી, તમે ગભરાશો નહિ. તમે નીચે ઉતરી શકો એવો કાંઈ ઉપાય હું જલ્દી કરું છું. ”

મૃગલોચની ઊભી હતી એ સ્થળે એક જંગલી વૃક્ષ હતું. એ વૃક્ષનાં પાન ધણાં મોટાં હતાં. એક પાનું તોડીને ન્હાના પથરની ધારથી મૃગલોચનીએ તેના પર કાંઈ લખ્યું. પછીથી પોતાના વસ્ત્રમાંથી એક કડકો ફાડી, એ કડકામાં પોતે લખેલું પાન અને એક ન્હાનો પથર બાંધી તેને એવી રીતે નીચે ફેંક્યો કે, એ પથર નાળાના જળમાં પડ્યો. જ્યોતિસિંહે એ પથરને પાણીમાંથી ખસાર શોધી કાઢી, કડકો છોડ્યો, તથા પાનમાં લખેલી હકીકત વાંચી જોઈ તો એમાં એટલું લખેલું હતું કે, “ તમે જઈને પહેલાં રાજકુમારને અહીં લઈ આવો. ”

જ્યોતિસિંહે એ પાન જગન્નાથજીને બતાવીને કહ્યું કે, “ તમે અહીંજ રોકાઓ. હું જઈને રાજકુમારને તેડી લાવું છું. હું આવું ત્યાં સુધી રાજકુમારીને કેવી રીતે નીચે ઉતારવાં તેનો તમે પણ વિચાર કરજો. ”

આમ કહીને જ્યોતિસિંહ એ ગુફાની ખસાર નીકળ્યો અને તેણે બન્ને તાળાં વાસી દીધાં. પછીથી તે ત્વરિતગતિથી રત્નગઢ તરફ જવા લાગ્યો.

વાંચકમંદુઓ ! જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથજીને રાજકુમારીની શોધમાં મોકલી રાજકુમાર વીરસિંહ લક્ષ્મણસિંહ સાથે જ્યારે રત્નગઢ પાછો ફર્યો ત્યારે મહારાણા જયસિંહ, તેની રાણી વગેરેએ એમ જ ધાર્યું કે, રાજકુમારી પણ તેમની પાછળ આવતી હશે; પરંતુ વીરસિંહે જ્યારે સમજી હકીકતે મહારાણા જયસિંહને કહી સંભળાવી ત્યારે રાજા વિશેષ દિલગીર થયો. રાણા કનકસિંહના કેદ પકડાયાના

વર્તમાન જાણવામાં આવતાં તે જો કે આનંદિત થયો હતો; પરંતુ નાળા પાસેની બુદ્ધિમાંથી રાજનન્દિનીના ગૂઢ થયાના સમાચાર સાંભળી તે અત્યંત ચિંતાતુર બની ગયો. દીવાન હરિસિંહ વગેરેએ અનેક પ્રકારે જયસિંહને સાંત્વણ આપવા માંડ્યું; કિન્તુ તેથી તેના અંતરની ચિંતા દૂર થઈ નહિ. રાજરાણી આહાર નિદ્રાનો ત્યાગ કરી રાત્રિ દિવસ પુત્રીનું સ્મરણ કરી ચક્રુઓમાંથી અશ્રુજળની ધારાઓ વર્ષાવતી હતી. રાજકુમાર ઘણા દિવસ સૂધી રત્નગઢમાં જ રહ્યા. તેની વ્યથાનો તો પાર જ નહોતો.

એક દિવસે રાત્રે રાજનન્દિની સંયંધીના વિચારો કરતો વીરસિંહ શય્યામાં પાસાં ફેરવ્યા કરતો હતો. શયનગૃહના દ્વારને અંદરથી બંધ કરેલું હતું. એવામાં બહાર કોઈની વાતચિત આવતી હોય એવો વીરસિંહને ભાસ થયો. એ વાતચિતમાં ‘રાજકુમારી’ શબ્દ તેના કાને પડ્યો. સત્વર શય્યાનો ત્યાગ કરી દ્વાર પાસે જઈ કાન-માંડીને વીરસિંહ બહાર આવતી વાતચિત સાંભળવા લાગ્યો. તેણે નીચે પ્રમાણે વાતચિત સાંભળી:—

“પહેલાં હું એમ માનતો હતો કે, રાજકુમારીપર વીરસિંહ-જીનો અત્યંત અનુરાગ છે; પરંતુ, મહારી એ માન્યતા ખોટી ફરી છે. હવે મ્હને એમ જ લાગે છે કે, રત્નગઢના રાજસિંહાસનને મેળવવાની જ રાજકુમારની મહત્વાકાંક્ષા છે. જો તેમનો રાજનન્દિનીપર એકનિષ્ઠ અનુરાગ હોત તો તેઓ તેની શોધ કરવાનું કામ છોડી દઈ અહીં આવત નહિ.”

વીરસિંહ વિશેષ કાંઈ સાંભળી શક્યો નહિ. તેણે આટલાં વચનો સાંભળ્યાં હશે એવામાં એકાએક દરવાનોના મુખમાંથી ‘ચોર ચોર’ એવો ઉચ્ચધ્વનિ તેના કાને પડ્યો. અલ્પકાળમાં જ એ ધ્વનિ

વાયુના પ્રચંડ પ્રવાહમાં ભળી ગયો. રાજકુમાર વિશેષ વાત સાંભળવાની ઇચ્છાથી ઘણા સમય સૂધી દ્વાર પાસે કાન માડીને બેઠો રહ્યો; કિન્તુ વિશેષ વાત તે સાંભળી શક્યો નહિ. દ્વારપાળોએ જ ઉપરની વાતચિત કરી હશે એવી તેણે કલ્પના કરી. ચિંતામય સ્થિતિમાં તે પુનઃ શય્યામાં પડી રહી સ્વગત વિચારવા લાગ્યો:—“ અરેરે ! આજે મહેં શું સાંભળ્યું ? સામાન્ય દ્વારપાળોએ જ્યારે મહારા પ્રેમ માટે આવો વિચાર ધરાવ્યો છે ત્યારે મહારાણા અને મહારાણી મહારા પ્રેમ માટે કેવો વિચાર ધરાવતાં હશે ? હવે અત્રે વિશેષ દિવસ સૂધી રહેવું મહેને ઉચિત લાગતું નથી. વળી જો હું વિજયગઢ આલ્યો જઈશ તો સર્વે એમ જ વિચારશે કે, મહારા અંતરમાં રાજકુમારી માટે સહજ પણ પ્રેમ નથી ! હવે હું શું કરું ? રાજનન્દિનીની શોધનું કાર્ય પડતું મૂકી અહીં આવવાની મહારી બિદકુત્ર ઇચ્છા નહોતી; પરંતુ જ્યોતિસિંહની સલાહ સ્વીકારીને હું અહીં આવ્યો તેનું આવું વિચિત્ર પરિણામ આવ્યું ! એ લોકો ક્યાં જાણે છે કે, હું મહારા પ્રાણથી પણ રાજકુમારીને વિશેષ મ્હાઉં છું. મૃગલોચનીની મન-મોહિની મૂર્તિ મહારા હૃદયમંદિરમાં સદા સર્વદા સ્થાપિત થયેલી છે. એ પ્રેમપ્રતિમાનું આ જીવનમાં મહારાથી કદાપિ વિસ્મરણ થાય તેમ નથી. ”

આવા વિચારોમાં ને વિચારોમાં જ રાત્રિનો અવશિષ્ટ સમય પસાર થઈ ગયો. પ્રભાતકાળે શય્યાત્યાગ કરી નિત્યકાર્યોથી નિવૃત્ત થઈ વીરસિંહ પોતાના સુચતુર અશ્વપર આરોહણ કરી બહાર નીકળી પડ્યો. તેની સાથે જવાની ઘણા સિપાહીઓએ ઇચ્છા દર્શાવી; કિન્તુ તેણે કાઢને પણ પોતાની સાથે આવવાની રજા આપી નહિ; છતાં લક્ષ્મણસિંહ તો રાજકુમાર સાથે જવાને તૈયાર થયો. લક્ષ્મણસિંહ

પોતાની પાછળ રહી પોતાનાથી છૂટો પડી જાય એવા ઉદ્દેશથી વીર-
સિંહે પોતાના અશ્વને વાયુવેગે દોડાવ્યો; પરંતુ લક્ષ્મણસિંહ દોડ-
વામાં બહાદુર હોવાથી તે વીરસિંહથી છૂટો પડ્યો નહિ. પોતાની
પાછળ લક્ષ્મણસિંહ ઘણું દોડતો હોવાથી વીરસિંહના મનમાં તેના
માટે દયા ઉપજી, તથા તેનો પોતાના પર અવર્ણનીય પ્રેમ છે એવી
તેની ખાત્રી થઈ. તેણે પોતાનો અશ્વ જોભો રાખી લક્ષ્મણસિંહ તરફ
જોયું. લક્ષ્મણસિંહે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું:—“રાજકુમાર! આપને! જે
વિચાર હોય તે કૃપા ભાવે મહેને જણાવો. આપને હું મહારાથી બની
શક્તી સહાયતા કરવા નિરંતર તત્પર છું.”

વીરસિંહે અશ્વપરથી અવતરણ કરીને કહ્યું:—“ભાઈ! તું અત્યંત
શ્રમિત થઈ ગયો છે. તું નીચે બેસીને વિશ્રામ લે—એટલે હું તને
નિષ્કપટહૃદયે સઘળી સત્ય હકીકત કહી સંભળાવું છું.”

આમ કહી રાજકુમારે ઘોડાનો સામાન નીચે પાથરી તેના પર
બેસી લક્ષ્મણસિંહને પોતાની પાસે બેસવા કહ્યું. ઘોડો છૂટો થઈ
આળુઆળુમાં ચરવા લાગ્યો. લક્ષ્મણસિંહે અંતરતાથી પૂછ્યું:—“રાજ-
કુમાર! એકાએક આપ શા ઉદ્દેશથી રત્નગઢનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા
આવો છો?”

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દ્વારપાળોની જે વાતચિત વીરસિંહે સાંભળી
હતી તે તેણે લક્ષ્મણસિંહને કહી સંભળાવીને વિશેષમાં કહ્યું:—“ભાઈ!
જ્યો સૂઝી રાજનન્દિનીનો પત્તો નહિ લાગે ત્યાં સૂઝી હું હવે રત્નગઢ
માં પ્રવેશ સુદ્ધાં કરનાર નથી.”

રાજકુમારને તેનો આ નિશ્ચય ફેરવવા માટે લક્ષ્મણસિંહે ઘણું
સમજાવ્યો; પરંતુ જ્યારે તેણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ ત્યારે
લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું:—“કુમાર! જ્યારે રત્નગઢ જવાની આપની ઇચ્છા

નથી ત્યારે આપ વિજયગઢ ચાલો.”

ધણા સમય સૂધી સ્વગત વિચાર કર્યા પછી રાજકુમારે પૂછ્યું:-
“આપણું નગર અહીંથી કેટલે દૂર હશે?”

“માત્ર બે ગાઉ. જુઓ, પેલું વટવૃક્ષ, જણાય છે તે આપણી પેલી ભયાનક ગુફા પાસે જ આવેલું છે.” લાંબો હાથ કરી એક વટવૃક્ષ વીરસિંહને બતાવતાં લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“આપણે વિજયગઢની પાસે જ આવી પહોંચ્યા છીએ!” વીરસિંહે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું.” એવામાં સ્હામેથી જ્યોતિસિંહને આવતો નોંઘ વીરસિંહ તેના તરફ દોડ્યો અને પ્રેમાતિશયથી તેને ભેટી પડ્યો. લક્ષ્મણસિંહ પણ ધીમે ધીમે ત્યાં ગયો. વીરસિંહે અત્યંત અધીરતાથી પૂછ્યું:-“ભાઈ! રાજકુમારીનો પત્તો લાગ્યો કે?”

“હા.” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“તેઓ ક્યાં છે?” પ્રસન્નતાથી વીરસિંહે પૂછ્યું.

“મ્હારી સાથે ગુફામાં ચાલો એટલે હું આપને રાજકુમારીનું દર્શન કરાવું. રાજકુમાર! હું આપને તેડવા માટે જ આવતો હતો. આપ રત્નગઢથી અહીં શા માટે આવતા હતા?” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“એ સઘળી હકીકત તમને લક્ષ્મણસિંહ કહેશે; પ્રથમ તમે ગુફામાં ચાલો.” લક્ષ્મણસિંહે તૈયાર કરેલા અશ્વપર સ્વાર થતાં વીરસિંહે કહ્યું.

વીરસિંહે ગુફા તરફ પોતાનો ઘોડો દોડાવ્યો. જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહ પણ તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યા. ગુફા પાસે જઈ પહોંચતાં જ રાજકુમારને ઉદ્દેશીને જ્યોતિસિંહે કહ્યું:-“રાજકુમાર! હવે મ્હારે નિરુપાયે આપની આંખોપર પાટો બાંધવો પડશે.”

મૃગલોચનીને મળવાની અધીરતાથી વીરસિંહ પાટો બાંધાવવાને

તૈયાર થયો. જ્યોતિસિંહે હસીને કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! ધીરજ રાખો. હવે તમારી આંખોપર પાટો બાંધવાની જરૂર નથી; પરંતુ ભવિષ્યમાં તમે સવિશેષ સાવધાનતા રાખજો. ” આમ કહીને તેણે દરવાજો ઉઘાડ્યો. અંતે તેઓ જ્યારે નાળાના કિનારા પાસે જગન્નાથજી નિકટ જઈ પહોંચ્યા ત્યારે જોયો હાથ કરી જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—
“ રાજકુમાર ! જુઓ, ઉપરથી રાજકુમારી આપણા તરફ જોઈ રહ્યાં છે ?”

ખરેખર, રાજકુમારી વીરસિંહને ગુફામાં આવેલો જોઈ એકાગ્ર-દષ્ટિથી તેના તરફ જોઈ રહી હતી. રાજકુમાર વ્યાકુળતાથી એ ગગન-ચુંપિત પર્વતપર ચઢવાને તેની તળેટી તરફ ધસ્યો; પરંતુ તેને આગળ વધતો અટકાવીને જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! કોઈ પણ પ્રયત્નથી આ પર્વતપર ચઢી શકાય તેમ નથી. જો પર્વતપર ચઢી શકાતું હોત તો હું રાજકુમારીને સાથે લઈને જ નગરમાં ન આવત કે ?”

અત્યંત નિરાશ બની જઈ વીરસિંહ મૃગલોચની તરફ જોઈ રહ્યો. બન્નેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાઓની વૃષ્ટિ થવા લાગી. વાંચક-બંધુઓ ! આ હૃદયદમેદક દેખાતું વર્ણન નિર્જીવ શબ્દોથી થઈ શકવું સર્વથા અસંભવ છે. જે પ્રિયતમા માટે રાજકુમારે રાજવૈભવને, ત્યાગ કરી આજ સૂધીમાં અનેક જીવસંટોસટનાં જોખમો ખેડ્યાં હતાં તે પ્રિયતમાનું દૈવયોગે દર્શન થયા છતાં તે તેની સાથે વાતચિત સુધ્ધાં કરી શકતો નથી !

જ્યોતિસિંહે હવે શું કરવું એ સંબંધી જગન્નાથજીને પ્રશ્ન કર્યો તો તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, “ મહાન પરિશ્રમ કર્યા સિવાય રાજકુમારને મળી શકાશે નહિ ! જે રસ્તેથી તેઓ આ સ્થળે આવી

ચઢ્યાં છે તે જ રસ્તેથી આપણે તેમને મળી શકીશું. મહેં ગણના કરી નોંધને જ આંવા નિશ્ચય કર્યો છે. ખીજી આપણે જેટલી મહેનત કરીશું તે સઘળી વ્યર્થ થશે; માટે રાજકુમારી કયા રસ્તેથી કેવી રીતે આ ગગનચુંગિત પર્વતપર આવી ચઢ્યાં છે એ તેમને પૂછીને જાણી લેવું નોંધએ. રાજકુમારી કોઈની અદ્ભુત નદુસ્તિમાં ધસાયાં છે એમ હું ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું છું.”

ન્યોતિસિંહને પણ આ સલાહ વ્યાજખી લાગી. તરત જ તેણે ઉચ્ચસ્વરે કહ્યું:—“રાજકુમારી, જેવી રીતે પાંદડાપર તમે તમારી ઇચ્છા લખી જણાવી હતી તેવી જ રીતે તમે કયા રસ્તેથી આ પર્વતપર આવી ચઢ્યાં છો તે નોંધ અમને જણાવો તો અમે તમારી પાસે આવી શકીએ.”

બરાબર આ સમયે જ કિશોરીને પોતાની પાસે આવેલી નોંધ દર્શાવિશયથી રાજકુમારી તેને બેટી પડી. તથા કહ્યું:—“સખિ ! તું મહારી પાસે આવી પહોંચી એ ઘણું સારું થયું. નોંધ નીચેથી સર્વ જણ અત્યંત આતુરતાથી આપણા તરફ નોંધ રહ્યાં છે. બહેન ! તેઓ જે બોલે છે તે હું બરાબર સાંભળી શકું છું; પરંતુ મહારો અવાજ તેઓ સાંભળી શકતા નથી. તેથી હું આ સ્થળે ક્યાંથી આવી છું એ એક પાંદડાપર લખી તેમને જણાવવાનો વિચાર કરતી હતી એવામાં તું મહારા સમક્ષ ઉપસ્થિત થઈ છે.” આમ કહી રાજકુમારી કિશોરીનો હાથ પકડી કિનારા તરફ ચાલી. ચાલતાં ચાલતાં કિશોરીએ પૂછ્યું:—“રાજકુમારી, તમને પેલો અદ્ભુત બગલો ગળી ગયો હશે ?!”

• “હા-એ બગલખા પેટમાં પડીને જ હું અહીં આવી ચઢી છું. તું પણ મહારા જેવી સ્થિતિને આધીન થઈને અત્રે આવી ચઢી

હોઇશ, કેમ ?” રાજનન્દિનીએ ઉત્તર આપી પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો.

“ ના બહેન ! એ બગલાની કરામત તો યુક્તિથી હું બાળી શકી હતી; પરંતુ હું અન્ય સ્થળે સપડાઇ જઇ અત્રે આવી ચઢી છું. એ સધળી વાતચિત આપણે પછીથી કરીશું. ” આ પ્રમાણે વાતો કરતી તેઓ પ્રથમના સ્થાને આવીને બેઠી રહી. કિશોરીએ રાજકુમાર તરફ જોયું. કિશોરીને રાજકુમારી પાસે જોઈ સર્વેના અંતરમાં ધૈર્ય ઉપજ્યું. પર્વતની ઉચ્ચતા વગેરે જોઈ રહ્યા પછી કિશોરીએ કહ્યું:—“ બહેન ! પાન પર લખીને નીચે ફેંકવાની જરૂર નથી. મહારો અવાજ રાજકુમાર સાંભળી શકશે; તેથી હું તેમને સધળી વાત કહું છું; જેથી એ લોકો આપણને છોડાવવાનો કાંઈ બંદોબસ્ત કરશે. મહેને તો એમ જ લાગે છે કે, હજી આપણે થોડા દિવસ સૂંધી અહીં રહેવું પડશે. ઇશ્વર કરે તે ખરું. ”

પ્રકરણ ૬ હું.

મૃગલોચની અને કિશોરીનું મિલન.

હવે પેલા ભેદભરમોથી ભરપૂર અંડરમાંથી કિશોરી મૃગલોચની પાસે કેવી રીતે જઇ ચઢી તેનું વર્ણન કરવાની જરૂર છે. ભોંયરાના એક દ્વારને મંડપના મજબુત થાંભલા સાથે બાંધેલું રહેવા દઇ તે ભોંયરામાં ઉતરી એક ઓરડીમાં જઇ પહોંચી. એ ઓરડીની બીતમાં દરવાજાનાં ચોકડાંઓ હતાં; પરંતુ તેમાં બારણાં નહોતાં. ઓરડીની બહાર બેઠી રહી કિશોરીએ સદ્ગમદષ્ટિથી સધળું જોઇ લીધું. પછીથી જોવો તેણે એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરત જ પાછળથી ચોકડાના

ઉપલા ભાગમાંથી લોખંડના દરવાજા જેવો એક પડદો મ્હોટા અવાજ સાથે નીચે પડ્યો. એ ઓરડીનું દાર ખંધ થઈ ગયેલું કિશોરીને માલૂમ પડ્યું. આ ઓરડામાં અત્યંત અંધકાર હોવાથી તેમાંથી બહાર નીકળવાનો એકે માર્ગ નહોતો. અંધકારમાં વ્યાકુળતાથી માર્ગ શોધતી શોધતી કિશોરી એક ન્હાના ખાડામાં જઈને પડી. તે સાથે પુનઃ પૂર્વવત્ અવાજ સાથે બીજી તરફનો દરવાજો ઉઘડી ગયો. ઓરડીમાં પ્રકાશનો વિસ્તાર થયો. ઉઘાડા થયેલા દારમાંથી નેતાં બહાર એક રમણીય પુષ્પોદ્યાન આવેલો કિશોરીની નજરે પડ્યો. એ ઉદ્યાનમાં વિવિધ પ્રકારની પુષ્પલતાઓ એકબીજાને અલિંગન કરી રહેલી નેવામાં આવતી હતી. ખાગના એક ભાગમાં નહેર આવેલી હતી. એ નહેરનું પાણી સઘળી વૃક્ષલતાઓ અને પુષ્પલતાઓને સજીવ સ્થિતિમાં રાખતું હતું. ખાગમાં એક ન્હાનો આરસપત્થરનો ચબુતરો હતો. કિશોરી ફરતી ફરતી એ ચબુતરા પાસે જઈ પહોંચી. આ ચબુતરાના આરસપત્થરો કાળા રંગના હતા. તેના પર આરસપત્થરનું એક નક્સીદાર સિંહાસન હતું. એના પર આરસપત્થરનો એક પત્થર ગોઠવેલો હોય તેમાં નીચે લખેલો અક્ષરો કાતર્યા હતા.

“આ જાદુઈ ખંડેરમાં જે મનુષ્ય ફસાય છે. તે કદાપિ બહાર નીકળી શકતું નથી. આ જાદુઈ ખંડેરનો સઘળો ભેદ જાણનારને અખૂટ ખમ્મનો મળશે; પરંતુ આ જાદુઈ ખંડેરનો ભેદ જાણવાનો પ્રયત્ન કરનાર કોઈ બહાદુર રાજવંશી પુરુષ હોવો જોઈએ.”

કિશોરીએ લક્ષ્યપૂર્વક આ હકીકત વાંચી લીધી. હવે જ તેની ખાત્રી થઈ કે, આ ખંડેરમાંથી કદાપિ બહાર નીકળી શકાય તેમ નથી. આ શિલાલેખને ઉપાડી નેવાની ઈચ્છા થતાં ચબુતરા પર સાવધાનતાથી ચઢી તે વાંકી વળી અને જેવો તેણે એ શિલાને સ્પર્શ .

ક્યોં કે તરત જ તે બેશુદ્ધ બની જઈ નીચે પડી સમસ્ત દિવસ તે આવી બેશુદ્ધાવસ્થામાં જ પડી રહી. સંધ્યાકાળે તે શુદ્ધિમાં આવી એટલે નહેર પાસે જઈ સ્વચ્છ જળથી તેણે મ્હોં ધોયું. નિરાશ અને વ્યાકુળ ચિત્તે તે જ્યાંમ તેમ ફરવા લાગી. રાત્રિનો સમય ઉપસ્થિત થવા લાગ્યો અને તે સાથે એ ચણુતરામાંથી એક અવશું-નીય પ્રકારનો પ્રકાશ નીકળવા લાગ્યો. એ ચણુતરાનું એક પણ અંગ એવું નહોતું કે, જે પ્રકાશતું ન હોય. આ પ્રકાશ ક્યાંથી નીકળતો હતો એ જાણવાની જાણસાથી કિશોરીએ સર્વ સ્થળે પોતાનો હાથ ફેરવી જોયો; પરંતુ તે કાંઈ સમજી શકી નહિ. આશ્ચર્ય, ભય અને નિરાશામાં તેણે સમસ્ત રાત્રિ જંગલમાં જ પસાર કરી. સહવાર થતાં ચણુતરો કાળા પથ્થરોનો જ દેખાવ લાગ્યો. કિશોરી પાછી બાગમાં ફરવા લાગી. ફરતી ફરતી તે બાગની દિવાલ પાસે જઈ પહોંચી. એ દીવાલ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને વિચારવા લાગી:—“આ દિવાલ બહુ ઊંચી હોવાથી તેનાપર ચઢીને બીજી બાજુએ જઈ શકાય તેમ નથી; નહેરનું મ્હોં ઘણું પહોળું હોવાથી એ તરફથી દિવાલની પેઠી બાજુએ સહેલાઈથી જઈ શકાય તેમ છે. ” વિચાર કરી જોતાં આ માર્ગ તેને ઠીક લાગ્યો. સાહસનો સંચય કરી કુબડી મારીને અડપકાળમાં જ તે નહેરની બહાર નીકળી ગઈ. બાગની બહાર નીકળી કિનારાપર તે ઊભી રહી. પાછીથી તે આંતરફ દૃષ્ટિ ફેરવવા લાગી એટલે ઊંચા ગગનચુંગિત પર્વતો સિવાય બીજું કાંઈ તેની નજરે પડ્યું નહિ. એક ટેકરાપર પોતાનાં બીંજાયલાં વસ્ત્ર સુકવ્યા પછી એ વસ્ત્રો પહેરીને પુનઃ તે પર્વતો વચ્ચેથી વહેતા એક ઝરાને કિનારે આગળ ચાલવા લાગી. એ કિનારાપર અનેક સ્થળોએ ઉચ્ચવૃક્ષો એક બીજાની સાથે સંલગ્ન થઈ ગયેલાં હતાં. પહાડપર જવાનો એકે

માર્ગ નહોતો. મધ્યાનહકાળ થતાં સૂધીમાં તેણે ત્રણ ગાઉ જોડેલો માર્ગ કાપ્યો. પછીથી આગળ જવાનો માર્ગ નહોતો, કેમ કે સ્લામે પણ એક ઉંચો પહાડ હતો. એ પહાડ પરથી પાણી નીચે ઉતરીને ઝરે વહેતો હતો. એ પહાડની નીચેની જાંતુએ લગભગ દશેક ગજ લાંબો અને એક ગજ પહોળો એક અજગર હતો. જેનું મ્હોં ખુલ્લું હતું. એ મ્હોંનાં જડાં એટલાં બધાં પહોળાં હતાં કે, એમાં ફાઇ પણ મનુષ્ય સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકે તેમ હતું. આ મ્હોંની સ્લામે આરમ્ભે એક ચોરસ પથર જમીનમાં પડેલો હતો. અજગરને જોવા માટે કિશોરી તેની સ્લામે ગઇ. તેણે જોયો સ્લામે પડેલા પથર પર પોતાનો પગ મૂક્યો કે તરતજ અજગર ધીમે ધીમે શ્વાસ લેવા લાગ્યો. કિશોરીના પગ પથર પર જાણે અંધાધ જ ગયા. તેનાથી નીચે ઉતરી શકાયું નહિ. અલ્પકાળમાં જ અજગર તેને ગળી ગયો; તે સાથે જ એ બેશુદ્ધ બની ગઇ.

જ્યારે કિશોરી શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે પોતે એક ઓરડીમાં કર્મ-ધર્મસંયોગે આવી મોડેલી છે એમ તેને માલુમ પડ્યું. એ ઓરડી માત્ર દશગજ માણસો બેસી શકે એટલી જ મોટી હતી. આશ્ચર્ય-ચકિત, વિસ્મિત અને ભયભીત સ્થિતિમાં કિશોરી થોડા સમય સુધી ચિંતામગ્ન ચિત્તે એ ઓરડીમાં બેસી રહી. અનેકવિધ વિચારો તેના અંતરમાં ઉપજવા લાગ્યા. આ સઘળા રહસ્યનો ભેદ તે સમજી શકી નહિ. અંતે કાંઇક સ્વસ્થ થયા પછી સીડી ચઢીને તે એ ઓરડીની છત પર ગઇ. છત પર જતાં જ સીડીનો દરવાજો અંધ થઈ ગયો. નીચે ઉતરવાનો રસ્તો રહ્યો નહિ. છત ઉપર બેસી રહી કિશોરી ચોતરફ આવેલા પહાડો જોવા લાગી. સ્લામે એક ન્હાની ગુફા નજરે પડી. એ ગુફામાં વિશેષ અંધકારનો વિસ્તાર થયેલો નહોતો; કેમ કે

આગળથી એનો પ્રકાશ આવતો હોય એમ લાગતું હતું.

કિશોરીએ લાચારીથી એ ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. ગુફામાં થોડે દૂર થતાં જ તેણે જોયું કે, રાજકુમારી મૃગલોચની કેટલાંક મોટાં પાન પોતાની પાસે એકઠાં કરી એક ઠેકાણે બેઠી હતી. તેણે મૃગલોચની પાસે જઈને જોયું તો માલૂમ પડ્યું કે તે પૃથિવીથી અતિ ઉચ્ચ ગગનચુંબિત પર્વતના શિખરપર આવી ચઢી હતી.

પ્રકરણ ૭ મું.

—(૦)—

જાદુઈ પુસ્તકની પ્રાપ્તિ અને ગૂંમ થવું !

કિશોરીએ નીચેનાં માણસો તરફ જોઈને કહ્યું:—“ મહારાજા કનકસિંહે અમને જે ગુફામાં કેદ કરી રાખી હતી એ ગુફાની દક્ષિણે લગભગ સાત ગાઉના અંતરે એક જીર્ણ ખંડેર આવેલું છે. એ ખંડેરમાં એક પ્રત્યરનો અદ્ભુત કારીગરીવાળો બગલો છે. એ બગલો રાજકુમારીને ગળી ગયો હતો. જે કાંઈ પણ રીતે એ ખંડેરની જાદુઈ વિદ્યા જાણવાને તમે સમર્થ થશો તો જ અમારો જીવ બચશે. હું ઘણી સાવધાનતાથી એ ખંડેરમાં રાજકુમારીને શોધતી હતી; પરંતુ હું પણ ફસાઈ પડી છું. જે ગુફામાં કનકસિંહે અમને કેદ કરી રાખી હતી એ ગુફા રામગઢની કચી દિશાએ છે તેની મહને માહિતી નથી.

કિશોરીનાં વચનો સ્પષ્ટતાથી સર્વેએ સાંભળ્યાં. વીરસિંહ મહારાજા કનકસિંહપર અત્યંત ક્રોધે ભરાયો. કનકસિંહ ત્યાં જ હતો. ક્રોધાવેશમાં પોતાની કમરપર લટકતી લલ્હારને મ્યાનમાંથી હ્વાર ખેંચી કાઢી વીરસિંહ સશળો કનકસિંહના અંગપર ધસ્યો. મહારાજા

રાણી કળાવતી આ સધળો તમારો જોતી ત્યાં બેઠી હતી. તેણે વીરસિંહને નમ્ર તલવાર હાથમાં લઈ પોતાના સ્વામીના અંગ પર ધસી આવતો જોઈ તેના ચરણોમાં નમી પડીને નમ્રતાથી કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! આપ પ્રથમ મ્હને કાપી નાખો. વૈધજ્ઞની દારુણ વ્યથા હું એક ક્ષણ માટે પણ વેઠી શકીશ નહિ. નિશાનાથ ચંદ્રના સિવાય જેવી રીતે રાત્રિ અંધકારમયી કાળરાત્રિ ગણાય છે તેવી જ રીતે પતિ સિવાય પત્ની પણ અમંગલકારિણી ગણાય છે, પતિ એજ સંસારમાં સ્ત્રીજાતિનું સર્વસ્વ છે; માટે પ્રથમ આ અભાગિનીના જીવનનો જ સંહાર કરો. ”

આ સમયે જ્યોતિસિંહે રાજકુમારનો હાથ પકડી લીધો અને તેને વિવિધ વચનો સંભળાવી શાન્ત કર્યો. વીરસિંહે જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ જો તમને ઉચિત લાગતું હોય તો રાજકુમારીનાં માઆપને પણ અહીં લઈ આવીને તેમને રાજકુમારીનું દર્શન કરાવો. એથીએમના અંતરમાં પણ ધૈર્ય ઉત્પન્ન થશે અને તેમની ચિંતા ઓછી થઈ જશે. ”

“ એમ કદાપિ થઈ શકે તેમ નથી. આ ગુફાને આપ સામાન્ય ગુફા ન સમજશો. તેમને જે નકાંઈ કહેવાનું છે એ મ્હોંડેથી જ કહેવામાં આવશે. હવે કુમારીનો જીવ બચાવવાની ચિંતા આપણે રાખવી જોઈએ. ગાલો, મહારાણા જ્યોતિસિંહને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી આપણને જે ખંડેરનો પત્તો કિશોરીએ આપ્યો છે એ ખંડેર તરફ આપણે જઈએ. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

આ પ્રમાણે કહી જ્યોતિસિંહે પુનઃ કિશોરીને પોકારીને કહ્યું:—“ અમે સર્વ એ ખંડેર તરફ જઈએ છીએ. કાણ જાણે કે એ ખંડેરની જાદુ વિદ્યાનો બેદ જાણુતાં કેટલાક દિવસો લાગશે ! તું

રાજકુમારીને ધીરજ આપતી રહેજે. તેમને કાંઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ ન વેઠવું પડે એ સંબંધી સંભાળ રાખજે. તમને ભોજન સામગ્રી અને વસ્ત્રાદિ પહોંચાડી શકાય એવો પણ એકે ઉપાય નથી તેથી અમે લાચાર છીએ!”

આ વાક્યોના ઉત્તરમાં પર્વતપરથી કિશોરીએ કહ્યું:—“ચિંતા કરશો નહિ. અહીં ખાનપાનનું કષ્ટ વેઠવું પડે એમ નથી. અત્રે વિવિધ પ્રકારના મેવાનાં અસંખ્ય વૃક્ષો છે, તથા ઝરાઓનું સ્વચ્છ જળ પીવાને મળી શકે છે. તમે જે કાર્ય કરો તે ઘણી સાવધાનતાથી કરજો. મ્હને એટલું માલૂમ પડ્યું છે કે, રાજકુમાર સિવાય એ અદ્ભુત ખંડેરના રહસ્યનો ભેદ કાંઈ ઉઠેલી શકે તેમ નથી; પરંતુ તમે રાજકુમારને એક દાણુ માટે પણ તમારાથી અલગ કરશો નહિ.”

પછીથી મહારાણા કનકસિંહ અને તેની રાણીને એ ગુફામાં જ રાખી, રાજકુમાર વીરસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથ જ્યોતિષીજી બહાર નીકળ્યા. બહાર નીકળી ગુફાને પાછાં બંને તાળાં વાસવામાં આવ્યાં. પછીથી વીરસિંહે લક્ષ્મણસિંહને સવળા સમાચાર પોતાનાં માતાપિતાને જણાવવાને વિજયગઢ તરફ મોકલ્યો, તથા વિજયગઢથી તેને રત્નગઢ તરફ અશ્વવાની સૂચના કરી. લક્ષ્મણસિંહ તરત જ વિજયગઢ તરફ વિદાય થયો.

રહસ્યરત્નો જ રાજકુમાર રત્નગઢમાં કાંઈને કાંઈ કહ્યા કર્યા સિવાય નીકળી પડેલો હોવાથી મહારાણા જ્યોતિષીજી અત્યંત ઉદાસ બની જઈ પોતાના કેટલાક ગુપ્તજ્ઞોને વીરસિંહની શોધમાં ચોતરફ રવાના કર્યા હતા. સંખ્યાકાળના અરસામાં વીરસિંહ અને તેના બંને સાથીઓ રત્નગઢ જઈ પહોંચ્યા. તેઓ સર્વ મહારાણા જ્યોતિષીજીને મળવા

ગયારાજાએ વીરસિંહને જોતાંની સાથે જ સહર્ષવદને પૂછ્યું:—“વીરસિંહજી ! અમને ખમર આપ્યા સિવાય તમે ચાલ્યા ગયેલા હોવાથી અમને ઘણી ચિંતા થતી હતી. સહવારે તમે એકાએક ક્યાં ચાલ્યા ગયા હતા ?”

વીરસિંહ મૌન ધારણ કરી બેસી રહ્યો. જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—
“રાજેન્દ્ર ! ઉતાવળનું કાર્ય હોવાથી જ રાજકુમારને એકાએક ચાલ્યા આવવું પડ્યું હતું.” આમ કહી તેણે પ્રથમ યુદ્ધના આરંભથી તે મહારાજા કનકસિંહની રાણીને ઉપાડી જવાની, ગુફામાં મૃગલોચની જોવાની, ત્યાં વીરસિંહને લઈ ગયાની, પુનઃ તે ગુફામાંથી રાજનન્દિનીના ગૂમ થયાની, જગન્નાથ જ્યોતિષીએ પોતાનો પક્ષ સ્વીકાર્યાની તથા પેદી ગુફામાં ઉચ્ચ પર્વતપર રાજકુમારી અને કિશોરીનું દર્શન થયાની સઘળી હકીકત જયસિંહને કહી સાંભળાવી તથા પેલા અદ્ભુત ખંડેરની વાત પણ કરી. અંતે તેણે કહ્યું:—
“રાજેન્દ્ર ! હવે એ ભયંકર ખંડેરનો ભેદ જાણવાની અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે !”

આ સઘળી હકીકત સાંભળવામાં આવતાં રાજા જયસિંહના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે કહ્યું:—“ખરેખર, તમે મહાભારત કાર્ય કર્યું છે. વળી તમે જણાવે છે કે એ ગુપ્તખંડેર રાજા કનકસિંહના રાજ્યની સરહદમાં આવેલું છે; તેથી રાજા કનકસિંહ આપણી કેદમાં હોવા છતાં તમે યુદ્ધના પૂર્ણ અંદોજસ્ત સાથે ત્યાં જાઓ એ જ ઉત્તમ છે. અમે પણ તમારી સાથે આવીએ તો ઠીક એમ અમને લાગે છે.”

“આપને તકલીફ લેવાની જરૂર નથી. અમારી સાથે થોડું મૈત્ર્ય આવશે એટલે થયું.” જ્યોતિસિંહે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું.

“એ ખંડેરની ખૂબીઓ જાણવાની મ્હારી જાણસા છે.” આમ કહી જયસિંહે પોતાની પાસે બેઠેલા દીવાન હરિસિંહને કહ્યું:—
 “રાજકુમારનું સઘળું સૈન્ય અને આપણી બે પલટણોને કાલે પ્રભાતકાળે રામગઢ તરફ લઇ જવાની છે; માટે તેઓ સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરી રાખે એવી તેમને સૂચના કરી દેજો.”

બીજા દિવસે પ્રભાતકાળે લક્ષ્મણસિંહ પણ વિજયગઢથી આવી પહોંચ્યો. દીવાન હરિસિંહને સઘળી રાજ્યવ્યવસ્થા સ્વાધીન કરી રાણો જયસિંહ, વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ વગેરે સૈન્યસહ રામગઢ તરફ વિદાય થયા. ચાર દિવસ સૂધી માર્ગક્રમણ કર્યા પછી તેઓ પાંચમા દિવસે રામગઢની સરહદમાં જઈ પહોંચ્યા. જ્યારે આ સમાચાર મહારાણા કનકસિંહના દીવાનના જાણવામાં આવ્યા ત્યારે તે ઘણો ગભરાયો; કેમ કે રામગઢના સૈન્યમાં હવે રણસં-
 આમમાં ધુમવા જેટલી શક્તિ રહી નહોતી એથી તે નજરાણું લઇને મહારાણા જયસિંહની મુલાકાત કરવા તેની જાવણીમાં આવ્યો. આ સમાચાર જયસિંહના જાણવામાં આવ્યા ત્યારે તેણે રામગઢના દીવાનને એમ કહેવડાવ્યું કે, “અમારી મુલાકાતે આવવાની આવશ્યકતા નથી. અમે કાંઈ રામગઢપર ચઢાઇ કરવાને આવ્યા નથી. તમારો મહારાણો અમારી કેદમાં પડેલો હોવાથી રામગઢને અમે અમારા હાથમાં આવેલું જ સમજીએ છીએ. અમારો અત્રે આવવાનો હેતુ જૂઠો જ છે.” લાચાર થઇને દીવાન પાછો ફર્યો; કિન્તુ રાણો જયસિંહ શા ઉદ્દેશથી પોતાના રાજ્યની સરહદમાં આવેલો છે એ જાણવાની પ્રયત્નજા તેનાં અંતરમાં ઉપજી આજ સૂધી પેલા અદ્ભુત ખંડેરનાં અસ્તિત્વની કાઢને માહિતી નહોતી. કાંઈએ એ અનેકવિધ રહસ્યપૂર્ણ ખંડેર જોયું સુધાં નહોતું; કિન્તુ હવે એ

ખંડેરની વાર્તા ગુપ્ત રહી નહિ. ધીમે ધીમે સર્વના જાણવામાં આવી ગયું કે, કોઈ સ્થળે એક અદ્ભુત ખંડેર આવેલું હોઈ તેનો ભેદ જાણવા માટે વીરસિંહનું આગમન થયું છે. જ્યોતિસિંહે એ ખંડેર ક્યાં આવેલું છે તેની તપાસ કરવા માટે પોતાના ઘણા ગુપ્તદૂતોને મોકલ્યા. એ દિવસ સૂધી શોધ કરી ત્યારે ખંડેરનો પત્તો લાગ્યો એટલે રાણા જયસિંહે પોતાના સમસ્ત સૈન્યની છાવણી એ ખંડેર સહામે આવેલા અરણ્યમાં જ નાખી.

જયસિંહ, વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિ-
ધીએ અદ્ભુત ખંડેરમાં અધીરતાથી પ્રવેશ કર્યો. અંદર પ્રવેશ કરતાં જ એ ખંડેરમાં ઘણું નદુર્ઘ રહસ્ય હોવું જોઈએ એવી સર્વની ખાત્રી થઈ. અત્યંત સાવધાનતાથી ફરતા ફરતા તેઓ સર્વ પેલા બગલા પાસે જઈ પહોંચ્યા. એ બગલો જ રાજકુમારીને ગળી થયો હતો એવી હકીકત જ્યોતિસિંહ વગેરેએ કિશોરીના મુખે સાંભળી હતી; તેથી સર્વ એ બગલાથી દૂર ગિભા રહ્યા. બગલાની હિલચાલ જોઈને રાણા જયસિંહ, વીરસિંહ વગેરે અત્યાશ્ચર્ય પામ્યા. તેની અદ્ભુત ચાંચોનું ઉઘડવું, પાંખોનું ફેલાવવું, તથા પોતાની પાછળની વસ્તુને ગળી જવાની તેની આશ્ચર્યજનક સ્થિતિ વગેરે જોઈ સર્વ અત્યંત વિસ્મિત બની ગયા. સર્વ જણ એ બગલાને બનાવનારની અપૂર્વ કાર્યકુશળતાની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. પછીથી બીજી વસ્તુઓ જોતા જોતા તેઓ સર્વ જે ભોંયરામાં કિશોરી ઉતરી હતી એ ભોંયરા પાસે જઈ પહોંચ્યા. દરવાજાનું એક દ્વાર ચાદરથી મંડપના ચાંબલા સાથે બંધાયેલું જોઈને જ્યોતિસિંહ સમજી ગયો કે, એ કિ-
શોરીનું જ કાર્ય હોવું જોઈએ; કેમ કે ચાદરના એક છેડાપર કિશોરીનું નામ હતું. પછીથી આગળ જતાં તેઓ પેલી કૂવાવાળી ઓરડીમાં

જઈ પહોંચ્યા. ત્યાંથી તેઓ પેલા પત્થરના ચણુતરા પાસે કે જે ચણુતરાપર એક પત્થરનો માણસ ચોપડી વાંચતો સૂતો હતો ત્યાં ગયા. કિશોરીની માફક જ્યોતિસિંહે પણ અડીં ભૂલ્યાપ ખાધી. તેણે એ ચણુતરાનો પગથીઆપર જેવો પોતાનો પગ મૂક્યો કે તરત જ એ પત્થર પ્રચંડ અવાજ સાથે ખુલ્લો થઈ ગયો, અને જ્યોતિસિંહ ધકકો લાગવાથી દૂર જઈને પડ્યો. આવો પ્રકાર જોઈ વીરસિંહ હસી પડ્યો; કિન્તુ લક્ષ્મણસિંહને ઘણો ક્રોધ ઊપજ્યો. તે બોલી ઊડ્યો:—“ આ સઘળાં કારસ્થાન ચણુતરાપર સૂઈ રહેલા માણસનાં જ છે. ધીરજ રાખો, હું એની યરાયર ખયર લઉં છું !” આમ કહી ફૂદકો માઢી તેણે સૂઈ રહેલા માણસના મ્હોં પર જોરથી એક તમાચો માર્યો. તમાચો વાગતાં જ એ માણસ તરત જ બેઠો થઈ ગયો અને તેનું મ્હોં પણ ખુલ્લું થઈ ગયું. એના મ્હોંમાંથી ભુંગળાની માફક પુષ્કળ હવા નીકળવા લાગી. થોડા સમયમાં જ એક મ્હોટો અવાજ થયો, અને તે સાથે આખું ખંડેર ડોલવા લાગ્યું. ધરતીકંપ થયો હોય એવી રીતે ધરા ધ્રૂજવા લાગી. આથી સર્વે અત્યંત ભય પામ્યા.

“ હવે અત્રે વિશેષ સમય સૂધી રોકાવું શ્રેયસ્કર નથી. આલો, સત્તર આ ખંડેરમાંથી આપણે ખ્હાર નીકળી જઈએ,” આ પ્રમાણે કહી વ્યાકુળ બની જઈ ભયની ભાવનાથી જ્યોતિષી સર્વથી આગળ નાસવા લાગ્યો. તેની પાછળ બીજાઓ પણ નાસવા લાગ્યા. કોઈના પણ પગ ધ્રૂજતી પૃથિવીપર સ્થિર રહી શકતા નહોતા. ઠોકરો ખાતા, અથડાતા કુટાતા તેઓ સર્વ ખંડેરમાંથી ખ્હાર નીકળ્યા. ત્વરાથી શ્વાસ લેના લેના દૂર ઊભા રહી લગભગ દૃષ્ટિથી તેઓ ખંડેર તરફ જોઈ રહ્યા. અદ્યપિ આખું ખંડેર ધ્રૂજતું હતું. સઘળા સૈનિકાએ

પણ આ દેખાવ જોયો. લગભગ બે કલાક સુધી આવી રીતે ખંડેર હાથે સ્થાન પડતાં ઉપસ્થિત થયેલો ઉત્પાત શાન્ત થઈ ગયો. હવે શું કરવું અને રાજકુમારીને કેવી રીતે બચાવવાં તેનો વિચાર કરતા સર્વે રાણા જયસિંહના તંબૂમાં બેઠા. •

“ જ્યોતિસિંહ ! હવે શું કરવું તમને ઉચિત લાગે છે ? ! ” રાજાએ અધીરતાથી પૂછ્યું.

“ રાજેન્દ્ર ! આપ સહજ પણ ચિંતા કરશો નહિ. ઇશ્વરપર વિશ્વાસ રાખી આપણે પ્રયત્ન કર્યા કરીશું તો આપણને નિષ્ફળતાની પ્રાપ્તિ નહિ જ થાય. આપ ઇશ્વરપર વિશ્વાસ રાખી નિશ્ચિંત રહો. ” આમ કહી જ્યોતિસિંહે જગન્નાથજીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ નેશીરાજ ! તમારી વિદ્યાની હવે ખાસ જરૂર પડી છે. તમે પાસા ફેંકીને ગણના કરી જુઓ કે, આ અદ્ભુત ખંડેરનો ભેદ કાના હાથે કેવી રીતે ખુલ્લો થશે ? ”

“ હા હા, પંડિતજી, કૃપા કરી તમે સત્તર તમારી વિદ્યાના બળથી આટલો ખુલાસો કરો. ” રાણાએ ઉત્તેજનાસૂચકસ્વરે કહ્યું.

“ રાજેન્દ્ર ! આ વિષય એટલો અધો રહસ્યમય છે કે તેનો ભેદ ત્વરાથી જાણી શકાય તેમ નથી. હું રાત્રે નિશ્ચિંતતાથી પાસા ફેંકીને સઘળી ગણના કરી જોઈશ; પછીથી પ્રભાતકાળે આપણને સર્વેને એમ યોગ્ય લાગશે તેમ આપણે કરીશું. • આજના બનાવનો વિચાર કરતાં આ ખંડેરનો ભેદ સત્તર આપણે જાણી ત્રણ રાજકુમારીની મુક્તિ કરી શકીએ એમ મહેને લાગતું નથી. ” જગન્નાથ જ્યોતિષીએ વિષણુવદને કહ્યું.

“ જ્યારે એમ જ છે તો આપ હવે રત્નગઢ તરફ પધારો તો સારું. પ્રજાજનોની સંભાળ રાખવા માટે આપે રાજધાનીમાં જ રહેવું જોઈએ. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું, અને આ મતને સર્વેએ ટેકા આપ્યો.

એટલે પોતાની નામરજી હોવા છતાં મહારાણો જયસિંહ રત્નગઢ પાછો જવાને તૈયાર થયો. થોડા સૈન્યને પોતાની સાથે લઈ તે રત્નગઢ તરફ ખીજા દિવસે પ્રભાતકાળે વિદાય થયો.

જ્યોતિષી જગન્નાથે રાત્રિનો સઘળો સમય પાસા ફેંકી ગણિત ગણવામાં પસાર કર્યો. વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહ પણ સમસ્ત રાત્રિ તેની પાસે જ બેસી રહ્યા. લક્ષ્યપૂર્વક સંપૂર્ણ ગણના કરી નેયા પછી ગંભીરતાથી જ્યોતિષીએ કહ્યું:—“ ગણના કરી ગંતાં એમ જણાય છે કે આ જાદુઈ રહસ્ય જાણવાની યુક્તિ આ ખંડેરમાં જ કોઈ સ્થળે દાટેલી એક શિલાપર ફાતરેલી છે; તેથી જો આપણે એ શિલા શોધી કાઢીએ તો સઘળો ભેદ સહેલાઈથી ખુલ્લો થઈ જાય.”

અંતે થોડો દિવસ ચઢતાં શિલા શોધવાની અત્યંત આતુરતાથી સર્વેએ પુનઃ ખંડેરમાં પ્રવેશ કર્યો. શોધ કરતા કરતા તેઓ પેલા ચણતરા પાસે જઈ પહોંચ્યા કે જેનાપર સૂઈ રહેલા માણસને લક્ષ્મણસિંહે જોરથી થપ્પડ મારી હતી. એ માણસ પહેલાંની માફક જ સૂતો સૂતો પુસ્તક વાંચતો દેખાતો હતો. ત્યાં આગળ એ અદ્ભુત માણસને જોવા માટે કિશોરીએ ઘંટો તેમ જ પથરોનો જે ઢગલો કર્યો હતો તે જોઈને જ્યોતિષીએ જ્યોતિસિંહને કહ્યું:—“ જુઓ, કિશોરીએ આ ઢગલાપર ચઢીને જ આ માણસને જોયો હશે ! તમે પણ આ ઢગલાપર ચઢી એ માણસના હાથમાં જે પુસ્તક છે તેમાં શું લખેલું છે તે લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી જુઓ !”

જ્યોતિસિંહે ઢગલાપર ચઢી પુસ્તકનું જે પૃષ્ઠ ઉઘાડું હતું તે વાંચી જોયું, તો એમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું:—

આક ફેર ને અંક જ પાંચ, હાથ .છ ત્રણ આંગળે પાંચ;
ભરી બરોબર પામે ભેદ, અખૂટ ખજાને પામે તેહ.

આ લીટીઓ મ્હોટેથી વાંચી સંભળાવ્યા પછી જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ આ લીટીઓનો કશો ભાવાર્થ સમજી શકાતો નથી ! ”

“ આપણે એની નકલ ઉતારી લેવી જોઈએ. ” જગન્નાથે કહ્યું.

લક્ષ્મણસિંહે પોતાથી થેલીમાંથી કામળ પેન્સીલ ખસાર કાઢીને તેના પર ઉપર્યુક્ત લીટીઓ ઉતારી લીધી. પછીથી જ્યોતિસિંહે ઢગલા-પરથી નીચે ઉતરીને જગન્નાથજીને પૂછ્યું:—“ બોલો, હવે શું કરીશું ? ”

થોડા સમય સૂધી વિચારમગ્ન રહ્યા પછી જગન્નાથજીએ કહ્યું:—

“ હવે આ ખંડેરમાં કાંઈ સ્થળે આઠ ફેરવાળો સ્થંભ અથવા ચતુ-તરો છે કે કેમ તેની શોધ કરવી જોઈએ. જો એનો પત્તો લાગે તો પછી સઘળો ભેદ ખુલ્લો થવાની આશા છે. ”

આ સલાહ જ્યોતિસિંહ વગેરેને યોગ્ય લાગી. તેઓ સર્વ એવો સ્થંભ તથા ચતુતરો શોધવા લાગ્યા. શોધ કરતા કરતા તેઓ જે ભોંયરામાં કિશોરી ઉતરી હતી તે ભોંયરાના મંડપમાં જઈ પહોંચ્યા. એ સ્થળે ભોંયરાનું દ્વાર બંધ ન થઈ જાય એટલા માટે કિશોરીએ જે થાંભલા સાથે પોતાની ચાદર બાંધી હતી તેમાં જ આઠ ફેર જેવામાં આવ્યાથી જ્યોતિષોએ પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું:—

“ જુઓ, આ સ્થંભમાં બરાબર આઠ ફેર છે ! આ બાદુદ્ધ ખંડેરના ભેદની કુંચી આ સ્થંભમાં જ હોવી જોઈએ; કેમ કે, બીજા સઘળા સ્થંભ ઉપરના છગ્ગને લાગેલા છે; પણ માત્ર આ સ્થંભ જ અદ્ધર રહેલો છે. ”

જ્યોતિસિંહ બોલી ઉઠ્યો:—“ બરાબર એમજ હોવું જોઈએ. હવે આ સ્થંભની લંબાઈ હાથથી માપવી જોઈએ. એમ કરવાથી કદાચ વિશેષ ભેદ આપણા જાણવામાં આવશે. ”

તેરત જ લક્ષ્મણસિંહે પોતાની ચાદર એ થાંભલા સાથે સર-

ખાવી ભરી જોઈ તો તે છ હાથ અને પાંચ આંગળ થઈ. જ્યોતિ-
સિંહે પોતાના હાથ ભરી જોયા તો તે પણ છ હાથ અને પાંચ આ-
ંગળ થયા. જ્યોતિષીના છ હાથને દશ આંગળ થયા અને અંતે રાજ-
કુમાર વીરસિંહના છ હાથને ત્રણ આંગળ થયા. આથી આનંદ પા-
મીને જ્યોતિષી બોલી ઉઠ્યો:—“બસ, આજ એ સ્થંભ છે. આ
ચાંલલાની નીચે જ અર્ધૂટ ખજાનો હોવો જોઈએ અને આ ખંડરના
અદ્ભુત બેદભરમો દર્શાવનારો પથર પણ આ સ્થંભ નીચે દાટલો
હોવો જોઈએ. વળી આ સઘળો બેદભરમ રાજકુમાર વીરસિંહના જ
હાથે ખુલ્લો થશે; કેમકે ખરાબર કુમારના હાથના માપનો જ એ
પુસ્તકમાં ઉલ્લેખ થયેલો છે.”

સર્વ અત્યંત આનંદિત બની જઈને લક્ષ્યપૂર્વક એ સ્થંભ
જોવા લાગ્યા. જ્યોતિષીએ એ સ્થંભ સાથે બંધાયેલો કિશોરીની ચા-
દરનો છેડો છોડી નાખ્યો; અને રાજકુમાર વીરસિંહજીને ઉદ્દેશીને
કહ્યું:—“જુઓ, સઘળી નિશાનીઓ યથાસ્થિત મળી ગઈ છે. પાંચનો
આંક પણ અહીં છે.” આમ કહીને તેણે સ્થંભની એક બાજુએ
કાતરેલો પાંચનો આંક સર્વેને બતાવ્યો, અને વિશેષમાં કહ્યું:—“હવે
વિલંબ કરવાનું પ્રયોજન નથી. આ સ્થંભનું માપ રાજકુમારના હાથે
જ ખરાબર થયેલું હોવાથી તેમણે જ આ સ્થંભ તોડવો જોઈએ !”

તરત કાર્યનો આરંભ કરવા માટે ત્યાં પડેલો એક પથર
લક્ષમણસિંહે રાજકુમારના હાથમાં આપ્યો. જ્યોતિષીની સલાહ અનુ-
સાર વીરસિંહે એ પથર બે ત્રણ વખત એ સ્થંભ સાથે પછાડ્યો;
તેથી એ સ્થંભ હાલી ઉઠ્યો એટલે તેણે તેને જમીનમાંથી ખ્હાર
ખેંચી કાઢ્યો. સ્થંભ ખ્હાર નીકળતાં જ નીચે એક લોખંડની પેટી
હતી તે સર્વના જોવામાં આવી. એ પેટીના ઢાંકણને એક મજબુત

તાણુ મારેલું હતું. તેને તોડી નાખી પેટી ઉઘાડતાં અંદરથી એવી જ ખીજ એક પેટી નીકળી. આવી રીતે ક્રમાન્વયે સાત પેટી ઉઘાડતાં છેવટની પેટીમાંથી એક આરસપત્થરની શિલા બહાર નીકળી. એ શિલાપર કેટલાક અક્ષરો લખેલા હતા. વીરસિંહે અત્યંત આતુરતાથી એ શિલાલેખ વાંચવા માંડ્યો. શિલાપર નિમ્નલિખિત વાક્યો લખેલાં હતાં.

“ આ જનદુષ્ટ ભેદ ખુલ્લો કરવામાં ઉતાવળ નહિ કરતાં શાન્તિથી તથા સાવધાનતાથી કાર્ય કરજો. રાજકુમાર વીરસિંહજી માટે જ આ સંઘળો ખખતો છે. બાગમાં આવેલા બગલાના મ્હોં સ્થામે જમીનમાં આરસપત્થરની એક શિલા જડેલી છે. તે અનેક રાસાયનિક દ્રવ્યના મિશ્રણથી બનાવવામાં આવી છે. તેને ઉખેડી તેનો ખારીક છુટ્ટા કરી, દુધમાં બીંજવી એ છુટ્ટા જે બગલાના આખા શરીર પર ચોપડશે તો એ બગલો પણ માત્ર બે કલાકના સમયમાં જ પીગળી જશે; કેમ કે તે પણ રાસાયનિક વસ્તુઓનો જ બનેલો છે. એ બગલો પીગળી જતાં તેની નીચેના ભાગમાં તાર, ચક્રર, સળીઆ વગેરેનું યાંત્રિક કામ નજરે પડશે. એ સંઘળું ભાંગી નાખવાથી તેની નીચે એક ઓરડી જેવામાં આવશે. બગલો પીગળી ગયેલો હોવાથી એ ઓરડીમાં પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો હશે. એ ઓરડીમાંથી જ એક ગુપ્તમાર્ગ નીચે થઈને જ મંડપની ઓરડીમાં આવેલા કૂવાના તળીઆ સાથે પહોંચ્યો છે. એ કૂવામાં પણ રાસાયનિક વસ્તુઓથી બનેલો એક વૃદ્ધ માણસ હાથમાં એક પુસ્તક લઈને બેઠેલો જેવામાં આવશે. તેના હાથમાંનું પુસ્તક તમે લઈ લેજો; કિન્તુ પુસ્તક લેવામાં ઉતાવળ કરશો તો બૂઝથાપ ખાઈ તમે એ માણસના પંજામાં ફસાઈ પડશો. પહેલાં એ માણસનો જમણો હાથ ખલા સાથે પક-

ડળે, એટલે તે પોતાનું મ્હોં ઉઘાડશે કે તરત જ તમે તેમાં કપુર ભરી દેજો. એમ કરવાથી એ વૃદ્ધ મનુષ્ય પણ પીગળી જશે. ત્યાર પછી તમે એના હાથમાંનું પુસ્તક લઈ લેજો. એ પુસ્તક ભોજ-પત્રોનું છે. તેમાં જે પ્રમાણે લખ્યું છે તે પ્રમાણે જ તમે વર્તજો એટલે તમારી સર્વ મનોકામના સફળ થશે. ”

આ ખુલાસો જાણવામાં આવતાં સર્વના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. ઘણા સમય સુધી તેઓ આ ખંડેર બનાવનારનું અપૂર્વ ચાતુર્ય અને કળાકૌશલનો વિચાર કરતા આશ્ચર્યયુક્ત દૃષ્ટિથી શિલા તરફ જોઈ રહ્યા. અંતે વીરસિંહે આનંદસૂચક સ્વરે કહ્યું:—“હવે ચાલો, આપણે બગલા પાસે જઈને આપણું કાર્ય ચાલુ કરીએ. ”

“ રાજકુમાર ! આટલી બધી ઉતાવળ કરવાની આવશ્યકતા નથી. આપણે અત્યંત ધૈર્ય ધારણ કરીને આ કાર્ય બજાવવાનું છે. હવે આપણે આવતી કાલે પ્રભાતકાળે પુનઃ આ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈશું. ” જગન્નાથ જ્યોતિષીએ સંધ્યાકાળ ઉપસ્થિત થયેલો હોવાથી સલાહ આપી.

આ ખંડેરનો ભેદ જાણવા માટે વીરસિંહને કે ઘણો અધીરો બની ગયો હતો; પરંતુ જ્યોતિષીની યોગ્ય સલાહ તેને સ્વીકારવી પડી. પોતાની અધીરતા દબાવીને તેણે પ્રાર્થના:—“હવે આપણે આ શિલાને અહીં સખીશું કે, આપણી સાથે લઈ જઈશું ?”

જ્યોતિષીએ એ શિલા સાથે લેવાની સલાહ આપી એટલે તે લઈ સર્વે ખંડેરમાંથી બહાર નીકળ્યા, તથા સર્વે શ્રમિત થઈ ગયેલા હોવાથી પોતપોતાના તંબૂમાં વિશ્રાન્તિ લેવા ચાલ્યા ગયા.

રામગઢ રાજ્યની સરહદમાં એક જાદૂખંડેર છે. એમાં રત્ન-મઢની રાજનન્દિની મૃગલોચની અને તેની સખી કિશોરી હસાઈ પડી

છે. તેમને છોડાવવા માટે અને એ અદ્ભુત ખંડેરનો ભેદ જાણવા માટે રાજકુમાર વીરસિંહે પોતાના સૈન્યસહ જંગલમાં જાવળી નાખી છે એ વર્તમાનનો હવે સર્વત્ર પ્રચાર થઈ ગયો. જાદુ શું હશે ? તેમાં માણસો કેવી રીતે ફસાતા હશે ? રાજકુમાર વીરસિંહ એ ખંડેરના ગુપ્ત રહસ્યને કેવી રીતે જાણી શકશે ? આ સઘળું જાણવાને તથા જોવાને આસપાસનાં ગામોનાં ઘણાં માણસો ખંડેરની પાસેના અરણ્યમાં વીરસિંહની જાવળી પાસે એકઠાં થઈ ગયા હતાં; કિન્તુ ભયની આશંકાથી ખંડેરમાં પ્રવેશ કરવાનું સાહસ કોઈ કરી શકતું નહોતું. સર્વે ખ્હાર ફરીને જ ખંડેરનું દર્શન કરતાં હતાં. વીરસિંહના સિપાહીઓએ કેટલાક ભુરખાવાળા સિપાહીઓને એટલામાં ફરતા જોયા હતા, તથા એ સમાચાર તેમણે વીરસિંહને પણ કહ્યા હતા. ભૈરવનાથ, અકબર અને યુસૈફને સાથે લઈ મહારાણા કનકસિંહને ફેદમુકત કરવા ગયો હતો; પરંતુ એ ગુફાના દ્વારને નવીન યુક્તિથી જ્યોતિસિંહે બંધ કરેલું હોવાથી તેને નિરાશ થવું પડ્યું હતું, અને તેઓ ખીજ કોઈ યુક્તિ અજમાવવા રામગઢ પાછા ફર્યા હતા. ત્યાં વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને તેના કેટલાક સાથીદારો સૈન્યસહ ખંડેરનો ભેદ ઉઠેલવા આવેલા છે એ સમાચાર માલૂમ પડતાં જ તેઓ જંગલમાં આવ્યા. આ જંગલમાં અધોરનાથ, કપટશંકર અને બદ્રીનાથ પણ તેમને મળ્યા. તેમણે સર્વેએ મળી એવો નિશ્ચય કર્યો કે, કોઈ પણ રીતે શત્રુઓના ખંડેરનો ભેદ જાણવાના કાર્યમાં બાધા કરવી નોંધએ આવો નિશ્ચય કરી એ લોકો વેશ બદલીને લશ્કરમાં આમ તેમ ભટકવા લાગ્યા.

• ખીજે દિવસે વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જંગનાથ જ્યોતિષી પોતાની સાથે દૂધ, કપુર વગેરે આવશ્યક વસ્તુઓ

લઈ ખંડેરમાં ગયા, અને શિલાલેખ અનુસાર કાર્ય કરવા લાગ્યા. પોતે ખંડેરમાં સ્વકર્તવ્ય બળવતા હોય એવા સમયે અન્ય એક પણ મનુષ્ય ખંડેરમાં પ્રવેશ ન કરી શકે એટલા માટે તેમણે ખંડેરના પ્રવેશદ્વાર પાસે અને તેની આસપાસ સખ્ત પહોરાનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો.

પ્રથમ તો તેઓ સર્વે પેલા બગલા પાસે ગયા, અને તેના મ્હોં રહામે જે શિલાને જમીનમાં જડી લેવામાં આવી હતી તે ખ્હાર કાઢી, તેનો વાટી ભુકા કરીને દૂધમાં ઉકાળ્યો, અને પછીથી એ રસ બગલાના સર્વાંગપર ચોપડ્યો; એથી નેતનેતામાં બગલાનું, અંગ પીગળવા લાગ્યું. એ બગલો પીગળી જે પ્રવાહી પદાર્થ નીકળતો હતો તેમાંથી મનોહારિણી આનંદદાયિની સુગંધ આવતી હતી. એ બગલાને જે ચોતરાપર બેસાડ્યો હતો એ ચોતરો પણ પીગળી ગયો. એટલે નીચે જમીનમાં એક ઓરડી જણાઈ. એ ઓરડીમાં ઉતરવાના પગથીઆં સુદ્ધાં હતાં. આ ઓરડીમાં ચોતરફ ઘણું યાંત્રિક કામ નવામાં આવતું હતું. એ સઘળું યાંત્રિકકામ તેણે તોડી નાખ્યું. પછીથી ચારે જણા એ ઓરડીમાં ઉતર્યા. એ ઓરડીમાંથી તેઓ પેલા કૂવાના તળાવમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં લૂથમાં એક પુસ્તક લઈને પેલો વૃદ્ધ પુરુષ એડેલો હતો. તેની રહામે પડેલા પત્થરના એક આસનપર કેટલાંક રંગબેરંગી પુષ્પો પડેલાં હતાં. પત્થરના મનુષ્ય પાસે જઈ પહોંચતાં જ વીરસિંહે અધીરતાથી તેનો ખમો અળપૂર્વક પકડ્યો, એટલે તેનું મ્હોં ઉધડી ગયું. એ ખુદ્દા મ્હોંમાં ન્યોતિસિંહે પોતાની પાસે તૈયાર રાખેલા કપુરના ઢાકાઓ લઈ દીધા. ધીમે ધીમે એ વૃદ્ધ ડોસો પણ પીગળવા લાગ્યો. ન્યોતિસિંહ પોતાની સાથે એક મશાલ પણ લેતો આવ્યો હતો. એ મશાલ સળગાવીને લક્ષ્મણસિંહ

ત્યાં આગળ જ ઊભો રહ્યો. એ વૃદ્ધને ઓગળી જતાં એક કલાક લાગ્યો. ત્યાર પછી તેના હાથમાંનું એ પુસ્તક નીચે પડી ગયું. વીરસિંહે તુરત જ પુસ્તક ઉપાડી લીધું. એ પુસ્તકમાં સઘળાં ભોજપત્રો જ હતાં. આશ્ચર્ય પામીને રાજકુમાર એ પુસ્તક જોવા લાગ્યો. જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથજી પણ એ પુસ્તક લક્ષ્યપૂર્વક જોવા લાગ્યા. પુસ્તકના પૃષ્ઠાપર જે હકીકત લખેલી હતી તે રાજકુમારે ઉચ્ચસ્વરે વાંચવા માંડી:-

“આ સ્થળે પડેલાં પુષ્પો પણ તમે જ લેજો કેમકે એ પુષ્પો તમારા બહુરૂપીઓને અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે. એ પુષ્પોના ગુણનું વર્ણન આ પુસ્તકમાં કરેલું છે. આ પુસ્તક લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી જોજો એટલે આ ખંડેરનું ગુપ્ત રહસ્ય તમે જાણી શકશો.”

જ્યોતિસિંહે અતિશય પ્રસન્નતાપૂર્વક એ વિવિધરંગી પુષ્પો ઉપાડી લીધાં. આશ્ચર્યવત્ બની જઈ સર્વે એ પુષ્પો જોવા લાગ્યા. આ પુષ્પો છ જાતનાં હતાં. અંતે જ્યોતિષીએ કહ્યું:- “રાજકુમાર ! હવે આપણે આપણી જાવણીમાં જઈ સ્વસ્થતાથી આ પુસ્તક પ્રથમ વાંચી લેવું જોઈએ !”

મૃગશોયનીને મળવા અધીરાં બની ગયેલા વીરસિંહને આત્મ-સંવરણ કરી સર્વેની સાથે પોતાની જાવણીમાં પાછા ફરવું પડ્યું.

પુસ્તક સાથે મળેલાં પુષ્પો કયા બહુરૂપીએ રાખવાં એ માટે ઘણો હાસ્યવિનોદ અને રકઝક થયા પછી જ્યોતિસિંહે જ પુષ્પો પોતાની પાસે રાખવાં એવો સર્વાનુમતે નિર્ણય થયો. પ્રાપ્ત થયેલું પુસ્તક વાંચી જોવા માટે રાજકુમાર બ્યાકુળ બની ગયો હતો; પરંતુ જગન્નાથજીની સલાહથી એ પુસ્તક રાત્રે નિશ્ચિંતતાથી વાંચવાનો ઠરાવ થયો; તેથી તેણે પોતાની બ્યાકુળતા દમાવી દીધી.

રાત્રનો સમય ઉપસ્થિત થયો એટલે જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથજી રાજકુમાર વીરસિંહના તંત્રમાં જઈને બેઠા. જ્યોતિસિંહે હસીને કહ્યું:—“રાજકુમાર! પહેલાં પુષ્પોના ગુણનું વર્ણન વાંચો ખીજું અધું પછી વાંચજો.”

રાજકુમારે હસીને કહ્યું:—“ના, પહેલાં જ્યારે ખીજી સઘળી હકીકત વંચાઈ રહેશે ત્યારે જ પુષ્પોના ગુણ વાંચવામાં આવશે.”

જ્યોતિસિંહે ઘણી ખુશામદ કરી; કિન્તુ રાજકુમારે તેની કહેવું માનવાની સાફ ના પાડી; પરંતુ એટલામાં જ એ પુસ્તકના પ્રથમ પૃષ્ઠપર જ પુષ્પોના ગુણનું વર્ણન કરેલું નજરે પડતાં જ તેણે કહ્યું:—“લ્યો, તમારી ઇચ્છા જ પ્રથમ પરિતૃપ્ત કરવામાં આવે છે.” આમ કહીને રાજકુમાર વાંચવા લાગ્યો:—

ગુલાબનું પુષ્પ—જે પાણીમાં ધસીને ઢાંચને પીવડાવવામાં આવે છે તો તે પીનાર માણસને સાત દિવસ સૂધી બેશુદ્ધિનું ઔષધ બિંદુલ અસર કરી શકતું નથી.

મોગરાનું પુષ્પ—જે પાણીમાં ધસીને તેનાં થોડાં ટીપાં ઢાંચ ફૂવાના પાણીમાં નાખવામાં આવ્યાં હોય છે તો તે પાણી બે પ્રહર સૂધી બેશુદ્ધ કરનાર ઔષધ તરીકે ઉપયોગી થઈ પડશે, તથા જે માણસ તે પાણી પીશે તે અડધા કલાકમાં જ બેહોશ બની જશે.

દાદમનું પુષ્પ—જે પાણીમાં ધસીને ઢાંચ પીશે તો તેને ચાર દિવસ સૂધી બિંદુલ તૃષા લાગશે નહિ.

કનેરનું પુષ્પ—જે પાણીમાં સહજ ધસીને તે પાણીથી પગ ઘોંઘા નાખ્યા હોય તો ગમે એટલી મુસાફરી કરી હોય છે તોપણ શ્રમ દૂર થઈ જઈ શરીરમાં સ્ફૂર્તિ આવે છે.

કેવડાનું પુષ્પ—જે તલના તેલમાં ધસીને તેનું શરીર મર્દન

કર્યું હોય છે તો પછી શરીરની સહજ પણ અસર થતી નથી. ને તેને પાણીમાં ધસીને શરીરપર લેપ કર્યો હોય છે તો ગરમીની અસર જણાતી નથી. ગમે એવો સખ્ત તાપ તે સહન કરી શકે છે. ને કાથાના પાણીમાં ધસીને એ પુષ્પ કાઢને ‘પીવડાવ્યું’ હોય છે તો સાત દિવસ સૂધી તેના શરીરમાંની સઘળી શક્તિઓ જતી રહી તે તદ્દન નિર્જીવ બની જાય છે.

ચંપાનું પુષ્પ—જે પાણીમાં ધસીને તેનું આંખોમાં અંજન કર્યું હોય છે તો ગમે એવા અંધકારમાં પણ સાફ નેઝ શકાય છે.

પુષ્પોના ગુણોનું વર્ણન સાંભળી જ્યોતિસિંહ એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે, આજના જેવો પ્રસન્ન તે પોતાના જીવનમાં કદાપિ થયો નહોતો. તે ઘણો બાહોશ બહુરૂપી હતો. તેમાં વળી આ પુષ્પોની તેને પ્રાપ્તિ થયેલી હોવાથી બીજો કાંઈ બહુરૂપી હવે તેની હરિકાર્મમાં ઉતરી શકે તેમ નહોતો.

સમસ્ત રાત્રિ એ ચારે જણાએ નગરણમાં જ પસાર કરી. જાદુના બનાવોની પ્રશંસા, પુષ્પોના ગુણ, જાદુબેદપ્રદર્શક પુસ્તકનું વાંચન વગેરેમાં રાત્રિનો સકળ સમય પસાર થઈ ગયો. સહવાર થયું. સત્વર નિત્યકર્મોથી નિવૃત્ત થઈ જઈ એ ચારે જણા સામાન્ય આહાર કરી લઈ જાદુઈ ખંડેરમાં જવાને તૈયાર થયા.

વીરસિંહે જ્યોતિસિંહને કહ્યું:—“ મહારા પદ્મંગપરથી જાદુપથ પ્રદર્શક ગ્રંથ તમે સાથે લઈ લ્યો. ત્યાં આપણે તેને વાંચતાં જઈશું અને આપણું કામ કરતા જઈશું.”

જ્યોતિસિંહ એ પુસ્તક લેવા ગયો; પરંતુ રાજકુમારના પદ્મંગપરથી તેને પુસ્તક મળ્યું નહિ. તે વીરસિંહનો આખો તબૂં શોધી વળ્યો; કિન્તુ એ પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું નહિ. અંતે રાજકુમારે પૂછ્યું:—

“ પુસ્તક ક્યાં છે ? પલંગપર તો જણાતું નથી ! ”

આ વાક્ય સાંભળવામાં આવતાં જ કુમારના હોશ ઉડી ગયા. તે દોડતો દોડતો વ્યાકુળત્વથી પોતાના પલંગ પાસે ગયો. તેણે પણ ધણી શોધ કરી; પરંતુ પુસ્તકનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આથી વીરસિંહ તદ્દન નિરાશ બની જઈને પલંગમાં પડ્યો. તેણે કહ્યું:—“ અફસોસ ! આપણો સકળ શ્રમ અંતે નિર્થક થયો છે. હવે મનમોહિની માથુકતું મિલન થવાની સંભાવના રહી નથી.”

“ રાજકુમાર ! આવી રીતે નિરાશ શા માટે થાઓ છો ? એ પુસ્તક ચોરી જનારને હું ટૂંક સમયમાં જ કેદ પકડી આપના સમક્ષ ઉપસ્થિત કરીશ. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું. “

અંતે સર્વેના સમજાવાથી રાજકુમાર શાન્ત થયો. બરાબર આ સમયે એક પ્રહરેગીરે આવી આશ્ચર્યજનક સમાચાર સંભળાવ્યા. તેણે રાજકુમારને નમન કરીને કહ્યું:—“ મહારાજ ! ખંડેરમાં કેટલાક માણસોએ પ્રવેશ કર્યો હોય એમ અમને લાગે છે; કેમકે અંદરથી ઢાઢ બૂમો પાડતું સંભળાય છે અમને ખંડેરમાં જવાની રજા નહિ હોવાથી આ સમાચાર આપને નિવેદન કરવા હું અત્રે આવ્યો છું. હવે આ દાસને શી આજ્ઞા છે ? ”

તરતજ આ વિષયની તપાસ કરવા જ્યોતિસિંહ ખંડેરમાં જવાને તૈયાર થયો. તેણે લક્ષ્મણસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ લાઈ ! તું પણ મ્હારી સાથે ચાલ શું બન્યું છે તે આપણે જોઈએ.”

રાજકુમાર વિરસિંહ અને જ્યોતિષી પણ તેમની સાથે જવાને તૈયાર થયા. અંતે એ ચારે જણા ખંડેરમાં ગયા. ખંડેરના દ્વાર પાસે સેનાપતિ શરસિંહ મળ્યો. તેને પણ રાજકુમારે પોતાની સાથે લઈ લીધો. ખંડેરના પ્રવેશદ્વારમાં પગ મૂકતાંની સાથે તેમણે પણ

કોઈ માણસને અંદરથી જુઓ પાડતો સાંજળ્યો. આગળ વધતાં ખંડે-
રમાં ફેટલાક માણસો હોય એવો તેમને સ્પષ્ટ ભાસ થયો. જે તર-
ફથી જુમનો અવાજ સાંભળવામાં આવતો હતો તે તરફ તેઓ જવા
લાગ્યા. અંતે જે ચથુતરાપર હાથમાં પુસ્તક લઈ પેલો પાષાણ-
નિર્મિત માણસ સૂઈ રહ્યો હતો એ ચથુતરા પાસે તેઓ જઈ પહોંચ્યા.

સર્વેએ જોયું કે, એ ચથુતરાપર સૂઈ રહેલો માણસ જીડીને
એટો થઈ ગયો હતો. તેના બન્ને હાથમાં ભૈરવનાથ દબાઈ રહેલો
હોઈ તે જુઓ પાડ્યા કરતો હતો. અધોરનાથ, કપટશંકર અને બદ્રી-
નાથ તેને કેવી રીતે મુક્ત કરવો એ સંબંધીનો વિચાર કર્યા કરતા
હતા. જાદુપ્રદર્શક પુસ્તક ગૂમ થઈ ગયેલું હોવાથી રાજકુમાર વજેરે
ધણા ચિંતામય હતા; કિન્તુ આ સમયે ભૈરવનાથની દુર્દશા થયેલી
જોઈ તેમને સર્વેને હસવું આવ્યું. તેઓ સર્વ ઉચ્ચસ્વરે હસી પડ્યા.
પેલા બહુરૂપીઓએ પાછળ ફરીને જોયું તો તેમણે રાજકુમાર વીર-
સિંહને ત્રણ બહુરૂપીઓસહ ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલો જોયો. તે સાથે
સેનાપતિ શૂરસિંહ પણ તેમના જોવામાં આવ્યો.

જ્યોતિસિંહે ભૈરવનાથ તરફ દ્રષ્ટિ કરીને કહ્યું:—“ જેવી જેની
કરણી હોય તેવું જ ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. વિના અપરાધે તમે
રાજકુમાર વીરસિંહજીને સતાવેલા હોવાથી તેવું ફળ તમારે ભોગ-
વવું પડે છે. જગન્નિયંતા નારાયણને ત્યાં પૂર્ણ ન્યાય છે. કેમ અધો-
રનાથ ! તમે લોકો જાણી જોઈને શા માટે સંકટોમાં ફસાઓ છો !
તમને તો કોઈએ પકડ્યા નથી; છતાં ભૈરવનાથની પાછળ જીવ
ગૂમાવવાને કેમ તૈયાર થયા છો કે એને આવી સ્થિતિમાં જ છોડી દઈ
તમે જઈને નિશ્ચિંતતાથી હવા ખાઓ.”

અધોરનાથે કહ્યું:—“ અમારા સાથીદારનો આવી સ્થિતિમાં

ત્યાગ કરીને અમે ક્યાં જઈ શકીએ તેમ છીએ? અમે સર્વ અત્રે હાજર છીએ. આપની ઈચ્છામાં આવે તેમ કરવા આપ સમર્થ છો.”

જ્યોતિસિંહે ભૈરવનાથ પાસે જઈને કહ્યું:—“ભૈરવનાથજી ! પ્રણામ ! કેમ, તબિયત મજામાં છે ને ?! આ જાદુઈ ખંડેરનું રહસ્ય જાણવા માટે આપની પધરામણી અહીં થઈ હતી કે? આપ પહેલાં આપના મહારાજાને તો અમારી કેદમાંથી મુક્ત કરો. તમે કદાચ આ ગુપ્ત ખંડેરનો ખજાનો મેળવી રાજસિંહાસનપર બીરાજવાની મહત્વાકાંક્ષાથી આ ખંડેરમાં પ્રવેશ કર્યો હશે !”

લક્ષ્મણસિંહે પણ અગ્રેસર થઈને કહ્યું:—“ભાઈ ! અહીંથી આપને અખૂટ ખજાનો મળી આવે તો તેમાંથી થોડો ભાગ આ રાંક સેવકને પણ કૃપાભાવે આપજો. સ્વાર્થપરાયણ બની જઈ બધું તમે જ ન પચાવી જતા !”

જ્યોતિષીજીએ કહ્યું:—ભૈરવનાથજી ! હવે તમારા ગ્રહ સારા નથી. જે જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તક તમે ગઈ કાલે રાત્રે ચોરી લીધું છે તે અમને પાછું આપી દેશો ત્યારે જ તમે યમદૂતના પંજામાંથી મુક્તિ મેળવી શકશો.”

ભૈરવનાથ નીચું બોઈ રહ્યો હતો. તે કોઈનાં વચનોનો પ્રત્યુત્તર આપતો નહોતો. અધોરનાથ, કપટશંકર અને બદ્રીનાથ દૂર ખસી ગયા, અને કુમારને કહ્યું:—“રાજકુમાર ! આપ દયાળુ છો તેથી કૃપા કરીને ભૈરવનાથના જીવનને બચાવો એટલી જ અમારી અનન્યભાવથી આપને પ્રાર્થના છે,”

વીરસિંહે કહ્યું:—“લાચાર છું કે, લમણાં હું કાંઈ કરી શકું તેમ નથી. જે પુસ્તક અમને પ્રાપ્ત થયું હતું તે જો અમારી પાસે

હોત તો અમે તેની સહાયતાથી કાંઈ પણ રીતે ભૈરવનાથને મુક્ત કરી શકત. વળી જો એ પુસ્તક તમે અમને આપી દો તો અમે હમણાં જ ભૈરવનાથને કાળના મ્હોંમાંથી બચાવી શકીએ તેમ છીએ.

આ સમયે અધોરનાથે વક્રદષ્ટિથી ભૈરવનાથ તરફ જોયું. ભૈરવનાથે પણ તેને કશો સંકેત કર્યો. પછીથી અધોરનાથે વીરસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“અમે એ પુસ્તક ચોર્યું નથી; નહિ તો આવી સ્થિતિ આવી પડેલી હોવા છતાં એ પુસ્તક અમે અમારી પાસે છુપાવી રાખત નહિ. આપ કાંઈ પણ પ્રકારે ભૈરવનાથને છોડાવો કેવા તેમના માટે અમે અહીં નિર્વિધને ખાનપાનની સામગ્રી લઈ આવી શકીએ એવી વ્યવસ્થા કરે.”

આ સમયે જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ભાઈઓ સાંભળો, બહુરૂપીઓને બહુરૂપીઓ બહુ સારી રીતે ઓળખે છે. જો તમને અહીં આવવા જવાની રજા રાજકુમાર ન આપતા હોય તો હું આપું છું. તમે અમને દુઃખી કરવાના ધણા પ્રયત્નો કર્યા છે. તમે અમારું અત્યંત મહત્વનું મૂલ્યવાન પુસ્તક ચોરી લીધું છે. વળી અત્યારે તમારા પર ગમે એટલો જીલ્મ ગુજારવાને હું સમર્થ છું; પરંતુ જાઓ, હું તમારા જેવો નહિ થતાં તમને છોડી દઉં છું, તથા તમને સાવધાન કરું છું કે, જે પુસ્તક તમે ચોરી લીધું છે. તેને બરાબર સંભાળજો. હું તમને કેદ કર્યા સિવાય જ એ પુસ્તક ટૂંક સમયમાં મેળવીશ.”

જ્યોતિસિંહનાં આવાં વચનો સાંભળવામાં આવતાં ભૈરવનાથનું મ્હોં ક્રોધથી લાલચોળ બની ગયું. તેણે કહ્યું:—“આ વખતે મ્હને સંકેટમાં સપડાયલો જોઈને તમે ગર્વથી કુલાઓ છો ? મ્હારી મુક્તિ થયા પછી જો તમે કાંઈ આકાશી વાપરીને અમને જીતો તો જ અમે તમને ઉસ્તાદ સમજીએ. શું દુનિયામાં તમે એકલા જ આલાક

બહુરૂપી છે ? અમે પણ બાર દિવસે કહીએ છીએ કે, અમે જ તમારું મહત્વનું પુસ્તક ચોરી લીધું છે; કિન્તુ અમારામાંથી કોઈને કેદ કર્યા સિવાય કિંવા સતાવ્યા સિવાય એ પુસ્તક તમે મેળવી શકો તેમ નથી. જો અમને છૂટા રાખીને તમે એ પુસ્તક મેળવશો તો તે જ દિવસથી અમે તમારા ગુલામ થઈને રહીશું, તથા મહારાણા કનકસિંહના પક્ષનો ત્યાગ કરી રાજકુમાર વીરસિંહજીનો પક્ષ સ્વીકારીશું. હું તમને પણ સાવધાન કરું છું. કે, હું અહીંથી મુક્ત થઈ જઈશ તેમજ તમને એ પુસ્તક પણ મળશે નહિ. ”

“ હું પણ એવી પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, જો તમને કેદ કર્યા સિવાય હું એ પુસ્તક નહિ મેળવી શકું તો જીવનમાં પુનઃ કદાપિ બહુરૂપીનું કાર્ય કરીશ નહિ. હું મસ્તક મુંડાવીને વિદેશમાં ચાલ્યો જઈશ. મ્હારે પણ હવે એક જ વખતમાં તમારી સાથે સંઘર્ષો ફેંસલો કરી નાખવો છે. ”

આ વાર્તાપર જ્યોતિસિંહ અને ભૈરવનાથ—બન્નેએ પ્રતિજ્ઞા કરી. રાજકુમાર વીરસિંહ દિડમૂઠ બની જઈ સર્વેના મ્હોં તરફ જોઈ રહ્યો હતો. તે પોતાના મ્હોંમાંથી એક પણ અક્ષર ઉચ્ચારતો નહોતો. જ્યોતિસિંહે લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથજીને થોડે દૂર લઈ જઈ તેમના કાનમાં કાંઈ કહ્યું. તરત જ તેઓ બન્ને એ ખંડેરમાંથી બહાર ચાલ્યા ગયા. પછીથી જ્યોતિસિંહે પુનઃ ભૈરવનાથ પાસે જઈને કહ્યું “ અમે જઈએ છીએ. ” અધોરનાથ, કપટશંકર અને બદ્રીનાથને તમે તમારી ઈચ્છા હોય ત્યાં મોકલો, અને તમે કોઈ પણ યુક્તિ અજમાવી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરો. પહેરેગીરોને કહી દેવામાં આવે છે કે, તેઓ તમારા સાથીદારોને નિર્વધ્ને અહીં આવવા જવા દેશે. ”

રાજકુમારને સાથે લઈ જ્યોતિસિંહ પોતાની છાવણીમાં ગયો.

ત્યાં જ્યોતિષીને બેઠેલો જોઈને તેણે પૂછ્યું:—“ લક્ષ્મણસિંહ મર્યો કે ?”

“ હા. ” ઉત્તર મળ્યો.

“ આપે કાંઈ ગણના કરી જોઈ કે નહિ ?” જ્યોતિસિંહે દ્વિતીય પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ હા, કરી જોઈ; પરંતુ સંકટપર સંકટ નજરે પડે છે. ” જગન્નાથજીએ વિષણુવદને કહ્યું.

“ એટલે ?” અધીરતાથી જ્યોતિસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“ મણુના કરી જોતાં એમ માલૂમ પડે છે કે, એ લોકોની પાસેથી પણ પુસ્તક ગૂમ થયું છે. આપણે હવે જોઈએ છીએ કે લક્ષ્મણસિંહ શું કરી આવે છે ? જો આપણે પણ સાથે ગયા હોત તો ઠીક થાત. ” જ્યોતિષીએ ખુલાસો કર્યો.

“ ત્યારે હવે રાહ જોવાની જરૂર નથી. આપ પણ જઈને તપાસ કરો. હું પણ મ્હારા કામમાં લાગું છું. ” જ્યોતિસિંહે અધીરતાથી કહ્યું.

તરત જ જ્યોતિષી પણ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પછી રાજકુમારે જ્યોતિસિંહને પૂછ્યું:—“ તમે શા વિચાર કર્યો છે તે મ્હને તો જણાવો ? તમે શું કરો છો અને શા વિચારથી તમે શત્રુ પક્ષના બહુરૂપીઓને કેદ નહિ કરતાં છૂટા રાખ્યા છે ? મ્હને તો એમ લાગે છે કે, આ વખતે અભિમાનમાં ને અભિમાનમાં તમે જ બધી બાજુ બગાડી છે; નહિ તો એ લોકો જરૂર આપણા પંજામાં ફસાત?”

જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! હજી સૂધી મ્હારો આંતરિક ઉદ્દેશ આપના જાણવામાં આવ્યો નથી તેથી જ આપ મ્હને આમ કહે છે. પુસ્તક તો હું એ લોકો પાસેથી મેળવીશ જ; પરંતુ એમને

સર્વેને એકદમ મ્હારા શિષ્ય બનાવી દેવાને હું ઇચ્છું છું; નહિ તો આપણે હમ્મેશાં કેવી રીતે સાવધાનતા રાખી શકીએ ? વળી આવો પ્રકાર બન્યા સિવાય બહુરૂપીઓ એકપક્ષનો ત્યાગ કરી બીજા પક્ષમાં ભળતા નથી.”

“પરંતુ ન કરે નારાયણ ને જો તમારો પરાજય થયો તો તમે અમારી સોબત છોડી દેશો કે ?” વીરસિંહે વ્યાકુળતાથી પૂછ્યું.

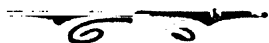
“અવશ્ય હું એકવચની છું. જો મ્હારો પરાજય થશે તો ભવિષ્યમાં હું મ્હારું મ્હોં કોઇ પણ પરિચિત માણસને બતાવી શકી નહિ.” જ્યોતિસિંહે પોતાની સત્યપ્રીતિ પ્રદર્શિત કરી.

“ત્યારે આટલા દીર્ઘકાળની આપણી દોસ્તીનું અંતિમ પરિણામ આવું વ્યથા ઉત્પન્ન કરે એવું જ આગ્યું કે ? વારું, હવે એ તો કહો કે, જ્યોતિષીજી અને લક્ષ્મણસિંહ ક્યાં ગયા છે ?” વીરસિંહે ચિંતા-મગ્ન મુખે પૂછ્યું.

“હમણાં આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપીશ નહિ. આપ સહજ પણ ભય રાખશો નહિ. ઈશ્વર કરશે તો સૌ સારું થઇ જશે. હું બે કલાક માટે બહાર જઉં છું.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ભલે જાઓ.” રાજકુમારે સંમતિ આપી.

જ્યોતિસિંહ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સેનાપતિ શરસિંહને પણ વીરસિંહે વિદાય કરી દીધો. હવે આપણે જોઇએ છીએ કે, એ લોકો શું કરે છે અને કોણ હારે છે તથા કોણ જીતે છે ? !

પ્રકરણ ૮ મું.

—*—

વનવિહારિણી વનલતા.

“ To see her is to love her,
And love but her for ever;
For nature made her what she is.
And never made another.” —Burns.

તંબૂમાં એકલો વીરસિંહ રહ્યો એટલે તેના અંતરમાં અનેક-વિધ તર્કવિતર્ક ઉપજવા લાગ્યા. તબૂની બહાર સહજ અવાજ થતાં જ લક્ષ્મણસિંહ, જ્યોતિસિંહ કે જગન્નાથજી આવતા હશે વિચારી તે તંબૂના દ્વાર તરફ દૃષ્ટિ દોડાવતો હતો, અને જ્યારે કોઈ નજરે પડતું નહિ ત્યારે તે પુનઃ વિચારમગ્ન થઈ જતો હતો.

આવી વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં દિવસનો ઘણો સમય પસાર થઈ ગયો. એક પ્રહર દિવસ બાકી રહ્યો તો પણ કોઈ બહુરૂપી પાછો ફર્યો નહિ તેથી વીરસિંહ વિશેષ વ્યાકુળ બની ગયો. એકાંતમાં સમય પસાર કરવાનું કામ મુશ્કેલ થઈ પડ્યાથી તે તંબૂની બહાર નીકળ્યો. રાજકુમારને બહાર નીકળેલો જોઈ ઘણા સિપાહીઓ તેની પાસે આવી તેની આજ્ઞાની રાહ જોતા હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. પાસે જ સેના-પતિ શૂરસિંહનો તંબૂ હતો. રાજકુમારના બહાર નીકળ્યાના સમાચાર સાંભળી તે પણ પોપાક પહેરી અસ્ત્રશસ્ત્રાદિ લઈ રાજકુમાર પાસે ઉપસ્થિત થયો, એટલે વીરસિંહે તેને કહ્યું:—“ શૂરસિંહજી ! ચાલો આપણે આટલામાં ફરી આવીએ. સાથે એકઠે સિપાહીને લેવાની જરૂર નથી. ”

આ પ્રમાણે કહી વીરસિંહ ચાલવા લાગ્યો. સેનાપતિ શરસિંહ પણ તેની સાથે સાથે જવા લાગ્યો.

હાવણીથી ઘણે દૂર નીકળી ગયા પછી તેઓ એક પાષાણ-શિલાપર વિશ્રાન્તિ લેવાને બેઠા. વાતચિત કરતાં કરતાં વીરસિંહે સ્નેહાતિશયથી શરસિંહનો એક હાથ પકડીને કહ્યું:—“શરસિંહજી ! તમે પણ મ્હારા એક ખરા સ્નેહી છો. મ્હારી કાંઈ પણ વાત તમારાથી ગુપ્ત નથી; પરંતુ બાધ ! હવે મ્હારી ચિંતાનો પાર રહ્યો નથી. એક પછી એક જે આશ્ચર્યજનક પ્રસંગો બને છે તેથી હું અસ્થિર બની ગયો છું ! આટલી બધી મહેનત કરી જે મૂલ્યવાન પુસ્તક મેળવ્યું હતું તે ગૂમ થઈ ગયું. આટલા દિવસ સૂધી પ્રયત્ન કર્યો છતાં રાજનન્દિનીને છોડાવી શકાય એવું એક પણ ચિહ્ન અઘાપિ જોવામાં આવતું નથી.” આટલું બોલનાં બોલતાંમાં વીરસિંહનો કંઈ રંધાઈ ગયો. તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાઓની વૃષ્ટિ થવા લાગી, એટલે શરસિંહે તેનું સાંત્વન કરવાના હિદેશથી કહ્યું:—“રાજકુમાર ! આપ આવી રીતે શોક કરશો નહિ. ત્યાં સૂધી જ્યોતિસિંહ આપણા સહાયક છે ત્યાં સૂધી આપણી સઘળી ઇચ્છાઓ સફળ થશે જ એમ હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું. તેમણે મ્હને પણ એક કાર્ય સોંપ્યું છે. જ્યોતિસિંહે જે યુક્તિનો આશ્રય સ્વીકાર્યો છે તેથી થોડા સમયમાં જ શત્રુપક્ષના સઘળા બહુરૂપીઓ આપણી સેના સ્વીકારશે જ એ માટે આપ નિશ્ચિંત રહેજો.”

આ વચનો સાંભળી વીરસિંહનો શોક ઓછો થયો. શિલાપરથી ઉઠી જિભા થતાં તેણે કહ્યું:—“જોઈએ છીએ કે હવે શું થાય છે ?”

પછીથી તેઓ બન્ને જણા ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા, અંતે ઘણે દૂર નીકળી ગયા. એવામાં થોડે દૂર જોબેલી કટલીક હાવણ્યમયી લલ-

નાઓ તરફ તેમની દ્રષ્ટિ ગઈ. એ લલનાઓની સંખ્યા લગભગ વીસે-
કની હતી. સર્વ લલનાઓનું રૂપલાવણ્ય અત્યંત આકર્ષણીય લાગતું
હતું. જાણે કે સ્વર્ગની અપ્સરાઓ આ માયાવી મૃત્યુલોકની લીલા
નિહાળવાને જ આવી હોય એવો તેમને યોગ્યતા જ અંતરમાં લાસ
થતો હતો. એ સઘળી લલનાઓ પોતાના ધોડાની લગામને હાથમાં
પકડીને ગજગામિનીની માફક એ વનપ્રદેશમાં વિચરણ કરતી હતી.
સઘળી લલનાઓની આગળ એક પોડપર્થીયા, નવયૌવના ફરતી
હતી. એના રમણીય અંગપર મૂલ્યવાન વસ્ત્રાલંકારો હોવાથી તે કોઈ
રાજકુમારી હોય એવી કલ્પના અંતરમાં તત્કાળ ઉપજતી હતી.
તેના દેહની કાન્તિ તપાવેલા સુવર્ણના જેવી તેજોમયી હતી. સુંદર
કૃષ્ણકેશકલાપ તેની પીડપર નૃત્ય કરી રહ્યો હતો. કામી અંતઃકર-
ણોને ભેદી નાખનારી તે જાણે કે એક મોહજાળ હોય એમ જ
લાગતું હતું. કૃષ્ણઅંચળ નયનતારકો જોતાં પદ્મવનમાં જાણે ભ્રમર
ગુંગરવ કરતા હોય એમ લાસતું હતું.

આ લાવણ્યમંયી નવયૌવનાની સુંદર દેહલતાનું દર્શન કરતાં
રાજકુમાર વીરસિંહ આત્મભાન ભૂલી ગયો. તેણે વ્યાકુળતાથી કહ્યું:-
“શરસિંહજી ! આ ગુણેગુણાળ જુગ્મજુગ્મ જોયું કે ? અહ્યાની સૃષ્ટિમાં
સુંદરતાનો આ અદ્વિતીય નમુનો હોય એમ જ મને લાગે છે.

જુલફે પડીં હુઈ થી વડાં રૂએ યાર પર,
યા સાંપ લોટતે થે દિલે બેકરાર પર.

આ મનોહારિણી મદનોત્પાદિની માનિનીનું રૂપસૌન્દર્ય સર્વાંશે
મહારી મૃગલોચનીને જ મળતું આવે છે. વિશ્વરૂપી ઉદ્યાનમાં વિકસિત
ચંચેલી આવી કલિકાની સુંગમ જેણે અનુભવી નથી તેનું જીવન
અર્થ છે.

જાદુ ભર્યું તન બદન ને જાદુ ભરી છે આંખડી,
 સુંદર નવેલી નારની લાગે પ્રતિમા ફાંકડી;
 પામશે આ પ્રેમદા, સૌન્દર્યમાં જાણે રતી,
 ધન્ય છે એ જીવનને બસ ભાગ્યશાળી એ પતિ.

શરસિંહજી ! આ મનોહારિણીએ મ્હારા મનને અસ્થિર બનાવી દીધું છે.”

એવામાં એ લાવણ્યલતિકાઓ જે વૃક્ષ પાસે વીરસિંહ અને શરસિંહ જીભા રહ્યા હતા તે વૃક્ષ પાસે આવી પહોંચી; કિન્તુ તેમની સર્વેની અંચળ દષ્ટિ અન્ય દિશા તરફ હોવાથી તેઓ રાજકુમાર તથા તેના સેનાપતિને જોઈ શકી નહોતી.

જે યુવતી રાજકુમારી જેવી હતી તેને હવેથી અમે વનજીતાના નામથી ઓળખાવીશું. એ વનલતા ઉપરોક્ત વૃક્ષ પાસે આવી પોતાના હાથમાંનું એક પુસ્તક ઉઘાડી વાંચવા લાગી. તે સાથે તેનાં નયનયુગલમાંથી અશ્રુધારાઓની વૃષ્ટિ થવા લાગી. તેના પ્રવૃત્ત વદન-મંડળપર એકએક ચિંતાની મલિન છાયા છવાઈ ગઈ. એ પુસ્તક નજરે પડતાં જ વીરસિંહની ખાત્રી થઈ કે, એ તેનું ગૂંમ થયેલું જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તક જ હતું. તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે સ્વગત વિચારવા લાગ્યો:—“કેવું આશ્ચર્ય ?! જે પુસ્તકની પુનઃપ્રાપ્તિ માટે અમે અથાગ શ્રમ ઉઠાવીએ છીએ, જે પુસ્તકના ગૂંમ થવાથી અમારા સર્વના અંતરમાં અનિશ્ચય ચિંતા થવા કરે છે એ પુસ્તક આ લાવણ્યમયી લલના પાસે ક્યાંથી આવી ચઢ્યું ? આ પુસ્તક તો રાણા કનકસિંહના બહુરૂપીઓ ચોરી ગયા હતા ! વળી આ પુસ્તકના વાંચનથી આ રમણીય રંભા રુદન શા માટે કરે છે ? એક પછી એક જે નવીન રહસ્ય મ્હારી નજરે પડે છે તેથી મ્હારી

બુદ્ધિ નિર્જળ બની જાય છે. હું કોઈ પણ પ્રકારનો નિર્ણય કરી શકતો નથી. ”

બરાબર આ સમયે તેની એક સપ્નીએ આગળ આવી તેના હાથમાં એક ચિત્ર આપ્યું. વનલતાએ હાથમાંનું પુસ્તક તેની સપ્નીને આપી દીધું અને પછીથી તે પોતાને પ્રાપ્ત થએલા ચિત્ર કિંવા તસ્વીરનું મુગ્ધ દૃષ્ટિથી દર્શન કરવા લાગી. ચિત્રદર્શન કરતાં કરતાં તેનાં નેત્રામાંથી વિશેષ પ્રમાણમાં અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થવા લાગી. વીરસિંહે આશ્ચર્ય પામીને જોયું તો એ ચિત્ર તેનું પોતાનું જ હતું ! થોડા સમય પછી વનલતા પોતાની સપ્નીઓ સાથે એ સ્થાનનો ત્યાગ કરી ચાલી ગઈ. વીરસિંહના મુખમાંથી નિમ્નલિખિત કાવ્યની લીટીઓ બહાર નીકળી પડી.

પ્રેમાળ પ્યારી સુંદરી, નિજ હૃદયથી ચિંતવન કરે,
જળના વિયોગે માછલી, અંશોસ કે ઝૂરી મરે;
રાત્રિ દિવસને સ્પર્શમાં, બસ ધ્યાન એ મ્હારું ધરે,
પામે જગતમાં સુશીલ પ્રમદા, સફળ જીવન તે કરે.

શરસિંહજી ! આ રમણીઓ કોણ હશે એ સંબંધી તમે કાંઈ કહી શકો છો ?”

“ રાજકુમાર ! જે ભેદથી હું તદ્દન અજ્ઞાત છું એ ભેદનો ખુલાસો હું કેવી રીતે કરી શકું ? છતાં હું એમ ધારી શકું છે કે એ કોઈ રાજકન્યા હોવાં નોંધએ, અને અહીં પોતાની સપ્નીઓ સાથે વનવિહાર કરવા આવેલાં હોવાં નોંધએ !” શરસિંહજીએ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

“ પરંતુ એમના હાથમાં આપણી પાસેથી ગૂમ થયેલું પુસ્તક કેવી રીતે જઈ ચલ્યું ? વિશેષ આશ્ચર્યની વાર્તા તો એ છે કે, તે

જે તસ્વીરનું દર્શન કરી શોકાશ્રુઓની વૃષ્ટિ વર્ષાવતી હતી તે તસ્વીર મ્હારી જ હતી.” વીરસિંહે આશ્ચર્ય અને નિરાશામિશ્રિત સ્વરે કહ્યું.

અદ્ય સમય સૂધી બન્ને જણાએ મૌન ધારણ કર્યું. ત્યાર પછી વીરસિંહ બોલી ઉઠ્યો:—“શરસિંહજી, ચાલો આપણે તેમની પાછળ જઈને જોઈએ કે તેઓ ક્યાં જાય છે?” આમ કહી જે તરફ એ રમણીમંડળ ગયું હતું તે તરફ રાજકુમાર જવા લાગ્યો. શરસિંહ પણ તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. આવી રીતે તેઓ બન્ને ધણે દૂર ગયા; પરંતુ એકે રમણી પુનઃ તેમની નજરે પડી નહિ; છતાં આશાતુર હૃદયે તેઓ આગળ ચાલ્યા જતા હતા. એવામાં પાછળથી કાઠનાં ઉતાવળથી પૃથિવીપર પડતા પગલાંનો અવાજ સાંભળી તેમણે પાછળ જોયું તો જ્યોતિસિંહને વ્યાકુળનાથી પોતાના તરફ દોડી આવેલો જોઈ તેઓ જ્યાં જિભા હતા ત્યાં જ જિભા રહ્યા. જ્યારે જ્યોતિસિંહ પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યારે વીરસિંહે તેને અધીરતાથી પૂછ્યું:—“કેમ ભાઈ! આટલા બધા ગભરાયલા કેમ છો?”

“રાજકુમાર! થઈ રહ્યું! આપણા દીર્ઘકાળના સ્નેહસંબંધનો મ્હારા દુર્ભાગ્યે અંત આવી ગયો. હવેથી હું હમ્મેશાંને માટે આપનો ત્યાગ કરી વિદેશવાસી થઈ રહીશ” જ્યોતિસિંહ સજ્જનનયને અને ગદ્ગદ કંઠે કંઈયું. તેનાથી વિશેષ બોલી શકાયું નહિ. જ્યોતિસિંહની આવી સ્થિતિ જોવામાં આવતાં વીરસિંહનું હૃદય પણ ભરાઈ આવ્યું તેનાં ચક્ષુઓમાં પણ અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું. શરસિંહ ધૈર્ય ધારણ કરી તેમને બન્નેને હિમ્મત આપવા લાગ્યો. તેણે જ્યોતિસિંહનો જમણો હાથ પ્રેમપૂર્વક પોતાના હાથમાં લઈને કહ્યું:—
“ભાઈ જ્યોતિસિંહ! તમે આવી રીતે તદ્દન નિરાશ કેમ બની

જાઓ છો. સંકટ પ્રસંગે પણ સુઘ મનુષ્યોએ ધૈર્યનો ત્યાગ કરી વિચળિત થવું જોઈએ નહિ. તમારા શોકનું અને જૂદા થવાનું કારણ તો પ્રથમ જણાવો?"

જ્યોતિસિંહે સહજ સ્વસ્થ થઈને કહ્યું:—“ભાઈ! હું મહારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરી શક્યો નથી. ભાઈ! આપણું ગૂમ થયેલું મૂલ્યવાન પુસ્તક આપણને પાછું મળી શકે એવી આશા નિરાશા સમાન છે. ભૈરવનાથ સાથે મહેં જે અડગ પ્રતિજ્ઞા કરી છે એ પ્રતિજ્ઞા મહારે પાળવી પડશે અને તમારો સર્વેનો ત્યાગ કરી મહારે વિદેશવાસી થવું પડશે.”

આ વચનોના ઉત્તરમાં વીરસિંહ અને શરસિંહ કાંઈ કહેવા જતા હતા એવામાં જ્યોતિષી જગન્નાથ અને લક્ષ્મણસિંહ પણ ત્યાં દોડતા દોડતા આવી પહોંચ્યા. જ્યોતિસિંહની ચિંતાતુર મુખમુદ્રા જોઈ જ્યોતિષી બોલી ઉઠ્યો:—“ભાઈ જ્યોતિસિંહ! તમે ગભરાશો નહિ. આપણું પુસ્તક કનકસિંહના જાદુરૂપીઓના હાથમાં રહેલું નથી. આપણને હજી સૂધી એ માળ્યું નથી તેથી શું થઈ ગયું? પ્રથમથી મહેં તમને જેમ કહ્યું હતું તેમ જ થયું છે. એ પુસ્તક કાંઈ ત્રીજા માણસના જ હાથમાં ગયું છે!”

આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં જ્યોતિસિંહના અંતરમાં ધૈર્ય ઉપજ્યું. વીરસિંહે પણ હવે સ્વસ્થ થઈને કહ્યું:—“વાહ ભાઈ! તમે રડ્યા અને સાથે મહને પણ તમે રડાવ્યો! જે માણસના હાથમાં એ પુસ્તક ગયું છે તે માણસને અમે થોડા સમય ઉપર જ જોયું છે! પરંતુ હું તમને કાંઈ કહું તે પહેલાં તો તમે પોક જ મૂકી!”

“કુમાર! આપે કોના હાથમાં એ પુસ્તક જોયું છે? એ માણસ ક્યાં ગૂમ થઈ ગયું છે?” જ્યોતિસિંહે અધીરતાથી પૂછ્યું.

“અમે એ માણસની શોધ કરીએ છીએ. તમે પણ અમારી સાથે ચાલો.” વીરસિંહે કહ્યું.

તરત જ તેઓ સર્વ ત્યાંથી આગળ ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં જ્યોતિસિંહે જગન્નાથને પૂછ્યું:—“રાજકુમાર કોને શોધે છે?”

તે સાથે જ લક્ષમણસિંહના મુખમાંથી એવા ઉદ્ગાર નીકળ્યા કે, “એ પુસ્તક કોના હાથમાં ગયું છે?”

“પરંતુ રાજકુમાર! આપે જ્યારે એ પુસ્તક ખીજના હાથમાં જોયું ત્યારે તેને લઈ કેમ ન લીધું?” જગન્નાથે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

રાજકુમારનો ખુલાસો સાંભળવાને તેઓ સર્વ અત્યંત અધીરા બની ગયા હતા; પરંતુ વીરસિંહની વ્યાકુળ સ્થિતિ જોઈ તેઓ તેને વિશેષ પ્રશ્ન પૂછી વિરક્ત કરી શક્યા નહિ.

એક પ્રદરપર્વત વીરસિંહે શોધ કરી; પરંતુ પેલી અપ્સરા સ્વર્ગપિણી સુંદરીઓ પુનઃ તેની નજરે પડી નહિ. હવે તે નિરાશ થયો. તેનાં નયનયુગ્મમાં પુનઃ શોકાશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું. ચિંતાતુર વદને તે એક વૃક્ષ નીચે ઊભો રહ્યો. તેની આવી અસ્વસ્થ સ્થિતિ જોઈને જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું:—“રાજકુમાર! આમ વ્યાકુળ વ્યાકુળ કેમ બની ગયા છો? શું બન્યું છે તે અમને કહો તો ખરા?”

“હવે એ હકીકત અહીં કહેવાથી કાંઈ સાર્યક થવાનું નથી. છાવણીમાં ગયા પછી હું તમને સઘળી હકીકત કહીશ.” એક ગાદ નિશ્વાસ મૂકીને વીરસિંહ કહ્યું.

તરત જ તેઓ સર્વ છાવણી તરફ પાછા વળ્યા. રસ્તામાં ખંડેર પાસે જઈ પહોંચતાં વીરસિંહે કહ્યું:—“ચાલો, એક વખત આપણે ભૈરવનાથની સ્થિતિ જોઈ આવીએ.”

સર્વે ખંડેરમાં દાખલ થયા તો સ્હામેથી ભૈરવાય અને તેના

સાથીદારો આવતા નજરે પડ્યા. આવો પ્રકાર જોઇ અત્યાશ્ચર્ય પામી; વીરસિંહ બોલી ઉઠ્યો:—“ ભૈરવનાથ છૂટો ગયો ?”

“ આ પણ એક આશ્ચર્યજનક બનાવ બન્યો છે !” જ્યોતિસિંહ બોલી ઉઠ્યો.

“ આપણું પુસ્તક તો તેમના હાથમાં નહિ ગયું હોય ? જે એમજ બન્યું હશે તો આપણી શનિની દશા બેઠેલી સમજવી !” લક્ષ્મણસિંહ બોલ્યો.

“ એ માટે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. આપણું પુસ્તક એ લોકોના હાથમાં ગયું નથી એ ચોક્કસ છે. ” શરસિંહે કહ્યું.

એવામાં તેઓ સઘળા પાસે આવી પહોંચ્યા અને જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને અધોરનાથે પોતાનું મ્હોં મલકાવીને કહ્યું:—“ કેમ જ્યોતિસિંહ ! હવે તો હારી ગયા ને ?”

“ કેવી રીતે ?” જ્યોતિસિંહે સ્હામો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ જુઓ! અમે તમને પુસ્તક આપ્યા સિવાય છૂટી ગયા, તેથી તમે પરાજિત ન થયા કે ?”

“ પુસ્તક તો અમને ક્યારનુંય મળી ગયું છે. તમે ગમે તેવી રીતે છૂટ્યા હો તેની અમને ચિંતા નથી; પરંતુ પુસ્તક અમને મળ્યું છે તેથી જીત અમારી થઇ છે. ” જ્યોતિસિંહે અસત્ય વચન ઉચ્ચાર્યું

“ જો તમે અમને એ પુસ્તક બતાવો તો અમે તમારી તાબેદારી સ્વીકારવા તૈયાર છીએ. ” ભૈરવનાથે કહ્યું.

“ પુસ્તક જ્યારે તમારી પાસે નથી ત્યારે તે અમારો પાસે જ છે એમ સાબિત થાય છે. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ તમે અમને છેતરવાનો પ્રયત્ન કરો છો: પરંતુ અમે સારી રીતે સમજી ગયા છીએ કે, એ પુસ્તક તમને નહિ મળતાં કોઈ ત્રીજા

માણસના હાથમાં જ ગયું છે. અત્યાર સૂધી અમારા અંતરમાં બધ હતા.” ભૈરવનાથે કહ્યું.

“ત્યારે હવે હાર્યું કાણુ તે તો કહો ?” લક્ષ્મણસિંહે પૂછ્યું.

“કાંઈ હાર્યું નથી.” ભૈરવનાથે કહ્યું.

“વારું, તમે છૂટ્યા. કેવી રીતે ?” વીરસિંહે આશ્ચર્યસૂચક સ્વરે પૂછ્યું.

“ઇશ્વરે જ મ્હને છોડાવ્યો છે. અધોરનાથે એ પથરના માણસના મસ્તકપર લાકડી મૂકી, એટલે તેણે મ્હને છોડી દઇ લાકડી પકડી લીધી. હજી પણ એ લાકડી એના હાથમાં છે.” ભૈરવનાથે ઉત્તર આપ્યો.

થોડા સમય સૂધી સર્વે શાન્ત રહ્યા. પછીથી ભૈરવનાથે કહ્યું:-
“રાજકુમાર ! આપની સેવામાં રહેવાની મ્હારી પ્રવ્રજા ઇચ્છા છે; પરંતુ મ્હારાથી નિમકહરામ થવાય તેમ નથી. કાંઈ કારણ સિવાય હું મ્હારાણા કનકસિંહના આશ્રયનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી. હવે જો આજ્ઞા હોય તો અમે વિદાય થઇએ ?”

“બલે જાઓ.” વીરસિંહે રજા આપી.

ભૈરવનાથ વગેરે ત્યાંથી આજ્ઞા ગયા. રાજકુમાર પણ ખંડેરમાં નહિ જતાં પોતાની જાવણીમાં ગયો. રાત્રે તેના તંબૂમાં સંવ્રજા બહુ રૂપીઓ અને શરસિંહ એકઠા થયા. કાંઈને અંદર નહિ આવવા દેવાની પહેરેગીરોને આજ્ઞા કરવામાં આવી. જ્યોતિસિંહે રાજકુમારને પૂછ્યું:-“કુમાર ! હવે કહો જાંઘએ કે, આપે કોના હાથમાં એ પુસ્તક જોયું હતું તથા તેની પાસેથી પુસ્તક મેળવવાનો પ્રયત્ન આપે કેમ કર્યો નહિ ?”

“એ કાણુ છે તે હું જાણતો નથી. એ રાજનન્દિની મૃગલો-

અનીના જેવી જ કોઈ ભુવનમોહિની નવયૌવના છે. તેના સ્વરૂપ સૌન્દર્યે જ તેના હાથમાંથી મ્હને પુસ્તક લેતો અટકાવ્યો છે ! ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ આપ શું કહો છો તે હું બરાબર સમજી શકતો નથી. જે હોય તે સ્પષ્ટતાથી કહો ? ” જ્યોતિસિંહે વિશેષ વિસ્મિત બનીને કહ્યું.

“ હું શું કહું ? હજી પણ મ્હારું મન સ્વસ્થ થયું નથી. ” વીરસિંહે એક ગાઢ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

અંતે જ્યોતિસિંહે શરસિંહ તરફ જોઈને પૂછ્યું:—“ સેનાપતિ મહાશય ! તમે તો રાજકુમારની સાથે જ હતા. ઇશ્કના અગ્નિની જ્વાળા રાજકુમારના અંતરમાં સળગી ઉઠેલી હોવાથી તેઓ અસ્વસ્થ બની ગયા છે, તેથી તમે જ બનેલા બનાવવું બ્યાન કરો. ”

શરસિંહે સચળી હકીકત કહી સાંભળાવી. એ હકીકત સાંભળી જ્યોતિસિંહ વિચારમાં પડી ગયો કે, એ રૂપસુંદરી કોણ હોવી જોઈએ ? તેણે રાજકુમારને ક્યારે જોયા અને એકાએક તે તેમના પર આશક કેવી રીતે બની ગઈ ? વળી રાજકુમારની તસ્વીર તેણે ક્યાંથી કેવી રીતે મેળવી ?

જગન્નાથ જ્યોતિષીએ પણ ઘણી વખત પાસા ફેંકી જોઈ ગણના કરીને આ વિષયનો નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો; કિન્તુ એ રૂપસુંદરી કોઈ રાજકન્યા હોવી જોઈએ એથી વિશેષ નિર્ણય તે કરી શક્યો નહિ. મધ્યરાત્રિ સુધી સર્વ બેસી રહ્યા; પરંતુ કશું કાર્ય થયું નહિ. અંતે એ સુંદરીઓનો પત્તો મેળવવાનો નિશ્ચય કરી સર્વે પોતપોતાના તંબૂમાં વિશ્રાન્તિ લેવા આજ્ઞા ગયા.

• વનકન્યાનું દર્શન થતાં જ રાજકુમાર વીરસિંહના અંતરમાં તેના માટે અત્યંત પ્રેમ ઉપજ્યો હતો. વનલતાના સુંદર મુખમંડળનું

વિરમરણુ તે એક લાણુ માટે પણ કરી શકતો નહોતો. વારંવાર તે પોતાના મનમાં મૃગલોચની સાથે એ વનલતાની સરખામણીનો વિચાર કરતો હતો. તે સ્વગત વિચારવા લાગ્યો:—“ અરેરે ! મૃગલોચનીએ જે હૃદયરાજ્યપર અધિકાર મેળવ્યો છે તે જ હૃદયરાજ્યનું સિંહાસન મેળવવાનો પ્રયત્ન એક અપૂરિચિતા રૂપસુંદરી કરે છે ! મ્હારો અંતરાત્મા પણ એ કુસુમકલિકા તરફ આકર્ષાય છે. જમદીશ્વરનો મહિમા અપાર છે. ક્યા સમયે શું બની શકશે એનો નિર્ણય હુદ્ધ માનવીશક્તિથી થવો સર્વથા અસંભવિત છે. મ્હારું હૃદય એકદમ દુર્બળ બની ગયું છે. મ્હારા હૃદયપર સૌન્દર્યનો આવો પ્રભાવ કદાપિ પડ્યો નહોતો. એ શાપભ્રષ્ટા દેવી આ પૃથિવીપર મ્હને મુગ્ધ કરવાના હેતુથી જ ઉતરી આવી છે કે શું ? વળી એ અપરિચિતા સુંદરી મ્હને પ્રાપ્ત થાય એવી આશા નથી. આજની મ્હારી સ્થિતિ અત્યંત શોચનીય થઇ પડી છે. આ સધળું મનનું જ કારણ હોય એમ મ્હને લાગે છે. ચંચળ મનનો વિશ્વાસ જ રાખી શકતો નથી. ક્યા પ્રસંગે એની કેવી રૂચિ થશે એનો કશો વિશ્વાસ નથી. એની ગતિના પ્રાગ્લ્યને અટકાવવા કોણ સમર્થ છે ? પ્રેમી મનુષ્યને પ્રેમ આવી રીતે અંધ બનાવતો હશે કે આવી રીતે પ્રણયદેવ તેની બુદ્ધિનો નાશ કરતા હશે કે ? ”

આવા આવા અનેકવિધ વિચારોમાં રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ અને પૂર્વાક્ષરમાં જગવાન સૂર્યનારાયણ જ્યારે પૂર્ણતેજથી પ્રકાશિત થયા ત્યારે રાજકુમાર વીરસિંહે શ્વય્યાનો ત્યાગ કર્યો. રાત્રિના જંગરણુથી તેનાં નયનયુગલમાં ઘેન જરાઇ રહ્યું હતું. મુખમંડળ મલિન બની ગયું હતું. જ્યોતિસિંહ જ્યારે રાજકુમાર પાસે આવ્યો ત્યારે તેની સ્થિતિ જ્ઞેષ્ઠને સમજી ગયો કે વનલતા માટે રાજકુમારના અંતરમાં

પ્રેમની ઉત્પત્તિ થઇ છે; પરંતુ આ સમયે તેણે તેને કાંઈ કહેવું ઉચિત વિચાર્યું નહિ. તે પોતાનાં નિત્યકાર્યથી નિવૃત્ત થવા ચાલ્યો ગયો. વીરસિંહે પણ વિષણુવદને પોતાનાં નિત્યકાર્ય સંપન્ન કર્યાં. સર્વે ભોજન કરી રહ્યા એટલે તેઓ અરણ્યમાં પેલી સુંદરીઓની શોધ કરવા જવા લાગ્યા. વીરસિંહે પણ ન્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:-
“ભાઈ ! હું પણ તમારી સાથે આવીશ. સર્વેએ તેને સાથે નહિ આવવા માટે સમજાવ્યો; પરંતુ તેણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ. તેણે કહ્યું:-” હું અને સેનાપતિ શૂરસિંહજી અરણ્યમાં ફર્યા કરીશું, અને તમે તમારું કામ કરજો.”

અંતે સર્વે છાવણીમાંથી રવાના થયા. જંગલમાં ઘણે દૂર ગયા પછી વીરસિંહ અને શૂરસિંહ એક જગ્યાએ બેઠા, અને અન્ય જનો પેલી રમણીઓની શોધ કરવા ચાલ્યા ગયા. રાજકુમાર તેના અંતરમાં વનવિહારિણી વનલતાનું જ સ્મરણ કરી રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રેમિક પ્રેમિકાનો પત્રવ્યવહાર.

“The love which my shirrit bath painted,
It never hath found but in thee !

—Byron.

રાજકુમાર વીરસિંહ બેઠો બેઠો શૂરસિંહ સાથે વાતચિત કરી રહ્યો હતો, એવામાં એક નવયુવાન ખૂબસૂરત માળણ વિવિધ પ્રકારની

પુષ્પમાળાઓ લઇ જે સ્થળે વીરસિંહ અને શરસિંહ બેઠા હતા એ સ્થળેથી ચાલી ગઈ. તે એમ બોલતી ચાલી જતી હતી કે, “આજે પુષ્પમાળાઓ બનાવતાં વિશ્વંચ થયો તેથી રાજકુમારી મહારાપર અવસ્ય કોષે બારાયાં હશે! હવે હું જોઉં છું કે, મહારી કેવી દુર્દશા ચાલે છે!”

આ વાક્યો રાજકુમાર અને શરસિંહના સાંભળવામાં આવ્યાં. વીરસિંહે કહ્યું:—“સેનાપતિ મહાશય! આ પેલી વનવિહારિણી રૂપ-સુંદરીની જ માળણુ હોય એમ મને લાગે છે. એને આપણે બોલાવીને થોડા પ્રશ્નો પૂછી જોઈએ.”

શરસિંહે એ માળણુને બોલાવી. માળણુ કંપતી કંપતી તેમની પાસે આવી એટલે શરસિંહે પૂછ્યું:—“તું કાણ છે અને પુષ્પમાળાઓ કાના માટે લઇ જાય છે?”

“હું માળણુ છું. હું ક્યાં રહું છું એ તમને કહી શકું તેમ નથી. વળી આ પુષ્પમાળાઓ પહેરનારનું નામ પણ હું તમને જણાવી શકું તેમ નથી. કૃપા કરી મને અહીંથી જવા દો. હું ગરીબ છું. મને સતાવવાથી તમને કશો લાભ થનાર નથી. હું તમને મહારાખન્ને હાથ જોડીનું કરગરું છું કે, ભમે મને જવા દો.”

આમ કહીને એ માળણુ ઉચ્ચસ્તરે આઠંદ કરવા લાગી. તેની પાસે જ પુષ્પમાળાઓની છાંય પડેલી હોઈ પુષ્પોની મનોહર સુગંધ આવતી હતી. એવામાં એક જુરખાવાળો સવાર ત્યાં આવો ચઢ્યો અને વીરસિંહને ઉદ્દેશી તેણે કહ્યું:—“રાજકુમાર! એ બહુરૂપી છે; માટે આપ એના પંજામાં ફસાઈ પડતા નહિ. જો આ પુષ્પોની સુગંધ વિશેષ સમય સૂંધી તમારા સુંદરતામાં આવશે તો તમે બેશુદ્ધ બની જશો.”

એ જુરખાવાળો સવારે આટલું કહ્યું હતું કે તરત જ પેલી

માળણ ત્યાંથી પક્ષાયન કરી જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી; પરંતુ જોત જોતાંમાં શરસિંહે તેનો હાથ પકડી લીધો. આટલા સમયમાં પેલો ઘોડેસવાર પણ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. વીરસિંહે શરસિંહને કહ્યું:—
એ સવાર કોણ હતો ? આપણને તે શા ઝોટે સાવધાન કરી ગયો ?
“ એની હકીકત જાણી શકાય તેમ નથી; કેમકે તેણે જુરખામાં પોતાનું મ્હોં છુપાવ્યું હતું. ગમે તેમ હોય, હવે આપણે વિશેષ સમય સૂધી અત્રે રોકાવાની અગત્ય નથી. જો એ સવારે આપણને યથા સમયે સાવધાન ન કર્યા હોત તો આપણે ફસાઈ જાત.” શરસિંહે કહ્યું.

“ ઠીક છે; આપનું કહેવું વાજબી છે. આ રાયતાન માળણને આપણી સાથે લઈ લ્યો. જાવણીમાં ગયા પછી એ કોણ છે તેની આપણે તપાસ કરીશું. ” વીરસિંહે કહ્યું.

ત્યારે વીરસિંહ અને શરસિંહ જાવણીમાં જઈ પહોંચ્યા ત્યારે રાજકુમારે કહ્યું:—“ હવે આ બહુરૂપીને પૂછો કે તેનું નામ શું છે?”

“ મહેલાઈથી તે પોતાનું નામ નહિ બતાવે. હમણાં હું એને ઓળખી કાઢું છું.” આમ કહી ગરમ પાણી મંગાવી શરસિંહે તેનું મ્હોં ધોવડાવ્યું એટલે માલૂમ પડ્યું કે એ બહુરૂપી ભૈરવનાથ હતો. તેને ઓળખતાંની સાથે જ રાજકુમારે કહ્યું:—“ હવે તમને કેવી શિક્ષા કરવી જોઈએ ? ”

“ આપને જે શિક્ષા કરવી હોય તે કરો.” ભૈરવનાથે નિડરતાથી ઉત્તર આપ્યો.

રાજકુમારે શરસિંહને કહ્યું:—“ હમણાં તમે એને બરાબર સંભાળમાં રાખજો. જ્યોતિસિંહના આવ્યા પછી એનો વિચાર કરીશું. ”

શરસિંહ ભૈરવનાથને લઈ પોતાના તંબૂમાં ચાલ્યો ગયો. રા-

ત્રિનો સમય થયો એટલે જ્યોતિસિંહ લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથજી જાવણીમાં આવ્યા, તથા રાજકુમારના તંબૂમાં ગયા. તેમને જોઈ વીરસિંહે પૂછ્યું:—“ કેમ કરી પત્તો લાગ્યો ? ”

“ ના. આખો દિવસ શોધ કરી; પરંતુ બિલકુલ પત્તો લાગ્યો નહિ. ” એક ગાઠ નિશ્વાસ: મૂકીને જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ આજે અમે પણ એક બહુરૂપીને કેદ પકડ્યો છે. ” કુમારે કહ્યું.

“ કયા બહુરૂપીને કેદ પકડ્યો છે ? એ કયાં છે ? ” જ્યોતિસિંહે જાણાસાથી પૂછ્યું.

“ એ બહુરૂપી શરસિંહજીની દેખરેખમાં છે. એને બોલાવીને જુઓ કે એ કોણ છે ? ”

લક્ષ્મણસિંહને મોકલી જ્યોતિસિંહે ભૈરવનાથને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો. જ્યારે તેણે ભૈરવનાથને જોયો ત્યારે તે અત્યંત આનંદિત થયો, અને તેણે પૂછ્યું:—“ કેમ, હવે આપનો શા ધરદો છે ? ”

“ જે ધરદો પહેલાં હતો તે હમણાં પણ છે. ” ભૈરવનાથે દઢતાથી કહ્યું.

“ હજી પણ તમારે કનકસિંહની તાબેદારી છોડી દેવી છે કે નહિ ? ”

“ શા માટે તેમની તાબેદારી છોડી દેવી જોઈએ ? ”

“ ત્યારે પુનઃ તમારે અમારી કેદમાં રહેવું પડશે. ”

“ તેની મ્હને ચિંતા નથી. ”

“ તમે એમ ન સમજશો કે, અમારી કેદમાંથી તમને હવે તમારા સાથીદારો છોડાવી જશે. એ કેદખાનું કાંઈ જેવું તેવું નથી. ”

“એ કેદખાનાથી હું અન્નપ્તેયો નથી. મ્હને ત્યાં કેદ કરી રાખવો હોય તો ભલે ત્યાં રાખો.”

ન્યોતિસિંહે શરસિંહને કહ્યું:—“આ માન્યવર મહાશયને સખ્ત પહેરામાં રાખજો. આજે રાત્રિ થઇ ગઇ છે, તેથી આવતી કાલે જ એમને મ્હોટે ઘેર લઈ જવામાં આવશે.”

શરસિંહે પોતાના કેટલાક સશસ્ત્ર સિપાહીઓને ખોલાવી ભૈરવનાથને તેમને સ્વાધીન કર્યો. એવામાં એક ચોપદારે આવી એક પત્ર શરસિંહના હાથમાં આપીને કહ્યું:—“એક ભુરખાવાળો સવાર જહાર હાજર છે. તેણે આ પત્ર રાજકુમારને આપવા કહ્યું છે. ન્યોતિસિંહે પત્રપરતું શિરનાંમું વાંચ્યું. તે આ પ્રમાણે હતું:—

“રાજકુમારં વીરસિંહજીના ચરણકમળમાં”

ન્યોતિસિંહે શરસિંહ પાસેથી પત્ર લઈ રાજકુમારના હાથમાં આપ્યો. વીરસિંહ અધીરતાથી પત્ર ઉઘાડી વાંચવા લાગ્યો:—

“પ્રાણાધિક પ્રિયતમની પવિત્રતમ સેવામાં,
હૃદયેશ્વર !

આ હૃદયસિંહાસનપર આપની પ્રેમપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા થઇ ગયેલી હોવા છતાં આપ મ્હારી સહજ પણ સંભાળ લેતા નથી એ શું આપ જોવા પ્રેમિક માટે ઉચિત છે ? જીવનસર્વસ્વ ! આપના માટે જ મ્હેં સુખવિભવનો ત્યાગ કરી વનવાસ સ્વીકાર્યો છે—નિરંતર આ ચરણસેવિકા આપનું જ રટણ રટે છે; છતાં આપના દર્શનસુખનો લાભ નથી મળતો એ હું મ્હારું મહદ્ દુર્ભાગ્ય જ સમજું છું. વિશ્વમાં વિઘાતાએ પુરુષોનું હૃદય આટલું બધું કઠોર કેમ બનાવ્યું હશે તેનો કશો નિર્ણય હું કરી શકતી નથી. આપના માટે જ મ્હેં રાજસુખનો ત્યાગ કર્યો છે, અને હું વનવિહારિણી થઇ છું;

પરંતુ આપ મહારા વિરહાગ્નિને શાન્ત કરતા નથી તેથી મહારા હૃદય-તનુપદન બળીને બસતીશૂત થઇ જાય છે. નિમ્નત્રિખિત કાવ્ય વાંચીને આપ મહારી હૃદયવ્યથાની કાંઈક અંશે આપના અંતરમાં રૂપના કરી શકશો.

(ગઝલ કંવાલી)

હૃદય-સ્વામી ! નયનતારા ! જીવન આધાર છે મહારા !

જીગરના દેશપર પ્યારા ! પરમ સત્તા તમારી છે !

નજર મળતાં હૃદય ફૂલે, બનાવી દાસી વિશુ બૂલે

હૃદયવ્યાપી પ્રણય-બૂલે ! સદા ખૂલાવનારી છે !

જીવનના પ્રાણુ-ઉપવનમાં, પ્રણયની કુંજકાનનમાં,

વિરહ મીઠડાં વિલાસનમાં, પ્રભુજીની પયારી છે.

ખિલ્યાં ફૂલડાં વિવિધ ન્યારાં, સીંચ્યા પ્રેમે કનક ક્યારા.

હૃદય-સિંહાસને પ્યારા ! પધારો અર્જ મહારી છે,

ક્યાં છે પ્રેમ-મંદિરમાં, જશે વહાલા ! હવે તે ક્યાં ?

પડે પગલાં તમારાં ત્યાં, અમારી રાહદારી છે.

મળે છે ચાર આંખો જ્યાં, વહે ત્યાં પ્રેમનાં ઝરણાં,

હૃદય એકતાર સંઘાતાં, અજબ ત્યાં શી ખુમારી છે !

ચરણુગત કિંકરી જાણી, કરો પગલાં દયા આણી !

‘ તમારી મીઠડી વાણી, મ્હને તો પ્રાણુપ્યારી છે !

જીવ્યું પળવાર નહિ જાશે, અકારી જીંદગી યાશે !

બલી હો કે નકારી હો, છતાં નારી ખિચારી છે.

બધી તૈયારીઓ કીધી, પરિજનને રજા દીધી,

સુશય્યા સજ્જ કરી લીધી, હવે ખોટી તમારી છે ! (વસન્ત.)

લિ. વિચેત્રિની ”

આ પ્રેમપૂર્ણ પત્ર વાંચતાં વાંચતાં વીરસિંહનાં નેત્રામાં અશ્રુ-
જળ ભરાઇ આવ્યું; રુદ્ધ કંઠે તેણે ચોપદારને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ જે
સવાર આ પત્રિકા લઇ આવ્યો છે તેને અહીં લઇ આવ.” ચોપ-
દારે બહાર જઈ આવીને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:—“ મહારાજ ! એ સવાર
તો ચાલ્યો ગયો છે !”

આ ઉત્તર સાંભળવામાં આવતાં વીરસિંહનું મન અત્યંત
વ્યથિત થયું. તેણે એ પત્ર જ્યોતિસિંહના હાથમાં આપ્યો. તેણે પણ
એ પત્ર વાંચી જોયો. પછી તેણે કહ્યું:—“ રાજકુમારિ ! જે સુંદરીને
શોધી કાઢવાને માટે અમે આટલો બધો પરિશ્રમ કરીએ છીએ એ
સુંદરીએ જ આ પ્રણયપત્રિકા લખી હોય એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. એ
સુંદરી જ્યારે—આપના પ્રેમમાં પડેલી છે ત્યારે પછી આપનો અંત-
રાત્મા નિઃપ્રયોજન વ્યથિત કેમ થાય છે ?”

વીરસિંહે કહ્યું:—“ આ પ્રણયપત્રિકાએ તો ઇશ્વરના અગ્નિમાં
ધૂતાકૃતિ કરી છે. ઠીક છે, હવે તમે જઈને વિશ્રાન્તિ લ્યો, કાલે
વિચારપૂર્વક આપણે આપણા કર્તવ્યકર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈશું.”

ગઈ કાલની રાત્રિ કરતાં આજની રાત્રિ કુમારે વિશેષ બાકુળ-
તામાં વ્યતીત કરી. સ્વહારે શય્યાત્યાગ કરી સ્નાનપૂજા કરી રહ્યા
પછી, જંગલમાં જવા માટે તેણે જ્યોતિસિંહને બોલાવ્યો. તેણે તેને
જંગલમાં આવવાની ના પાડી; પરંતુ રાજકુમારે પોતાના આગ્રહનો
ત્યાગ ન જ કર્યો. અંતે જ્યોતિસિંહે ગુલામનું પુષ્પ પાણીમાં ધસીને
વીરસિંહ તથા શરસિંહને પાચું તથા કહ્યું:—“ હવે આપ આપની
ધૃત્યુમાં આવે ત્યાં હરો ફરો. આપને કોઇ બેશુદ્ધ બનાવી શકશે નહિ;
એ કોઈ જખરદસ્તીથી પકડે તો હું કાંઈ કહી શકું નહિ !”

“મહેને જળરક્ષસ્તીથી પકડે એવું આ જંગલમાં કોઈ નથી.”

વીરસિંહે એક વીર પુરુષના મુખમાં શોભે એવાં વચનો ઉચ્ચાર્યાં.

પછીથી પાંચે જણા જંગલમાં ગયા. જંગલમાં ગયા પછી વીર-સિંહ તથા શરસિંહને ‘છોડી ત્રણે બહુરૂપીઓ જૂદા પડી ગયા; વિરસિંહ પણ શરસિંહ સાથે ફરતો ફરતો ઘણે દૂર નીકળી ગયો. એવામાં તેણે બે ભુરખાવાળા સવારોને પોતાના તરફ આવતા જોયા. તેઓ જ્યારે કુમારથી થોડા અંતરે આવ્યા ત્યારે એક સવાર ઘોડા-પરથી નીચે ઉતરી ગયો, તથા જમીનપર કોઈ વસ્તુ મૂકીને તે પાછો ઘોડાપર સવાર થઈ ગયો. વીરસિંહ તેમની પાસે ગયો એટલામાં તો પેલા સવારોમાંના એકે જમીનપર મૂકેલી વસ્તુ તરફ પોતાનો હાથ લંબાવીને કહ્યું:—“રાજકુમાર! આ પુસ્તક તથા તેની સાથેના પત્ર આપ લઈ લેજો.”

આમ કહીને એ બન્ને સવારોએ પોતાના ઘોડાના મેઠાં ફેરવ્યાં, અને જોતજોતામાં તેઓ બન્ને ઘીચ અરણ્યમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયા. વીરસિંહે પેલા સવારે મૂકેલી વસ્તુઓ જોઈ તો તેમાં એક તેનું ગૂંમ થયેલું જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તક, એક પત્રિકા અને બીજી લેખનસામગ્રી પડી હતી. અત્યંત આનંદિત થઈને વીરસિંહે એ પુસ્તક ઉપાડી લીધું, તથા તેણે શરસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“આપણને આ પુસ્તકાદિ આપી એ સવારો શા માટે જતા રહ્યા હશે?”

“હું કોઈ સમજી શકતો નથી. આ પત્રમાં શું લખ્યું છે તે તો આપ જુઓ.” શરસિંહે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં કહ્યું. વીરસિંહ તરતજ પત્ર ઉઘાડીને વાંચવા લાગ્યો:—

“પ્રણયમંદિરમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલા ક્રેમદેવતા!

મહારા હૃદયને આપે ચોરી લીધું છે. આપની પ્રેમપ્રતિમા તો

ખિચારી પેલા અદ્ભુત ખંડેરમાં રસાઈ પડી છે. તેને સહજ પણ દુઃખ વેઠવું પડશે તો આપનો અંતરાત્મા અત્યંત બચિત થશે એમ ધારી આપનું પુસ્તક આપની સેવામાં મોકલી આપ્યું છે. આપના સુખમાં જ આ સેવિકાના સકળ સુખનો સમાવેશ થયેલો છે. ખરા પ્રેમમાં સ્વાર્થ હોતો નથી. પ્રેમ શાન્તિની, સુખની તેમજ સ્વર્ગની વસ્તુ છે. આપ જાણતા જ હશે કે પ્રેમ ત્રણ પ્રકારનો છે. બાહ્ય-સંપદમૂલક પ્રેમ, માનસિક ઉત્કર્ષમૂલક પ્રેમ અને આધ્યાત્મિક પ્રેમ આ ત્રણે પ્રેમને અનુક્રમે તામસિક, રાજસિક અને સાત્વિક નામ પણ આપી શકાય છે. જે કે અદ્યાપિ હું સાત્વિક પ્રેમની સેવિકા તો થઈ શકી નથી; મહારો પ્રેમ રાજસિક છે. આ રાજસિક પ્રેમ નિર્દોષ છે-નિર્મળ છે-વાસનાથી તે અપવિત્ર નથી; છતાં તામસિક અને રાજસિક પ્રેમમાં એક પ્રકારની અસંપૂર્ણતા છે. એ જન્મે પ્રીતિની વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને માટે-તેનું સહવાસસુખ મેળવવાને માટે વ્યાકુળ બની જાય છે. રાજસિક પ્રેમ પણ પ્રીતિની વસ્તુ પાસેથી પ્રતિદાન મેળવવાની આશા રાખે છે; કેમ કે પ્રેમનો બદલો નહિ મળવાથી તે અત્યંત દુઃખી થાય છે. સહવાસસુખ મેળવવાની વાસના પરિતપ્ત થતી નથી; પરંતુ જે પ્રેમ અવિનશ્વર આત્માના એકત્વપર થયેલો છે—જે આત્માની માફક ગંભીર તથા અતલસ્પર્શ છે તેને કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાકુળતા હોતી નથી. તેને જ આધ્યાત્મિક પ્રેમ કહી શકાય છે.

પ્રિયતમ,

આધ્યાત્મિક પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવા જેટલું મનોમગ્ન આ ક્ષુદ્ર સેવિકાનામાં નથી. આપનો વિયોગ મહારા માટે સર્વથા અસહ્ય થઈ પડ્યો છે. જીવનાધિક! આપ હિમ્મતથી એ અદ્ભુત ખંડેરના ભેદનો રક્ષેટ

કરો અને મૃગલોચનીને સંકટમુક્ત કરો; પરંતુ આ કિંકરીનું વિસ્મરણ કરશો નહિ. આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર જે સ્થળેથી આપને આપનું પુસ્તક પ્રાપ્ત થાય તે જ સ્થળે લખીને મૂકજો.

લિં. ચરણકિંકરી વિયોગિની ”

આ પ્રણયપત્રિકા વાંચીને વીરસિંહ વિશેષ આકુળ બની ગયો. તેના અંતરમાં પ્રેમસાગરના તરંગો ઉપસ્થિત થવા લાગ્યા. વિના વિલંબે તેણે એ પ્રેમપત્રનો પ્રત્યુત્તર લખ્યો:—

“મનોહારિણિ !

જે દિવસથી તમારી મોહિની સૂરતનું મહેં દર્શન કર્યું છે તે જ દિવસથી તમારી મનમોહન મૂર્તિએ મહારા મનમંદિરમાં સ્થાન મેળવ્યું છે. રાત્રિ દિવસ હું તમારું જ સ્મરણ કર્યા કરું છું. સત્વર તમારું સહવાસસુખ પ્રાપ્ત થાય એવી જ મહારી ઉત્કટ ઇચ્છા છે. તમારી પ્રણયપત્રિકાના એકેક શબ્દે મહારું હૃદય વીંધી નાખ્યું છે. તમે મહારાપર જે ઉપકારો કરવા માંગ્યા છે તેનું વિસ્મરણ હું કાળાંતરે પણ કરી શકું તેમ નથી. વિશેષ શું લખું ? હું અત્યંત અસ્થિર બની ગયેલો હોવાથી શું લખવું એ જ મહને સૂઝતું નથી !

લિં. દર્શનાતુર વીરસિંહ.”

ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યુત્તર લખી વીરસિંહે જે સ્થળેથી પુસ્તક લીધું હતું એ સ્થળે જ મૂકી દીધો, તથા તેણે જે તરફ સવારો ગયા હતા તે તરફ દ્રષ્ટિ કરી તો તેઓ દૂર ઉભા રહેલા નજરે પડ્યા. વીરસિંહ અને શૂરસિંહ દૂર ખસી ગયા એટલે એ બે સવારો પૈકીનો એક આગળ આવી એ પત્ર ઉપાડીને ચાલ્યો ગયો. પછીથી એ સવારોના આવા વિસ્મયજનક વ્યવહાર સંબંધી વાતચિત કરતા કરતા તેઓ પોતાની છાવણી તરફ જવા લાગ્યા.

રાત્રે જ્યોતિસિંહ અને તેના સાથીદારો પણ નિરાશવદને પાછા ફર્યા. સર્વે વીરસિંહના તંબૂમાં હાજર થયા એટલે વીરસિંહે પ્રસન્નવદને પૂછ્યું:—“કેમ, આજે શો વાધ મારી આવ્યા?”

“રાજકુમાર! આજે પણ એ વનદ્વિહારિણીઓનો કશો પતો લાગ્યો નથી; પરંતુ જંગલમાં કેટલાક છુરખાવાળા સવારોને ફરતા અમે જોયા હતા. તેઓ ઘણી સાવધાનતા રાખતા હોવાથી તેઓ કોણ છે એ અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં જાણી શક્યા નથી; પરંતુ અમે તેમનો પતો મેળવ્યા સિવાય રહેવાના નથી.” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“હવે વંધારો બડાશો ન મારો. તમારાથી કશું વળ્યું નથી; પરંતુ અમે તો આજે આપણું મુખ્ય કાર્ય સફળ કરી આવ્યા છીએ. આપણું ગૂમ થયેલું પુસ્તક અમે આજે પાછું મેળવ્યું છે.” આમ કહીને વીરસિંહે એ પુસ્તક સર્વેને બતાવ્યું જેથી સઘળા બહુરૂપીઓને અપાર આનંદ થયો. જ્યોતિસિંહે પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું:—“રાજકુમાર! આપ કેવા ઉસ્તાદ બહુરૂપી છો એ અમે ક્યાં નથી જાણતા? આપની વિદ્યાની શો વાત કરવી? પરંતુ હવે કૃપા કરીને કહો તો ખરા કે, આ પુસ્તક આપે કેવી રીતે મેળવ્યું?”

વીરસિંહે સઘળા હકીકત કહી સંભળાવી, અને તે સાથે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી પ્રણયપત્રિકા પણ તેણે જ્યોતિસિંહને બતાવી. એ પ્રેમપત્રિકાનો પોતે જે ઉત્તર આપ્યો હતો તે પણ તેણે સંક્ષિપ્તમં કહી સંભળાવ્યો. એ સાંભળી રહ્યા પછી જગન્નાથ જ્યોતિષીએ કહ્યું:—“ખરેખર, આ સુંદરી કોઈ ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી છે એ માટે સહજ પણ સંદેહ નથી. જોણે રાજકુમારને દુઃખી કરવા એ વ્યાજ્ઞી વિચાર્યા નથી. વળી એની પત્રિકા વાંચી જોતાં એમ સ્પષ્ટ સમજાય

છે કે, રાજકુમાર સંબંધીની સઘળી હકીકત તે જાણે છે। છતાં આપણે તેના સંબંધી સહજ પણ હકીકત જાણતા નથી એ આશ્ચર્ય-જનક છે।”

“એ માટે તો આપણા બહાદુર બહુરૂપી જ્યોતિસિંહે શર્માનું જોધએ! તેઓ આટલા બધા ચાલાક હોવા છતાં એ ચાર સ્ત્રીઓનો પત્તો મેળવી શકતા નથી એ શું સામાન્ય શર્મની વાત છે?!” વીરસિંહે કહ્યું.

“રાજકુમાર! થોડા દિવસમાં જ હું એ અદ્ભુત રમણીનો પત્તો અવશ્ય મેળવીશ; એ માટે આપ સર્વથા નિશ્ચિંત રહો.” જ્યોતિસિંહે હિમ્મત દર્શાવી.

“આપણને આપણું પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું છે; માટે હવે આપણે ખંડેરનો વિશેષ ભેદ જાણવો જોઈએ, તથા એ કાર્યને બની શકે તેટલી ત્વરાથી પૂર્ણ કરવું જોઈએ.” જગન્નાથ જ્યોતિષીએ કહ્યું.

“અને આ ભેદ બરેલી લામાઓનો પત્તો મેળવવાનું કામ?” કુમારે ઉત્સુકતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“મહારાજ! દિવસે આપણે ખંડેરનું કામ કરીશું અને રાત્રે એ મુંદરીઓનો પત્તો મેળવવાનું કામ કરીશું.” જગન્નાથે સલાહ આપી. આ સલાહ સર્વેને પસંદ પડી, તથા બીજી ઠેકલીક વાત-ચિત થયા સર્વે પોતપોતાના તંબૂમાં વિશ્રાન્તિ લેવા ચાલ્યા ગયા. રાજકુમાર પણ શય્યાવશ થઈ ગયો; કિન્તુ નિદ્રાદેવીએ તેના પર કૃપા કરી નહિ. ઘણા સમય સૂધી વનજતાના વિચારો કરીને તે તંદ્રાધીન થયો. તંદ્રાવસ્થામાં તે વિવિધ પ્રકારનાં સ્વપ્ન જોવા લાગ્યો.

રહવારે શય્યાત્યાગ કરી નિત્યકાર્યોથી નિવૃત્ત થઈ કુમાર-વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથ ખંડેરમાં ગયા.

બહુપ્રથમદર્શક પુસ્તક તેમની પાસે જ હતું. તેમાં જે પ્રમાણે લખ્યું હતું તે પ્રમાણે તેઓ આ અદ્ભુત ખંડેરનો ગુપ્ત ભેદ ક્રમશઃ ઉઠેલવા લાગ્યા. એ પુસ્તકમાં એવું લખેલું હતું કે, આ ખંડેરનો ભેદ ઉઠેલવાનારે એક પ્રહર દિવસ બાકી રહે એટલે જર્વ કાર્યનો ત્યાગ કરી સ્વસ્થાનમાં ચાલ્યા જવું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

• બહુરૂપીઓનો પરાજય.

સર્વે જણ ખંડેરમાં જઈને પ્રથમ તેઓ મંડપની પાસેની ખુલ્લી જગ્યાના ચણતરા પાસે ગયા અને ત્યાંથી જ કુમારે આ ખંડેરનો ભેદ ઉઠેલવાનો આરંભ કર્યો. પુસ્તકમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે, એ ચણતરા-પર જે માંણસ સૂઈ રહ્યો હતો તેના મસ્તક તરફ, તેનાંથી પાંચ હાથની જમીન વીરસિંહે પોતાના હાથે જ ખોદી. એ હાથ ઊડી જમીન ખોદતાં અંદર એક સફેદ શિલા હતી; તે સર્વના જોવામાં આવી. એ શિલાના મધ્યભાગમાં એક પીત્તળનું કડું જડેલું હતું. એ પકડીને વીરસિંહે શિલા ખહાર કાઢી તો અંદર એક બાંધકર ભોંયરું જણાયું. એ ભોંયરામાં ઉતરવા માટે આરસપથરનાં સુંદર પગથીયાં હતાં. જ્યોતિસિંહે તરત જ પોતાની પાસેની મશાલ સળગાવી. લક્ષ્મણસિંહે એ મશાલ પકડી લીધી. અને સર્વે ભોંયરામાં ઉતર્યા તો અંદર એક મોટો ઓરડો નજરે પડ્યો. એ ઓરડો ઘણો સ્વચ્છ હોય તેના મધ્યભાગમાં આરસપથરની એક ખૂબસુરત પુતળી એક હાથમાં લોખંડનો સળીઓ અને બીજા હાથમાં હથોડી લઈને ઉભી

હતી. વીરસિંહે તેના હાથમાંના સળીઓ અને હથોડી પડાવી લઇને, સળીઓ તેના જમણા કાનમાં નાખી હથોડીથી અંદર બેસાડી દીધો કે તરત જ એ પુતલીના હોઠ ફરકવા લાગ્યા, તથા એ પુતળી જાણે કે ગાન ગાતી હોય તેવી રીતે તેના મુખમાંથી વાજાંત્ર જેવો સુમધુર અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. ત્યાર પછી થોડા સમયે એ પુતળીના મસ્તકથી તે પેટ સૂધીના શરીરના અડધા ભાગના બે ઊભા કટકા થઇ ગયા, તથા તેના પેટમાંથી આઠેક આંગળ જેટલો એક ગુલાબનો રોપો નીકળ્યો. એ રોપાને કેટલાંક મનોહર પુષ્પો પણ ઉમેલાં હતાં. તેની એક ડાળીમાં રેશમી દોરી સાથે બાંધેલી એક સોનાની કુંચી પણ લટકતી હતી. તે સિવાય એ રોપાના મૂળ પાસેથી એક તામ્રપત્ર મળી આવ્યું. એ તામ્રપત્ર જે હકીકત લખેલી હતી તે કુમાર અધીરતાથી વાંચવા લાગ્યો:—“ આ રોપો અમારા આશ્ચર્યરાજ નામના ધર્મંતરી વૈદ્યે રાસાયનિક દ્રવ્યના મિશ્રણથી બનાવેલો છે, અને તેથી એનાં પુષ્પો કદાપિ કરમાશે નહિ. એટલું જ નહિ પરંતુ તેમાંથી ગુલાબના પુષ્પો જેવી સુવાસ નિરંતર આવ્યા જ કરશે. એક આશ્ચર્યજનક વસ્તુ તરીકે દરબારમાં શોભા માટે મૂકવા યોગ્ય આ બેટ વૈદ્યરાજે આપના માટે જ તૈયાર કરી રાખી છે. ”

આ હકીકત વાંચી સર્વે ધણા આનંદિત થયા. વીરસિંહે આનંદિત મુખે જ્યોતિષીને કહ્યું:—“ શુરુઆતમાં ધણા સારા શુકન થયા છે. આપણને એક ઉત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ છે. જુઓ હમણાં પણ આ પુષ્પોની કેવી સરસ સુવાસ આવે છે ? ! ”

“ ધણી જ સરસ. ” જ્યોતિસિંહ બોલી ઉઠ્યો.

“ પ્રત્યેક કારીગરી એક એકથી ચઢતી જ જોવામાં આવે છે. ”

લક્ષ્મણસિંહે ઉમેર્યું,

આવી રીતની વાતચિત ચાલતી હતી એવામાં ઓરડીનો એક તરફનો દરવાજો ઉઘડી ગયો. અંધકારમયી કોટડીમાં અત્યાર સૂધી એ લોકોએ કોઈ દરવાજો કે તેના અસ્તિત્વનું એકેકે ચિહ્ન જોઈ નહોતું. આ દરવાજો ઉઘડવાથી ઓરડીમાં ધીરુ પ્રકાશનો વિસ્તાર થયો. મશાલ બુઝાવી નાંખવામાં આવી, તથા એ લોકો એ દરવાજામાંથી બહાર નીકળ્યા તો એક સુંદર બાગ તેમના જોવામાં આવ્યો. આ બાગમાં જ કિશોરી આવી હતી એ હકીકત અમે પ્રથમ લખી ચુક્યા છીએ. પછીથી પુસ્તક વાંચીને તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પુતળીના પેટમાંથી નીકળેલા રોપાની ડાળીપરથી મળી આવેલી કુંચીને એક લાંબી દોરડી સાથે બાંધી તેને જમીનપર ધસડતો વીરસિંહ એ બાગમાં ફરવા લાગ્યો.

બાગમાં આવેલા, ક્યારા, હોજ અને પુબ્બારાઓ પાસે વીરસિંહ ફરવા લાગ્યો. એવામાં એક પુબ્બારા પાસે એ કુંચી જમીન સાથે ચોટી ગઈ. તરત જ સર્વે એ સ્થળે ઉભા રહ્યા, અને વીરસિંહના કહેવા પ્રમાણે સર્વેએ એ સ્થળે બોદવા માંડ્યું. બે ત્રણ હાથ ઊંડો ખાડો ખોદાયો હશે એવામાં જગન્નાથ બોલી ઉઠ્યો:—“ભાઈઓ, હવે બસ કરો; કેમ કે દિવસનો માત્ર એક જ પ્રહર બાકી રહ્યો છે; તેથી આપણે હવે બહાર નીકળી જવું જોઈએ.”

તરત જ વીરસિંહે કુંચી ઉપાડી લીધી, તથા ખોદેલી જમીનને એવી જ સ્થિતિમાં રહેવા દઈ તેઓ જે માર્ગેથી આવ્યા હતા તે જ માર્ગેથી બહાર નીકળી પડ્યા.

રાત્રે કુમારના તંબૂમાં બેસી વનલતાની શોધમાં જવાનો વિચાર તેઓ કરવા લાગ્યા અંતે એવા કરાવ કરવામાં આવ્યો કે, ત્રણે બહુરૂપીઓએ તેની શોધમાં જવું.

રાત્રિનો થોડો સમય પસાર થયો એટલે ત્રણે બહુરૂપીઓ આવશ્યકીય વસ્તુઓ સાથે લઈ વનલતાની શોધ કરવા છાવણીમાંથી નીકળી પડ્યા. અંતે તેઓ ન્યારે જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા ત્યારે સ્થામેથી એક ધુરખાવાળા સવારને તેમણે ઘોડો દોડાવીને જતો જોયો. ત્રણે બહુરૂપીઓ હિતાવળથી જે દિશા તરફ એ સવાર જતો હતો તે તરફ જવા લાગ્યા. આ સવાર રામગઢની પશ્ચિમે જતો હતો. કેટલીક વખત તે રસ્તામાં રોકાયો અને આગળ માર્ગ કાપવા લાગ્યો.

રાત્રિ અંધકારમયી હોવાથી એ બીણણ અરણ્યમાં માઠ અંધકારનો વિસ્તાર થયેલો હતો. આ અંધકારમાં ત્રણે બહુરૂપીઓ થોડા સમય પછી જંગલના કિનારા સૂધી જઈ પહોંચ્યા. ઘોડેસવાર પણ ત્યાં ઉતરી પડ્યો. એ સ્થળે ઘણા ઘોડા બાંધેલા હતા. ધુરખાવાળા સવારે પોતાનો ઘોડો પણ ત્યાં છોડી દીધો. એક તરફ ધાસનો મ્હોટો ઢગલો ખડકેલો હતો; ત્યાંથી થોડું ધાસ લઈ પોતાના ઘોડાને નાખી એ સવાર પગે ચાલતો રવાના થયો.

પ્રહર રાત્રિ વીતતાં એ ત્રણે બહુરૂપીઓ પેલા ધુરખાવાળા સવારની પાછળ પાછળ સરિતાતટપર જઈ પહોંચ્યા. દૂરથી સરિતાના જળમાં એ ઉજવળ દીપકો જોવામાં આવ્યા. જાણે કે એ ચંદ્ર સરતામાં ઉતરી આવ્યા હોય એમ જ લાગતું હતું. જળમાં પણ એ દીપકોના ઉજવળ પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો હતો. બહુરૂપીઓએ વિશેષ પાસે જઈને જોયું કે એક મનોહર નૌકામાં કેટલીક અપ્સરાઓના જેવી સૌંદર્યવિભૂષિતા સુંદરીઓ બેઠેલી હતી. સઘળી સુંદરીઓની વચ્ચે એક ઊંચી ગાદીપર એક નાનુક નવયુવતી કે જેના સૌંદર્યતેજ સમક્ષ બીજી સઘળી સુંદરીઓનું સૌંદર્યતેજ ક્ષીણ થઈ જતું હતું તે બેઠેલી હતી. એ સુંદરીનું ચંદ્ર સમાન સુંદર મ્હોં

અત્યંત આકર્ષણીય લાગતું હતું. નૌકાની બન્ને બાજુએ બે દીપકા સળગતા હતા.

શુરખાવાળા સવારે સરિતાના તટપર ઉભા રહીને જોરથી એક સીટી વગાડી. નૌકામાંથી પણ એ સીટીનો ઉત્તર સીટીથી જ મળ્યો. પછીથી એ સુંદરીઓમાંથી બે સુંદરીઓ હીડી એક નૌકામાં બેસી તટપર આવી અને તેઓ પેલા સવારને નૌકામાં બેસાડીને લઇ ગઈ. હવે આપણા ત્રણે બહુરૂપીઓ એક બીજાની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યા.

“વાહ ! એ નૌકાના મધ્યભાગમાં બેઠેલી નાજનીન કેવી ખૂબ સુરત દેખાય છે !” જ્યોતિસિંહે આશ્ચર્યોદ્ગાર કાઢ્યા.

“ખરેખર, આ સુંદર નૌકા જ આ નવયુવાન નાજનીઓનું નિવાસસ્થાન હોય એવો ભાસ થાય છે.” જગન્નાથ જ્યોતિષીએ પણ આશ્ચર્યસૂચક સ્વરે કહ્યું.

અલ્પકાળ સૂધી તેઓ એ નૌકા તરફ જોઈ મૌન ધારણ કરી ઉભા રહ્યા. પછીથી જ્યોતિષીએ કહ્યું :—“ગમે તેમ હોય; પરંતુ તેમનો પરિચય પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણે તેમની પાસે જવું જોઈએ.”

“જગન્નાથજી મહારાજ ! સાચવીને કાર્ય કરજો નહિ તો કદાચ એ સ્વર્ગની અપ્સરાઓ આપણને આ પૃથિવીદેવીના વક્ત્રસ્થળ-પરથી ઉપાડી સ્વર્ગરાજ્યમાં લઈ જશે !” લક્ષ્મણસિંહે રિમત-મુખે કહ્યું.

“મહેને તો એમ જ લાગે છે કે જે વનવિહારિણી રૂપસુંદરીઓને યુવરાજ વીરસિંહે અરણ્યમાં જોઈ હતી તે રૂપસુંદરીઓ આ જ હોવી જોઈએ.” જ્યોતિસિંહે મંબીરતાથી કહ્યું.

“મહેને પણ એમ જ લાગે છે.” લક્ષ્મણસિંહે જ્યોતિસિંહના વિચારને પુષ્ટિ આપી.

“ ત્યારે પછી સરિતાના જળમાં તરીને એ સુંદરીઓ પાસે જતાં શા માટે બહીઓ છો ? ” જગન્નાથે કહ્યું.

“ જ્યોતિષિજી, આ સુંદરીઓનો ભેદ જાણવાના મહત્કાર્યમાં તમારી અદ્ભુત વિદ્યા પણ વ્યર્થ થઇ પડી છે. હજી પણ તમે આ સુંદરીઓ સંબંધી કાંઇ કહી શકો છો ? ” લક્ષ્મણસિંહે પૂછ્યું.

“ મહારા કરતાં પણ આ સુંદરીઓ વિશેષ હોશિયાર અને કાર્યકુશળ છે એ માટે સહજ પણ સંદેહ નથી. તેમણે પોતાનાં સત્ય નામ સુદ્ધાં બદલી નાંખ્યાં છે. તેઓ જ્યારે એકાન્તમાં એક બીજીની સાથે વાતચિત કરે છે ત્યારે પણ તેઓ પોતાના સત્ય નામનો ઉચ્ચાર કરતી નથી. હું અત્યંત મહેનત કરીને તેમનાં નામ જાણવાનો પ્રયત્ન કરું છું તો કાઇનું નામ વિયોગિની, કાઇનું યોગિની તો કાઇનું પિશાચિની માલૂમ પડે છે ! ” જગન્નાથજીએ એક નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

“ એ સુંદરીઓએ પોતાનાં સત્ય નામ શા માટે બદલી નાંખ્યાં હશે ? ” જ્યોતિસિંહે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં પૂછ્યું.

“ આપણને ઉદ્ધત બનાવવા માટે. ” જગન્નાથે ઉત્તર આપ્યો.

“ નામ તો જાણે દૂર રહ્યાં; પરંતુ આપે તેમના મકાનનો પત્તો કેમ એળખ્યો નહિ ? ” લક્ષ્મણસિંહે જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને નવીન પ્રશ્ન કર્યો.

“ મહારી વિદ્યાનો પ્રયોગ કરી જોતાં મને એમ માલૂમ પડે છે કે, એ સુંદરીઓનું મકાન કિંવા નિવાસસ્થાન જળમાં જ છે; એ ઉપરથી શું આપણે તેમને જળવાસિની માછલીઓ ગણી શકીશું ? ” વિનોદાત્મક સ્વરે જગન્નાથે કહ્યું.

પુનઃ થોડા સમય સુધી સર્વેએ મૌન ધારણ કર્યું. પછીથી જ. ગન્નાથે કહ્યું:—“ બાઇઓ ! હવા, પાણી, માટી અને અગ્નિ એ

ચારે વસ્તુઓ મ્હારી વિદ્યામાં બાધા કિંવા વિધ્ન કરનારી છે. એ ચાર વસ્તુઓ સમક્ષ મ્હારી વિદ્યાનું કાંઈ ચાલી શકે તેમ નથી. હવે આપણે વાતચિતમાં વખત ગૂમાવવાની જરૂર નથી. ચાલો, આપણે તરીને એ સુંદરીઓ પાસે જઈએ.”

જ્યોતિસિંહે સંમતિ દર્શાવી એટલે ત્રણે બહુરૂપીઓ તરીને હિપર્યુક્ટ નૌકા પાસે જવા લાગ્યા. તેમણે પોતાનાં વસ્ત્રો કિનારાપર રાખી આવશ્યક વસ્તુઓની ઝોળી પોતાની કમરપર બાંધી લીધી હતી. તરતા તરતા તેઓ એ ચાર હાથ દૂર ગયા હશે એવામાં જ એક સીટીનો સ્વર તેમના સાંભળવામાં આવ્યો. એ સાથે જ સુંદરીઓની નૌકામાં જે તેજોમય દીપક અત્યાર સૂધી સળગતો હતો તે ખુઝાઈ ગયો. જાણે કે એ દીપકને કોઈએ સરિતાના અગાધ જળતરંગોમાં જ ડૂબાવી દીધો. દીપક નિર્વાપિત થઈ ગયો એટલે સર્વત્ર અંધકારનો વિસ્તાર થયો. નૌકા દેખાતી અંધ થઈ ગઈ. લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું:—
“આ વળી નવીન ચમત્કાર જેવામાં આવ્યો !”

“આ સુંદરીઓ ઘણી શયતાન હોય એવો જ બાસ થાય છે.” જ્યોતિસિંહથી બોલી જવાયું.

“મ્હેં પ્રથમથી જ કહ્યું હતું કે, આ સઘળી સંકટની જ પ્રતિભાઓ છે. મ્હારાં વચનો સત્ય હતાં એવી તમને હવે ખાત્રી થઈ હશે. આ સુંદરીઓએ મ્હારી વિદ્યાપર પાણી ફેરવ્યું છે !” જ્યોતિસિંહએ કહ્યું.

“હવે આપણે પાછા કિનારા તરફ ચાલો. એ સુંદરીઓનો કોઈ પહેરેગીર કિનારાપર ઉભો રહેલો હશે અને તેણે જ આપણને તરીને નૌકા તરફ જતા બોલ એ સુંદરીઓને ચેતાવવાના હેતુથી સીટી વગાડી હશે.” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“એ નાલાયકે જે પ્રથમથી જ સીટી વગાડી હોત તો આપણે સરિતાના શીતળ જળમાં બીંજત નહિ !” જ્યોતિષીએ ટાઢથી ધૂજતાં ધૂજતાં કહ્યું.

ત્રણે બહુરૂપીઓ પાછા સરિતાના કિનારાપર આવ્યા, અને તેઓ પોતાનાં પહેરવાનાં વસ્ત્રો શોધવા લાગ્યા તો વસ્ત્રોનો પત્તો લાગ્યો નહિ,

“જોયું કે જગન્નાથજી ? આપણાં વસ્ત્રો પણ ગૂંમ થઇ ગયાં ! અરેરે ! જે આ સમયે એ લોકોમાંથી કોઇ નજરે પડે તો હું તેને મ્હારો સપાટો ખરાબર બતાવું !” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“આપણા જેવા બહુરૂપીઓને પણ તેમણે ખરાબર બતાવેલા હોવાથી આપણે તેમની કાર્યકુશળતાની પ્રશંસા કરવી જોઈએ.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ખરાબર છે. આપ તેમની પુષ્કળ પ્રશંસા કરો; જેથી એમનામાંની કોઇ વ્યક્તિ આટલામાં ધરતી હોય તો તે આપનાં પ્રશંસાત્મક વચ્ચે સાંભળી આપનાપર દયા કરે અને આપને વિશેષ ન સતાવે.” લક્ષ્મણસિંહે હાસ્યમુખે કહ્યું.

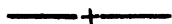
“હવે સતાવવામાં શું બાકી રહ્યું છે ? આપણાં સર્વેનાં કપડાં સુદ્ધાં તો ઉતરાવી લીધાં છે !” જગન્નાથે ઉમેર્યું.

“ત્યારે ચાલો આપણે છાવણીમાં ચાલ્યા જઈએ. હમણાં આપણાથી બીજાં એક પણ કાર્ય થઇ શકનાર નથી.” જ્યોતિસિંહે નિરઃશાસ્રયક સ્વરે કહ્યું.

મધ્યરાત્રિનો સમય હોવાથી વસુંધરાપર અસાધારણ અંધકારનો વિસ્તાર થયો થયો હતો. એ અંધકારમાં આપણા ત્રણે બહુરૂપીઓ વસ્ત્રચન્ન શરીરે પોતાની છાવણી તરફ નરવાના થયા !

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વનલતાની શોધમાં.

જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથ, વનલતાની શોધમાં ચાલ્યા ગયા એટલે રાજકુમાર વીરસિંહ તેમનાં આગમનની રાહ જોતો ઘણા સમય સુધી પોતાના તંબૂમાં જાગતો જ બેસી રહ્યો. જેમ જેમ વિશેષ રાત્રિ વ્યતીત થતી હતી તેમ તેમ વીરસિંહનો શ્રવણ વધારે વ્યાકુળ બની જતો હતો. પ્રભાતકાળના અરસામાં ત્રણે બહુરૂપીઓ છાવણીમાં આવી પ્રહોંચ્યા તેઓ નમાવસ્થામાં જ રાજકુમાર વીરસિંહ પાસે હાજર થયા. ત્રણેના અંગ પર માત્ર લંગોટ સિવાય બીજું એકે વસ્ત્ર નહોતું.

વીરસિંહ જાગતો જ બેસી રહ્યો હતો તંબૂમાં એક તેજોમય દીપકના પ્રકાશનો વિસ્તાર થઈ રહ્યો હતો. પોતાના ત્રણે બહુરૂપીઓને દિગંબરના જોવા વેશમાં પોતાના સમક્ષ ઉપસ્થિત થયેલા જોઈ અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને તેણે પૂછ્યું:—“તમારી આવી વિચિત્ર સ્થિતિ કેમ જોવામાં આવે છે?”

“પહેલાં આપ અમારી આંસુરતનું દર્શન કરી લ્યો એટલે પછી અમે દમ ખાધને આપને સઘળી હકીકત કહીશું.” જ્યોતિસિંહે હિતર આપ્યો.

ત્રણે બહુરૂપીઓએ પોતાનાં બીજાં વસ્ત્રો મંગાવીને પહેર્યાં; એટલે પછી વીરસિંહે જ્યોતિસિંહને પૂછ્યું:—“હવે કહો જોઈએ કે, તમે ક્યાં ક્યાં બલામાં ફસાઈ પડ્યા હતા?”

“અમે આજે એવી હાર ખાધી છે કે જે આ જીવનમાં કદાપિ બુઝી શકાય તેમ નથી.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ પરંતુ શું બન્યું છે તે સત્તર કહો અને મ્હારી અધીરતા દૂર કરો. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ જે ગુલેગુલાબુ બુલબુલને આપ આપનો જીવ આપી બેઠા છો, જે સુંદરીની અમે આટલી બધી શોધ કરીએ છીએ તેણે જ અમારી આવી દુર્દશા કરી છે. એ સુંદરીના અંતરમાં પણ આપના માટે અપાર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયેલો છે એમાં બિલ્કુલ સંદેહ નેવું નથી; છતાં તે આવી રીતે છુપાતી કેમ કરે છે અને અમને શા માટે હંફાવે છે એનું ખરું કારણ કળી શકાતું નથી. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ એનો કાંઈ પત્તો લાગ્યો કે ? ” વીરસિંહે વ્યાકુળતાથી પૂછ્યું.

“ પત્તો તો શું પણ અમે નજરોનજર તેનું દર્શન કરી આવ્યા. એની પાસે અમારાથી ચઢી જાય એવા બહુરૂપીઓ હોય એમ લાગે છે. તેનું દર્શન કરવાના ગુન્હા બદલ અમને આટલી સજા મળી છે. જો પ્રથમથી અમને એની ચતુરાઈની માહિતી હોત તો અમે બધી સાવધાનતા રાખત. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ મ્હને સઘળી હકીકત તો કહો ? ” વીરસિંહે વ્યાકુળતા દર્શાવી.

ઉત્તરમાં જ્યોતિસિંહે સઘળી હકીકત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી. એ હકીકત સાંભળી વીરસિંહ હસવા લાગ્યો, તેણે હસતાં હસતાં જગન્નાથને પૂછ્યું:—“ આપ પણ એ સુંદરીઓથી હારી ગયા કે ? ”

“ રાજકુમાર ! હવે અમને વિશેષ વાક્યો સંભળાવી શરમાવશો નહિ. ” જગન્નાથે લજ્જિત બની જઈને કહ્યું.

“ એ સુંદરીઓના પક્ષમાં રાણા કનકસિંહના બહુરૂપીઓ તો નહિ મળેલા હોય ? ” વીરસિંહે શંકા દર્શાવી.

“ ના જી, રાણા કનકસિંહના બહુરૂપીઓ સાથે એ સુંદરીઓનો

સહજપણ સંબંધ નથી. એમ હું ચોક્કસ કહી શકું છું.” જગન્નાથ-જીએ દબતાવી કહ્યું.

“ત્યારે એટલું આપણે આપણું સૌભાગ્ય જ સમજવું જોઈએ.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“આજે દિવસે જ આપણે એ સુંદરીઓની શોધ કરવા જ-ઈશું.” લક્ષ્મણસિંહે પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

“ત્યારે પછી ખંડેરનો ભેદ જાણવાનું કાર્ય ક્યારે કરીશું?” જ્યોતિસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“ખંડેરનો ભેદ જાણવાનું કાર્ય એક દિવસ બંધ રાખીએ તો તેથી શું નુકસાન છે?” વીરસિંહે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

“રાજકુમાર! આપના થોડા દિવસના વ્યવહારપરથી મને એમ લાગે છે કે, ધીમે ધીમે રાજનન્દિની મૃગલોચનીપરનો આપનો પ્રેમ ઓછો થતો જાય છે. વનલતાની હકીકત જાણવા માટે આપ આટલી બધી વ્યાકુળતા શા માટે રાખો છો?” જ્યોતિસિંહે વીર-સિંહના મનને સમજી જઈને કહ્યું.

“ના ના—મૃગલોચની કરતાં આ સમસ્ત જગતમાં ખીજ કાઈ પણ સુંદરીને હું વિશેષ ચ્હાતો નથી; છતાં એટલું સત્ય છે કે, વનલતાના સમસ્ત વર્તમાન જાણવાને હું અત્યંત વ્યાકુળ બની ગયો છું!” વીરસિંહે કહ્યું.

જ્યોતિસિંહે હસીને કહ્યું:—“ઠીક છે; પ્રથમ તો ભૈરવનાથ ત્રણ જઈને પેલી ગુફામાં કેદ કરી રાખવો છે. પછીથી અમે ખીજ કાર્યમાં લક્ષ્ય આપીશું. જો આપણે એ શયતાનને કેદ કરવામાં વિલંબ કરીશું તો એ કદાચ આપણી આંખોમાં ધૂળ નાખી પલાયન કરી જશે.”

“ એને આજે જ લઈ જઈને એ ગુફામાં કેદ કરી આવો. ”
વીરસિંહે સંમતિ દર્શાવી.

“ હા, હું હમણું જ એને લઈ જઈં છું. એને ત્યાં રાખીને
હું રાત્રેને રાત્રે જ પાછો આવી પહોંચીશ. માત્ર પંદર ગાઉ જવાનું
છે એમાં શી મ્હોટી વાર્તા છે ? વળી લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિષીજી
વનલતાની શોધ કરવા જશે. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

સર્વે આ વચનોને સંમત થયા. તેઓ સહવાર થયેલું હોવાથી
સ્નાન પૂજાદિકાર્યથી નિવૃત્ત થઈ ભોજન કરી સ્વકાર્યાર્થે જવાની
તૈયારી કરવા લાગ્યા. ભોજન સામગ્રીમાં ભૈરવનાથને પ્રેરુદ્ધિની દવા
ખવડાવવામાં આવી, તથા જ્યારે તે પ્રેરુદ્ધિ જતી ગયો ત્યારે તેની
માંસડી બાંધી લઈ જ્યોતિસિંહ પેલી ગુફા તરફ રવાના થઈ ગયો.
લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિષીજી વનલતાની તપાસ કરવા આજ્ઞા ગયા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

આશ્ચર્યજનક અમલકાર.

લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિષી વનલતાની શોધ કરવા થોડે દૂર
આવેલા લશ્કર અરણ્યમાં ગયા એટલે એક યુરખાવાળા સવારે તે-
મની પાસે આવીને કહ્યું:—“ લક્ષ્મણસિંહ ! તમે ક્યાં જાઓ છો !
અમારી પાસે તમારી ચાલાકી બિલકુલ ચાલવાની નથી, કાલે જ
તમને ઠંડા પાણીમાં ઉતારી તમારાં વસ્ત્રો પડાવી લીધેલાં હોવા
છતાં શા સાહસથી પુનઃ તમે અમારો પત્તો મેળવવા નીકળ્યા છો !
અમારી ફદમાં રહેવાની તમારી ઈચ્છા છે કે શું ? થોડા દિવસ સૂધી

ધીરજ રાખો, અમે તમને બહુરૂપીની વિદ્યા બરાબર શિખવાડીએ એટલે તમે કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરજો!”

બુરખાવાળા સવારનાં આવાં વચનો સાંભળી લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથ અત્યંત વિસ્મિત બની ગયા. જગન્નાથજી તરફ જોઇને તેણે કહ્યું:—“ જુઓ સાંભળો, આ સવાર આપણને બહુરૂપીની વિદ્યા શિખવાડવાની ઇચ્છા રાખે છે; છતાં શરમથી આપણને મ્હોં સુદ્ધાં બતાવતો નથી !”

“ જ્યોતિષીજી શું સાંભળવાના હતા ? એ પણ પોતાના મનમાં ને મનમાં શરમાતા હશે; કેમકે અમારી વિદ્યા આગળ એમનું જ્યોતિષ સુદ્ધાં વ્યર્થ થઈ ગયું છે. તેઓ ગમે એટલા પ્રયત્નો કરશે તો પણ અમારો પત્તો મેળવી શકશે નહિ. ” બુરખાવાળા સવારે કહ્યું.

“ નં તમે લોકો આ પ્રદેશમાં જ રહેતા હશો તો અમે અહ્ય-કાળમાં જતમારો પત્તો અવશ્ય મેળવીશું. ” લક્ષ્મણસિંહે દૃઢતાસૂચક સ્વરે કહ્યું.

“ આ પ્રદેશમાં નહિ રહેતા હોઇએતો અમે બીજે ક્યાં રહેવાના હતા ! અમે રોજ તમને મળીશું; પરંતુ તમે અમારો પત્તો મેળવી શકશો નહિ. ” બુરખાવાળા સવારે કહ્યું.

વાતચિતમાં ને વાતચિતમાં જ લક્ષ્મણસિંહે આલાકાથી કૂદીને એ સવારના મ્હોંપરનો બુરખો ખેંચી લીધો ! પરંતુ એ સવારે પોતાના મ્હોંપર કાળો રંગ લગાવેલો હોવાથી લક્ષ્મણસિંહ એને ઓળખી શક્યો નહિ. તે તો દિડ્મૂઢ બની ગયો. સવારે ત્વરાથી લક્ષ્મણસિંહનો ફેંટો ઉપાડી લીધો તથા એક પત્ર તેની સ્થામે ફેંકી, પોતાનો ઘોડો દોડાવી અહ્યકાળમાં જ એ તે સ્થાનેથી અદ્રશ્ય થઇ ગયો. લક્ષ્મણસિંહે અત્યંત લાજિજ્જત બની જઇ એ પત્ર ઉપાડી

લીધો તો તેના આવરણપત્રપર રાજકુમાર વીરસિંહનું નામ લખેલું હતું. લક્ષ્મણસિંહને જગન્નાથે કહ્યું:—“કાણુ જાણે કે એ લોકા ક્યાં રહે છે ? મ્હને તો એમજ લાગે છે કે, એ મંડળમાં જટલા લોકા છે એ સઘળા બહુરૂપીઓ જ છે !”

લક્ષ્મણસિંહે રાજકુમારના પત્રને ખિસ્સામાં મૂકીને કહ્યું:—“એમાં કશો શક નથી. પ્રત્યેક પ્રસંગે આપણો જ પરાજય થાય છે એ કાંઈ સામાન્ય શરમની વાત નથી. મ્હેં ધાર્યું હતું કે, એનો ખુરખો કાઢી નાખવાથી એ સવાર ઓળખાઈ આવશે; પરંતુ એની ચાલાકી જોઈ હું વિસ્મિત બની ગયો છું ! પહેલાં ચેહરો રંગીને તેણે ખુરખો નાખ્યો હતો !”

“ઠીક છે, પછીથી જોઈ લેવાશે. હવે આપણે સત્વર છાવણીમાં જઈ આ પત્ર રાજકુમારને આપવો નંદાએ. આ પત્રમાં શી હકીકત છે એ રાજકુમારદ્વારા આપણે પ્રથમ જાણવાની જરૂર છે. જો એનાપર રાજકુમારનું નામ ન લખેલું હોત તો આપણે જ તેને વાંચી લેત. ” જગન્નાથજીએ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

“બલે ચાલો. ” આમ કહી લક્ષ્મણસિંહ જગન્નાથની સાથે છાવણી તરફ રવાના થયો. છાવણીમાં જઈ પ્રથમ તેઓ બંને રાજકુમાર વીરસિંહના તંબૂમાં ગયા. લક્ષ્મણસિંહે ખુરખાવાળા સવાર સંબંધીની સઘળી હકીકત રાજકુમારને કહી સંભળાવી, અને પછીથી પેલા પત્ર તેણે તેને આપ્યો. એ પત્ર તેણે ઉઘાડી વાંચવા માંડ્યો. એ પત્રમાં નિમ્નલિખિત હકીકત હતી.

“પ્રિયતમાના પ્રેમમંદિરમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલા પ્રિયતમ !

આપ જ્યાં સૂધી નિમ્નલિખિત શર્તો મંજૂર નહિ કરો ત્યાં સૂધી આપના સુખતુર માણસો કિંવા બહુરૂપીઓ અમારો પત્તો

મેળવી શકનાના નથી મ્હારી શર્તો આ પ્રમાણે છે.

૧ મૃગલોચની અને મ્હારી સાથે આપે એક જ દિવસે, એક જ સ્થળે અને એક જ સમયે લગ્ન કરવું.

૨ મૃગલોચનીને અને મ્હને સમાન અણુત્રી. કેમકે રૂપ, ગુણ અને કુળ આદિમાં આ ચરણસેવિકા રાજનન્દિની મૃગલોચની કરતાં બિદકુલ ઉતરતી નથી.

જો ઉપરની બન્ને શર્તો આપ કમૂલ નહિ કરે તો અમે યથા-સ્થાને ચાલ્યાં જઈશું; કિન્તુ તે સાથે આપ એટલી વાર્તા અવશ્ય આપના સ્મરણમાં રાખજો કે, અમારી સહાયતા સિવાય જો તમે પુષ્કળ પરિશ્રમ કરશો તો પણ જીવનપર્યંત રાજનન્દિની મૃગલોચનીનો પત્તો મેળવી શકશો નહિ, એજ.

લિ. દર્શનાલિલાપિણી.”

વનલતાં માટે પણ વીરસિંહના અંતરમાં અપાર અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો હતો. મૃગલોચની અને વનલતા-બન્નેને તે સમાન અંતરથી મ્હાતો હતો. ઉપર્યુક્ત પત્ર વાંચવામાં આવતાં વિવિધ ચિંતાથી તેનું ચિત્ત અસ્થિર બની ગયું. તે વિચારવા લાગ્યો:— “આ શર્તો હું કેવી રીતે પાળી શકું? વિશ્વમાં એક પણ સ્ત્રી એવી નહિ હોય કે જે પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના પતિ કિંવા પ્રેમિકને બીજા કોઈ સુંદરીનો પ્રિયતમ થવા દે. આવી શર્ત મ્હારી જીવનમોહિની મૃગલોચની કમૂલ રાખશે કે કેમ એ માટે મ્હારા અંતરમાં પ્રબળ સંદેહ છે. મહારાણા જયસિંહજી પણ આ શર્તોને સંમત થાય એ મ્હને મૂર્ચ્યા અસંભવિત લાગે છે. વળી આ વનહારિણી વનલતા પોતાના પત્રમાં તો એમ લખી જણાવે છે કે, તેની સહાયતા સિવાય

મૃગલોચનીનો પત્નો મેળવવામાં અમે કદાપિ સફળતા પ્રાપ્ત કરીશું નહિ. આ સઘળી હકીકતે મહારા અંતરમાં અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું છે. ત્યારે શું હું આ વનવિહારિણી વનલતાની શર્તો કબૂલ કરું ?”

ધણા વિચારોને ખાતે પોતાના અંતરમાં એક પ્રકારનો નિશ્ચય કરી વીરસિંહ સ્વગત બોલ્યો:—“ એમ કયાં સિવાય અન્ય એક પણ ઉપાય નથી. વનલતાની સહાયતા સિવાય મહારી મૃગલોચનીનો પત્નો મળી શકે તેમ નથી ત્યારે પછી તેને પણ મહારે પ્રસન્નતાપૂર્વક મહારી પ્રભુ-યિની બતાવવી જ જોઈએ. પ્રસંગ આવ્યે એ સઘળી હકીકત મૃગલોચની તથા મહારાણા જયસિંહજીને સમજાવવામાં આવશે.” આવો સ્વગત નિશ્ચય કરીને એ પત્ર વીરસિંહે લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિષીને વાંચવા આપ્યો. પત્રમાંની હકીકત વાંચી તેઓ પણ આશ્ચર્યચકિત બની ગયા, તથા એ પત્રનો શો ઉત્તર આપવો એ સંગ્રામીના વિચારમાં પડી ગયા. સમસ્ત દિવસ અને રાત વીરસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિષીએ એ પત્રનો શો ઉત્તર આપવો તેનો વિચાર કરવામાં પસાર કરી.

બીજે દિવસે પ્રભાતકાળે ભૈરવનાથને કેદ કરવા ગયેલો જ્યોતિસિંહ ભૈરવનાથની ગાંસડી પીકપર ઉંચકાને વિપજીવદને પાછો છાવણીમાં આવ્યો. આ સમયે રાજકુમાર, લક્ષ્મણસિંહ અને જ્યોતિષી એકબીજાની સાથે ઉપરોક્ત વિષયની વાતચિત કરી રહ્યા હતા. જ્યોતિસિંહને ગાંસડી સહિત પાછો આવેલો જોઈ આશ્ચર્ય પામીને વીરસિંહે પૂછ્યું:—“ ભાઈ ! તમે ગાંસડી લઈને પાછા કેમ આવ્યા ?”

“ રાજકુમાર ! આપણા પાસા હવે અવળા પડતા હોય એમ જ મહેને લાગે છે. મહેં ઘણી મહેનત કરી; પરંતુ ગુફાનું દાર ઉઘડતું નથી. ” જ્યોતિસિંહે નિરાશાસૂચક સમાચાર સંભળ્યા.

“ એ દ્વારને કાઢએ અંદરથી બંધ તો નહિ કર્યું હોય ? ” લક્ષ્મણસિંહે શંકા દર્શાવી ?

“ ના ના-એવી કાઢ યુક્તિ જ નથી. ” જ્યોતિસિંહે શંકા દૂર કરી.

“ ત્યારે તો કાઢ નવીન માણસે તાળું ઉઘાડવાની વૃથા મહેનત કરીને તાળું બગાડી નાખ્યું હશે, યા તો રાણા કનકસિંહે યુક્તિ પ્રયુક્તિથી ગુફાના પ્રવેશદ્વારને અંદરથી બંધ કરી દીધું હશે. ” જ્યોતિષીએ વિચારમગ્ન મુખમુદ્રાથી કહ્યું.

“ જો રાણો કનકસિંહ ગુફાના પ્રવેશદ્વારને કદાચ અંદરથી બંધ કરે તો તેથી તેને સો લાભ છે ? એમ કરવાથી તો ઉલટો તે વિશેષ મુશ્કેલીમંત્ર આવી પડે તેમ છે ! ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ ગિરિશિખરપરનાં મૃગલોચની સાથે આપણે ગુફામાંથી વાનચિત ન કરી શકીએ એજ તેનો હેતુ હોવો જોઈએ. ” જ્યોતિષીએ કહ્યું.

“ ના ના-એમ બનવું સર્વથા અશક્ય છે. ” જ્યોતિસિંહે જણાવ્યું.

“ કદાચ વનવિહારિણી વનલતાએ તો ગુફાનું તાળું બંધ નહિ કરી દીધું હોય ? એ રહસ્યમયી સુંદરી ન કરી શકે એવું એક પણ કાર્ય નથી. આજના તેના પત્રમાં પણ તેણે લખ્યું છે કે, તેની સહાયતા સિવાય આપણે કાંઈ પણ રીતે મૃગલોચનીને મેળવી શકીએ તેમ નથી ! ” વીરસિંહે નવીન શંકા દર્શાવી, વનલતાનો પત્ર જ્યોતિસિંહના હાથમાં મૂક્યો.

“ આ સઘળું વનલતાનું જ કારસ્થાન હોય એમજ મને પણ લાગે છે. ” લક્ષ્મણસિંહે વીરસિંહના વિચારને મળતાપણું દર્શાવ્યું.

“એ ખરું છે; પરંતુ જે આપણને હયસન કરવાની જ તેની ઇચ્છા હોત તો આપણને આપણું ગૂમ થયેનું જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તક તે પાછું શા માટે આપત ?” જ્યોતિસિંહે આમ કહીને વનલતાનો પત્ર વાંચી જોયો. પત્ર વાંચી જોયા પછી અપાર આશ્ચર્યસાગરમાં નિમજ્જિત થઈ જઈને તેણે કહ્યું:—“આ પત્ર વાંચી જોતાં તો અકલ અૂમ થઈ જાય છે ! સ્ત્રીજાતિનું ચરિત્ર વિધાતાએ એવું રહસ્યમય કર્યું છે કે એ જાણી શકવાનું કાર્ય ધણું મુશ્કેલ છે, “ સ્ત્રિયશ્ચરિત્રં પુરુષસ્ય માર્ગ્યં । કેવો ન જાનાતિ કુતો મનુષ્યઃ ॥ ” કહેવાય છે એ સર્વથા સત્ય છે. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ભાઈ ! આ ઉપરથી જ તમે વિચારી શકશો કે એ મનહર-ણીએ મ્હારા હૃદયને કેવી રીતે હરી લીધું છે ! જ્યાં સૂધી તેની મનહર સૂરતનું દર્શન નહિ થાય ત્યાં સૂધી મ્હારી વ્યથા દૂર નહિ જ થાય. આપણે તેની શર્તો કબૂલ કરીએ તો તેથી આપણને શું નુકસાન છે ?” વીરસિંહે પોતાનો અભિપ્રાય માર્મિક શબ્દોદ્ધારા વ્યક્ત કર્યો.

“રાજકુમાર ! આપને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો. મૃગલોચની આપનાં યજ્ઞાર્થ પ્રેમિકા હોવાથી તેઓ તો આપની ઇચ્છાને પાળા નહિ કરે; પરંતુ એક જ મંડપમાં એક જ સમયે એ બન્નેની સાથે આપણું લગ્ન થાય એ પ્રકાર રાજ્યા જયસિંહજી માન્ય કરશે કે કેમ એ એક શંકાયુક્ત પ્રશ્ન છે. વનલતા કાણુ હશે ? કોનાં પુત્રો હશે ? એ સઘળી હકીકત અઘાપિ અધિકારમાં જ રહેલી છે ! ” જ્યોતિસિંહે ચિંતામગ્નવદને કહ્યું.

“વનલતા કુળ તેમજ પ્રતિજ્ઞામાં મૃગલોચની કરતાં ઠાંધ પણુ

રીતે ઉતરતી નથી એમ તેણે પોતાના પત્રમાં જ લખી જણાવ્યું છે. ” વીરસિંહે કહ્યું.

બરાબર આ સમયે એક પહેરેગીરે આવી નમન કરીને કહ્યું:—
“મહારાજ ! એક સિપાહી મહાર આવેલો છે; તે આપની પાસે હાજર થવાને ઈચ્છે છે.”

વીરસિંહે તેને હાજર કરવાની આજ્ઞા આપી એટલે પહેરેગીરે મહાર જઈ એક ચિત્રવિચિત્ર પુરુષને રાજકુમારના તંબૂમાં મૂકી ગયો. આ પુરુષ ડીંગણો તથા શરીરે ધણો જડો હતો. એનો રંગ હળસી મુશુસના જેવો યા તો કાલસો જેવો કાળો હતો. વિવિધ રંગી સાટીનના કડકાઓનો બનાવેલો ડગલો અને સુરવાળ તેણે પહેર્યો હતો. મસ્તકપર મયૂરપિચ્છની મ્હોટી ટોપી મૂકેલી હતી. કમરપર જરીના પદ્મામાં તેજોમય તક્ષાર તથા પીડપર દાંત્ર હતો. વીરસિંહ સમક્ષ ઉપસ્થિત થઇને તેણે તેને કમરમાંથી ફૂડીને સત્તામ કરી. એનો દેખાવ તથા એની સત્તામ કરવાની નવીન હાલ જોઈ સર્વે હસી પડ્યા. જ્યોતિસિંહે હાસ્યસંવરણ કરીને તેને પૂછ્યું:—
“તું કાણ છે અને ક્યાંથી આવ્યો છે ?”

“હું દેવપુરુષ હોઈ દૈત્યમંડળમાંથી આપની પાસે આવ્યો છું. ગઈ કાલે લક્ષ્મણસિંહ અને જમનાચંદ્રને એક સવારે જે પત્ર આપ્યો હતો એ પત્રનો પ્રત્યુત્તર મેળવવા માટે મ્હારું શુભાગમન અત્રે થયું છે. ” આગંતુક સિપાહીએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ત્હેં લક્ષ્મણસિંહ અને જમનાચંદ્રનાં નામ કેવી રીતે જાણ્યાં?” જ્યોતિસિંહે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

• “ભાઈસાહેબ ! જ્યોતિષીજીનો જગતમાં જન્મ પણ નહિ થયો હોય ત્યારથી આ બધો તેમને બહુ સારી રીતે ઓળખે છે.

વળી લક્ષ્મણસિંહ તો આ સેવકનો શિષ્ય છે એટલે પછી તેનું નામ હું ન જાણું એટલું બધું અંધેર હોય ખરું કે ?” સિપાહીએ વિવેકની સીમાનું ઉલ્લંઘન કરીને કહ્યું.

“કેમ રે શયતાનના બપોરના ! હું ક્યારથી ત્હારો શિષ્ય થયો ? તું બણી બેઅદબી કરે છે !” ક્રોધને આધીન થઈ લક્ષ્મણસિંહ બોલી ઉઠ્યો.

“બેઅદબી તો તમે જ કરો છો. તમે તમારા ઉસ્તાદનું આવું બચાવ અપમાન કરો છો એ ગુન્હો સર્વથા અક્ષમ્ય છે.” સિપાહીએ નિર્ભયતાથી કહ્યું.

“જાણી જોઈને તું મૃત્યુને શા માટે નિમંત્રણ કરે છે ? ત્હારું મૃત્યુ જ તને અહીં ખેંચી લાવ્યું હોય એમ મને લાગે છે !” લક્ષ્મણસિંહે પૂર્વવત્ સ્વરે કહ્યું.

“હું પોતે જ મૃત્યુ છું; એટલે મૃત્યુનો મને બિલકુલ બચ નથી.”

“ત્યારે ત્હારી બેઅદબીનો સ્વાદ ત્હારે ચાખવો છે કેમ ?”

“હું કાંઈ સામાન્ય માણસ તરફથી આવ્યો નથી. દિવસમાં તમે જોને સેંકડો વખત ઝૂકી ઝૂકીને સલામ કરશો એવા માણસ તરફથી આ સેવક અત્રે આવ્યો છે !”

લક્ષ્મણસિંહ કાંઈ બોલવા જતો હતો; પરંતુ જ્યોતિસિંહે તેને રોકીને કહ્યું:—“બાઈ ! ચૂપ રહે. મને એમ લાગે છે કે આ કાંઈ બહુરૂપી યા તો મશકરો છે. તું પોતે બહુરૂપી થઈને આવી સામાન્ય મશકરીથી ગુસ્સે બરાય છે ? !”

આ સમયે સિપાહી બોલી ઉઠ્યો:—“જો હજી પણ ન સમજતા હો તો તમને સમજાવવા માટે પુખ્તપાવતીને હું અહીં બોલાવી લાવું !”

આ વિચિત્ર પુરુષનાં વિનોદાત્મક વચનો સાંભળી પુનઃ સર્વે હસી પડ્યા. આ માણસ કોણ હશે તેનો કાષ્ઠ કશે નિર્ણય કરી શક્યું નહિ. વનલતાના સઘળા માણસો તેમની સંપૂર્ણ હકીકત જાણતા હોવાથી તેઓ અત્યંત વિસ્મિત બની ગયા.

જ્યોતિસિંહ આ શયતાનની મુખમુદ્રાનું સૂક્ષ્મદષ્ટિથી દર્શન કરવા લાગ્યો. આવો પ્રકાર જોઈ એ સિપાહીએ કહ્યું:—“તમે મહારા મ્હોં તરફ શું જોયા કરો છો ? હું બહુરૂપી નથી. મહારું મ્હોં મ્હેં રંગ્યું નથી. તમે ગરમ પાણી મંગાવશો તો હું મહારું મ્હોં ઘોષ આ વાતની આપને ખાતરી કરી આપીશ. લગભગ ચારસો વર્ષથી જ આ બંદાના શરીરનો રંગ કૃષ્ણ ભગવાનના શરીરના રંગ જેવો છે”

જ્યોતિસિંહ આ વચનો સાંભળી હસી પડીને કહ્યું:—“ગમે તેમ હોય; મહારે વિશેષ તપાસ કરવાની જરૂર નથી. જો તું કાંઈ દુશ્મનનો માણસ હોત તો હું પૂરતી તપાસ કરત. તું બહુરૂપી હોય તો મરકરો હો; પરંતુ અમારા દોસ્તનો માણસ છે એ માટે બિલકુલ શક નથી.”

પછીથી સિપાહીએ ઝૂકીને વીરસિંહને સલામ કરી કહ્યું:—“કૃપા કરી મ્હને જલ્દી જવાબ આપો; કેમ કે મહારે ઘણે દૂર જવાનું છે.”

રાજકુમારે વનલતાના પ્રણયપત્રની પાછળ લખ્યું કે, “સુંદરિ ! તમારી શર્તો હું અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક કબૂલ કરું છું.” પછીથી એ પત્ર પર પોતાના અંગુઠાની મહોર કરી એ પત્ર તેણે આ વિચિત્ર સિપાહીના હાથમાં આપ્યો. પત્ર લઈ એ સિપાહી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

આ સઘળો પ્રકાર થતાં મધ્યાહ્નકાળ થયેલો હોવાથી સર્વ સ્નાન કરવાને બહાર નીકળ્યા. ભૈરવનાથની ગાંસડી જ્યોતિસિંહે લક્ષ્મણસિંહને સ્વાધીન કરી. તેણે તેને શુદ્ધિમાં લાવી પુનઃ સિપા-

હીઓના પહેરામાં કેદ કર્યો.

લગભગ ચારેક વાગ્યાના અરસામાં સર્વે જણા વીરસિંહના તંબૂમાં વાતચિત કરતા બેઠા હતા એવામાં પહેરેગીરે આવી નમ્ર-તાથી કહ્યું કે, “મહારાજા! બહાર એક વૃદ્ધ સ્ત્રી આવી છે તે આ-પત્ની પાસે હાજર થવાને કહે છે. “અહીં આવવાનું, કારણ એ માત્ર આપને જ જણાવવાનું તે કહે છે. વળી તે આપણને આપણા કાય-દાની જ વાત કહેવા આવી છે એમ જણાવે છે.”

આ વાક્યો સાંભળી સર્વે આશ્ચર્ય પામ્યા. વીરસિંહે તેને તંબૂમાં આવવા દેવાની આજ્ઞા આપી એટલે પહેરેગીર નમન કરી આવ્યો ગયો અને અદ્વૈતકાળમાં જ એક વિચિત્ર વેશવાળી વૃદ્ધા સ્ત્રીને તંબૂમાં મૂકી ગયો. તેને જોતાં જ લક્ષ્મણસિંહથી બોલી જવાયું કે, “હો એક બહાને તો મહા મુશિખતે કાઢી ત્યારે પાછી ખીજ બહા કોટે આવીને વળગી. આજકાલ આપણી જાવણીમાં પ્રેતપિશાચોનું જ આગમન થવા લાગ્યું છે !”

એ વૃદ્ધાએ આ વચનો સાંભળ્યાં. તેનાં નેત્રો લાલચોળ બની ગયાં. તેના મુખમંડળે ઉઝ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. તેણે રોષાવેશમાં જ કહ્યું:—“બસ, હવે હું કાંઈ કહેનાર નથી. હું મ્હારે અહીંથી ચાલી જઉં છું. બહાની આ દુનિયા જ નથી ! આ જગતમાં પરોપકારની કદર જ નથી !! હું જઉં એટલે તમને ફેટણું તુકસાન થાય છે તે જો બે તો ખરા !!” આમ કહીને એ ખુદ્દી તંબૂની બહાર નીકળી. વીરસિંહે પહેરેગીરને નેત્રસંકેત કર્યો તેથી તે એ ખુદ્દીને સમજા-વીને પુનઃ તંબૂમાં લઈ આવ્યો.

આ વૃદ્ધાની મુખમુદ્રા અતિ વિચિત્ર હતી. તેની ઉમ્મર લગ-ભગ સીતેર વર્ષની હોય એમ લાગતું હતું. અડધ ઉપરાંતના દાંત

ગૂમ થઇ ગયા હતા. એ મ્હોટા દાંત તેના ઓઘને બેઠી નાખી બહાર નીકળ્યા હતા. તેનાપર અતિ મલિનતા હતી. તેણે પહેરેલો બડો સાલ્લો ફાટેલો તુટેલો તથા ઘણો જ મલિન હતો. એક મ્હોટી પીત્તળની નથ તેણે નાકમાં પહેરી હતી અને પીત્તળનાં મ્હોટાં આંકરે તેના પગની અવરજવરનીય શોભામાં વૃદ્ધિ કરી હતી ! તેનું સ્વરૂપસૌન્દર્ય હેડવાને પણ લલિત કરે એવું બયંકર હતું !

જ્યોતિસિંહે તેને પૂછ્યું:—“ત્હારે શું બોધ્યે છીયે ?”
 “ મ્હને જરા દમ લેવા ઘો. પછીથી મ્હારે જે હકીકત કહેવાની છે તે હું શ્રીમાન રાજકુમારને જ કહીશ. ” વૃદ્ધાએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ વાકું, ત્હારે મ્હને શી હકીકત કહેવી છે ? ” વીરસિંહે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું. વૃદ્ધાએ ખાંસતાં ખાંસતાં કહ્યું:—“તમને કહીશ જ. એ હકીકત તમારા માટે ઘણી મહત્વની છે. ”

“ દોઢ કલાક સુધી ખાં ખાં કરશે ત્યારે જ કહેશે. ” લક્ષ્મણસિંહથી બોલાઇ જવાયું.

“ વચ્ચે વિના કરણ તું ડહાપણ દમ ડહોળે છે ? ” વૃદ્ધાએ તિરસ્કાર કર્યો.

“ ના ના-તું બેદિક રહે. ત્હારી વાતમાં કાંઈ બોલશે નહિ. ” રાજકુમારે કહ્યું.

“ જુઓ હું જે વાત કહીશ તે તમારા ઘણા લાભની છે. એ વાત સાંભળતાં જ તમે અત્યંત પ્રસન્ન થઇ જશો; પરંતુ મ્હને પણ યોગ્ય બદલો મળવો બોધ્યો. ” વૃદ્ધાએ સ્વાર્થસૂચન કર્યું.

“ તું નિશ્ચિંત રહે. તને પણ હું પૂરતો પુરસ્કાર આપી પ્રસન્ન કરીશ. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ત્યારે આપ તેમજ આપનો કાંઈ પણ માણસ મ્હારી વાત-ચિત ચાલતી હોય તે દરમ્યાન કાંઈ બોલે નહિ, તથા મ્હને મારવા પીટવાનો અને ક્રોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે નહિ એવી પ્રતિજ્ઞા કરો.” વૃદ્ધાએ વિચારપૂર્વક કહ્યું.

“તું જ્યારે મ્હને મ્હારા લાભની વાત કહેવાની છે ત્યારે પછી મ્હારા માણસો તને મારવા પીટવાનો યા તો ક્રોધ કરવાનો પ્રયત્ન શા માટે કરે ?” વીરસિંહે વિસ્મય દર્શાવ્યો.

“આપનાં વચનો યથાર્થ છે; પરંતુ મ્હને બાવિ ભયનો પ્રથમથીજ જાસ થાય છે; કેમકે આપના લીધે જ મ્હેં એ કાર્ય કર્યું છે. જો આપના બહુરૂપીઓએ હજારો વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કર્યો હોત તો પણ તેઓ એ કાર્ય કરી શકત નહિ. આમ હોવાથી મ્હારી કાર્ય તત્પરતાના દર્શનથી આપના બહુરૂપીઓના અંતરમાં દ્રેષભાવ ઉપજવાની સંપૂર્ણ સંભાવના છે.” વૃદ્ધાએ કહ્યું.

આ વચનો સાંભળી સર્વે અત્યંત વિસ્મિત બની ગયા. તેઓ સર્વ વિચારવા લાગ્યા કે, આ વૃદ્ધાએ એવું તે કયું મહાન કાર્ય કર્યું છે કે, જેથી તે ગર્વથી પુલાય છે ! અંતે રાજકુમારે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, વૃદ્ધાની વાતમાં તે પોતે તથા તેના માણસો એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરશે નહિ. પછીથી વૃદ્ધાએ ગંભીરતાથી કહ્યું:—“રાજકુમાર ! વનવિહારિણી વનલતાનો સંપૂર્ણ પતો હું આપને આપી શકું તેમ છું; તથા બીજી એક એવી યુક્તિ બતાવી શકું તેમ છું કે, આપ એ બચાંકર ખડેરનો સઘળો ભેદ ઉકેલી રાજકુમારી મૃગલોચનીને મળી શકો.”

વૃદ્ધાનાં વચનો સાંભળી સર્વે અત્યંત પ્રસન્ન થયા. રાજકુમારે તેને અધીરતાથી પૂછ્યું:—“ત્યારે તું સત્તર કહે કે એ વનલતા કાણુ

છે ? વળી અલ્પકાળમાં જ ખંડેરનો ભેદ કેવી રીતે ઉઠેલી શકાય તેમ છે ? ”

“ પ્રથમ મ્હારા ઇનામની વાત તો નક્કી કરો. ” વૃદ્ધાએ સ્મિત મુખે કહ્યું.

“ જો ત્હારી વાત્તાં સત્ય ઠરશે તો તને તું માગીશ તે ઇનામ મળશે. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ ત્યારે મ્હારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાની પણ આપ પ્રતિજ્ઞા કરો. ” વૃદ્ધાએ કહ્યું.

“ ત્હારે શું ઇનામ નેહએ છીએ તેજ તું કહે ને ? ” કુમારે પૂછ્યું.

“ આપ મ્હારી સાથે લગ્ન કરો ! મ્હારી બીજી કશી ઇચ્છા નથી. મૃગલોચની અને વનલતાની સાથે આપનું લગ્ન જ્યારે થવાનું હશે ત્યારે થશે; પરંતુ મ્હારી સાથે તો આપ આજે જ લગ્ન કરી નાખો. રાજકુમાર ! ધણા કાળથી હું આપની મનહર મૂર્તિનું ધ્યાન ધર્યાં કરું છું. અપને મેળવવાના વિચારો કરવામાં ને કરવામાં જ હું વૃદ્ધા મ્હને એવો ઉત્તમ સુયોગ મળી આવ્યો છે કે, આપને મ્હારી ઇચ્છા થઈ મઈ છું. આજે પૂર્ણ કરવી જ પડશે. રાજકુમાર ! હવે મ્હારી સાથે લગ્ન કરવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કરશો નહિ; નહિ તો મ્હારું યૌવન ચાલ્યું જશે ! ”

વૃદ્ધાનાં આવાં અકલ્પિત વચનો સાંભળી વીરસિંહનું મુખમંડળ રોધથી લાલચોળ બની ગયું. બહુરૂપીઓ તો દાંત સાથે ઓછ કચડવા લાગ્યા; પરંતુ રાજકુમારે પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોવાથી તેમને સર્વેને નિરુપાયે મૌન ધારણ કરીને બેસી રહેવું પડ્યું.

જ્યોતિસિંહે જગન્નાથને પૂછ્યું :— “ જગન્નાથજી ! આપ કહો નેહએ કે, આ કોઈ બહુરૂપી છે કે જેવી દેખાય છે તેવી જમ્મનાની

આધેલી ડોકરી જ છે ? ને રાજકુમારે પ્રતિજ્ઞા ન કરી હોત તો જાઇ પણ યુક્તિ અજમાવીને આપણે તેનો બેદ જાણી લેત. ”

જગન્નાથે પોતાની નાસિકાપર હાથ મૂકી, શ્વાસ લીધા પછી કહ્યું:—“ આ બહુરૂપી નહિ; પરંતુ ડોકરી જ છે ! ”

હવે જ્યોતિસિંહનો મિત્રજ ગયો. તેણે વૃદ્ધાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—
“ બસ, તું હવે અહીંથી સત્વર ચાલી જા. રાજકુમારની પ્રતિજ્ઞાને અનુસરીને અમે તને વિશેષ કાંઈ કહેતા નથી; પરંતુ ને તું અહીંથી સત્વર નહિ ચાલી જાય તો હું ત્હારી દુર્દશા કરી નાખીશ. ત્હારી ધૂષ્ટતા સર્વાંશે અક્ષમ્ય છે. તું ચુડેલ થઇ રાજકુમારપર આશંક બની છે ? ! ”

“ ને તમે ત્હારી વાત નહિ માનો તો ઘણા પસ્તાશો, હું તમારું સઘળું કાર્ય બરબાદ કરી નાખીશ. તમારી ગુપ્ત ગુપ્તને મ્હેં કેવું તાળું લગાવી દીધું છે તેનો અનુભવ તમને થઈ ગયો છે. હવે હું એ ગુપ્તમાં જઈ મહારાણા કનકસિંહને મુક્ત કરીશ, અને પછીથી તમારી ધારણા ધૂળમાં મેળવવાના અનેકવિધ પ્રયત્ન કરીશ. ” આમ કહીને એ વિચિત્રવેશિની વૃદ્ધા ક્રોધાધીન થઇ રાજકુમારના તંબૂની બહાર નીકળી પડી. જ્યોતિસિંહે સંકેત કર્યાથી લક્ષ્મણસિંહ પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો ગયો.

“ કેમ જ્યોતિસિંહ ! આ ચુડેલ તો અજ્ઞાન આક્રમિત હોય એમ લાગે છે ! તેના કહેવાપરથી એમ લાગે છે આપણી ગુપ્તના પ્રવેશદ્વારને તેણે જ બંધ કરી દીધું છે ! ” વીરસિંહે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં કહ્યું.

“ શું બન્યું છે અને બને છે તે હું સમજી શકતો નથી. ” જ્યોતિસિંહે ગંભીર મુખે કહ્યું.

“ ને તેનાં વચનો સત્ય હોય તો તો આપણી વિરુદ્ધ એક

ભયંકર સંકટની પ્રતિમા જ ઉભી થયેલી છે એમ ગણી શકાય !” જગન્નાથે કહ્યું.

“ એની સત્યતા કિંવા અસત્યતા નંત રાણો કનકસિંહ મુક્ત થશે તો માલૂમ પડી આવશે. ને એનાં વચનો સત્ય હશે તો હું એનો જીવ લીધા સિવાય નિશ્ચિંત થનાર નથી.” જ્યોતિસિંહે આંતરિક ભાવ દર્શાવ્યો.

“ એવી બલાનો વિનાશ કરી નાખવાની જરૂર છે. ” જગન્નાથે જ્યોતિસિંહના વિચારને એકમત થઇને કહ્યું.

“ વળી રાજકુમારે કાંઈ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી નથી કે, જીવનપર્યંત તેને મારવી નહિ.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

રાજકુમારે એક ગાઢ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું:—“ અરેરે ! આજે મ્હારા આવા દુર્ભાગ્યપૂર્ણ દિવસનું દર્શન કરવું પડ્યું ? !”

“ આપ નિશ્ચિંત રહીને જુઓ કે, હવે અમે શું કરીએ છીએ ? સદ્ગુણસિંહ એ ભેદી બલાની પાછળ ગયો છે તે તેનાં પત્તો મેળવ્યા સિવાય પાછો નહિ જ આવે.” જ્યોતિસિંહે રાજકુમારનું સાંત્વન કરતાં કહ્યું.

“ આજકાલ તમારી વિદ્યા પર પાણી ફરી વળ્યું છે. હજી સૂધી વનલતાનો પત્તો મળી શક્યો નથી તેમાં વળી આ ભેદી બલાનો પત્તો મેળવવાનું કાર્ય ઉપસ્થિત થયું છે. ” રાજકુમારે પૂર્વવત કહ્યું.

આ વચનો જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથના હૃદયને તીરે જ્યાં લાગ્યાં. તેઓ બન્ને વિશેષ કાંઈ બોલ્યા સિવાય તંજૂની ખ્હાર નીકળી પડ્યા રાજકુમાર તંજૂમાં એકલો પડ્યો. તે વિવિધ પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યો. તેનો જીવ આજે ઘણો ઉદાસ હતો. અંતે દિવસ પસાર થયો અને સંધ્યા સમય ઉપસ્થિત થયો.

રાજકુમારે શરસિંહને બોલાવ્યો. જ્યારે તે આવ્યો ત્યારે તેણે તેને પૂછ્યું કે:—“ જ્યોતિસિંહ ક્યાં છે ?”

“ એ સંબંધી હું કાંઈ જાણતો નથી. તેઓ જ્યોતિષીજી સાથે બહાર ચાલ્યા ગયા છે એટલું જ હું જાણું છું. ” શરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

હવે આપણે લક્ષ્મણસિંહનું અનુસરણ કરીએ તે પેલી વૃદ્ધાની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. સાવધાનતાથી તે જતો હોવાથી વૃદ્ધા તેને જોઈ શકી હતી કે કેમ એ માટે સંદેહ હતો. દિવસનો સધળો સમય એ બુઢીએ માર્ગ કાપવામાં પસાર કર્યો. થોડી રાત્રિ થઈ એટલે તે એક ન્હાના પહાડની બપોલ પાસે ગઈ. એ બપોલમાં એક જ માણસ પ્રવેશ કરી શકે તેમ હતું.

લક્ષ્મણસિંહે વિચાર્યું કે, કદાચ આ જ એ વૃદ્ધાનું નિવાસસ્થાન હશે. આવો વિચાર કરી તે એક વૃદ્ધ નીચે બેસી ગયો. સમસ્ત રાત્રિ તે એ સ્થળે બેસી રહ્યો; પરંતુ વૃદ્ધા બપોલમાંથી બહાર નીકળી નહિ રહ્યો. થતાં જ લક્ષ્મણસિંહે પણ એ બપોલમાં પ્રવેશ કર્યો.

એ બપોલ કિંવા ગુફામાં પુષ્કળ અંધકારનો વિસ્તાર થયેલો હતો. લક્ષ્મણસિંહ મહામુશિયતે આગળ જઈ શકતો હતો. આબુઆબુ હાથ ફેરવતાં દિવાલનો સ્પર્શ થતો હોવાથી એ ગુફા સુરંગના જેવી હોય એવો ભાસ થતો હતો. એમાં એકકે કોટડી જેવું કે રહેવા જેવું એક પણ સ્થાન નહોતું. આ સુરંગમાં લક્ષ્મણસિંહ જ્યારે બે માંઢ સુધી ગયો ત્યારે તે સહામે ઉજવળ દીપકના પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો જોઈ શક્યો. જેમ જેમ તે વિશેષ આગળ જવા લાગ્યો તેમ તેમ વિશેષ પ્રકાશ તેની નજરે પડવા લાગ્યો.

આંતે લક્ષ્મણસિંહ જ્યારે સુરંગની બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે, તે એક ન્હાની પહાડી નદીના કિનારાપર આવી

ચઢ્યો હતો. એ તરફ દષ્ટિ ફેરવતાં ઘીય જંગલ તેની નજરે પડ્યું. પોતે ક્યાંઆવી ચઢ્યો છે તથા પોતાની છાવણીમાં ક્યા માર્ગેથી જઈ શકશે એનો તે કશો નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. એક પ્રહર દિવસ વીતી ગયો હતો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, પેલી બુઢી બલાએ તેને સજ્જડ બૂલથાપ ખવડાવી હતી ! બેઠી બલાનો પત્તો મેળવવાનું કાર્ય હવે તેને ઘણું મુશ્કિલ જણાયું. તે પાછો લાચારીથી એ સુરંગમાંથી જ બહાર નીકળ્યો. પોતે રાત્રે જ એ બુઢીની પાછળ સુરંગમાં ગયો નહિ એ માટે હવે તેને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. તે ક્રોધાધીન બની જઈ ઓઠ સાથે દાંત પીસવા લાગ્યો; કિન્તુ પેલી બુઢી પાછી તેને મળી નહિ; નહિ તો તે પોત્તનો સઘળો ક્રોધ તેના પર ઉતારત ! અંતે વિષણુવદને તે સંધ્યાકાળના અસ્સ્સામાં પોતાની છાવણીમાં જઈ પહોંચ્યો.

લક્ષ્મણસિંહે વીરસિંહના તંબમાં જઈને જોયું કે, ત્યાં કેટલાક માણસો બેઠા હતા, તથા વીરસિંહ શરસિંહની સાથે વાતચિત્ત કરી રહ્યો હતો. લક્ષ્મણસિંહને જોઈ સઘળા માણસો તંબની બહાર નીકળી પડ્યા. એકલો શરસિંહ ત્યાં હાજર રહ્યો એટલે રાજકુમારે અંધીરતાથી લક્ષ્મણસિંહને પૂછ્યું :—“કેમ, એ બુઢીનો પત્તો મેળવ્યો કે ?”

“મહારાજ ! એ બુઢી બલાએ તો મ્હને સજ્જડ થાપ દાધી છે !”

“કેવી રીતે ?” રાજકુમારે સહજ હસીને પૂછ્યું.

ઉત્તરમાં લક્ષ્મણસિંહે સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. એ હકીકત સાંભળી વીરસિંહ ઉદાસ બની ગયો. લક્ષ્મણસિંહે શરસિંહને પૂછ્યું :—“મહારા ઉસ્તાદજી અને જ્યોતિષી મહાશય ક્યાં છે ?”

“ મહારાથી તેમને બે શબ્દ બારે પડતા કહેવામાથી તેઓ દિલગીર થઇ ચાલ્યા ગયા છે. તેઓ ક્યાં ગયા છે તેની માહિતી મળે નથી.” વીરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ તેઓ ક્યારના ગયાં છે ? ” લક્ષ્મણસિંહે બીજાને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ તમારા ગયા પછી અદ્વૈપકાળના અંતરે તેઓ પણ ગયા છે. ” શરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ ઉસ્તાદજી ક્રોધાધીન થઇને ગયા છે તેથી તેઓ કશી નવા-જુની કરી આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ એવી મહારી ખાત્રી છે. તેઓ કાંઇ મહાન કાર્ય કરીને જ છાવણીમાં આવશે.” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“ જોઇએ છીએ કે હવે તેઓ વાઘનો શિકાર કરી આવે છે કે બહરીનો ! ” કુમારે માર્મિક વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

બરાબર આ સમયે જ જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથ તંબૂમાં આવી પહોંચ્યા. આ સમયે તેમનું બંનેનું સુખમંડળ અત્યંત પ્રસન્ન જણાતું હતું. સર્વે સમજી ગયા કે તેઓ કાંઇ મહાન કાર્ય કરી આવેલા હોવા જોઇએ. વીરસિંહે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું:—“ કેમ શા સમાચાર છે ? ”

“ મારા સમાચાર છે. ” જ્યોતિસિંહે સંક્ષિપ્ત ઉત્તર આપ્યો.

“ કાંઇ કહેશે કે મૌનનુંજ અવલંબન કરશે ? ” વીરસિંહે સ્મિત મુખે કહ્યું.

“ આપ સાંભળીને શું કરશે ? ”

“ શું મારે સાંભળવા લાયક સમાચાર નથી ? ”

“ આપને સાંભળવા લાયક છે; પરંતુ હમણાં હું કાંઇ કહી શકું નહિ. ”

“ એ સમાચારનો મ્હને સહજ આલાસ તો આપો. ” અતિ-શય અધીરતાથી વીરસિંહે કહ્યું.

“ હમણાં આલાસ પણ નહિ આપું. ”

“ ત્યારે ઉસ્તાદશ ! આ શિષ્યને તો કહો કે શા સમાચાર છે? ” લક્ષ્મણસિંહે જાણસા દર્શાવી.

“ તું મ્હને ઉસ્તાદશ કહીને બોલાવે છે તેથી એ સમાચાર હું તને કહી દઈશ એમ તું ધારે છે કે ? ” જ્યોતિસિંહે કરગણમાં કહ્યું.

“ ઝખ મારીને બતાવશો ! ”

“ ત્યારે તું કેવો વિજય મેળવી આવ્યો છે એ તો પહેલાં કહે ? ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ હું તો આપનો શિષ્ય થઈ આપના શિષ્યત્વને કલંકિત કરી આવ્યો છું. ” લક્ષ્મણસિંહે ટૂંક ઉત્તર આપ્યો.

“ બસ, થઈ રહ્યું કે ? ” કટાક્ષમાં જ જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

આવા પ્રકારની વાતચિત આલી રહી હતી એવામાં એક પહે-રેગીરે આવીને અર્જ કરી કે, “ મહારાણા કનકસિંહના દીવાન આવ્યા છે; તેઓ આપની મુલાકાત કરવાને ઇચ્છે છે. ”

વીરસિંહે જ્યોતિસિંહની સંમતિ લઈ તેને અંદર લઈ આવવાની આજ્ઞા આપી. અલ્પકાળમાં જ મહારાણા કનકસિંહનો દીવાન તંબૂમાં હાજર થયો, તથા નમન કરીને તેણે ઘણું જવાહિર રાજ-કુમારને નજર કર્યું. રાજકુમારે તેને હસ્તસ્પર્શ કર્યો. દીવાને અર્જ કરી કે, “ આ જવાહિર હું મહારાણા કનકસિંહજી તરફથી આપને બેટ આપવા આવ્યો છું. ઇશ્વરની દયા અને આપની કૃપાથી અમારા મહારાણા કેદમાંથી મુક્ત થયા છે. તેમણે રાજવાનીમાં આવતાંની

સાથે જ દરબાર ભરીને એવી હડીકત જાહિર કરી છે કે, “આજથી મહેં યુવરાજ વીરસિંહની તાબેદારી કબૂલ કરી છે. મહારા જેટલા બહુરૂપીઓ તેમજ બીજા જે નોકરો છે તેમણે સર્વેએ પણ આજથી રાજકુમાર વીરસિંહજીને પોતાના માલિક સમજવા.” આવી હડીકત જાહિર કરી મહને તેમણે આ બેટ લઈ આપની સેવામાં મોકલ્યો છે. તે સાથે મહારાણાજીએ સ્વહસ્તે એક પત્ર લખી મોકલ્યો છે. કૃપા કરી આપ અમારી આ સામાન્ય બેટને સ્વીકારશો એવો મહને દૃઢ વિશ્વાસ છે.”

વીરસિંહે બેટનો સ્વીકાર કરી તે જ્યોતિસિંહને સ્વાધીન કરી, તથા રાણા કનકસિંહના દાવાનને આસનપર બેસાડાનો સંકેત કર્યો. તે રાજકુમારને પત્ર આપી આસનપર બેઠો.

થોડી રાત્રિ વીતી ગઈ હતી. રાજકુમારે એ સમયે દરબારેઆમ કર્યો. જ્યારે દરબાર ખરાબર ભરાયો ત્યારે તેણે જ્યોતિસિંહને આજ્ઞા કરી કે, “મહારાણા કનકસિંહજીનો પત્ર તમે ઉચ્ચ સ્વરે વાંચો.” જ્યોતિસિંહે એ પત્ર વાંચવા માંડ્યો. અનેક પ્રકારનાં ઉપનામોને ઉપયોગ કર્યા પછી એ પત્રમાં લખ્યું હતું કે:-“હું કોઈ એવા જ કારણથી એ ગુફામાંથી છુટ્યો છું કે, હું તેને આપની કૃપા જ સમજું છું. આપ અવશ્ય એવો વિચાર કરશો કે, આપની કૃપાથી હું કેવી રીતે છુટ્યો—આપે તો મહને કેદમાં જ રાખેલો હતો—તો આપ એવો વિચાર કરશો નહિ. હું જે કારણથી છુટ્યો છું એ કારણ હમણાં આપને જણાવી શકું તેમ નથી, તેમ જ આપશ્રી સમક્ષ હાજર સુદ્ધાં થઈ શકું તેમ નથી; પરંતુ જ્યારે પ્રસંગ આવશે અને મહારી સઘળી હકીકત આપશ્રીના જાણવામાં આવશે ત્યારે મહારાં આધુ-

નિક વચનોની સત્યતા સાબિત થશે. આજથી હું યા તો મ્હારો કાઠ પશુ બહુરૂપી આપની વિરુદ્ધ કરી હિલચાલ કરશે નહિ. અમે આપનો વિશ્વાસઘાત કાળાતરે પશુ કરીશું નહિ એવી આપ પૂર્ણ ખાત્રી રાખશો.

લિ. નિરંતર આપનો કૃપાકાંક્ષી કનકસિંહ. ”

આ પત્રની હકીકત સાંભળી સર્વે આનંદિત થયા. રાજકુમારે આજ્ઞા કરી કે, “હમણાં જ આપણી કદમાંથી ભૈરવનાથને મુક્ત કરો, તથા તેને પૂર્ણ માનપાન અને પોષાક આપી દીવાન સાહેબને સ્વાધીન કરો. અંતે દીવાનની મહેમાનગીરી કરવાનું કામ શરસિંહને સોંપી રાજકુમારે દરબાર બરખાસ્ત કર્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કૂરસિંહનું મૃત્યુ.

મધ્યરાત્રિ પસાર થઇ ગઇ હતી. જ્યારે દરબાર બરખાસ્ત થયો ત્યારે સેનાપતિ શરસિંહ રામગઢના દીવાનને સાથે લઇ પોતાના તંબૂમાં ચાલ્યો ગયો. થોડા સમય પછી રાજકુમારના તંબૂમાં જ્યોતિસિંહ, જગન્નાથ અને લક્ષ્મણસિંહ પુનઃ એકત્ર થયા. એ પ્રસંગે ત્યાં એ ચાર માણસો સિવાય બીજું કોઇ હાજર નહોતું.

“કેમ જ્યોતિસિંહ ! પેલી બુઢી બલાની વાત તો સત્ય નિવડી !” રાજકુમારે વિસ્મય દર્શાવ્યો.

“હા, એ ખરું છે; પરંતુ મહારાણા કનકસિંહના પત્રપરથી તો આં રહસ્ય વિશેષ ભેદ ભેરેલું હોય એવો ભાસ થાય છે !” વિચારમગ્નવદને જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“એતા લખવાપર આપણે વિશ્વાસ રાખવો ઉચિત નથી.”

લક્ષ્મણસિંહે શંકા પ્રદર્શિત કરી.

“આ સમયે આપણે જે કાંઈ કરીએ તે પૂરતો વિચાર કરીને કરવાનું છે. કનકસિંહ ગમે એવી સફાઈ બતાવે; પરંતુ શત્રુનો વિશ્વાસ કદાપિ કરવો જોઈએ નહિ.” જ્યોતિષીએ ઉચિત સલાહ આપી.

“આપ પરીક્ષા કરી જુઓ કે, આ પત્ર રાણા કનકસિંહે સાફ દિલથી લખ્યો છે કે દગો દેવાના વિચારથી લખ્યો છે ?” જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું.

“પત્ર તો સાફ દિલથી લખ્યો છે એ માટે સંદેહ પણ સંદેહ નથી; પરંતુ હમ્મેશાં એનું અંતર સાફ રહેશે કે કેમ એ માટે મહારા મનમાં શંકા રહે છે.” જગન્નાથે કહ્યું.

“આજકાલ બધા વિચિત્ર બનાવો જ બને છે. જો એણે આ પત્ર ચોખ્ખાં હૃદયથી જ લખ્યો હોય તો ગુફામાંથી પોતાની કેવી રીતે મુક્તિ થઈ છે એ તેણે કેમ લખી જણાવ્યું નથી ?!” જ્યોતિસિંહે નૂતન શંકા સૂચવી.

“એનું બીજું કોઈ કારણ હશે.” જગન્નાથે કહ્યું.

“આપ જ્યોતિષની મણનાથી નહિ કહી શકો કે એ કેવી રીતે મુક્ત થયો છે ?” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“જી ના, આ સ્થળે મહારી વિદ્યા ચાલી શકે તેમ નથી.” જગન્નાથે નિરાસાસૂચક ઉત્તર આપ્યો.

“કાંઈ સમજી શકાતું નથી.” જ્યોતિસિંહે ગંભીરતાથી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“પેલી જુદી બધા પણ બહુ પહોંચેલી હોય એમ લાગે છે!” લક્ષ્મણસિંહ બોલ્યો.

“ એ બલા બહુરૂપીની વિદ્યાથી અજ્ઞાત છે એટલું તો હું ખાત્રી-
પૂર્વક કહી શકું છું.” જગન્નાથે કહ્યું.

“ હશે, જે થશે તે જોવાશે. હવે આપણે આવતી કાલથી ખં-
ડેરનું આપણું કાર્ય પુનઃ ચાલુ કરવું જોઈએ.” વીરસિંહે કહ્યું.

“ બરાબર છે હવે વિલંબ કરવાની જરૂર નથી.” જ્યોતિસિંહે
સંમતિ દર્શાવી.

“ ઠીક છે, હવે તમે સર્વ વિશ્રાંતિ લેવા જાઓ.” રાજકુ-
મારે કહ્યું.

ત્રણે બહુરૂપીઓ રાજકુમાર પાસેથી વિદાય લઈ પોતપોતાના
તંત્રમાં ચાલ્યા ગયા. બીજે દિવસે રાજકુમાર વીરસિંહ ત્રણે બહુરૂ-
પીઓ સાથે ખંડેરમાં ગયો, અને તેમણે વિશેષ ભેદ ઉકેલવા માંડ્યો.
જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તક તેમની પાસે જ હતું; ચતુરતાપર સૂતેલા
માણુસવાળા મયદાનમાં જઈ પોતાની પાસેની કુંચીથી ભોંજરાનો દર-
વાજો ઉઘાડી તેમાં ઉતરી તેઓ બાગમાં પહોંચ્યા. ત્યાં થોડી જમીન
ખોદી વખત વીતી જવાથી તેઓ ખંડેરની બહાર નીકળી પડ્યા
હતા. પુનઃ આજે તેમણે જમીન ખોદવાના કાર્યનો આરંભ કર્યો.
આઠ નવ હાથ જમીન ખોદતાં જમીનની અંદર એક પેટી જણાઈ.
એ પેટીની ઉપરનું ઢાંકણું બંધ હતું. તેની કળપર ત્રાંખાનું એક
ન્હાનું પતરું જડેલું હતું. વીરસિંહે એ પેટી બહાર કાઢવાનો ઘણો
પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ પેટી બહાર નીકળી નહિ. જેમ જેમ ઉપરની
માટી ખસેડવામાં આવી તેમ તેમ એ પેટી વિશેષ પહોળા જણાઈ.
ઘણી મહેનત કર્યા છતાં પણ જ્યારે પેટી બહાર નીકળી નહિ ત્યારે
સર્વે જણા શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

“ ભાઈઓ ! હવે આપણે શું કરીશું ? આ પેટી બહાર ની-

કળી શકે એમ લાગતું નથી.” વીરસિંહે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં કહ્યું.

“ રાજકુમાર ! એ સંબંધી આપણી પાસેના જાદુપથ પ્રદર્શક પુસ્તકમાં શું લખ્યું છે તે જુઓ તો ખરા. ” જ્યોતિસિંહે સૂચના કરી.

પેટી સંબંધીની સંપળી હકીકત પુસ્તકમાં વાંચી જોઈને વીરસિંહે કહ્યું:—“ખરાખર ભેદ મળ્યો છે. તમે સર્વ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો.” આમ કહી વીરસિંહ એ પુસ્તકમાંની હકીકત વાંચવા લાગ્યો.

“ કુંચીને એક દોરી સાથે બાંધી તેને બાગમાં જમીનપર ઘસડતી રાખીને ચાલશે એટલે એક સ્થળે કુંચી જમીન સાથે ચોંટી જશે. તમે એ જગ્યા એ બોદાવે એટલે એક પેટી જમીનમાં દાટણી તમારા જોવામાં આવશે. પેટીનું ઉપરનું ઢાંકણ દેખાય એટલે વિશેષ જમીન બોદાશે નહિ. ક્રમકે એ પેટી એક દરવાજો છે. બાગના મધ્ય ભાગમાં જે હોજ છે તેની પાછળથી પૂર્વ દિશા તરફ ખરાખર સાત હાથ દૂર આવેલી જમીન બોદાશે એટલે જમીનમાંથી એક ન્હાનો ઘડો મળી આવશે. એમાંથી તમને એક કુંચી મળશે. એ કુંચી લઈ આવી પેટીસ્વરૂપ ભોંયરાનું દાર કિંવા ઢાંકણું ઉઘાડજો. એમ કરશે એટલે ભોંયરામાં ઉતરવાનાં પગથીયાં જોવામાં આવશે. એ પગથીયાં ઉતરી તમે એ અંધકારમય ભોંયરામાં જજો. ત્યાં ઘણો ધુમાડો અને અંધકાર હશે; છતાં તમે ત્યાં દીપક સળગાવશે તો એ ધુમાડો અગ્નિનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે અને તમે અગ્નિને ભસ્મીભૂત થઈ જશો. ભોંયરામાં ઉતરનાર પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના મ્હોં પર કપડું વીંટજો અને જેમ અને તેમ ત્વરાથી જે તરફ માર્ગ જોવામાં આવે તે તરફ ચાલ્યા જજો. એ ભોંયરાનો ધુમાડો તમારા શ્વાસમાં ન આવે એ માટે સંપૂર્ણ સાવધાનતા રાખજો. ભોંયરાના

માર્ગે આગળ વધી તમે એક ઓરડામાં જઈ શકશો. ત્યાં એક પ્રકાશના પ્રકાશનો વિસ્તાર થઈ રહેલો હશે. એ પ્રકાશની સહાયતાથી ઓરડાની સઘળી વસ્તુઓ તમે સહેલાઈથી જોઈ શકશો. એ ઓરડામાં નીચેની જમીનથી તે ઉપરની છત સુધી સઘળું તારનું કામ કરેલું હશે. એ તારના કાર્યને તમે હથિયારોની સહાયતાથી નાબુદ કરી નાખશો, અને પછી બહાર નીકળી પડશો.”

આટલી હડકોટ વાંચી રાજકુમારે પુસ્તક બંધ કરી દીધું, અને તેઓ સઘળા ત્યાંથી પેલા બાગની વચ્ચે આવેલા હાજ પાસે ગયા. ત્યાં સાત હાથના અંતરે આવેલી જમીન ખોદતાં એક ઘડો નજરે પડ્યો. એ ઘડામાંથી પુસ્તકમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે એક કુંચી પણ મળી આવી. એ કુંચીથી જમીનમાં જણાતી પેલી પેટીનું ઢાંકણું તેમણે ઉઘાડ્યું. પછીથી લક્ષમણસિંહે કહ્યું:-“ બાપ્ત્રો! હવે આપણે સર્વે મ્હોંપર કંપડાં બાંધો. દીવો સાથે રાખવાનો નહિ હોવાથી કદાચ આપણને એક બીજને એક બીજની ડોકર પણ લાગશે!”

સર્વે મ્હોંપર કંપડાં વીંટાળીને એ ભોંયરામાં ઉતર્યા, તથા ત્વરિતગતિથી પેલા પ્રકાશપૂર્ણ ઓરડામાં જઈ પહોંચ્યા. એ ઓરડામાંના સઘળા તાર હથિયારોની મદદથી કાપી નાખી તેઓ સર્વે બહાર નીકળી આવ્યા.

મ્હોંપર કંપડું વીંટાળેલું હોવા છતાં સર્વેના શ્વાસમાં એ ભોંયરામાંના થોડો ઘણો ધુમાડો ગયેલો હતો, જેથી સર્વેનો જીવ વ્યાકુળ બની ગયો હતો. એ ભોંયરામાંથી બહાર નીકળી બે કલાક સુધી તેઓ સર્વે એક સ્થળે બેસી રહ્યા. જ્યારે તેઓ સ્વસ્થ થયા ત્યારે જ્યોતિસિંહે જગન્નાથને પૂછ્યું:-“ હવે દિવસનો કેટલો સમય બાકી છે ?”

“હવે માત્ર ચાર જ કલાક બાકી છે.” જગન્નાથે ઉત્તર આપ્યો.

“કોઈ કાર્ય કરવાનો હવે આજે સમય રહ્યો નથી. એક કલાકમાં શું થઈ શકે તેમ છે?” રાજકુમારે કહ્યું.

પછીથી ચારે જણા એ ખંડેરની બહાર પોતાની જાવણીમાં ચાલ્યા ગયા થોડા સમય સૂધી આરામ લીધા પછી વીરસિંહના અંતરમાં અરણ્યમાં ફરી આવવાની પ્રવૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ. તેણે જ્યોતિસિંહને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો એટલે તે પણ સાથે જવાને તૈયાર થયો. અંતે ત્રણે બહુરૂપીઓની સાથે વીરસિંહ અરણ્ય તરફ રવાના થયો. વીરસિંહ થોડેસવાર થયો હતો અને ત્રણે બહુરૂપીઓ તેની પાછળ પગે ચાલતા જતા હતા.

આવી રીતે તેઓ એક ગાઉ ગયા હશે એવામાં એક વટ-વૃક્ષના થડ સાથે એક કાગળ કાઢ્યે ચાંટાડેલો તેમના જોવામાં આવ્યો. લક્ષ્મણસિંહે એ વૃક્ષ પાસે જઈને કાગળ વાંચી જોયો તો એમાં નીચે પ્રમાણે લખેલી હતી:—

“કેમ, હવે તમને માલૂમ પડ્યું કે હું કેવી લયંકર ભેદી બન્યા છું? જો મહારી માગણી માન્ય કરીને તમે મહારી સાથે લગ્ન કર્યું હોત તો અત્યાર સૂધીમાં ભેદી ખંડેરનો સથળો ભેદ ઉઠેલી તમે રાજકુમારી મૃગલોચનીના આનંદજનક સહવાસમાં તમારો સમય પસાર કરતા હોત; પરંતુ તમે મહારી માગણી અમાન્ય કરેલી હોવાથી મહેં રાણા કનકસિંહને પણ કેદમુક્ત કર્યો છે. હજી પણ હું તમને પૂછું છું કે હવે તમારો શો વિચાર છે? મહારી સાથે તમે લગ્ન કરશો કે નહિ? જો હજી પણ મહારી માગણી માન્ય કરવાનો તમારો વિચાર હોય તો સંમતિસૂચક પ્રત્યુત્તર લખી આ વૃક્ષના

અડપર ચોંટાડી દેળે, અને મ્હારી માગણી અમાન્ય રાખવી હોય તો તેવો ઉત્તર લખળે. હજી પણ તમે મ્હારી વાત નહિ માનો તો હું રાજનન્દિની મૃગલોચની અને તેની પ્રિયસહચરી કિશોરીને મારી નાખી મ્હારું સળગતું હૃદય શાન્ત કરીશ. મ્હને આશા છે કે, હવે તમે મ્હારી લલાઈ તથા યુવાની પ્રત્યે પૂર્ણ લક્ષ્ય આપશો જ. મ્હારી આગળ તમારા ઝંહુડ્ડીઓની કિંવા જગન્નાથ જ્યોતિષીજીની વિદ્યા ચાલી શકનાર નથી. તે દિવસે લક્ષ્મણસિંહે મ્હારી પૂંઠ પકડી શો સાર કાઢ્યો છે તે તમારાથી અવિદિત નથી જ; માટે દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરી મ્હારું કહેવું માનો. મ્હારા કહેવાથી જ કનકસિંહે તમારી સાથે સ્નેહસંબંધ સાંધ્યો છે એ વાર્તાનું વિસ્મરણ કરશો નહિ.

લિ. તમારી સૂચ્છમુખી."

આ પત્રની લક્ષીકૃત વાંચી હસ્તસંકેત કરી લક્ષ્મણસિંહે સર્વેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને કહ્યું:—"આપ સર્વે કૃપા કરીને આ પત્ર વાંચી જુઓ."

છેવટે 'સૂચ્છમુખી' નામ વાંચવામાં આવતાં સર્વેને ઘણું જ હસવું આવ્યું. વીરસિંહે કહ્યું:—"જુઓ તો ખરા કે એ ચુડેલે કેવું સુંદર નામ પસંદ કર્યું છે?"

જ્યોતિસિંહે જન્નાથને કહ્યું:—"જુઓ જોષએ કે, આ પત્રમાં શું લખ્યું છે?"

જગન્નાથે ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યો:—"હું ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું છું કે, એ ચુડેલ કોઈ પણ પ્રકારે રાજકુમારનું અનિષ્ટ કરી શકે તેમ નથી. આ લખાણપર ચિંતા કરવાનું કારણ નથી."

"આપનું કહેવું યરાચર છે; પરંતુ એ ચુડેલ જે કોઈ કહે છે તે કરી બતાવે છે." આમ કહી રાજકુમાર એટલામાં ફરવા લાગ્યો

એટલે તો ખીજાં ફટલાંક વૃક્ષોનાં થડપર પણ તે ઉપર્યુક્ત હકીકતના પત્રો ચોંટાડેલા જોઈ શક્યો. જગન્નાથનાં વચનોથી વીરસિંહના અંતરની વિષણ્ણતા દૂર થઈ નહિ. વિષણ્ણવદને તે પોતાના સાથીદારોસહ જાવણીમાં પાછો ફર્યો.

થોડા સમય સૂધી રાજકુમારના તંબૂમાં સૂર્યમુખીની ચાતચિત ચાલ્યા કરી. પ્રહર રાત્રિ વીતી ગઈ હશે એવામાં જ્યોતિસિંહે વીરસિંહને કહ્યું:—“અમે વિશેષ અનુસંધાન કરવા માટે પાછા જાવણીમાંથી બહાર જઈએ છીએ. આપ શ્રમિત થઈ ગયા છો તેથી વિશ્રાંતિ લ્યો.”

આમ કહી જ્યોતિસિંહ પોતાના બંને સાથીદારોસહ ચાલ્યો ગયો. રાજકુમાર પણ સામાન્ય ભોજન કરી, પલંગપર જઈને સૂઈ ગયો. પલંગમાં પડ્યો પડ્યો તે મૃગલોચની, વનલતા, શુદ્ધી ખલા વગેરેના વિચારો કરવા લાગ્યો. મધ્યરાત્રિનો સમય વ્યતીત થઈ ગયો હતો એવામાં કાંઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયાથી વીરસિંહે તંબૂના પ્રવેશદ્વાર તરફ જોયું તો જ્યોતિસિંહ તેની નજરે પડ્યો. વીરસિંહે અધીરતાથી પૂછ્યું:—“કેમ જ્યોતિસિંહ! કંઈ નવીન સમાચાર લાવ્યા કે ?”

“હા, એક મહાન વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ છે!” જ્યોતિસિંહે ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યો.

“એ વસ્તુ મ્હને બતાવો તો ખરા ?” રાજકુમારે ઉત્સુકતા દર્શાવી.

“મહારી સાથે ચાલો.

રાજકુમાર વીરસિંહ જ્યોતિસિંહની પાછળ પાછળ તંબૂની બહાર ગયો તો તેણે ઘોડે દૂર પ્રકાશ થઈ રહેલો જોયો. એ સ્થળે

ધણા માણસો એકત્રિત થઇ ગયા હતા. રાજકુમારે પૂછ્યું:—“અહીં આટલા બધા માણસો શા માટે એકઠા થયા છે ?”

“આપ આવીને જુઓ તો ખરા કે, કેવો આનંદજનક પ્રકાર બન્યો છે !” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

રાજકુમાર અગ્રેસર થયો એટલે માણસોની ગિર્દી ઓછી થઈ ગઇ. એ સ્થળે ફેટલાક માણસો હાથમાં સળગતી મશાલ લઇને ઉભા રહ્યા હતા. વીરસિંહે ત્યાં જતાં જ જોયું કે, નરાધમ કૂરસિંહનો મૃતદેહ એ સ્થળે પડેલો. હતો. તેના હૃદયમાં પ્રવિષ્ટ થયેલું ખંજર અઘાપિ કાયમ હતું. રાજકુમારે જ્યોતિસિંહને કહ્યું:—“કેમ જ્યોતિસિંહ ! અંતે તમે આનો જીવ લીધો કે?”

“અમે આવી રીતે એકાએક કદાપિ કાઢને મારીએ છીએ કે?” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ત્યારે કૂરસિંહને કાણે મારી નાખ્યો?” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“એ સંબંધી હું કંઈ જાણતો નથી.” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે આ મૃતદેહ તમને ક્યાંથી મળી આવ્યો ?”

“ફરતા ફરતા અમે ખંડેરની પાછળના ભાગ તરફ ગયા તો અમે દૂરથી ત્રણ ચાર માણસોને એ સ્થળે ઉભા રહેલા જોયા. અમે એ લોકોની પાસે જઇએ ત્યાં સુધીમાં તો તેઓ પલાયન કરી ગયા. ત્યાં જતાં જ અમે કૂરસિંહના મૃતદેહને પૃથ્વીપર પડી રહેલો જોયો. લક્ષ્મણસિંહને ઊવણીમાં મોકલી ડાલી તથા મજૂરો મંગાવી કૂરસિંહના મૃતદેહને હું ઊવણીમાં ઉપડાવી લાવ્યો છું.” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ધણી આશ્ચર્યજનક વાત છે. કૂરસિંહને કાણે મારી નાખ્યો

હશે? તેના હૃદયમાં જે ખંજર છે તે ખ્હાર તો કાઢી જુઓ.” વીરસિંહે વિચારમગ્ન બની જઈને કહ્યું.

જ્યોતિસિંહે પોતાના હાથે જ ખંજર ખ્હાર ખેંચી કાઢ્યું, તથા પાણીથી ધોઈ એ ખંજર તે વીરસિંહ પાસે લાવ્યો. મચ્છાલના પ્રકાશમાં એ ખંજરની મુઠ તપાસવામાં આવી તો, તેના પર ફટલાક અક્ષરો ખોદેલા જણાયા, ઘણા લક્ષ્યપૂર્વક તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, એ ખંજરપર કિશોરીનું નામ ખોદેલું હતું. આવો પ્રકાર જોઈ અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને જ્યોતિસિંહે વીરસિંહને કહ્યું:—“જુઓ, આ ખંજરપર કિશોરીનું નામ છે. વગી આ ખંજર કિશોરીનું જ છે એમ હું ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું છું; પરંતુ કિશોરીનું ખંજર અહીં કેવી રીતે આવ્યું એ જ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે।”

“કિશોરી તો ખંડેરમાં રાજનન્દિની મૃગલોચની પાસે છે.” લક્ષ્મણસિંહે પણ આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

“ત્યારે તેનું ખંજર કાણુ લઈ આવ્યું?” વીરસિંહે પણ વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં કહ્યું.

“તે સિવાય કૂરસિંહ અહીં કેમ આવ્યો એ પણ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. એ તો મહારાણા કનકસિંહની સાથે હતો; તથા રાણા કનકસિંહનો જે દીવાન આપણી પાસે આવ્યો હતો તે તો એમ કહેતો હતો કે, “અમે હવે આપની સાથે દુશ્મનાવટ કરીશું નહિ. જ્યોતિસિંહે સશયાધીન થઈને કહ્યું.

“કાઢને મોકલીને કનકસિંહના દીવાનને અહીં ખોલાવો.” વીરસિંહે આજ્ઞા કરી.

“જ્યોતિસિંહે લક્ષ્મણસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“લાઈ ! તું જ જઈને કનકસિંહના દીવાનને ખોલાવી લાવ.”

લક્ષ્મણસિંહે દીવાનને ત્યાં જઈ તેને ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગ્રત કરી રાજકુમારની આજ્ઞા કહી સંભળાવી. તે બિચારો અત્યંત ગભરાતો ગભરાતો રાજકુમાર પાસે આવી પહોંચ્યો. આ સમયે કૂરસિંહ પણ ત્યાં હાજર હતો.

કનકસિંહના દીવાને કૂરસિંહનો મૃતદેહ જોતાંની સાથે જ કહ્યું:— “આ બદમાશને તેનાં કાર્યોની ઉચિત શિક્ષા ઇશ્વર તરફથી મળી ચુકી છે; પરંતુ હજી તેના અનુયાયીઓ અકબરઅલ્લી અને યુસફખાન જીવતા છે; તેમની પણ આવી જ સ્થિતિ થવાની જરૂર છે. જે એમ થાય તો મહારો આત્મા અત્યંત સંતુષ્ટ થાય.”

“ત્યારે કૂરસિંહ તમારે ત્યાં તેના અનુયાયીઓસહ નહોતો કે શું?” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ના મહારાજ ! જે દિવસે મહારાણા કનકસિંહજી ગુફામાંથી મુક્ત થઈ આવ્યા હતા અને તેમણે પોતાના કોઈ પણ માણસને આપની વિરુદ્ધતા નહિ કરવાની આજ્ઞા કરી હતી તેજ દિવસે કૂરસિંહ તેના બંને સાથીદારોસહ રામગઢમાંથી પલાયન કરી ગયો હતો. મહારાણાજીએ પાછળથી તેની ધણી શોધ કરાવી હતી; પરંતુ તેનો પત્તો લાગ્યો નહોતો!” દીવાને ઉત્તર આપ્યો.

આ વચનો સાંભળી વીરસિંહે ન્યોતિસિંહને કહ્યું:—“હવે આ શયતાન પરલોકમાં પહોંચી ગયો છે; તેથી તેના મૃતદેહનો યથોચિત સત્કાર કરો, તથા આ ખંજરને હમણાં તમે તમારી પાસે જ રાખો.”

પ્રકરણ ૧૪ મું

ખંડેરમાંનો અખુટ ખજાનો

ખીજે દિવસે સ્થવારે પ્રભાતકૃત્યાદિથી નિવૃત્ત થયા પછી રાજ-કુમારે ખંડેરનો વિશેષ ભેદ ઉઠેલવાનો વિચાર કર્યો. પોતાના બહુરૂ-પીઓસહ તે ખંડેરમાં ગયો અને ગદ્ય કાલ્પની માફક ફેટલાંક ભોંયરાં અને ઓરડાઓમાં થઇ તે બગીચામાં જઈ પહોંચ્યો. કાળા પત્થરોવાળા મંડપમાં બેસી હવે કેવી રીતે કાર્ય કરવું તે બાજુવા માટે વીરસિંહ પેલું બદુપથપ્રદર્શક પુસ્તક વાંચવા લાગ્યો. ત્રણે બહુરૂપીઓ પુસ્તક-માંની હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા. વીરસિંહે પુસ્તકમાંથી નિ-મ્નલિખિત હકીકત વાંચવા માંડી:-

“જ્યારે તમે ધુમાડાથી ભરેલા ભોંયરામાં ઉતરીને તેની અંદરનો ઝેરી ધુમાડો શ્વાસમાં નહિ લેતાં તારવાળા ઓરડામાં જઈ પહોંચશો અને તેમાંના સઘળા તાર કાપી નાખશો ત્યારે એ ઓરડામાંનો સ-ઘળો ધુમાડો થોડા સમયમાં જ જતો રહેશે. કાળા પત્થરના મંડપમાં સંગેમરમરના સિંહાસન ઉપર આરસની ચોરસ શિલા ઉપર ફેટલાંક વાક્યો કાતરેલાં તમારા જોવામાં આવ્યાં હશે, કે જેનો સ્પર્શ થતાં જ મનુષ્યનાં સઘળાં રુવાં ખડાં થઇ જાય છે. અને અદ્યકાળમાં જ તે શેશુદ્ધ બની જાય છે; પરંતુ તમે પેલા તાર કાપી નાખશો એટલે એની સ્થિતિ બદલાઇ જશે; કેમ કે, આ ભોંયરું નીચેથી છેક પેલા મંડપમાં નીચેના ભાગ સુધી પહોંચેલું છે, તથા રાસાયનિક વસ્તુઓ-વાળા પેલા ઓરડામાંના તારોનું જોડાણ અંદરથી મંડપના સિંહાસન સાથે કરેલું છે. ખીજે દિવસે તમે ધુમાડાવાળા ઓરડામાં જજો

ખીજે દિવસે એ ઝોરડામાં ધુમાડો નહિ હોય માટે મશાલ સળગાવીને અંદર જાણે, તથા સહજ પણ ખય નહિ રાખતાં સર્વ સ્થળે ફરી વળજે. ત્યાં તમે અખુટ ખજનો જોઈ શકશો. સઘળો ખજનો ભોંયરામાંથી બહાર કાઢી તમે તમારી ઇચ્છા હોય ત્યાં લઈ જાણે; પરંતુ જ્યાં સુધી તમે એ સઘળો ખજનો યથારથાને લઈ જાણો નહિ ત્યાં સુધી ખંડેરનો ખીજો કાંઈ બેદ ઉકલવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. કાળા પથ્થરવાળા મંડપમાં સિંહાસનપર ગોઠવેલો આરસનો શિલાલેખ પણ તમે લઈ લેજો. એ શિલા એક વિચિત્ર પેટીસ્વરૂપ છે. તેમાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી એક ઉત્તમોત્તમ વસ્તુ છે. એ શિલાસ્વરૂપ પેટીની કુંચી પણ તમને આ ખંડેરમાંથી જ મળશે.”

વીરસિંહે આટલી જ હકીકત વાંચી. પછીથી તેઓ સર્વ ધુમાડાવાળા ઝોરડામાં જવા તૈયાર થયા. લક્ષ્મણસિંહે પોતાના હાથમાંની મશાલ સળગાવી લીધી, તથા સર્વથી પ્રથમ તે જ ભોંયરામાં ઉતર્યો. ખજનો જાણીને અત્યંત ઉત્સુકતાથી ભોંયરામાં ઉતરી ત્વરાથી તેઓ સર્વે પેલા તારોના જોડાણવાળા પ્રકાશપૂર્ણ ઝોરડામાં ગયા. આ સમયે કપાઈ ગયેલા તારોના કડકા ત્યાં પડી રહેલા હતા. એ ઝોરડો ઘણો મોટો હતો. તેની અંદર સઘળી બાજુએ લોખંડ, ચાંદી અને સોનાની ઘણી મોટી પેટીઓ પડેલી હતી. ઝોરડાના દરવાજા પાસેની દિવાલમાંની એક ખુટીમાં કુંચીઓનું મોટું ઝુમખું પણ બરવેલું હતું. આ પેટીઓ નજરે પડતાં જ સર્વના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. વીરસિંહે અધીરતાથી કુંચીઓનું ઝુમખું લઈએક પછી એક પેટી ઉઘાડવા માંડી. એક પેટી ઉઘાડી જોતાં તેમાં હીરા અને રત્નજડિત આભુષણો વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી રાખેલાં નજરે પડ્યાં. એ આભુષણોના પ્રખર પ્રકાશથી સર્વની દષ્ટિશક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ. ઘણા સમય

સૂધી એ આશુપણોનું દર્શન કર્યા પછી વીરસિંહે એ પેટી બંધ કરીને બીજી પેટી ઉઘાડી. બીજી પેટીમાં રતનજડિત મૂલ્યવાન તલ્વારો, કટારો આદિ યુદ્ધપયોગી હથિયારો હતાં. પ્રત્યેક હથિયાર અત્યંત આકર્ષણીય હતું. પછીથી રાજકુમારે ત્રીજી પેટી ઉઘાડી તો તેમાં મૂલ્યવાન મોતીઓના અનેકવિધ અલંકારો જોવામાં આવ્યા. આવી રીતે પ્રત્યેક પેટી લક્ષ્યપૂર્વક જોવામાં ધણો સમય પસાર થઇ જાય તેમ હોવાથી જ્યોતિષી જગન્નાથે કહ્યું:—“મહારાજ! આ સઘળી પેટીઓમાંની વસ્તુઓ જો આપણે આવી રીતે જોઈશું તો આ ખજાનો જોવામાં જ આપણા ધણા દિવસો જતા રહેશે. વળી સઘળો ખજાનો ખહાર કાઢ્યા પછીથી જ ખંડેરનો વિશેષ ભેદ ઉઠેલવાની પુસ્તકમાં સચના કરેલી હોવાથી આ ખજાનો સત્તર યથાર્થાને પહોંચાડવાની આવશ્યકતા છે!”

વીરસિંહે જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ભાઈ! આ અખૂટ ખજાનો ખહાર કાઢવાનું જોખમભરેલું કાર્ય હું તમને જ સોંપું છું. કેટલા સમયમાં આ સઘળી પેટીઓ ખહાર કાઢી શકાશે?”

“રાજકુમાર! અમે ગમે એટલો પરિશ્રમ કરીશું તો પણ આ સઘળી પેટીઓ ખહાર કાઢતાં ઓછામાં ઓછા દશ આર દિવસ લાગશે જ; કેમ કે આપણે ધણી જ સાવધાનતાથી આ કાર્ય કરવાનું છે! આપણને આ ખંડેરમાંથી શું મળ્યું છે એ આપણા શત્રુઓના જાણીયામાં આવવા દેવું જોઈએ નહિ. આપણે આપણા ધણા વિશ્વાસુ માણસોદ્વારા જ આ કાર્ય કરવું પડશે.” જ્યોતિસિંહે યથોચિત સલાહ આપી. તેની આ સલાહ સર્વને પસંદ પડી.

સંધ્યાકાળને વિશેષ વિલંબ નહિ હોવાથી આજે વિશેષ કાર્ય નહિ કરતાં, પેટીઓ, ઓરડાઓ, ભોંયરાઓ વગેરે બંધ કરી તેઓ

ખંડેરની ખ્હાર નીકળ્યા. છાવણીમાં ગયા પછી વીરસિંહે કુંચીઓ-
નું ઝુમખું જ્યોતિસિંહને આધીન કર્યું. પછીથી સર્વે પોત પોતના
તંત્રમાં ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૫ મું

સ્વપ્નનો ચમત્કાર કે સત્યનો સાક્ષાત્કાર ?

ખંડેરમાંથી પ્રાપ્ત થયેલો અખુટ ખજાનો વિજયગઢ પહોંચાડ-
વામાં જ્યોતિસિંહને ઘણા દિવસો લાગી ગયા; ઈમકે તેની સાથે સ-
ખ્ત પહેરા વગેરેનો તેને ઘણો ખંદોબસ્ત કરવો પડ્યો હતો. તે હ-
મ્મેશાં ખંડેરમાં જતો હતો અને દિવસનો એક પ્રહર બાકી રહેતો
એટલે ખંડેરમાંથી ખ્હાર નીકળી પડતો હતો. જ્યાં સુધી ખજાનાનો
સમ્રજો સામાન વિજયગઢ રવાના કરી શકાયો નહોતો ત્યાં સુધી ખં-
ડેરનો વિશેષ ભેદ ઉઠેલવાનું કાર્ય તેણે મુલતવી રાખ્યું હતું.

વીરસિંહ એક રાત્રે તેના તંત્રમાં પલંગમાં સૂઈ રહ્યો હતો.
મધ્યરાત્રિ પસાર થઈ ગઈ હતી. મૃગલોચની અને વનવિહારિણીની
યાદમાં તેને સહજ પણ નિદ્રા આવતી નહોતી. બન્ને પ્રેમપ્રતિ-
માનું સ્મરણ કરીને નિમ્નલિખિત ગજલ ગાવા લાગ્યો:-

“ અહા હું એકલો દુનિયા-ખિયાબમાં સુનો બટકું,
રઝગતો ઇશકને રસ્તે અહીં તહીં આધળો અટકું.
બતાવી રાહ આ જોણે, ગયાં તે શું દગો દેઘ!
રિઆવી રોવરાવી, ને શું રમશે બાકથી મારી !
સ્મૃતિ આવી તમારી ત્યાં ન અશ્રુધાર રે’ ઝાલી,

હૃદય રમતું ઉછાળા લઈ-જીવાની શું ફરી આવી !
 સુણાવું લો કવિતા આ જિહ્વું રસ નેત્રથી ઝરતો,
 હૃદય હૃદયે મિલાવો તો જીવું ઉઠું પડ્યો મરતો.
 અરે તે બાલપણના ક્યાં ગયા સાથી બધા સાચા !
 ગઈ ક્યાં પ્રાણુ પ્યારી તે !-રહી મુજ બાગ આ-વાચા !
 સુણાવું તેય ક્યાં બેશી ! નથી કો હામ રોવાનું !
 બર્ધુ' છે બેકદર દુનિયા વિષે જ્યાં ત્યાં વગોવાનું.
 બણાવી દો મ્હને આજે, તમારી તે રીતિ જીની,
 ન જેથી દાગ દિલ લાગે, ન લાગે જિંદગી સૂની.
 બતાવો શી રીતે હસવું, હૃદય ખાલી છતે રડવું;
 વચનમાં પ્રેમ બતલાવી, ઇશારે પ્રેમિ દિલ હણવું !
 અરે ઉસ્તાદ ! ક્યાં પાચો ? મ્હને આ ઇશ્કનો પ્યાલો
 કર્તો સંસાર ભર સુનો, વશઈ ક્યાં મળે ?-ચાલો !
 ઉથામ્યાં ધર્મશાસ્ત્રોને, ગણાયો જ્ઞાની પંડિતમાં,
 ફરી દ્રષ્ટિ ન કો હામે, પ્રીતિ રીતિ અખંડિતમાં !
 હશે ક્યાં સત્ય દેખાડો, હશે શું સત્ય સમજવો;
 રડી રો'વું કદી ગાવું, મ્હને તો એટલો લ્હાવો.
 બધી દુનિયા જીવે જેથી, ગયાં મુજ નેત્ર તે ફરી.
 બધી દુનિયાનું અજવાળું મ્હને અંધારી તે ઉડી !
 અહીં તહીં આ ભટકવામાં નથી શાન્તિ તણી આશા,
 સિતમગર લે ધરી ગરદન:-નિરાશા એજ છે આશા "

—સ્વ૦ મણિલાલ.

આ ગજલ લલકારી તેની કેટલીક કડીઓ વારંવાર ગાઈ કુમાર
 બણી મોડી રાત્રે નિદ્રાધીન થયો.

જ્યારે વીરસિંહ જાગ્રત થયો ત્યારે અતિ આશ્ચર્ય પામીને તેણે જોયું કે, તે પોતાના તંબુમાં નહોતો. હમણાં તેણે, પોતાને એક અત્યંત રમણીય, મનોહર અને સુસજ્જિત ઓરડામાં જોયો. આ ઓરડાનું શોભાસૌન્દર્ય એક રાજમહાલયના ઓરડા કરતાં પણ સવિશેષ સુંદર હતું. એની ઉપરની છત સાથે ઘણી હાંડીઓ અને ઝૂંમરો લટકી રહેલાં હતાં. કેટલાંક રમણીય રંભાઓનાં ચિત્રોએ એ ઓરડાની દિવાલને શોભાવી હતી. આ ઓરડાની ત્રણે તરફની દિવાલ આરસ પથ્થરોની બનેલી હતી, અને ચોથી તરફ મોટા મોટા સુંદર દરવાજાઓ હતા. આ સમયે એ સઘળા દરવાજાઓ બંધ હતા. લાંબી દિવાલનાં મધ્યભાગમાં એક સોનાના ચોકઠામાં એક સુંદરીની તસ્વીર હતી. વીરસિંહની દૃષ્ટિ એ તસ્વીર પર પડી. તે એ તસ્વીર જોઈ મૃદુ સ્વરે સ્વગત કહેવા લાગ્યો:—

“અહા આ તસ્વીરથી વિશેષ સુંદર વસ્તુ આ ઓરડામાં બીજી એકે નથી. જેના પ્રેમથી હું અત્યંત વ્યાકુળ બની ગયો છું, જે જનો-જગરે મ્હારા મનમંદિરમાં સદાને માટે સ્થાન મેળવે છે તેજ મન-મોહિની માશુકની આ તસ્વીર છે !”

રાજકુમાર શય્યામાંથી ઉઠી સત્વર એ તસ્વીર પાસે ગયો એ ઓરડા કિવા દીવાનખાનાના સઘળા દરવાજાઓ બંધ હતા, છતાં તેના કાચમાં થઈને ઓરડામાં પ્રકાશનો પ્રવેશ થયેલો હતો. રાજકુમારે જે તસ્વીરને જોઈ ઉપર્યુક્ત શબ્દો ઉચ્ચાર્યા તે તસ્વીર રતનગજરાજ-નન્દિની મૃગલોચનીની હતી. કુમાર એ તસ્વીર પાસે જઈ ઉભો રહ્યો અને પુનઃ પૂર્વવત્ સ્વરે સ્વગત કહેવા લાગ્યો:—“અહા ! આ તસ્વીર મ્હારી પ્રેમમૂર્તિની આબેહુબ પ્રતિમા છે. મૃગલોચનીનાં મૃગનાં જોવાં નયનો આ તસ્વીરમાં પણ દેખાય છે ! ગાલોપર ગુલાબી લાલી છવાઈ

રહેલી છે. ઓષ્ઠયુગલપર મૃદુહાસ્ય વિલસી રહ્યું છે. વળી તેનો કંઠ-
હાર પણ અત્યંત નિપુણતાપૂર્વક આ તસ્વીરમાં ઉતારેલો જણાય
છે. વળી તેની પાસે જ આ કિશોરી ઉભી રહેલી છે. હું આ કેવો આ-
શ્ચર્યજનક દેખાવ જોઉં છું ! પ્રિયતમા ! આ પ્રિયતમને વિરહવ્યથાથી
વ્યથિત કરી તું ક્યાં છુપાઈ ગઈ છે ? પ્રાણેશ્વરિ ! હમણાં તું ક્યાં કેવી
સ્થિતિમાં છે ? તારા વિયોગનો દારુણ શોક હવે હું વેઠી શકતો નથી !
મ્હારી આરાધ્યદેવિ ! શામાટે મ્હને શોકસંતાપના પ્રચંડ અભિર્મા
બાળી મૂકે છે ? !”

એવામાં ઉપરની છતપરથી કાઠનાં ઝાંઝરનો ઝમકાર વીરસિંહના
સાંભળવામાં આવ્યો. ઉપર જે સઘળી ન્હાની ન્હાની બારીઓ હતી
તે બંધ હતી. વીરસિંહ કહેવા લાગ્યો:—“આ ઝાંઝરનો સુમધુર અને શ્ર-
વણપ્રિય ધ્વનિ ક્યાંથી સંભળાયો ? આ કોઈ સુંદરીનું નિવાસસ્થાન છે
કે શું ? વળી આ સ્થળે હું મ્હારા તંબુમાંથી કેવી રીતે આવી ચઢ્યો ? !
મ્હને અહીં કોણ ઉપાડી લાવ્યું ? ! મ્હને ઉપાડી લાવનારે મ્હારાપર
અપાર કૃપા કરી મ્હને મ્હારી પ્રેમદેવીની પ્રતિમૃત્તિનું દર્શન કરાવ્યું
છે ! આ સઘળો સ્વપ્નનો ચમત્કાર છે કે સત્યનો સાક્ષાત્કાર છે તેનો
નિર્ણય હું કરી શકતો નથી ! મ્હને તો એમજ લાગે છે કે હું સ્વપ્ન-
દર્શન કરું છું. ચાલ, હું પાછો પલંગમાં સૂઈ જઉં”

આવો વિચાર કરી રાજકુમાર પાછો પલંગમાં જઈને સૂઈ
રહ્યો. તેણે પોતાનાં નેત્રો મીચી દીધાં; પરંતુ વિચારોની વિશેષતાએ
તેને નિદ્રાધીન થવા દીધો નહિ. પુનઃ પલંગમાંથી ઉઠી તે સીધો
દરવાજાઓ તરફ ગયો અને તેણે સાતે દરવાજાઓને ધક્કા માર્યા
કે તરત જ સઘળા દરવાજાઓ ખુલી ગયા. દરવાજાઓ ઉઘડી ગયા
એટલે એક ન્હાનો બાગ વીરસિંહની નજરે પડ્યો. આ સમયે દિવ-

સનો લગભગ એક પ્રહર પસાર થઇ ગયો હતો.

આ બાગ તદ્દન જંગલી પુષ્પો અને લતાઓથી પરિપૂર્ણ હતો. તેની વચ્ચે એક ન્હાનું તળાવ આવેલું હતું. રાજકુમાર સીધો તળાવ પાસે ગયો. તળાવની પાળ આરમ્ભપત્થરોની હતી. એક બાળુએ તળાવમાં ઉતરવા માટે સુંદર પગથીયાં હતાં. એ પગથીયાંની બન્ને બાળુએ બે મ્હોટાં જાંબુનાં વૃક્ષ આવેલાં હતાં. તમામ પગથીયાં પર અને તળાવના થોડા જળપર એ બન્ને વૃક્ષોની છાયાનો વિસ્તાર થયેલો હતો. એ બન્ને ઘટા વિલમ્બિત વૃક્ષોની નીચે બે આરમ્ભપત્થરના ચમુતરા હતા. જમણી બાળુના ચમુતરાપર એક નમ્ર ગાલિયો * બિછાવેલો હતો. તેની પાસે જ સ્વચ્છ જળથી ભરેલો એક સુવર્ણકલશ અને દાતણ પડ્યું હતું. તે સિવાય એક સ્વચ્છ ટુવાલ અને પહેરવાનાં સુંદર વસ્ત્રો પણ એ ચમુતરાપર હતા.

ડાબી બાળુના ચમુતરાપર સંધ્યાની વસ્તુઓ બ્યવસ્થિત રીતે પડેલી હતી. તે સાથે એક ઉનનું આસન પણ બિછાવેલું હતું.

રાજકુમાર પોતાના અંતરમાં એવા જ વિચારો કર્યા કરતો હતો કે પોતે અહીં કેવી રીતે આવી શક્યો અને પોતાને અહીં કાણ ઉપાડી લાવ્યું ? વળી જે બાગમાં પોતે આવ્યો છે તે બાગ અને પેલો તસ્વીરવાળો રમણીય ઓરડો કોનો હશે ? એવામાં પેલા જાંબુના વૃક્ષના થડપર તેની નજર પડી. તેનાપર એક પત્ર ચોંટાડેલો હોઇ તેમાં નિમ્નલિખિત હકીકત હતી:—

“ રાજકુમાર વીરસિંહજી ! આ સમ્રાજ્યો સરસામાન આપના માટે જ છે. તળાવમાં સ્નાન કરી સંધ્યાદિ નિત્યકાર્યથી નિવૃત્ત થાઓ. આજનો દિવસ આપ અમારા મેહમાન છો. ”

આવો પ્રકાર જોઇ કુમાર વધારે વિચારમગ્ન બની ગયો. તેણે

વિચાર્યું:—“અહીં બધા આવશ્યક સરસામાન ગોઠવેલો હોવા છતાં આટલામાં એકે મનુષ્ય જોવામાં આવતું નથી. આ સ્થાન પરીઓનું હોય એવો જ મ્હને ભાસ થાય છે. પ્રથમ આ બાગમાં શું શું છે તે જોઈ લીધા પછી જ હું સ્નાનાદિ કાર્ય કરીશ. દિવસનો આટલો સમય તો થઈ ગયો છે, એટલે જો કોઈ દરવાજો નજરે પડે તો હું બહાર ચાલ્યો જઉં; પરંતુ ના ના—જ્યાં સૂધી આ બાગનું માલિક કોણ છે, અને મ્હને શા ઉદ્દેશથી આ સ્થળે ઉપાડી લાવવામાં આવ્યો છે એ સઘળી હકીકત મ્હારા જાણવામાં ન આવે ત્યાં સૂધી આ બાગનો ત્યાગ કરી જવો ઉચિત નથી.” આવો વિચાર કરી રાજકુમાર વીરસિંહ બગીચામાં ફરવા લાગ્યો.

જે સુસન્નિજત રમણીય ઓરડામાં વીરસિંહ નિદ્રામાંથી જાગ્રત થયો હતો એ ઓરડો બાગની પશ્ચિમે આવેલો હતો. પૂર્વ તરફ એકે ઇમારત નહોતી, કેમકે પૂર્વાકાશમાં ઉદિત થતા પ્રભાકર સર્વથી પ્રથમ વીરસિંહની દષ્ટિએ પડ્યા હતા. ફરતાં ફરતાં બાગની ઉત્તર તરફ રાજકુમાર એક ઓરડો આવેલો જોઈ શક્યો. એ ઓરડો પૂર્વ તરફના ઓરડા સાથે જોડાયેલો હતો. એ ઓરડામાં શું છે એ જાણવાની જાણાસાથી વીરસિંહ તેનાં દ્વાર ઉઘાડવા લાગ્યો; કિન્તુ એ દ્વાર અંદરથી બંધ કરેલાં હોવાથી ઉઘડી શક્યાં નહિ. ત્યાંથી નીકળી તે જંગલી પુષ્પલતાઓ અને સુંદર ક્યારાઓનું દર્શન કરતો કરતો બાગના દક્ષિણ ભાગમાં ગયો. ત્યાં એક ન્હાની ઓરડી તેની નજરે પડી. એ ઓરડીપર ‘જનજન’ શબ્દ લખેલો સ્પષ્ટ વાંચી શકતો હતો. વીરસિંહ ફરતો ફરતો પાછો તળાવ પાસે ગયો. ચણતરાપર પડેલું દાતણ લઈ મુખમાર્જન અને સ્નાનાદિ વિધિ સંપન્ન કરી તેણે ચણતરાપર પડેલાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરી લીધાં, તથા બીજા

અબુતરાપર ગોઠવેલી પૂજની સામગ્રી લઈ સંખ્યા કરવા ખેડો. સંખ્યા કરી રહ્યા પછી જે ઓરડામાંથી એ બાગમાં આવ્યો હતો એ ઓરડા પાસે ગયો તો તેના સઘળા દરવાજા બંધ જણાયા. એ દરવાજા ઉઘાડવાનો ધણો પરિશ્રમ કર્યા છતાં તે એકે દરવાજાને ઉઘાડી શક્યો નહિ.

દિવસનો ધણો સમય થયેલો હોવાથી આ વખતે બાગમાં તાપનું વિશેષ પ્રાપ્ત્ય સ્થાપિત થયું હતું. સત્તા તાપ સહન નહિ કરી શકાયાથી વીરસિંહ ગભરાઈ ગયો. કોઈ શાંતિદાયક સ્થળે આરામ લેવાની ઈચ્છા તેના અંતરમાં ઉપજી. અંતે તે બાગની ઉત્તર તરફ જે ઓરડો આવેલો હતો અને થોડા સમય પૂર્વે જે ઓરડાને તેણે બંધ નેચ્યો હતો એ ઓરડા પાસે તે ગયો તો તેનાં સઘળાં દ્વાર ખુલ્લાં હતાં. દ્વાર ઉઘાડાં હોવાથી વીરસિંહે પ્રસન્નવદને એ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. આ ઓરડો પણ અત્યંત આકર્ષણીય મનરંજક અને શોભાસૌન્દર્યથી પરિપૂર્ણ હતો. તેની જમીનપર આરસપથરની તકતીઓ જડેલી હતી. ઓરડાના મધ્યભાગમાં સુંદર કાશ્મીરી ગાલિયો બિછાવેલો નેવામાં આવતો હતો. એક તરફ સુવર્ણ અને રૌપ્ય પાત્રોમાં વિવિધ પ્રકારની સ્વાદિષ્ટ ભોજનસામગ્રી ગોઠવેલી હતી. તેની પાસે પડેલા એક આસનપર એક પત્ર પડેલો હતો. એ પત્ર ઉપાડી વીરસિંહ વાંચવા લાગ્યો તો તેમાં નીચે દર્શાવેલી હકીકત હતી:—

“ આપ બિલકુલ ગભરાશો નહિ. આ નિવાસસ્થાન આપના એક અંગત રનેહીનું છે એમજ આપ સમજજો. અત્રે અમે આપને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ પડવા દઈશું નહિ. આપ અત્રે ભોજન કરી સામેના ઓરડામાં જજો, ત્યાં સુખશય્યા તૈયાર છે; તેમાં સુષ્ટ

રહી વિશ્રાંતિ લેજો. ”

આ પત્રની હકીકત વાંચી હવે થું કરવું તેના ગંભીર વિચારમાં વીરસિંહ પડી ગયો. જો કે તેને અત્યંત ક્રુધા લાગી હતી; કિન્તુ ગૃહસ્વામીની ગેરહાજરીમાં ભોજનસામગ્રીને સ્પર્શ કરવાનો તેનો વિચાર નહોતો. આળ્મુઆળ્મુ દષ્ટિ ફેરવી તે સ્વગત કહેવા લાગ્યો “આ નિવાસ્થાનનો એવો તે કાણુ માલિક છે કે જે ગુપ્ત રીતે મ્હારું આટલું આદરાતિથ્ય કરે છે ? સધળી વસ્તુઓ જૂદે જૂદે સ્થળે તૈયાર રાખી છે; કિન્તુ તે કાણુ તૈયાર રાખી ગયું છે એ સમજવાનો એકે ઉપાય નથી. ગૃહસ્વામી તથા તેના અન્યાન્ય અનુચરો ક્યાં રહેતા હશે તત્સંબંધી પણ હું કશો નિર્ણય કરી શકતો નથી. મ્હને તેઓ અહીં શા માટે ઉપાડી લાવ્યા હશે ?” આવા વિચારોમાં ને વિચારોમાં વીરસિંહ એક આસનપર બેસી જ રહ્યો. જ્યારે તેને અત્યંત ક્રુધાનો અનુભવ થયો ત્યારે જ તેને પોતાની હમણાંની સ્થિતિનું સ્મરણ થયું. અંતે તેણે ભોજનપાત્રો તરફ એક વખત પોતાનો હસ્ત લંબાવી પાછો ખેંચી લીધો. આ સમયે કાંઈનો ઉચ્ચ હાસ્યધ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. વીરસિંહ અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને આસપાસ જોવા લાગ્યો; કિન્તુ કાંઈ તેની નજરે પડ્યું નહિ. ઓરડાની ઉપરના ભાગમાં ઘણી બારીઓ આવેલી હતી; પરંતુ તેમાંથી તે કશું જોઈ શક્યો નહિ. આ સમયે ઉપરના ભાગમાંથી કાંઈનો એવો વાક્યોચ્ચાર થયેલો તેણે સાંભળ્યો કે, — “આપ હવે ભોજન કરવામાં વિલંબ કરશો નહિ. ” આ અવાજ ક્યાંથી આવ્યો હશે એ જાણવાના વીરસિંહે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ અંતે નિષ્ફળ થઈને તેણે ભોજન કરવા માંડ્યું. હરેક ખાણસામગ્રી એક એકથી અધિક સ્વાદિષ્ટ હતી. તૃપ્તિ થતાં સૂધી વીરસિંહે ભોજન કર્યું; પ-

છીથી તે પાસેની ઓરડીમાં ગયો તો ત્યાં એક છત્રપલંગમાં મખમલના જેવી સુકોમળ મૃદુ અને દૂધના જેવી સ્વચ્છ તથા સફેદ શય્યા બિછાવી રાખેલી તેની નજરે પડી. પલંગ પાસે જ આરસના એક નકશી આસનપર એક સુવર્ણપાત્રમાં મુખવાસની વસ્તુએ પડેલી હતી. તેમાંથી રૂચિ અનુસાર ખાંધને વીરસિંહ શય્યા-વશ થઈ ગયો. સૂતો સૂતો તે અનેકવિધ તર્કવિર્તક કરવા લાગ્યો. જાવણીનું સ્મરણ થઈ આવતાં જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મીસિંહ અને જગન્નાથ પોતાની ફેટલી બધી શોધ કરતા હશે એ વિચાર તેના અંતરમાં ઉપજ્યો. અનેક વિચારો કરતો કરતો ધણા સમય પછી વીરસિંહ નિદ્રાધીન થઈ ગયો. મધ્યરાત્રિ થતાં સૂધી તે સૂઈ રહ્યો. એવામાં વીણા સાથે કાંઈ સુમધુર સુરથી સંગીત ગાતું હોય એવો તેને ભાસ થવાથી તે જાગ્રત થયો. જાગ્રત થતાં જ તેણે શું જોયું ? દ્વિપ્રહરના સમયે જો-જન કરીને તે જ ઓરડીમાં સૂઈ રહ્યો હતો એ ઓરડીમાં તે અત્યારે નહોતો. હમણાં તે એક સુસન્નિજત શયનગૃહમાં એક સુંદર પલંગમાં હતો ! એ શયનગૃહની બહારથી સંગીતધ્વનિ સાંભળવામાં આવતો હોવાથી શયનગૃહની બહાર નીકળી સંગીત કોણ ગાય છે તેની તે તપાસ કરવા લાગ્યો. આ સમયે મધ્યરાત્રિનો સમય હોવા છતાં બાગમાં અસંખ્ય તેજોમય દીપકો સળગતા હોવાથી તેના પૂર્ણ પ્રકાશનો વિસ્તાર થઈ રહેલો હતો. આનુષાણુ દષ્ટિ ફેરવતા વીરસિંહને એમ લાગ્યું કે, જે બગીચામાંના તળાવમાં તેણે સ્વપ્ન દરમિયાન સ્નાન કર્યું હતું તે આ બાગ નહોતો આ વળી બીજો જ બાગ હતો. અનેક સ્થળે તપાસ કર્યા છતાં આ બાગ ફેટલો લાંબો હશે તેનો કશો નિર્ણય વીરસિંહ કરી શક્યો નહિ, કેમ કે તેનો બીજો છેડો કે બીજી બાજુની દિવાલ બિલકુલ નજરે પડતી નહોતી. આ બાગમાં

અસંખ્ય ઊંચાં વૃક્ષો આવેલાં હતાં. હમણાં આ બાગમાં કેટલીક રૂપવતી સુંદરીઓ ફરતી હતી. તેઓમાંથી કોઈ વીણા બજાવતી હતી તો કોઈ સંગીત ગાતી હતી, તથા કોઈ એકબીજાના ખભાપર હાથ મૂકી આનંદથી ફરતી હતી. વીરસિંહ બધા સમય સુધી તેમનો આ હાસ્યવિનોદ જોયા પછી ધીમે ધીમે તેમની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો; આથી એ સઘળી સુંદરીઓની વિવિધ પ્રકારની આનંદજનક ચેષ્ટાઓ બંધ થઈ ગઈ. તેઓ એક બીજાની સાથે વાતચિત કરવા લાગી. વીરસિંહ એ વાતચિતનો ભાવાર્થ સમજી શક્યો નહિ.

થોડા સમય પછી એક મનોહારિણી સુંદરીએ વીરસિંહ પાસે આવીને પૂછ્યું:—“આપ કોણ છો, તથા રજા મેળવ્યા સિવાય આપ બાગમાં કેમ આવ્યા છો?”

“સુંદરિ! આ સુંદર બાગ કોનો છે એ હું જાણતો નથી. હું ધારું છું કે આ સ્થાનનું માલિક કોણ છે એ તમે મ્હને કૃપા કરીને જણાવશો.” વીરસિંહે કહ્યું.

“પ્રથમ આપ અમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો એટલે પછી અમે આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશું.” સુંદરીએ કહ્યું.

“સુંદરિ! આ નંદનવન સમાન સુંદર બાગમાં હું કેવી રીતે આવી ચઢ્યો છું તેની મ્હને પોતાને પણ માહિતી નથી.” વીરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

આ ઉત્તર સાંભળી પેલી સુંદરી ઉચ્ચસ્વરે હાસ્ય કરી પોતાની બીજી સખીઓને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી:—“જુઓ બહેનો! આ એક હિસ્તાદ ચોર આપણા બાગમાં છુપી રીતે આવી ચઢ્યા છે; છતાં તેઓ પોતાનો ગુન્હો છુપાવવાનો બર્થ પ્રયત્ન કરે છે.” આમ કહી સઘળી સુંદરીઓએ આગળ આવી વીરસિંહને ઘેરી લીધો,

તથા તેઓમાંની એક બીજી સુંદરીએ સહજ રુઆંખમાં જ કહ્યું:—
“ તમે શા હેતુથી આ બાગમાં આવ્યા છો એ હકીકત મ્હને કહો?”

“ બહેનો ! એમનાં કપડાં જોતાં પણ તેઓ ચોર હોય એવું સાબિત થાય છે. ” બીજી એક સુંદરીએ ઉમેર્યું.

“ હા હા—તેમણે કપડાંની પણ ચોરી કરી હશે. ” ત્રીજી એક સુંદરીએ ટાપસી પૂરી.

“ વળી એમણે પોતાનો ઠાકમાક વંચારવાને મહેરા પણ કેવો રંગ્યો છે ! જાણે કાઈ મહોટા રાજકુમાર જ કેમ ન હોય ! ” ચોથી સુંદરીએ સ્મિતમુખે કહ્યું.

“ પોતાનાં રુઆંખથી અન્યને આંજી નાખવા માટે ચાલાક ચોરો હમ્મેશાં આવી જ ચતુરાઈ કરે છે ! ” પાંચમીએ કહ્યું.

“ અરે, પણ જે પોષાક એમણે પહેર્યો છે તે તો આપણે લાંબો જ છે ! ” પહેલી સુંદરીએ આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

“ હા, હવે કહો જાણએ કે, આ રાજવંશી પોષાક આપ ક્યાંથી ચોરી લાવ્યા છો ? ” બીજી એક ચંચળ ચપળાએ વીરસિંહને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું.

હવે આ સમજાવવા વિનોદથી વીરસિંહ વ્યાકુળ બની ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, એક પછી એક નવીન શંકટમાં તે ફસાય છે. આમ વિચારી તે કહેવા લાગ્યો કે, “ આ સુંદરીઓએ જ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી મ્હને અહીં આણેલો હોવા જોઈએ, અને હવે તેઓ મ્હને ચોર બનાવે છે ! ”

પુનઃ વાતચિત ચાલુ થયું. વીરસિંહે કહ્યું:—“ મ્હને એમજ લાગે છે કે તમે જ મ્હને મ્હારી છાવણીમાંથી આ સ્થળે આણ્યો છો ! ”

“ તમને અહીં લાવવાની અમને શી ગરજ હતી ? તમે પ્ર-

સત્ર થઇને અમારું શું કલ્યાણ કરવાના હતા કે અમે તમને અત્રે લાવીએ ? તમે અહીં ચોરી કરવાના જ ઉદ્દેશથી આવેલા હોવા જોઇએ એમ અમે ચોક્કસ કહી શકીએ છીએ. ” એક સુંદરીએ રાજકુમારના મુખમંડળ તરફ એકાગ્રદષ્ટિથી જોઈ રહીને કહ્યું.

“ અહીં આવવાનો તથા અહીંથી જવાનો રસ્તો મ્મયો છે તેની પણ મ્હને માહિતી નથી. જો આ બાગમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો તમે મ્હને બતાવશો તો હું અહીંથી પ્રસન્નતાપૂર્વક મ્હારી છાવણીમાં ચાલ્યો જઇશ. ”

“ વાહ, કેવા અજાણ્યા બની જાય છે ? ! અહીં સંધી આવ્યા ને કહે છે કે રસ્તાની માહિતી નથી ! ” એક સુંદરીએ મજાકમાં જ કહ્યું.

ત્રીજી એક સુંદરીએ આ સુંદરીના મ્હોં તરફ જોઇને કહ્યું:-

“ બહેન ! એ ચાલાકીથી અહીંથી નાશી જવાને ઇચ્છે છે તેથી જ આમ કહે છે, સમજ ? ”

“ હવે આપણે તેમને કેદ કરીને લઇ જવા જોઇએ. ” ચોથીએ કહ્યું.

“ વારું, તમે મ્હને કેદ કરીને ક્યાં લઇ જશો ? ” વીરસિંહે અધીરતાથી પૂછ્યું.

“ અમારા માલિક પાસે લઇ જઇશું. ” એક સુંદરીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ તમારા માલિકનું નામ શું છે ? ” વીરસિંહે વિશેષ ભેદ બાજીવા માટે પૂછ્યું;

“ અમારા માલિકનું નામ કોઇનાથી પણ ઉચ્ચારી શકાય તેમ નથી. ” ઉત્તર મળ્યો.

“ શું તમારા માલિકનું નામ કહેવામાં પણ તમને કાંઈ અડચણ છે કે ? ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ હા, એમનું નામ લેતાં જ જીભ કપાઈ જવાનો સંપૂર્ણ સંભવ છે. ”

“ ત્યારે તમે સર્વે માલિકની સાથે કેવી રીતે વાતચિત કરો છો ? ”

“ અમે માલિકની તસ્વીર સાથે વાતચિત કરીએ છીએ; તેમની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત થતી નથી. ”

“ જો તમને કાંઈ પૂછે કે તમે કોની સેવિકાઓ છો તો શો ઉત્તર આપો ? ”

“ જો રાજકુમારીજી અમારાં અધીશ્વરી છે તેમની તસ્વીર અમે અમારા ગળામાં લટકાવી રાખીએ છીએ, એ પરથી અમે કોની સેવિકાઓ છીએ એ સહેલાઈથી ખીજીને સમજાવી શકાય છે. ”

“ હું ધારું છું કે, અહીં વધારે રાજકુમારીઓ હશે; તેમને ઓળખવામાં દાસીઓથી બૂલથાપ ન ખવાય એટલા માટે તેઓ રાજકુમારીની તસ્વીર ગળામાં લટકાવી રાખતી હશે. ”

“ ના જી, અહીં માત્ર બે જ રાજકુમારીઓ છે, તથા તેમનો હિંમયનો રિવાજ એક જ પ્રકારનો છે. કોઈ પણ દાસીથી પોતાની રાજકુમારીનું નામ લઈ શકાતું નથી. ત્યારે પિછાનવાની જરૂર પડે છે ત્યારે ગળામાં લટકતી તસ્વીર ખતાવવામાં આવે છે. ”

“ ત્યારે મહને પણ એ તસ્વીર ખતાવો તો ખરાં ! ”

“ તસ્વીર ખતાવવામાં અમને કાંઈ વાંધો નથી. ” આમ કહીને એક સુંદરીએ પોતાના કંઠમાંની માળા સાથે લટકતી તસ્વીર ખદાર કાઢી વીરસિંહને ખતાવી. એ તસ્વીર જોવામાં આવતાં જ વીરસિંહ

અત્યંત વિસ્મિત અને આશ્ચર્યચકિત બની ગયો. તે સ્વગત બોલી ઉઠ્યો:—“કેવો ચમત્કાર ? ! આ તસ્વીર તો મ્હારી મનમોહિની મૃગલોચનીની છે. આ બધી શું મૃગલોચનીની જ દાસીઓ છે ? ના ના, રાજકુમારી મૃગલોચની અહીં આવે એ સર્વથા અસંભવ છે. એનું રાજ્ય તો રત્નમઢ છે. ઠીક, હું પૂછી તો જોઉં કે આ બામ કયા શહેરમાં આવેલો છે ? ” આમ વિચારી તેણે એક સુંદરીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું:—“ સુંદરિ ! તું મ્હને એટલું તો કહે કે, આ બામ કયા શહેરમાં આવેલો છે ? ”

“ મહાશય ! આ સ્થળે સર્વના કંઠપ્રદેશમાં રાજકુમારીની તસ્વીર લટકતી હોવાથી આ શહેરનું નામ ચિત્રનગર છે. ” ઉત્તર મળ્યો.

“ આ શહેરનું આવું નામ ક્યારથી પડ્યું છે ? ” વીરસિંહે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં પૂછ્યું.

“ હજારો વર્ષથી જ આ શહેર ચિત્રનગર નામથી ઓળખાય છે, અને આવા રંગની તસ્વીર બે ચાર પેઢીથી લોકોના ગળામાં પહેરાતી આવી છે. મ્હારા કંઠમાં જે તસ્વીર છે તે મ્હારી દાદીની દાદીને સરકારમાંથી મળી હતી. ક્રમાન્વયે તે હવે મ્હારા કંઠપ્રદેશમાં લટકી રહી છે. ”

“ ત્યારે શું આ રાજકુમારી બે ત્રણ પેઢીથી અહીં રાજ્ય કરે છે ? ! એનાં માબાપ નથી કે શું ? ! ” વીરસિંહે પૂછ્યું.

“ અમે એ સંબંધી કંઈ જાણતાં નથી; કેમકે રાજકુમારી સાથે અમારી પ્રત્યક્ષ મુલાકાત કદાપિ થતી નથી. તેઓ યુવાન છે કે વૃદ્ધ તથા તેમનાં સર્ગા બહાલાંમાં કોણ છે એ સમજી શકાતું નથી. ”

“ભારે દરબાર કાણુ બરે છે ?”

“અમારાં રાજકુમારીની એક મ્હોટી તસ્વીર છે. તેમની સ્થામે દરબાર ભરાય છે. તેઓ જે કાંઈ કહે છે એ સઘળું અમે તસ્વીરના મુખમાંથી સાંભળી શકીએ છીએ.”

“સુંદરિ! તમારાં સર્વેનાં વચનો સાંભળી હું તદ્દન ચક્રમ ખની ગયો છું. તમે કહો છો એ સઘળું મ્હને સર્વથા અસંભવિત લાગે છે. વારું, તમારા દરબારમાં તમે મ્હને લઈ જઈ શકશો કે?”

“આપને કેદ કરીને અમારે દરબારમાં જ લઈ જવાના છે; એ માટે આજ ચિંતા કરશો નહિ.”

“જ્યારે તમારું માલિક એક તસ્વીર સિવાય બીજું કાંઈ નથી ત્યારે પછી મ્હને કેદી તરીકે દરબારમાં લઈ જવાથી તમને શો વિશેષ લાભ છે ?”

“અમારાં રાજકુમારી અમારાથી છુપી રીતે સંમસ્ત રાજ્યમાં ફર્યા કરે છે; છતાં અમારામાંથી કાંઈ તેમને જોઈ શકતું નથી. હું ધારું છું કે તેઓ હજારેક વર્ષની ઉંમરનાં હશે !”

બીજી એક સુંદરી આ સમયે ખોલી ઉઠી:—“બહેન! એમની સાથે વાતો કરવામાં તું કેટલો બધો સમય પસાર કરીશ ? તેઓ આવી રીતે વાતોમાં ને વાતોમાં જીવ ખચાવવાને ઇચ્છે છે.”

“ના ના—આ તો કાંઈ રાજા કિંવા રાજકુમાર હોય એવી મ્હારી દૃઢ માન્યતા છે. જે આપણે તેમના પ્રશ્નોના ઉચિત ઉત્તરો ન આપીએ તો એ આપણી એક પ્રકારની ધૃષ્ટતા જ લેખાય. વળી આપણે તેમનાં માન પ્રતિજ્ઞાનું રક્ષણ કરી તેમને કેદ કરી દરબારમાં લઈ જવાના છે.”

ત્રીજી એક સુંદરીએ કહ્યું:—“એમનો કે એમના પિતાનો પરિચય મેળવ્યા સિવાય જ તું એમને રાજકુમાર માની બેઠી છે! (રાજકુમાર તરફ જોઇને) કેમ, આપ કોના પુત્ર છો અને આપનું શું નામ છે?”

“હું વિજયગઢના રાજેન્દ્ર દેવીસિંહનો પુત્ર વીરસિંહ છું.” વીરસિંહે પોતાનો પરિચય આપ્યો. તેનું નામ સાંભળતાં જ સર્વે સુંદરીઓ અત્યંત પ્રસન્ન થઇ. એક સુંદરી કહેવા લાગી:— “વાહ! આપને તો જરૂર પકડીને દરબારમાં લઇ જવા જોઇએ. આપને દરબારમાં હાજર કરવાથી અમને સારાં ધનામે મળે તેમ છે; કેમ કે આપને કેદ કરવાની જ આજ્ઞા આપને મળી હતી. આપે ઘણું ભારે નુકશાન કર્યું છે. સરકારી ખંડેરને તોડી નાખી તેમાંના ખજાનો આપ આપના રાજ્યમાં લઇ ગયા છે. હવે આપની સાથે વાત પણ કરવી જોઇએ નહિ.” પછીથી એ સુંદરીએ બીજી રમણીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું, “સત્વર હાથપગ બાંધી એમને આપણે હમણાં ને હમણાં સરકારની સમક્ષ લઇ ચાલો. અદ્યાપિ મધ્યરાત્રિ થઇ નથી. જો આપણે હવે આ કાર્યમાં વિલંબ કરીશું તો આવતી કાલની રાત્રિ સુધી આપણે આ કેદીની સંભાળ રાખવી પડશે; કેમ કે આપણા સરકારનો દરબાર રાત્રે જ ભરાય છે.”

આ સર્વેની વાતો સાંભળી રાજકુમારની અકલ તો ગૂમ થઇ ગઇ. આશ્ચર્ય, ભય અને વિચારોની પ્રવળતાથી તેની સ્થિતિ અતિ વિચિત્ર બની ગઇ. તેણે એ સુંદરીઓ તરફ જોઇને કહ્યું:—“કિના કારણ શા માટે વિલંબ કરો છો? એક કેટલી તરીકે તમારી સાથે આવવાને હું તૈયાર છું. ચાલો, હું જોઉં તો ખરે કે તમારાં રાજકુમારીજનો દરબાર કેવો છે. ? !”

“જ્યારે આપ પોતે પ્રસન્નતાપૂર્વક અમારી સાથે એક કેદી તરીકે આવવાને તૈયાર છો ત્યારે પછી અમારે આપના પર કોઈ પણ પ્રકારનો બુદ્ધિમય ગુન્જરવાની જરૂર નથી.”

એ સધળી સુંદરીઓની સંખ્યા નવત્રી હતી. ચાર વીરસિંહની આગળ અને ચાર તેની પાછળ ચાલવા માગી. વળી એક સુંદરી રાજકુમારીને ખપ્પર આપવાનું કારણ દર્શાવી આગળ ચાલી ગઈ.

રાજકુમારને સાથે લઈ બીજી સુંદરીઓ બાગના એક ખુણામાં ગઈ; જ્યાં બીજી તરફ નીકળી જવાને માટે એક ન્હાનો દરવાજો નજરે પડ્યો. એ સ્થળે માત્ર એક સફેદ હાંડીમાં મીણખતી સળગી રહી હતી. સધળી સુંદરીઓ રાજકુમારને સાથે લઈ એ દરવાજામાં ગઈ. થોડે દૂર જતાં એક ઘણો સુસજ્જિત બાગ વીરસિંહની નજરે પડ્યો. એ સ્થળે ઘણા જ પ્રકારના વિસ્તાર થઈ રહેલો હતો. બાગમાં કેટલાક ચોપડારો પોતાના હાથમાં સોના રૂપાની છડીઓ લઈ આમતેમ ફરતા હતા. તેમના સિવાય બીજા પણ કેટલાક માણસોને વીરસિંહ આ બાગમાં જોઈ શક્યો. રાજકુમાર સાથે જે સુંદરીઓ હતી તેઓમાંની કોઈએ પણ એ માણસો સાથે કશી વાતચિત કરી નહિ તેમજ કોઈએ તેમને કશી પૂછપરછ કરી નહિ. જ્યારે વીરસિંહ પોતાની સાથેની સુંદરીઓસહ દરબારમાં ઉપસ્થિત થયો ત્યારે ત્યાંનો ઠાકમાઠ કિંવા શોભાસૌન્દર્ય જોઈ તે આશ્ચર્યચકિત અને વિસ્મિત બની ગયો. દીવાનખાનામાં જતાં જ સ્થાને સુવર્ણના રત્નજડિત સિંહાસન તરફ તેની દૃષ્ટી આકર્ષાઈ. એ સિંહાસન પર મનુષ્યાકાર જેટલી મોટી એક રત્નજડિત તસ્વીર યથાસ્થિત ગોઠવેલી હતી. વીરસિંહ મંત્ર-મુગ્ધ દષ્ટિથી એ મનોહારિણી તસ્વીર તરફ જોઈ રહ્યો. એ તસ્વીર રાજનન્દિની મૃગલોચનીની જ હતી એવી વીરસિંહની ખાત્રી થઈ. એ

અપ્સરાસ્વપિણી કામળાંગીઓ એ તસ્વીરપર છત્ર ધરીને ઉભી રહી હતી. સિંહાસનની બંને બાજુએ ગોઠવેલાં મખમલમંડિત આસનો-પર કેટલાક દરબારીઓ મસ્તક નમાવી બેસી રહ્યા હતા. દરબારમાં અત્યંત શાન્તિનો વિસ્તાર થઈ રહેલો હતો. મૃગલોચનીની તસ્વીર જે સિંહાસનપર હતી એ સિંહાસનની બંને બાજુએ બેસિંહ બેઠા હતા. આ સર્વ પ્રકાર જોઈ, દિડ્મૂઢ બની જઈ રાજકુમાર સ્થિર ધીર અને ગંભીર પત્થરના પૂતળા પ્રમાણે ઉભો રહ્યો. તેની આસપાસ પેલી સુંદરીઓ ઉભી રહી હતી. તેઓ જાણે કે તેનાપર પહેરો જ લરતી હોય એવો લાસ થતો હતો !

વીરસિંહ દિડ્મૂઢ બની જઈ ઉભો રહ્યો હતો એવામાં મનોહારિણી મૃગલોચનીની છાત્રી પાછળથી પ્રશ્ન થયો:—“આ કોણ છે. ?”

“રાજમહાલયની સાથે આવેલા બાગમાં આ પુરુષ ફરતા હતા. એમને એમનું નામ પૂછવાથી એમને માલૂમ પડ્યું છે કે સરકારી ખંડેર તોડી તેમાંનો ખજનો પોતાના રાજ્યમાં લઈ જનાર આ વિજયગઢના રાજકુમાર વીરસિંહજી છે. આજ્ઞાનુસાર અમે તેમને કેદ કરી આપની હુજૂરમાં હાજર કર્યા છે.” એક સુંદરીએ તસ્વીરને નમન કરી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું.

પુનઃ તસ્વીર પાછળથી સ્વર આવ્યો કે, “એમનો ગુન્હો ઘણો ગંભીર હોવાથી એકાએક એમના ગુન્હાનો ન્યાય થઈ શકે તેમ નથી. એમની બાબતમાં ઘણો વિચાર કરવો પડશે; માટે હમણાં તેમને લઈ જઈ પૂરતા સંમાનથી રાખો, અને પુનઃ આજ્ઞા મળે એટલે એમને દરબારમાં હાજર કરજો.”

તરત જ સેવિકા સુંદરીઓએ વીરસિંહને બીજા એક દીવાન-ખાનામાં લઈ જઈને ત્યાં બેસાડ્યો; પરંતુ આ સમયે તેને પોતાની સ્થિ-

તિનું સહજ પણ ભાન નહોતું. તેના અંતરમાં પ્રતિ પળે અવનવા વિચારો ઉપજતા હતા. બાગના દેખાવે અને દરબારના પ્રકારે તેના જીવને તદ્દન ખેંચેલ બનાવી દીધો હતો. આ સ્વપ્નનો ચમત્કાર હતો કે સત્યનો સાક્ષાત્કાર હતો તેનો કશો નિર્ણય એ કરી શકતો નહોતો. મખમલમાંડિત ગાદીપર બેસી તકીઆને અદેલી તે અવનત મસ્તકે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં બેસી રહ્યો હતો. પહેલા બાગમાં જે આશ્ચર્યજનક વસ્તુઓ તેના જોવામાં આવી હતી તેનો બેદ હજી સુધી તે સમજી શક્યો નહોતો. એક પછી એક નવીન રહસ્ય તેના જોવામાં આવતું હતું. મૃગલોચનીની તસ્વીર સમક્ષ ભરાયલા દરબારે તો તેને વિચારોના અગાધ મહાસાગરમાં ડૂબાવી દીધો હતો.

ઘણા સમય સુધી વીરસિંહ આવી વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં બેસી રહ્યો. પછીથી તૃષા લાગતાં તેણે કાંચું જોયું તો એક દાસી હાથ જોડી ઉભી રહેલી તેની નજરે પડી. તેણે પૂછ્યું:— “મહારાજ ! આ સેવિકા આપની સેવા માટે નિયુક્ત થયેલી છે. જે આજા હોય તે બેલાસક દરખાવો.”

વીરસિંહે સંકેતદ્વારા પાણી લાવવાની તેને આજ્ઞા કરી, એ દલે એ સેવિકા સાંથી ચાલી ગઈ. હવે વીરસિંહ સહજ શુદ્ધિમાં આવ્યો. પોતાની વર્તમાન સ્થિતિનું તેને સ્મરણ થયું. જે દીવાનખાનામાં આ સમયે તે બેઠો હતો એ દીવાનખાનાનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તે દર્શન કરવા લાગ્યો. આ દીવાનખાનું અત્યંત રમણીય, શૌભાપૂર્ણ અને શાન્તિદાયક હતું. આરસપથ્થરની જમીનપર સુંદર ગાલિયો બિછાવેલો હતો. ચોતરફ દીવાલની પાસે ગાદી તકીઆની બેઠકો કરવામાં આવી હતી.

અધિકાંશમાં જ સેવિકા સ્વચ્છ તેમજ સ્ત્રીતળ જળ લઈ આવી.

વીરસિંહે એ સુગંધિત જળ પીધું જેથી તેનો વ્યગ્ર આત્મા અત્યંત શાન્ત અને સ્થિર થયો. ધીમે ધીમે તેનાં નેત્રો પણ નિદ્રાદેવીના આગમનથી ઘેરાવા લાગ્યાં. વિના વિલંબે તે એશુદ્ધ બની જઈ એ ગાદીપર જ સૂઈ ગયો.

—X—

પ્રકરણ ૧૬ મું.

દુશ્મનનો દગો.

છાવણીમાંથી એકાએક રાજકુમાર વીરસિંહના ગૂમ થવાથી ત્યાં બધો કોલાહલ થઈ રહ્યો. જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહે વ્યાકુળ બની જઈ ચોતરફ વીરસિંહની શોધ કરી; પરંતુ રાજકુમારનો પતો ન જ લાગ્યો. આખો દિવસ શોધ કરીને તેઓ થાકી ગયા એટલે પાછા છાવણીમાં તેઓ એકઠા થયા. વીરસિંહની શોધમાં કેટલાક ઘોડેસ્વારોને દોડાવ્યા હતા તેમણે પણ છાવણીમાં આવી નિરાશાજનક સમાચાર સંભળાવ્યા.

રાજકુમારને હવે કેવી રીતે શોધી કાઢવા એ સંબંધીનો વિશેષ વિચાર કરવા માટે જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથ એક તંબૂમાં એકત્ર થયા. જગન્નાથે ગંભીરતાથી કહ્યું:—“મહારી વિદ્યાના પ્રયોગથી મ્હને એમ જણાય છે કે, કેટલીક સુંદરીઓ જ રાજકુમારને ઉપાડી ગઈ છે, તથા વિજયગઢ રાજ્યની સરહદમાં જ આવેલા કોઈ ગુપ્ત સ્થળે તેમણે રાજકુમારને કેદ કરી રાખ્યા છે. એથી વિશેષ હકીકત હું જાણી શકતો નથી.”

“એમ બનવું મ્હને અસંભવ લાગે છે. આપણા રાજ્યમાં જ

કોઇ રાજકુમારનો દુશ્મન હોઇ શકે જ નહિ. મહારાણા દેવીસિંહના રાજત્વકાળમાં પ્રજાજનો એટલા સુખી, સંતોષી અને આનંદી છે કે જેનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી. સઘળી પ્રજા મહારાણાજી પ્રત્યે પૂર્ણ વફાદાર છે; તેથી રાજકુમારને કોણુ ઉપાડી ગયું છે એ સમજી શકાતું નથી.”

આવા પ્રકારની થોડી વાતચિત કર્યા પછી એ ત્રણે બહુરુપીઓ વીરસિંહની શોધ કરવા જવાને પુનઃ તૈયાર થયા. જતી વખતે તેમણે મહારાણા કનકસિંહના દીવાનને રામગઢ મોકલી દીધો, કે જે રાણા કનકસિંહ તરફથી ભેટની વસ્તુઓ લઇ રાજકુમાર પાસે આવ્યો હતો. જાવણીની સંભાળ રાખવાનું કાર્ય સેનાપતિ શરસિંહને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યું, અને બહુપથ પ્રદર્શક પુસ્તક પણ તેને મોંપવામાં આવ્યું. રાજકુમાર વીરસિંહના ગૂમ થયા પછી પણ એ પુસ્તક તેના પલંગરપરથી જ્યોતિસિંહને યથાસ્થિત સ્વરૂપમાં મળી આવ્યું હતું.

મધ્યરાત્રિ વીતી ગયા પછી ત્રણે બહુરુપીઓ વિજયગઢ તરફ જવાને નીકળી પડ્યા, તથા કોઇ પણ સ્થળે રોકાયા સિવાય પાંચ ગાઉ જેટલો માર્ગ તેમણે કાપી નાખ્યો. પછીથી પ્રભાતકાળ થવાથી એક ધીવ જંગલમાં રોકાઇ તેમણે ત્રણે જણાએ પોતાનો વેશ બદલી નાખ્યો. ત્યાર પછી તેઓ પુનઃ માર્ગ કાપવા લાગ્યા. આખો દિવસ માર્ગ કાપી, કુધા અને તૃપાની દરકાર કર્યા સિવાય તેઓ વિજયગઢની સરહદમાં જઇ પહોંચ્યા. ત્યાં જાહિર નહિ થતાં ગુપ્ત રીતે રાજકુમારની શોધ કરવાનો નિશ્ચય કરી ત્રણે જણા જૂદા પડ્યા. તેમણે કેટલાંક ઘરોમાં ગુપ્ત રીતે પ્રવેશ કરીને, કેટલાક બામ બગીચાઓમાં શોધ કરીને, તેમ જ તેમને મળેલાં કેટલાક માણસોને મળી

વાતચિત કરી કુમારનો પત્તો મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. બીજે દિવસે ફરીથી સાથે મળી, જૂદું સ્વરૂપ ધારણ કરી તેઓ રાજ દેવીસિંહના દરબારમાં જઈ બેસી ગયા, અને ત્યાં ચાલતી વાતચિત સાંભળવા લાગ્યા. એ સમયે ફટલાક ગુપ્ત-તોએ વ્યાકુળતાથી દરબારમાં ઉપસ્થિત થઈને કહ્યું:—“મહારાજ ! નિરુપાયે અમારે આપને રાજકુમારની છાવણીમાંના ઘણા માદા સમાચાર સંભળાવવા પડે છે !”

રાણા દેવીસિંહે અધીરતાથી પૂછ્યું:—“જે સમાચાર હોય તે સત્વર કહો એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરો.”

એક ગુપ્તદૂતે વિષણુવદને કહ્યું:—“રાજેન્દ્ર ! રાજકુમાર વીરસિંહજી બે દિવસથી એકાએક છાવણીમાંથી ગૂમ થઈ ગયા છે; તેમની ઘણી શોધ કરી છે; છતાં પત્તો લાગતો નથી !”

“તેઓ ક્યાં ચાલ્યા ગયા છે ?” દેવીસિંહે પણ ચિંતામગ્ન બની જઈને પૂછ્યું.

“રાજેન્દ્ર ! રાત્રિના સમયે રાજકુમાર પોતાના તંત્રીમાં નિદ્રાધીન થઈ ગયા હતા. એવી સ્થિતિમાં જ ફટલીક યુવતીઓ તેમને ઉપાડી ગઈ છે. એ યુવતીઓએ તેમને આ રાજ્યની સરહદમાં જ કેદ કર્યા છે. એમ જગન્નાથ જ્યોતિષી પોતાની વિદ્યાના પ્રયોગથી જાણી શક્યા છે. જ્યોતિસિંહજી, લક્ષ્મણસિંહજી અને જગન્નાથજી રાજકુમારની શોધ કરવા ગયેલા છે.” એક દૂતે સવળી હકીકત નિવેદન કરી.

“શું મહારા રાજ્યની સરહદમાં જ રાજકુમાર કેદ થયેલા છે?” રાણા દેવીસિંહે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

“આ રાજ્યમાં મહારાજશ્રીનો કોઈ શત્રુ નિવાસ કરતો હોવો બોધ્યો નહિ. વળી આપણા સૈનિકોપર બીજું એક આકસ્મિક સંકટ આવી પડ્યું છે.” ગુપ્તદૂતે કહ્યું.

“એવું તે શું સંકટ આવી પડ્યું છે?” દેવીસિંહે અધીરતા દર્શાવી પૂછ્યું.

“લક્ષ્મણસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને જંગન્નાથજી રાજકુમારની શોધ કરવા આજ્યા ગયા એ પ્રસંગનો લાભ લઈ રાણા કનકસિંહે આપણા સૈનિકોપર હુમલો કર્યો છે.” ગુપ્તદૂતે સંકટનો સ્ફોટ કર્યો.

આ વર્તમાન જાણવામાં આવતાં જ એ દરબારના એક ખુણામાં ઉભા રહેલા જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જંગન્નાથજી ચમકી ઉઠ્યા, તથા તેઓ એ દૂતની હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા.

“પહેલાં તો તમે આવીને એવા સમાચાર કહી સંભળાવ્યા હતા કે, રાણા કનકસિંહે રાજકુમાર સાથે સ્નેહસંબંધ સાંધી પોતાના દીવાન માર્ફત કેટલીક ઉપહાર સામગ્રી મોકલી હતી; છતાં તેણે શું અંતે આવી રીતે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે?” દેવસિંહે પૂર્વવાર્તાનું સ્મરણ કરીને કહ્યું.

“પહેલાં આપને અમે જે સમાચાર સંભળાવ્યા હતા તે સત્ય જ હતા; પરંતુ અંતે કનકસિંહે દગાગાજી કરી છે.” દૂતે કહ્યું.

“એના આકસ્મિક હુમલાનું શું પરિણામ આવ્યું?” દેવીસિંહે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“એક પ્રહરર સુધી તો સેનાપતિ શરસિંહજીએ તથા આપણા સૈનિકોએ બહાદુરીથી યુદ્ધ કર્યું; પરંતુ પછીથી કનકસિંહના હાથે શરસિંહજી ધાયલ થઈ કેદ પકડાયા જેથી સૈનિકો નિરાશ થઈ

જીવ બચાવવાની ઇચ્છાથી પલાયન કરી ગયા. ” હ્રોતે ઉત્તર આપ્યો, અત્યાર સૂધી મહારાજો દેવીસિંહ લક્ષ્યપૂર્વક આ સધળી વાત-ચિત સાંભળતો ખેઠો હતો. શ્વરસિંહના કેદ પકડાયાના અને સૈનિકાના નાશી ગયાના સમાચાર સાંભળી તે અંતરમાં ઉપજેલા ક્રોધને શમાવી શક્યો નહિ. તેનાં નેત્રા લાલચોળ થઈ ગયાં. પોતાના દીવાન અજીતસિંહ તરફ જોઈને તેણે ક્રોધસૂચક ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું:—“ આ સમયે જો કે અહીં વિશેષ સૈન્ય નથી; પરંતુ જેટલું સૈન્ય છે તેટલું લઈ હું હમણાં જ કૂચ કરીશ. કનકસિંહ જેવા નાર્મદને પરાજિત કરવો એ કાંઈ મહાભારત કાર્ય કરવા જેવું નથી. એના જેવા વિશ્વાસઘાતકને એવી ભયંકર સજા કરવી જોઈએ કે જેથી ભવિષ્યમાં તે કદાપિ આપણી વિરુદ્ધ પોતાનું મસ્તક ઉઠ્યું કરી શકે નહિ. ”

“ જરાબર જ છે આપના યુદ્ધાર્થે પ્રમાણ કરવાના સમાચાર સાંભળવામાં આવતાં પલાયન કરી ગયેલું સૈન્ય પણ એકત્રિત થઈ જશે. ” અજીતસિંહે ગંભીરતાસૂચક સ્વરે આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

આવા પ્રકારની વાતો ચાલી રહી હતી એવામાં ખીજ બે ગુપ્ત-હત દરબારમાં હાજર થયા. તેમને પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે, “ રાજ-કુમારના ગૂમ થયાના, બહુરૂપીઓ તેમની શોધમાં જવાના, કનક-સિંહના હુમલો કરવાના તથા સેનાપતિ શ્વરસિંહજીના કેદ પકડાયાના સમાચાર જાણવામાં આવતાં જ રત્નગઢાધિપતિ જયસિંહજી પોતાના સૈન્યસહ રામગઢ તરફ કૂચ કરી ગયા છે. રસ્તામાં એવા સમાચાર જાણવામાં આવ્યા છે કે, શ્વરસિંહજીના કેદ પકડાયા પછી બે પ્રહરના અંતરે કનકસિંહ પણ ગૂમ થઈ ગયો છે. તેના પતંગપરથી એક પત્ર મળી આવ્યો છે. એ પત્રમાં એવી હકીકત લખેલી છે કે, “ આ

બેઠમાનને હવે બરાબર સળ કરવામાં આવશે. જીવનપર્યંત તે હવે કદમાંથી મુક્ત થવાનો નથી.” તે સિવાય એમ પણ જાણવામાં આવ્યું છે કે, શરસિંહજી પણ શત્રુઓના પંડામાંથી મુક્ત થઈ ખંડેર પાસેની જાવણીમાં આવેલા છે તથા સૈનિક સુદ્ધા પુનઃ એકઠા થવા લાગ્યા છે.” આ સમાચાર સાંભળી રાણા દેવીસિંહે પોતાના દીવાન અજીતસિંહના મ્હોં તરફ જોયું, અજીતસિંહે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:— “મહારાજ ! રાણા જયસિંહજીએ આ સમયે રામગઢ તરફ દૂર કરી છે તેથી આપણે પણ એ તરફ દૂર કરી એ રાજ્યની પાયમાલી કરી નાખી આપણા ભવિષ્યને નિષ્કંટક કરી નાખવું જોઈએ એવી મ્હારી નમ્ર માન્યતા છે શત્રુને સખળ રહેવા દેવાથી ભવિષ્યમાં પણ કોઈ પ્રસંગે શિરપર સંકટ આવી પડવાની સંભાવના રહે છે.”

“દીવાનજી ! તમારાં વચનો મથાર્થ છે. પ્રથમ મ્હારો વિચાર એવો હતો કે, રાજકુમાર જ રામગઢપર વિજય મેળવે; પરંતુ અદ્દ-સોસ કે હવે હું દુશ્મનની દગાબાજી જોઈ શકતો નથી.”

આ સંઘર્ષ હકીકત સાંભળ્યા પછી ત્રણે બહુરૂપીઓ દરબારમાંથી બહાર નીકળી પડ્યા, તથા એકએકાંત રચળે જઈ પહોંચી આ વિષય-પરતે એક બીજાની સાથે સલાહ કરવા લાગ્યા.

“હવે આપણે શું કરવું ?” જ્યોતિસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“ગમે તેમ હોય; પરંતુ પ્રથમ આપણે રાજકુમારનો પત્તો મેળવવો જોઈએ.” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“મ્હારું કહેવું એવું છે કે, તું જાવણી તરફ ચાલ્યો જ અને હું તથા જ્યોતિષીજી રાજકુમારની શોધમાં જઈએ છીએ.” જ્યોતિસિંહે પોતાનો વિચાર પ્રકટ કર્યો.

“જો મ્હારું કહેવું માનતા હો તો પ્રથમ પેલી ગુફામાં ચાલો, કે જે ગુફામાં આપણે રાણા કનકસિંહને કેદ કરી રાખ્યો હતો.” જગન્નાથજીએ કહ્યું.

“ત્યાં જઈને આપણે શું કરીશું ? તમે જાણો તો છો કે, એ ગુફાનું દ્વાર હવે આપણાથી ઉઘડતું નથી.” જ્યોતિસિંહે સહજ નિરાશામિશ્રિત સ્વરે કહ્યું.

“ત્યાં ચાલો તો ખરા; કદાચ બીજી કાંઈ યુક્તિનો પ્રયોગ કરવાથી દરવાજો ઉઘડે પણ ખરો. પ્રયત્ન કરવામાં આપણે શા માટે પાછી મ્હાની કરવી નેમ્મએ ?” જગન્નાથજીએ નિરાશામાં ફીચી આશા દર્શાવી.

“આ શ્રમ નિરુપયોગી થશે એમ જ મ્હને લાગે છે. કદાચ દરવાજો ખુલશે તો પણ તેથી આપણો શો હેતુ સિદ્ધ થશે ?” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“પરંતુ મ્હને તો એક વખત ત્યાં જવું એવરકર લાગે છે.” જગન્નાથે પોતાના વિચાર પ્રત્યે દૃઢતા દર્શાવી.

“ભલે ચાલો.” જ્યોતિસિંહની સંમતિ મળી.

ત્રણે બહુરૂપીઓ તરત જ પેલી ગુફા તરફ જવા લાગ્યા.

વાંચકઅંધુઓ ! રાણા દેવીસિંહના દરબારમાં અનેલા પ્રકાર પરથી આપણે જાણી શક્યા છીએ કે, છાવણીમાંથી રાજકુમારના ગૂમ થવાથી અને ત્રણે બહુરૂપીઓ તેની શોધમાં જવાથી રાણા કનકસિંહના અંતરમાં દગો ઉપજ્યો. તેણે આ પ્રસંગનો લાભ લઈ રાજકુમારના સૈન્યપર હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આવું અનુચિત તથા વિશ્વાસઘાતક કાર્ય નહિ કરવા માટે કનકસિંહને તેના દીવાને તેમ જ બહુરૂપીઓએ ઘણું સમજાવ્યો હતો; કિન્તુ તેણે કાંઈની શિખા-

મળ્યું સ્વીકારી નહિ. કૂરસિંહના શયતાન સાથીદારો યુસફખાન અને અકબરઅલીએ કનકસિંહને એવો તો સમજાવી દીધો હતો કે, સારાસારનો વિચાર કરવાની તેની શક્તિ સદંતર ગૂમ થઇ ગઇ હતી. તેણે પોતાના સઘળા સૈન્યસહ વીરસિંહની છાવણીપર આક્રમિક હુમલો કર્યો. બહાદુર શરસિંહે ગફલતમાં રહેલા પોતાના સૈન્યને સાવધાન કરી શંત્રુપક્ષનો પરાજય કરવાના ધણા પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ એક પ્રહર સૂધી યુદ્ધ ચાલ્યા પછી તે રાણા કનકસિંહનો કેદી બની ગયો. સેનાપતિ શરસિંહ કેદ પકડાયો એટલે તેના સઘળા સૈનિકોના અંતરમાં નિરાશા ઉત્પન્ન થઇ અને તેઓ સર્વે જીવ અચાવવાના ઉદ્દેશથી પક્ષાયન કરી ગયા.

પરિણામે મુત્ર છાવણીનો જ સઘળો સરસામાન રાણા કનકસિંહને મળ્યો. ખંડેરમાંથી મળી આવેલો ખજનો કે જે જ્યોતિસિંહે વિજયગઢ મોકલાવી દીધો હતો તે તેને મળ્યો નહિ. જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તક કે જે સેનાપતિ શરસિંહને સ્વાધીન કરવામાં આશ્ચું હતું તે યુદ્ધાંતે કનકસિંહને મળ્યું; તેથી તે ધણો આનંદિત થયો. તેણે સ્વગત એવો વિચાર કર્યો કે, “આ પુસ્તક હવે મને મળી આવ્યું છે તેથી હું ખંડેરનો સઘળો ભેદ ઉકેલી, રાજનન્દિની મૃગલોચનીને તેમાંથી શોધી કાઢીને હું તેની સાથે લગ્ન કરીશ.”

રાજકુમારી મૃગલોચનીને મેળવવાના વિચારો કરતો કરતો કનકસિંહ પોતાના શયનગૃહમાં સૂઇ રહ્યો હતો ત્યાંથી જ તે ગૂમ થઇ ગયો હતો. તેના પલંગપરથી એક પત્ર મળી આવ્યો હતો. એ પત્રની હકીકત, રાણા દેવીસિંહના દરબારમાં હાજર રહીને આપણે જાણી શક્યા છીએ. વળી કનકસિંહ કેદ પકડાયો તે સાથે જ શરસિંહ છૂટી ગયો હતો એ હકીકત પણ આપણા જાણવામાં આવી છે.

જ્યારે શરસિંહની આંખો ઉઘડી ત્યારે પોતે એક નિર્જન જંગલમાં પડી રહેલો છે એમ તેને માલૂમ પડ્યું. યુદ્ધ પ્રસંગે તેના શરીરમાં જે ધા લાગેલા હતા તેના પર મલમપટ્ટાઓ લગાડેલા હોવાથી તેની વેદના ઓછી થઈ ગઈ હતી. હમણાં તે થોડે દૂર સૂધી ચાલી શકવા જેવી સ્થિતિમાં હતો. શરસિંહ અત્યંત આશ્ચર્ય મામી ઉઠી હોયો થયો અને ચાલતો ચાલતો પેલા જાદુકળાપરિપૂર્ણ અદ્ભુત ખંડેર પાસે જઈ પહોંચ્યો. એ સ્થળે યુદ્ધ પ્રસંગે પલામન કરી ગયેલા કેટલાક સૈનિકો પણ તેને મળ્યા, અને થોડા સમયમાં જ તેનું સંઘર્ષ સૈન્ય પુનઃ એકઠું થઈ ગયું.

યથા સમયે રાણા કનકસિંહના ગૂમ થયાના સમાચાર પણ શરસિંહના જાણવામાં આવ્યા તેથી તેણે તેની ભયંકર વિશ્વાસ-વાતકતાનો ખદલો લેવાના હેતુથી રામગઢ પર ચઢાઈ કરી. તેનું સૈન્ય ખંડેરથી લગભગ એકેક ગાઉ દૂર ગયું હશે એટલામાં રાણો જયસિંહ પણ પોતાના સમસ્ત સૈન્યસહ રામગઢ પર ચઢાઈ કરવા આવે છે એવા વર્તમાન તેના જાણવામાં આવ્યા. તેણે પોતાના સૈન્યની માર્ગમાં જ છાવણી નાખી. સંધ્યાકાળે રાણા જયસિંહનું સૈન્ય પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યું. શરસિંહે સંઘળી હકીકત રાણા જયસિંહને કહી સંભળાવી અને અંતે રામગઢ પર ચઢાઈ કરવા જવાનો પોતાનો વિચાર પણ જણાવ્યો. રાણો જયસિંહ પણ સૈન્યસહ એજ ઉદ્દેશથી આવેલો હોવાથી રાત્રે એ જંગલમાં જ તેણે છાવણી નાખી. બીજે દિવસે રાણો જયસિંહ રામગઢ પર ચઢાઈ કરવા અગ્રેસર થયો. રામગઢ જઈને તેણે આખા કિલ્લાને પોતાના સૈન્યથી ઘેરી લીધો. રાણા કનકસિંહનું સૈન્ય બહાર નહિ નીકળતાં કિલ્લાપરથી જ યુદ્ધ કરવા લાગ્યું. કનકસિંહનું સૈન્ય કિલ્લામાં ખાદ્યસામગ્રી ખૂટશે

એટલે નિરુપાયે પોતાને શરણે આવશે એમ વિચારી રાણા જય-સિંહે યુદ્ધને વિશેષ ગંભીરરૂપે આપ્યું નહિ. તે કિલ્લાની આસપાસ ઘેરા ધાલીને જ પડી રહ્યો.

સંધ્યાકાળનો સમય હતો. શત્રુએની છાવણી નાખી રહેલી સેનામાં ભંગાણુ પાડવાના ઉદ્દેશથી રાણા કનકસિંહના સિપાહીઓ કિલ્લાના ઊરબ્બેપરથી તોપોનો મારો ચલાવી રહ્યા હતા; પરંતુ તેમનો ઉદ્દેશ સફળ થતો નહોતો. આ સમયે કિલ્લાની પાછળના ભાગ તરફ આવેલા એ પર્વતોની વચ્ચેથી વહેતા નાળાના કિનારાપર એક નિર્જન સ્થળે કનકસિંહના બહુરૂપીઓ તથા યુસફખાન અને અકબરઅલી વાતચિત કરતા બેઠા હતા.

“ભાઈઓ ! અમારા પાલનકર્તા કૂરસિંહ ખુદના દરબારમાં આઘ્યા ગયેલા હોવાથી અમે નિરાધાર બની ગયા છીએ !” યુસફખાને એક ગાઠ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

“પરંતુ તેમને કાણે મારી નાખ્યા છે એ સંબંધી હજી સૂધી આપણે કશો પત્તો મેળવી શક્યા નથી. નહિ તો તેમનો ખૂની પણ અત્યાર સૂધીમાં ક્યારનો ય જહાનનમાં જઈ પહોંચ્યો હોત.” અકબર-અલીએ કહ્યું.

આ સમયે અંધારનાથે અત્યંત ક્રોધવશ થઈને કહ્યું:—“તમારો નિમકહરામ પ્રતિપાલક તેનાં મહાપાપોના પરિણામે જ મરણને શરણુ થયો છે, તથા તમારો બન્નેનો પણ થોડા દિવસમાં જ તેની માફક અકાળે આવ જશે. જો કે તમે બન્ને જણા પોતાને બહુરૂપી તરીકે ઓળખાવો છો; પરંતુ તમારા જેવા બેઠમાન અને હરામખોર બીજા કાઈ નહિ હોય.”

“શું અમે બેઠમાન છીએ ?” યુસફખાને આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“હા, એ માટે સહજ પણ સંદેહ નથી. જ્યારે તમે તમારા માલિક મહારાણા જયસિંહનું કસ્યાણું ન ધમ્મચું ત્યારે તમે બીજા કોનું કસ્યાણું ધમ્મચો ? તમારી લુચ્ચાર્ધના પરિણામે તમારો પાળક કૂર-સિંહ અકાળે મૃત્યુને આધીન થયો છે. અમારા મહારાણા કનકસિંહજી કેદમાં પડ્યા છે અને તમારા બન્નેના મસ્તકપર કળનો ભયંકર દૂત સવાર થયેલો છે. મહારા મનમાં વારંવાર એવો વિચાર ઉપજે છે કે, જોડા મારી મારીને હું તમારો બન્નેનો જીવ લઇ મહારા અંતરમાં સળગી ઉઠેલા ક્રોધાગ્નિમાં શાન્ત કરું !” અધોરનાથે પોતાના અંતરનો અપાર ક્રોધ વાક્યોદ્ધારા વ્યક્ત કર્યો.

“ભાઈ ! જીભ સંભાળીને બોલજો; નહિ તો તમને પહોંચી વળવા નેટલું સામર્થ્ય મહારામાં છે.” અકબરઅલ્લીએ પણ રોષા-વેશમાં જ કહ્યું.

અકબરઅલ્લીએ આટલું વાક્ય કહ્યું એટલે અધોરનાથના અંતરમાં સળગી ઉઠેલા ક્રોધાગ્નિમાં ધ્રુતાલુતિ થઈ. એ જગ્યાએથી એક પથ્થરનો કડકો ઉપાડી તેણે એવા તો જોરથી અકબરઅલ્લીના માથામાં માર્યો કે, અલ્પકાળમાં જ તેના જીવનનો અંત આવી ગયો, તથા તે પોતાનાં પાપોનો જગત્ત આપવા પરમકૃપાળુ કિરતારના દરબારમાં ચાલ્યો ગયો. પોતાના દોસ્તની આવી દુર્દશા થયેલી જોઈ, અત્યંત ભયભીત બની જઈને યૂસફખાન ત્યાંથી ત્વરિતગતિથી પલાયન કરી જવા લાગ્યો; પરંતુ અધોરનાથ પ્રથમથી જ તેમના બન્નેના લોહીનો તરસ્યો બની ગયો હતો. તેણે એક મોટો પથ્થર ઊંચકી યૂસફખાનને તાકીને ફેંક્યો એ પથ્થર વાગતાં જ યૂસફખાન પણ જમીનપર ઢળી પડ્યો. પછીથી અધોરનાથ તથા તેના સાથીદારોએ જઈ તેને લાતો મારી અકબરઅલ્લીની સાથે જ ઇશ્વરના દરબારમાં

પહોંચાડી દીધો. એ બન્નેને માર્યા પછી પાછા ચારે બહુરૂપીઓ, પહેલાં તેઓ જે જગ્યાએ બેસીને વાતચિત કરતા હતા તેજ જગ્યાએ જઈને બેઠા, અને એકબીજાની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યા.

“હવે આપણા રાજ્યની પાયમાલી કરી નાખનાર નરાધમો આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી નરકનિવાસી થયા છે.” ભૈરવનાથે કહ્યું.

“એ માટે મહારાણાજી સહજ પણ દિલગીર થવાના નથી.” અધોરનાથ બોલ્યો.

“હવે કોઈ પણ રીતે રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મહારાણા જયસિંહજીએ આવી બંને તરફથી આપણને ઘેરી લીધા છે, તથા મહારાણાની ગેરહાજરીમાં આપણું સૈન્ય બહિર યુદ્ધમાં ઉતરી શકે તેમ નથી.” ભૈરવનાથે કહ્યું.

“કિન્તુ કિલ્લામાં રહીને પણ ક્યાં સુધી યુદ્ધ કરી શકાશે ? માત્ર બે માસ સુધી ચાલી શકે એટલી ખાદ્યશામગ્રી આપણી પાસે છે. ચાર પછી આપણે શું કરીશું ?” અધોરનાથે કહ્યું.

“માત્ર એક જ ઉપાય છે. આપણે કોઈ પણ ઉપાય અજમાવીને મહારાણા જયસિંહજીને એમના લશ્કરથી દૂર કરવા જોઈએ. જો એ આપણા પંજામાં કેદ પકડાય તો આપણું સૈન્ય એમના સૈન્ય સાથે મયદાનમાં યુદ્ધમાં ઉતરી શકશે.” અધોરનાથે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“બરાબર છે—એમજ કરવું જોઈએ. આપણે જેનું અન્ન ખાઈએ છીએ તેના માટે આપણે આપણો પ્રાણ સુદ્ધાં આપવો જોઈએ.” ભૈરવનાથે સંમતિ દર્શાવી.

“આપણા મહારાણાજીએ પણ ધણો ભયંકર વિશ્વાસઘાત કર્યો છે ! બિચારા વીરસિંહજીનો શો દોષ છે ?” અધોરનાથે કહ્યું.

“ ગમે તેમ હોય, પરંતુ આપણે આપણા મહારાણાજીનું યથા-શક્તિ કલ્યાણ કરવું એજ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે. ” ભૈરવનાથે વફાદારી દર્શાવી.

“ યુસફખાન અને ઝીફરઅલ્લી-એ બન્ને આપણા રાજાપર કૂર ગ્રહ હતા. એ ગ્રહ હવે નીકળી ગયા છે. હવે હું જ્યારે બન્ને રાજાઓ વચ્ચે સ્નેહસંબંધ સંધાવીશ ત્યારે જ વીરસિંહની સેવા ઉઠાવવાનું સૌભાગ્ય આપણને પ્રાપ્ત થશે. વીરસિંહજી બહાદુર અને પાત્રપરિક્ષક છે. ” અધોરનાથે ખોતાના અંતરનો ભાવ વ્યક્ત કર્યો.

“ હવે ઘણી રાત્રિ વીતી ગઈ છે. ચાલો કોઈ પ્રયોગ અજમાવીને આપણે મહારાણા જયસિંહજીને કેદ કરીએ, અને તેમને ગુપ્ત રસ્તેથી કિલ્લામાં લાવીએ. ” ભૈરવનાથે કહ્યું.

“ મહેં એક ઉપાયનો વિચાર કરી રાખ્યો છે એ મહેને ડીક લાગે છે. ” અધોરનાથે ગંભીરતાસૂચક સ્વરે કહ્યું.

“ શો ઉપાય વિચારી રાખ્યો છે ? ” ભૈરવનાથે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ આપણે જઈને પહેલાં મહારાણા જયસિંહજીને ફસાવીએ. હું એક રસોઈઆનો વેશ ધારણ કરીને રસોઈ બનાવીશ અને તમે લોકો રસોઈઆના ખિદમતગારોને ફસાવી એમનો વેશ ધારણ કરી મહારી સાથે કામ કરાવશ. ખાદસામગ્રીમાં બેશુદ્ધ બતી જવાય એવું ઔષધ મેળવી સઘળી ખાદસામગ્રી હું મહારાણાને તથા તેમના માણસોને ખવડાવી દઈશ. પછીથી આપણે આપણું કાર્ય સહેલાઈથી સિદ્ધ કરી શકીશું. ” અધોરનાથે ઉપાયનું વર્ણન કર્યું.

“ તમારું કહેવું યથાર્થ છે. તમે બ્રાહ્મણ છો તેથી તમે જ રસોઈઆ બનો એટલે મહારાણા જયસિંહજી ધર્મબ્રષ્ટ કિંવા બતિ-

બ્રષ્ટ થાય નહિ; પરંતુ ખાદ્યસામગ્રીમાં તેઓ અલ્પકાળમાં જ બેશુદ્ધ ન બની જાય એવું ઔષધ ભેળવવાની સાવધાનતા રાખજો. ” ભૈરવનાથે સૂચના કરી.

“ તમારી સૂચના સમયોચિત અને વ્યાજબી છે, રાજા લોકો પોતાની ખાદ્યસામગ્રીમાંનો ફટલોક ભાગ પ્રથમ ખીજીને ખવડાવ્યા પછીથી જ પોતે ખાય છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. હું એવા નમ્ર ઔષધનું ખાદ્યવસ્તુઓમાં સંમિશ્રણ કરીશ કે, ખાદ્યા પંછી બે કલાક સુધી તેની સહજ પણ અસર માલૂમ પડે નહિ. ” અધોરનાથે કહ્યું.

“ બરાબર છે—હવે આપણે અહીંથી ઉઠો. ”

પંછીથી સર્વે જણા ત્યાંથી ઉઠી સ્વકાર્ય સિદ્ધ કરવાને અગ્રેસર થયા.

અકરણ ૧૭ મું

રાજકુમારનું મિલન.

રાજકુમાર વીરસિંહ ધીમે ધીમે બેશુદ્ધ બની જઈને ગાદીપર જ સૂઈ ગયો. જ્યારે તે જાગ્રત થયો ત્યારે તેણે પોતાને એક પાપાણશિલાપર સૂઈ રહેલો જોયો. અસ્થિર હૃદયે તે ચોતરફ જોવા લાગ્યો. એ રથજે ચોતરફ જોયા પહાડો અને પર્વતો આવેલા હતા. કાંઈ કાંઈ રથજે બે પહાડોની વચ્ચે થઈને સુશીતળ સ્વચ્છ જળના ઝરા વહેતા હતા. લક્ષ્યપૂર્વક તપાસ કરતાં વીરસિંહને એમ માલૂમ પડ્યું કે જે ગુફામાં બહુરૂપી લોકોને કેદ કરવામાં આવતા હતા તે જ

એ ગુફા હતી. આ ગુફામાં જ જ્યોતિસિંહે મહારાણા કનકસિંહને કેદ કરી રાખ્યો હતો, તથા આ ગુફામાં આવેલા ગગનચુંપિત પર્વત પર વીરસિંહે રાજનન્દિની મૃગલોચનીનું દર્શન કર્યું હતું.

વીરસિંહ ગભરાઇ જઈ પાપાણશિલાપરથી ઉડી ઉભો થયો, તથા એ ગુફાને યરાબર ઓળખવા માટે ચોતરફ ફરી પ્રત્યેક વસ્તુનું લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન કરવા લાગ્યો. અદ્વપક્ષમાં જ તેનો સંદેહ દુર થઇ ગયો. કેમ કે આ ગુફામાં એક વૃક્ષની નીચે તેણે મહારાણા કનકસિંહને સૂઇ રહેલો જોયો. તેની રાણી આ સમયે પતિની ચરણ-સેવા કરતી હતી. તેમનાં બન્નેનાં મ્હોં ખીજી તરફ હોવાથી તેઓ કુમારને જોઇ શક્યાં નહિ. રાજકુમારે ખીજી તરફ લક્ષ્ય નહિ આપતાં જે ગગનચુંપિત પર્વતશિખરપર તેણે મૃગલોચની અને કિ. શોરીને કરુણાજનક સ્થિતિમાં જોઈ રહેલાં જોયાં હતાં તે પર્વત પાસે એ ગયો તો 'હમણાં પણુ તે તેમને બન્નેને પ્રથમના જેવી જ સ્થિતિમાં જોઈ રહેલી જોઈ શક્યો. બન્નેના અંગપરનાં વસ્ત્રો જીર્ણ થઇ ગયેલાં હોઇ કેટલેક ઠેકાણેથી શાટી ગયાં હતાં. મસ્તકના વાળ તેલના અભાવે શુષ્ક થઇ જઇ વિખરાઇ ગયેલા હતા.

પુનઃ વીરસિંહનું પ્રેમપૂર્ણ હૃદય ચંચળ બની ગયું. મહાગ્મ્ય-નની બલા તેના શિરપર સવાર થઇ ગઇ. તેનાં નયનયુગલમાં વિરહા-શ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું. કંઈ રુંધાઇ ગયો, તથા સહજ લન્નિજત બની જઈ એક વૃક્ષના થડ પાછળ ઉભો રહી તે સ્વગત વિચારવા લાગ્યો:—“અરેરે ! હવે શું મ્હોં લઇને હું રાજનન્દિની પાસે જઈ ? શું મ્હારાથી તેને એમ કહી શકાશે કે, ‘હું તને છોડાવવા માટે ગુપ્ત બેદભરમોથી ભરપૂર ખડેર તોડવા ગયો હતો; કિન્તુ મ્હારાથી એ કાર્ય થઇ શક્યું નથી.’ ના ના—મ્હારાથી એવી લન્નિજનક વાત

કદાપિ કહી શકાશે નહિ, અરેરે ! વનલતાના પ્રેમબંધનમાં બંધાઈ અંડેર તોડવાના અને તેનો ભેદ જાણવાના કાર્યમાં મહેં ધણું દુર્લભ્ય કર્યું છે. જ્યારે રાજકુમારી મહેને એમ પૂછશે કે, તમે અહીં કેવી રીતે આવ્યા તો હું શો ઉત્તર આપીશ ? રાણો કનકસિંહ પણ આ ગુફામાં જ. છે ! છાવણીમાં મહેં એમ સાંભળ્યું હતું કે, એ ગુફામાંથી મુક્ત થઈ શક્યો છે. તેણે મુક્ત થયા પછી પોતાના દીવાનદારા ભેટની સામગ્રી મોકલી મ્હારી સાથે સ્નેહસંબંધ સંધ્યો હતો; છતાં તેને હું અહીં જોઉં છું તેથી મહેને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજે છે. આ અદ્ભુત રહસ્યને હું સમજી શકતો નથી !”

રાજકુમાર સ્વગત આવા વિચારો કરતો હતો એવામાં સ્હામેથી તે જ્યોતિસિંહને પોતાના તરફ આવતો જોઈ શક્યો. તેની પાછળ પાછળ લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથ જ્યોતિષીને પણ પોતાના તરફ આવતા તે જોઈ શક્યો. રાજકુમાર જ્યોતિસિંહની સ્હામે આવવા લાગ્યો. વીરસિંહને પોતાના તરફ આવતો જોઈ જ્યોતિસિંહ દોડીને તેની પાસે ગયો, તથા તેના ચરણોમાં નમી પડ્યો. વીરસિંહે તેને ઉઠાડીને સ્નેહાલિંગન કર્યું. લક્ષ્મણસિંહને ભેટી તથા જ્યોતિષીને પ્રણામ કરી વીરસિંહ તેમને સર્વેને એક પાષાણુશિલા પાસે લઈ ગયો. એ શિલાપર સર્વે જણા બેસીને વાતચિત કરવા લાગ્યા. વીરસિંહે સજ્જનનયને ગદગદ કંઠે કહ્યું:—“ જુઓ જ્યોતિસિંહ ! રાજનન્દિની મૃગલોચની પ્રથમની માફક ચિંતાતુર વદને આ સ્હામેના પર્વતશિખરપર બેસી રહી છે. એની પાસે તેની પ્રાણાધિકા સખી કિશોરી પણ આકંઠ કરતી બેઠેલી છે. ”

“ આપની સાથે એમની કશી વાતચિત થઈ છે ?” જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું.

“ના, કશી વાતચિત થઇ નથી. હમણાં હું એજ વિચારો કરતો હતો કે, તેમની રહામે ઉભો રહીને હું વાતચિત કરું કે નહિ?” વીરસિંહે કહ્યું.

“કેટલા દિવસથી આપ આવો વિચાર કર્યા કરો છો?” જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું.

“આ ગુફામાં હું થોડા સમયથી જ આવ્યો છું—મેં કલાક પણ પૂરા નહિ થયા હોય.” વીરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

જ્યોતિસિંહે અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું:—“શું માત્ર મેં કલાકથી જ આપ આ ગુફામાં આવ્યા છો? ત્યારે આટલા દિવસ સૂધી આપ ક્યાં હતા? છાવણીનો તો આપે ઘણા દિવસથી ત્યાગ કર્યો છે. આપને અહીં જોતાંની સાથે જ મહેં એમ વિચાર્યું હતું કે, રાજનન્દિની વિયોગવ્યથા વેડી નહિ શકાયાથી છાવણીમાંથી ગુપચૂપ નીકળી પડી આપ આ ગુફામાં આવીને રહ્યા છો!”

“ના ના—હું મહારી રાજ પુશીથી છાવણીનો ત્યાગ કરી અહીં આવતો રહ્યો નથી. કોણ જાણે કે કોઇ મહેને છાવણીમાંથી નિદ્રાધીન સ્થિતિમાં ઉપાડી ગયું હતું!” વીરસિંહે કહ્યું.

આ ઉત્તર સાંભળી વિશેષ વિસ્મિત બની જઇને જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“છાવણીમાંથી આપને કોણ ઉપાડી ગયું હતું એ હજી સૂધી આપ જાણતા નથી.?”

“ના, તત્સંબંધી હું કાંઇ જાણતો નથી.”

આમ કહી વીરસિંહે સઘળી હકીકત જ્યોતિસિંહને કહી સંભળાવી.

ત્રણે બહુરૂપીઓ અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને વીરસિંહની કર્મકથા

સાંભળતા હતા. જ્યારે રાજકુમાર સઘળી હકીકત કહી રહ્યો ત્યારે

ન્યોતિસિંહે જગન્નાથજીને પૂછ્યું:— “આ સધળા પ્રકાર સંબંધી આપ કશો નિર્ણય કરી શકા છો કે ?”

“ના ના—રાજકુમાર ક્યાં ગયા અને તેમને આવા તમાચા કાણે ખતાવ્યા હતા એ સંબંધી હું કશો નિર્ણય પર આવી શકતો નથી.”

“અહુત ખંડેરનો ભેદ ઉકેલતાં જે આશ્ચર્યજનક પ્રકારે કિંવા દેખાવો મહેં જોયા હતા તેના કરતાં પણ વિશેષ આશ્ચર્યજનક દેખાવો આ પ્રસંગે મહેં જોયા છે.” વીરસિંહે વિચારમગ્ન મુખે કહ્યું.

“જો કોઈ નિર્બળ મનુષ્યના જોવામાં આવા અહુત દેખાવો આવ્યા હોય તો અપ્રત્યક્ષ ભયથી તેનો જીવ જતો રહ્યા સિવાય રહે નહિ.” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“એ નિઃસંદેહ છે.” લક્ષ્મણસિંહના મતને ન્યોતિસિંહે પુષ્ટિ આપી.

“વળી વિશેષ આશ્ચર્યજનક પ્રકાર તો એ છે કે, રામગઢનો મહારાણો કનકસિંહ અને તેની રાણી આ ગુફામાં છે.” વીરસિંહે કહ્યું.

“ક્યાં છે ?” વિસ્મયતાસૂચક સ્વરે ન્યોતિસિંહે પૂછ્યું.

વીરસિંહે હસ્તસંકેત કરીને કહ્યું:—“જુઓ, પેલા વૃક્ષ નીચે દાઢ કરો.”

“રાજકુમાર ! આપનું કહેવું ખરું છે. ચાલો તેની પાસે જઈને તેને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછીશું એટલે આ સધળું શું રહસ્ય છે તે આપણને માલૂમ પડી જશે.” ન્યોતિસિંહે ઉઠી ઉભા થઈને કહ્યું.

“ભાઈ ! એ વૃક્ષની રહામે આવેલા ગગનચુંગિત પર્વતશિખરપર રાજનન્દિની મૃગલોચની છે. આપણે પહેલાં તેની ખચર

લેવી જોઇએ. તેની સહામે ઉપસ્થિત થતાં તે શું કહેશે અને શું પૂછશે તેની જ ચિંતા હું કર્યાં કરતો હતો. ” વીરસિંહે અંતરની વાર્તાનો સ્કેટ કર્યો.

“ રાજકુમાર ! આશકોની સ્થિતિ હમ્મેશાં એવી જ હોય છે. એક ઉર્દુ શાયરની લીટીઓનું આ સ્થળે મહને સ્મરણ થાય છે કે

ઇશક કયસી ચીજ હય કોઇ કામીલસે પૂછા ચાહિયે,
દિલ કયસા દોડ જતા હય, કોઇ બે દિલસે પૂછા ચાહિયે;
કયા તડપનેમેં મંજ હય કતલ હો પ્યારે કે હાથ,
ઇસકી લહજજતકો કોઇ ગિસ્મીલસે પૂછા ચાહિયે.

આપ નિશ્ચિંતતાથી અમારી સાથે ચાલો. આપના તરફથી હુંજ રાજકુમારીની સાથે વાત કરીશ. ” જ્યોતિસિંહે આશકોની વ્યથાનું વર્ણન કરીને કહ્યું.

પછીથી ચારે જણા જે વૃક્ષ નીચે રાણો કનકસિંહ અને તેની રાણી હતાં એ વૃક્ષ તરફ જવા લાગ્યા. એ વૃક્ષની સહામેનાં પર્વત-શિખરપર રાજકુમારી મૃગલોચની તેની સખી કિશોરી સાથે બેસી રહેલી હતી. રાજકુમારની દૃષ્ટિ તેમના તરફ જ હતી. કિશોરીએ પણ આ ચારે જણાને જોયા. તે ઉડી હિલી થઈ રાજકુમારના કુશળવર્તમાન પૂછવા લાગી. એનો ઉત્તર વીરસિંહે પોતે જ આપ્યો તથા તેણે મૃગલોચનીની સ્થિતિના સમાચાર પૂછ્યા. કિશોરીએ કહ્યું:—“રાજકુમાર !, મૃગલોચનીની સ્થિતિ કવી છે એ તેમનું દર્શન કરીને જ આપ સમજી શકતા હશો. મ્હોડેથી અમારા દુઃખની વાત કહેવાની જરૂર હોય એમ હું ધારતી નથી. ”

રાજકુમાર વીરસિંહે કહ્યું:—“કુમારી, તમે ખીજ થોડા દિવસ સુધી ધીરજ રાખો અદ્ભુત ખંડેરનો ધણો ખરો ભેદ અમે ઉઠેલી

નાખ્યો છે, અને બાકી રહેલું કાર્ય હવે જેમ અને તેમ ત્વરાથી અમે પૂર્ણ કરીશું. કેટલાંક આવશ્યકીય કારણોના લીધે મ્હારે અહીં આવવું પડ્યું છે. હવે હું એ ખંડેરમાં જઈ મ્હારા વફાદાર સાથી-દારોની સહાયતાથી બાકી રહેલું કાર્ય પૂર્ણ કરું છું. ”

“ રાજકુમાર ! રાજકુમારીજીનું એવું કહેવું છે કે, આટલા દિવસોમાં તેમના ઉપરનો આપનો આંતરિક પ્રેમ ઓછો થઈ ગયો છે. આપના અંતરમાં તેમના બદલે બીજી કોઈ સુંદરીની પ્રેમપ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત થઈ છે. આપના વિયોગની વ્યથાથી તેઓ અહીં કેવી દયાજનક સ્થિતિમાં દિવસો પસાર કરે છે એ માત્ર હું જ જાણું છું; વળી તેમના પ્રત્યેનો પ્રેમ આપના અંતરમાંથી ઓછો થયેલો હોવાથી તેઓ એટલાં બધાં ચિંતામગ્ન રહે છે કે, તેમની ચિંતાનું વર્ણન હું માત્ર નિર્જીવ શબ્દોથી કરી શકું તેમ નથી. ” કિશોરીએ કહ્યું.

“ રાજકુમારીને સમજાવો કે તે પોતાના અંતરમાં કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરે નહિ. જો કે ન્યાં સ્નેહની વિશેષતા હોય છે ત્યાં વિશેષ શંકાઓ ઉદ્ભવે છે એ હું જાણું છું; પરંતુ રાજકુમાર તેમને પોતાના જીવ કરતાં પણ વિશેષ મ્હાય છે. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ તમે સર્વે આજે આ ગુફામાં શા ઉદ્દેશથી આવ્યા છો ? ” કિશોરીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ અમે મહારાણા કનકસિંહને જોવા માટે આવેલા છીએ. જાવણીમાં એવા સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા હતા કે, તેઓ ગુફામાંથી છૂટી પાછા રામગઢ આવ્યા હતા. ” જ્યોતિસિંહે સર્વથા અસત્ય ઉત્તર આપ્યો.

“ કોઈ બહુરૂપી રાણા કનકસિંહનો વેશ ધારણ કરી રામગઢમાં

આખો હશે; કેમ કે રાણા કનકસિંહને તથા તેમનાં રાણીજીને હું હં-
મેશાં આ ગુફામાં જ જોઉં છું.” કિશોરીએ કહ્યું.

“હું તેમની સાથે થોડી વાતચિત તો કરી લઉં.” જ્યોતિસિંહે
પોતાના આશ્ચર્યભાવને છુપાવી રાખીને કહ્યું.

જ્યોતિસિંહ અને કિશોરીની વાતચિત રાણા કનકસિંહ લક્ષ્ય-
પૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. તે રાજકુમાર પાસે આવી કાંઈ કહેવાને
ધમ્મજો હતો; કિન્તુ એટલામાં મૃગલોચની અને કિશોરી તરફ જોઈ
ચૂપ થઈ જઈને તે ઉભો રહ્યો.

જ્યોતિસિંહે કનકસિંહના ભાવને કળી જઈને પૂછ્યું:— “તમે શું
કહેવાને ધમ્મજો છો? એકાએક અટકી કેમ ગયા?”

“હવે હું કાંઈ કહેવાને ધમ્મજો નથી.” કનકસિંહે કહ્યું.

“કેમ?” જ્યોતિસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“કદાચ હું તમને કશી લડીકત ન કહું તો મ્હારા જીવનનું ર-
ક્ષણ પણ થાય.” કનકસિંહે કહ્યું.

“અને જો તમે અમને સઘળી લડીકત કહો તો કાણ તમને
મારી નાંખે તેમ છે?” જ્યોતિસિંહે વિસ્મિત બની જઈને પૂછ્યું.

“દિલગીર છું કે, તમારા આ પ્રશ્નનો સદુત્તર હું તમને આપી
શકું તેમ નથી.” કનકસિંહે સાફ નકારમાં ઉત્તર આપ્યો.

“મ્હારા પ્રશ્નનો ઉત્તર જો તમે મ્હને નહિ આપો તો હું તમને
છોડવાનો નથી; માટે સત્વર મ્હારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો.” જ્યોતિ-
સિંહે સહજ ભય દર્શાવ્યો.

“તમે ફાવે તેમ કરો; પણ હું તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી
શકીશ નહિ.” કનકસિંહે નિર્ભયતા પ્રદર્શિત કરી.

તરત જ્યોતિસિંહે પોતાના કમરપટ્ટામાંથી એક તેજસ્વી તીક્ષ્ણ ધારવાળું ખંજર ખસાર ખેંચી કાઢ્યું. તે સાથે જ કિશોરી પર્વતશિખર પરથી ઉચ્ચસ્વરે બોલી ઉઠી:- "ના ના-આવું નીચ કાર્ય કરશો નહિ."

આ સમયે જ્યોતિસિંહે કિશોરીના મુખ તરફ જંત્યું. કિશોરીએ પૂછ્યું:- "તમે શા માટે કનકસિંહનો જીવ લ્યો છો?"

"એ કાંઈ કહેવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો; પરંતુ તમારા તરફ જંતને ચૂપ થઈ ગયો છે. તે કહે છે કે, 'જો હું કાંઈ બોલું તો મ્હારો જીવ જાય તેમ છે.' આ સઘળું શું રહસ્ય છે એ હું સમજી શકતો નથી." જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

"આજકાલ કનકસિંહજી પાગલ બની ગયા છે. તેઓ કાંઈ કાંઈ સમયે ઉન્મત્ત બની જઈ ચક્રમ માણસની માફક જેમ કાવે તેમ બોલે છે. એમની વાતોપર તમે સહજ પણ વિશ્વાસ મૂકશો નહિ." કિશોરીએ કહ્યું.

"શું તમે મ્હને ચક્રમ બનાવો છો?" કનકસિંહે કિશોરી તરફ જંતને પૂછ્યું.

જ્યોતિસિંહે કનકસિંહને પૂછ્યું:- "તમે શું કહ્યું? ફરી કહો જેમને?"

"કાંઈ નહિ. તમે કિશોરીની સાથે વાતચિત કરો. આજકાલ હું ચક્રમ બની ગયો છું એમાં કશો શક નથી." કનકસિંહે કહ્યું.

"વાહ! તમે અંતે ચક્રમ બની ગયા કે?" લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

"કિશોરી જે કહે છે તે સઘળું સત્ય છે. હું ચક્રમ બની ગયો છું એમાં કશો શક નથી." કનકસિંહે કહ્યું.

“ જ્યોતિષીજી, આ નવીન ચક્રમરાજને ખરાખર નિહાળજો.”
વીરસિંહે સ્મિતમુખે કહ્યું.

“ આકાશવાણિ થઇ છે તેથી જ કનકસિંહજી ચક્રમ ખતી ગયા
છે એમાં કશો સંદેહ નથી! ” જ્યોતિષીએ પણ હસીને કહ્યું.

“ મહારા મનમાં અનેક તર્કવિર્તક થયા કરે છે. ” વીરસિંહે
સંશયાધીન થઇને કહ્યું.

“ એમાં ઘણો ભેદ રહેલો હોય એમ મને લાગે છે. એ
ભેદ ક્યારે ઉઠેલી શકશે તે હું સમજી શકતો નથી. લાચાર છીએ કે,
એ સંબંધી આપણે કાંઇ કરી શકતા નથી. રાજકુમાર ! હવે આ-
પણે ત્વરાથી છાવણીમાં જવું જોઇએ. મહેં એમ સાંભળ્યું છે કે.
આપણી સર્વેની ગેરહાજરીનો લાભ લઇ મહારાણા કનકસિંહના સૈન્યે
આપણી છાવણીપર હુમલો કર્યો હતો; તેથી આપણને ઘણું નુક-
સાન થયું છે; હું સમજી શકતો નથી કે, રાણા કનકસિંહ આ સ્થળે
કેદમાં પડેલા હોવા છતાં રામગઢમાં તેમનો વેશ ધારણ કરી કોણે
આપણા સૈન્યપર હુમલો કર્યો હતો ! વળી ત્યાર પછી પાછા રાણા
કનકસિંહના પુનઃ ગૂંમ ઘર્ષ ગયાના સમાચાર પણ અમારા સાંભળ
વામાં આવ્યા છે. ”

“ આ સઘળા પ્રકારો અત્યંત આશ્ચર્યજનક છે એમાં કશો
શક નથી તમે જે કાંઇ જોયું હોય તથા સાંભળ્યું હોય એ સઘળું
મને વિસ્તારથી કહી સાંભળાવો. ” વીરસિંહે કહ્યું.

જ્યોતિસિંહે સઘળા હકીકત વિસ્તારથી વીરસિંહને કહી સંભ-
ળાવી. પછી રાજકુમારી મૃગલોચની સાથે કેટલીક વાતચિત કરી
તેઓ સર્વ ગુફાની બહાર નીકળી પડ્યા.

જ્યારે તેઓ ચારે જણા ગુફાની બહાર નીકળ્યા ત્યારે સંખ્યા-

કાળનો સમય ઉપસ્થિત થયો હતો. જ્યોતિસિંહે લક્ષ્મણસિંહને કહ્યું:—
 “અમે લોકો અહીં બેસીએ છીએ. તમે વિજયગઢ જઈને દરબારી અશ્વશાળામાંથી એક ઉમદા અશ્વ લઈ આવો. તેના પર રાજકુમારને બેસાડી આપણે આપણી છાવણી તરફ જઈશું. કિન્તુ અશ્વશાળામાંથી તમે અશ્વ લઈ આવો એ પ્રકાર કોઈ જાણી શકે નહિ એ માટે પ્રતી સાવધાનતા રાખજો.”

“એ પ્રકાર જે કોઈ જાણી શકે તો પછી મ્હારી ચતુરાઈ પર પાણી ફરી વળ્યું જ સમજજો.” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“તમે કેટલા સમયમાં પાછા આવશો?” જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું.

“આ કાંઈ કોઈ મહાન કાર્ય નથી. એક પ્રહરમાં તો હું અશ્વસહ પુનઃ અત્રે ઉપસ્થિત થઈશ.” લક્ષ્મણસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

આમ કહી લક્ષ્મણસિંહ વિજયગઢ તરફ રવાના થઈ ગયો. તેના ગયા પછી વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથ એક વૃક્ષની છાયાનીચે બેસી વાતચિત્ કરવા લાગ્યા:—

“કેમ જગન્નાથજી, કનકસિંહનો ભેદ આપણાથી નહિ જ જાણી શકાય કે?” વીરસિંહે વિપણ્ય વદને પૂછ્યું.

“જે કનકસિંહે ગુફામાંથી છૂટી પોતાના દીવાન માર્ફત આપને ભેટની સામગ્રી મોકલી, આપણી સાથે સ્નેહ સંબંધ સાંધ્યો હતો એ ખરો કનકસિંહ જ હતો, એ ચોક્કસ છે. વળી હમણાં આપણે ગુફામાં જે કનકસિંહને જોયો છે તે પણ ખરો કનકસિંહ છે. વચ્ચે શું બન્યું છે તેની ચોક્કસ માહિતી મળી શકતી નથી.” જગન્નાથે ન-અત્યાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો.

“મ્હારા પિતાજીએ રામગઢ પર ચઢાઈ કરી છે. હવે આપણે જોઈએ છીએ કે, એ પ્રકારનું કેવું પરિણામ આવે છે! જે આપણે

પણ ત્યાં સત્વર જઈ પહોંચીએ તો સારું ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ આપ કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરશો નહિ. આપ જાણો છો કે, હમણાં રાણો કનકસિંહ રામગઢમાં નથી; તેથી તેનું સૈન્ય સાહસિકતાથી આપણા પક્ષના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરી શકશે નહિ. ” જ્યોતિસિંહે કુમારની ચિંતા દૂર કરી.

“ તમારું કહેવું ખરું છે; કિન્તુ કનકસિંહના અહુરૂપીઓનો મહારા અંતરમાં ભય રહે છે. મહને લાગે છે કે, તેઓ કોઈ નવા-જુની કુર્યાં સિવાય રહેશે નહિ. ” જગન્નાથે કહ્યું.

“ બે અધોરનાથ, ભૈરવનાથ વગેરે પણ કેદ પચડાયા હોત તો સારું થાત. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ હવે હું તમને જેમ બને તેમ ત્વરાથી જ કેદ કરીશ. ” જ્યોતિસિંહે પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

આવા પ્રકારની વાતોમાં ને વાતોમાં એક મહાર દિવસ પસાર થયો એટલે એક સુંદર સુચતુર અશ્વસહ લક્ષ્મસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ અશ્વપર વીરસિંહ સવાર થયો એટલે સર્વે પેલા અહ્મલુત ખંડેર તરફ જવા લાગ્યા. ત્રણે અહુરૂપીઓ રાજકુમારના અશ્વ પાછળ, એક બીજાની સાથે વાતચિત કરતા માર્ગ કાપતા હતા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

અજીતસિંહનું અપૂર્વ કૌશલ.

મહારાણો દેવીસિંહ વિજયગઢથી નીકળી રસ્તામાં કોઈ પણ સ્થળે મુકામ નહિ કરતાં બે દિવસમાં જ રામગઢ જઈ પહોંચ્યો.

સંધ્યા સમયે એ સંબંધીના સમાચાર રાણા જયસિંહના જાણવામાં આવ્યા. તેણે શરસિંહને મહારાણા દેવીસિંહ પાસે મોકલ્યો.

શરસિંહના મુખે રાણા દેવીસિંહે સધળી હકીકત સાંભળી. પ્રભાતકાળ થતાં પૂર્વે જ તેણે જયસિંહના સૈન્ય પાસે આવી મુકામ કર્યો. રાણા દેવીસિંહે શરસિંહને પુત્ર રાણા જયસિંહને પોતાના તંત્રમાં બોલાવી લાવવા માટે મોકલ્યો.

શરસિંહ રાણા દેવીસિંહના તંત્રમાંથી નીકળી થોડે દૂર ગયો એવામાં તેણે સ્કામેથી રાણા જયસિંહના દીવાન હરિસિંહને કેટલાક સરદારો સાથે મલિનમુખે પોતાના તરફ આવતો જોયો. તેમનાં મુખમંડળ મલિન થઈ ગયેલાં જેવામાં આવતાં શરસિંહનું હૃદય પણ જોશથી ધ્રુવકવા લાગ્યું. એ લોકો જ્યારે તેની પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેણે પૂછ્યું:—“શા માટે તમે લોકો આટલા બધા ગભરાઈ ગયા છો ?”

“ભાઈ! કાંઈ પૂછશો નહિ. એક મહાન સંકટ આવી પડ્યું છે.” એક સરદારે કહ્યું.

“કેમ શું થયું છે ?” વ્યાકુળતાથી શરસિંહે પૂછ્યું.

“તમે રાજ પાસે ચાલો. ત્યાં અમે સધળી હકીકત કહીશું.”

બીજા એક સરદારે કહ્યું.

સર્વેની સાથે શરસિંહ પાછો રાણા દેવીસિંહના તંત્રમાં ગયો. સર્વે આસનપર બેઠા એટલે રાણા જયસિંહના દીવાન હરિસિંહે કહ્યું:—“આજે પ્રભાતકાળના અરસ્સામાં કિલ્લાની અંદરથી તોપનો અવાજ સાંભળવામાં આવતાં એ સંબંધીના સમાચાર કહેવા હું મહારાણાજીના તંત્રમાં ગયો ત્યારે તંત્રની આસપાસ જે પહેરેગીરો પહેરો બરવાનું કાર્ય કરતા હતા તેમને મ્હેં બેશુદ્ધાવસ્થામાં પડી

રહેલા જોયા. આવા પ્રકાર જોવામાં આવતા હું ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો; પરંતુ વિશેષ તપાસ કરવાના ઉદ્દેશથી હું તંબૂમાં ગયો તો મહારાણાજીનો પલંગ ખાલી પડ્યો રહેલો મહારા જોવામાં આવ્યો. આવો દેખાવ જોઈ મહારો જીવ ઉડી ગયો. જ્યારે વૈદ્યરાજને જોલાવી બેશુદ્ધ બની ગયેલા પહેરેગીરોની ચિકિત્સા કરાવી ત્યારે તેમણે એમ કહ્યું કે, પહેરેગીરોને બેહોશીની દવા ખવડાવવામાં આવી છે. ત્યાર પછી કેટલાક ગુમફૂતોને મહારાણાજીની શોધમાં મોકલ્યા છે; પરંતુ હજી સૂધી તેમનો પત્તો લાગ્યો નથી.

આ હકીકત સાંભળી મહારાણા દેવીસિંહે પોતાના દીવાન અજીતસિંહ તરફ જોયું. અજીતસિંહે કહ્યું:—“જે માત્ર એકલા મહારાણા જ ગૂમ થયા હોત અને પહેરેગીરો સાવધાન હોત તો તેમને દુશ્મનના બહુરૂપીઓ બીજી કોઈ યુક્તિ અજમાવીને લઈ ગયેલા હોવા જોઈએ એમ હું કહેત; પરંતુ પહેરેગીરો બેશુદ્ધાવસ્થામાં પડેલા છે એ ઉપરથી એવી ખાત્રી થાય છે કે, મહારાણાની ખાદ્ય સામગ્રીમાં જ બેશુદ્ધિની દવા ભેળવેલી હોવી જોઈએ. જે તેમનો રસોઈઓ અહીં આવે તો સઘળી સત્ય હકીકત જાણી શકાય.”

આ ખુલાસો સાંભળી મહારાણા દેવીસિંહના રસોઈઆને પોતાની સમક્ષ હાજર કરવાની ચોપદારોને આજ્ઞા કરી.

મહારાણા દેવીસિંહની આજ્ઞા પાળવા કેટલાક ચોપદારો દોડી ગયા. બહુ દૂર જવાની જરૂર નહોતી; કેમ કે બન્ને સૈન્યોએ સાથે સાથે જ છાવણી નાખી હતી. ચોપદારોએ સત્વર જઈ આવીને એવા સમાચાર કહ્યા કે, કોઈ રસોઈઓ ત્યાં નથી. આ સમયે બીજા કેટલાક લોકોએ આવી એવી ખબર આપી કે, મહારાણા જયસિંહજીનો રસોઈઓ તથા તેમના બીજા કેટલાક નોકરો લસ્કરની બહાર આ-

વેલા એક સ્થળેથી બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં મળી આવ્યા છે જેમને ડાળીમાં નાખી અહીં લાવવામાં આવે છે. ”

અજીતસિંહે એ લોકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું:- “ અહીં ડાળીઓને ખૂદાર રખાવો અને એકલા રસોઈઆની ડાળી અહીં લાવો. ”

બેશુદ્ધ બની ગયેલા રસોઈઆને તંબૂમાં લાવવામાં આવ્યો. તેને એક પ્રકારનું ઔષધ સુંઘાડી અજીતસિંહ શુદ્ધિમાં લાવ્યો, તથા તે સાથે બેશુદ્ધ બની ગયો હતો એ સંબંધીની તેણે તેને હકીકત પૂછી તેના ઉત્તરમાં એ રસોઈઆએ કહ્યું કે:- “ પ્રહર રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ હશે એવામાં એક મિઠાઈવાળો વિવિધ પ્રકારની મિઠાઈ લઈને અમારા તંબૂ પાસે આવ્યો હતો. તે તેની મિઠાઈની ઘણી પ્રશંસા કરતો હતો; તેથી અમે તેની મિઠાઈ ખરીદીને ખાધી. તે સાથે જ અમારાં મ-સ્તિષ્ક ભમવા લાગ્યાં. મિઠાઈવાળાને પૈસા આપવાની પાશુ અમને શુદ્ધિ રહી નહિ. પછીથી શું અન્યું તે હું જાણતો નથી. ”

રસોઈઆનાં આ વાક્યો સાંભળી દીવાન અજીતસિંહે કહ્યું:- “ થયું-હવે સઘળી સત્ય હકીકત જાણવામાં આવી ગઈ છે. તું ત્હારા તંબૂમાં ચાલ્યો જ, તથા આ ઔષધ સાથે કામ જઈને ત્હારી સાથે બીજા જે લોકો બેશુદ્ધ બની ગયા હતા તેમને તું સુંઘાડજો એટલે તેઓ શુદ્ધિમાં આવશે. ”

ઔષધ લઈ રસોઈઓ ચાલ્યો ગયો. દીવાન હરિસિંહ સિવાય બીજા સઘળા લોકોને મહારાણા દેવીસિંહના તંબૂમાંથી ખૂદાર કાઢી મૂકવામાં આવ્યા. દેવીસિંહે અજીતસિંહ અને હરિસિંહના મ્હોં તરફ જોઈને કહ્યું:- “ હવે આપણે મહારાણા જયસિંહજીને સત્વર શત્રુઓના પંજામાંથી છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ”

“ શો પ્રયત્ન કરીએ ? આપણી પાસે હમણાં એકે બહુરૂપી પણ નથી કે જેની સહાયતાથી આપણે કોઈ પ્રયત્ન કરી શકીએ. જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહ રાજકુમારની શોધમાં ગયા છે. હજી સુધી તેમનો કંઈ પત્તો જ નથી. ” અજીતસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ ત્યારે તમે જ કોઈ ઉપાય અજમાવો. ” દેવીસિંહે અંજીત-સિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“ હું શું કરું ? ઘણા કાળથી મહેં બહુરૂપીના વ્યવસાયનો પરિત્યાગ કર્યો છે. જ્યારથી મહેં જ્યોતિસિંહને બહુરૂપીની વિદ્યામાં સર્વ પ્રકારે પ્રવીણ કર્યો છે ત્યારથી જ મહેને આપે કૃપા દર્શાવીને એ કાર્યવ્યવસાયથી મુક્ત કર્યો છે. મહારા અંતરમાં મહેં એવો વિચાર કરી રાખ્યો હતો કે, હવે જીવનપર્યંત બહુરૂપીનું કાર્ય કરવાનો પ્રમંગ નહિ આવે, અને તેથી જ હું મહારી પાસે બહુરૂપીનો ઉપયોગી સરસામાન પણ રાખતો નથી. ”

“ તમારું કહેવું વ્યાજબી છે; પરંતુ આ વંખતે કોઈ પણ પ્રયત્ન નહિ કરતાં ચૂપ બેસી રહેવામાં કલ્યાણ નથી. વળી તમારી પાસે બહુરૂપીનું કાર્ય કરવા માટેનો થોડો ઘણો સરસાન તો હશે જ એવી મહારી ખાત્રી છે. ” દેવીસિંહે કહ્યું.

“ આપ કહો છે તે યથાર્થ છે. (હરિસિંહજી તરફ નેમ્મને) આપ એક કામ કરો. હમણાં જે પ્રકાર બન્યો છે એ સંબંધીની સહજ પણ હકીકત તમે કોઈને જણાવશો નહિ. સંધ્યા સમયે તમે તથા શ્વરસિંહજી યુદ્ધનો આરંભ કરી દેજો. ગમે તેમ થાય પરંતુ રાત્રે એક ક્ષણ માટે પણ યુદ્ધ બંધ કરશો નહિ. આખી રાત યુદ્ધ ચાલવું જોઈએ. ” અજીતસિંહે દેવીસિંહનાં વચ્ચનો સંમત થઈને કહ્યું.

“ ધણું સારું. આપની સૂચના પ્રમાણે જ અમે વર્તીશું.” હરિસિંહે કહ્યું.

“ ત્યારે આપ જઈને યુદ્ધની તૈયારી કરો. હું પણ હવે મહારા તંજૂમાં જઈં છું; કેમ કે થોડા સમયમાં મહાન કાર્ય કરવાનું છે.”

દીવાન હરિસિંહ રાણા દેવીસિંહ પાસેથી વિદાય લઈ પોતાના તંજૂ તરફ રવાના થયો. દીવાન અજીતસિંહે શ્રીસિંહને બોલાવી યુદ્ધ સંબંધીની સઘળી હકીકત તેને સમજાવીને વિદાય કર્યો, તથા અંતે પોતે પણ મહારાણા પાસેથી રજા લઈ પોતાના તંજૂમાં ચાલ્યો ગયો. પ્રથમ સ્નાન પૂર્ણ અને ભોજનાદિથી નિવૃત્ત થઈ તે પોતાના બહુશીના સરસામાનને સંશોધિત કરવા લાગ્યો.

દીવાન અજીતસિંહનો એક ઘણો જુનો વૃદ્ધ નોકર હતો કે જેને એ બહુ માનતો હતો. અજીતસિંહનો બહુશીનો સરસામાન એ વૃદ્ધ નોકરની સંભાળમાં જ રહેતો હતો. વિજયગઢથી નીકળતી વખતે પોતાનો બહુશીનો સરસામાન સંશોધિત કરી સાથે લઈ લેવાની સૂચના અજીતસિંહે પોતાના એ વૃદ્ધ નોકરને કરી હતી. જે કે અજીતસિંહે બહુશીના કાર્યવ્યવસાયનો ત્યાગ કર્યો હતો; પરંતુ જ્યારે તેણે પોતાના મહારાણાને યુદ્ધાર્થે પ્રયાણ કરતો જોયો, અને એમ તેના જાણવામાં આવ્યું કે, પોતાના પક્ષના સઘળા બહુશીઓ રાજકુમાર વીરસિંહની શોધમાં ગયા છે ત્યારે તેણે વખત વિચારી બહુશીનો સરસામાન પોતાની સાથે લેવાની વ્યવસ્થા કરી હતી.

એક પ્રહર દિવસ આડી રહ્યો એટલે અજીતસિંહ એક જમીનદારનો વેશ ધારણ કરી પોતાના તંજૂની બહાર નીકળી પડ્યો. લશ્કરમાંથી નીકળી કિલ્લાની દક્ષિણે આવેલા એક પહાડ તરફ તે જવા લાગ્યો, તથા દૂર ગયા પછી એક મયદાનમાં એક પાષાણુશિલાપર

તે બેઠો, અને પોતાના સવળા સરસામાનના વાટવામાંથી કલમ, ખડીઓ, કાગળ આદિ લેખનસામગ્રી બહાર કાઢી એક નિમ્નલિખિત લાવાર્થનો પત્ર તે લખવા લાગ્યો:—

“ તમારી ચાલાકી કૃશા કામમાં આવી નથી. અંતે હું કિલ્લામાં આવી પહોંચ્યો છું. હવે હું કેવું તોફાન મચાવું છું એ તમે જાણો. તમે ચારે જણા બહુરૂપીઓ છો અને હું બહુરૂપીની વિદ્યાથી સર્વશે અજ્ઞાત છું; છતાં તમે મ્હને કદ કરી શકતા નથી તેથી તમારી જાતને ધિક્કાર છે !”

આવા લાવાર્થના ઘણા પત્રો લખીને તથા થોડો ગુંદર તૈયાર કરીને અજીતસિંહે એ સવળું પોતાના વાટવામાં મૂકી દીધું, તથા તે કિલ્લા તરફ રવાના થયો, કિલ્લા પાસે જઈ પહોંચતાં રહાજ પડી. અજીતસિંહ કિલ્લાની આસપાસ ફરવા લાગ્યો. જ્યારે અત્યંત અંધકારનો દેવી વસુંધરાપર વિસ્તાર થયો ત્યારે એક ટૂંકાણે કિલ્લાની તૂટી પડેલી નીચી દિવાલને જોઈને, તેનાપર ચઢીને ફેંકી અજીતસિંહ ચઢી ગયો, તથા અનાયાસે કિલ્લામાં પ્રવેશ કરી ફરવા લાગ્યો.

યથા સમયે કિલ્લાની બહારથી સેનાપતિ શૂરસિંહ અને હરિસિંહે યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. તોપોના ભયંકર અને રોમાંચકર અગાજ પ્રતિ દાણે સાંભળવામાં આવતા હતા કિલ્લામાંની સેના ધુરંજન અને મિનારાઓપર ચઢી શત્રુઓનો હુમલો પાછો વાળવાના ઘણા પ્રયત્ન કરતી હતી. ઘણા માણસો ગભરાઈ જઈ દરવાજા પાસે ઉભા રહી આ યુદ્ધના ભયંકર દેખાવને જોઈ રહ્યા હતા; આથી અજીતસિંહને દૈવિકાનુસાર ફરવાનો ઉત્તમ સુયોગ મળ્યો.

જે પત્રો ઉપર દર્શાવ્યાનુસાર અજીતસિંહે પ્રથમથી લખી રાખ્યા

હતા તે તેણે કિલ્લાની દિવાલપર ચોંટાડવા માંડ્યા. તે જો કાંઈ માણસને પોતાના તરફ આવતો જોતો તો આળુઆળુમાં છુપાઈ જતો હતો અને પુનઃ એકાન્ત મળતાં તે પોતાના આ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતો હતો, આવી રીતે તેણે થોડા સમયમાં તો મુઘળા પત્રો ગુંદર ચોપડી કિલ્લાની દિવાલપર જૂદે જૂદે ઠેકાણે ચોંટાડી દીધા.

કિલ્લાના દરવાજા પાસે પ્રચંડ યુદ્ધ ચાલતું હતું. સઘળા અલ્હુદ્દીઓ કિલ્લાના દરવાજા પાસે જ યુદ્ધનો રંગ જોતા ઉભા હતા. અજીતસિંહે કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો હશે એવી કલ્પના તેમના અંતરમાં ઉપજી જ નહોતી. આ લાંબા કિલ્લામાંથી મહારાણા જયસિંહજીનો પત્તો મેળવવાનો, તથા તેમને છોડાવી કનકસિંહના સઘળા અલ્હુદ્દીઓને કદ કરી જમાનો અજીતસિંહનો વિચાર હતો.

શરસિંહ સેનાપતિના અદાદુર સૈનિકોએ કિલ્લાવાળાઓનો સંહાર કરી નાખ્યો. જે આવી ભયંકરતાથી જ સમસ્ત રાત્રિપર્યંત યુદ્ધ ચાલુ રહેશે તો કિલ્લો શત્રુઓના હાથમાં જશે એવો ભય કનકસિંહના સૈનિકો, સરદારો અને અલ્હુદ્દીઓના અંતરમાં ઉપજ્યો હતો. અધોરનાથ, ભૈરવનાથ વગેરે અલ્હુદ્દીઓ ગભરાઈ જઈને એટલામાં ફર્યા કરતા હતા એવામાં એક ચોપદારે આવી શોરગોષાર કરવા માંડ્યો, જેથી એ અલ્હુદ્દીઓ વિશેષ ગભરાઈ ગયા. આ ચોપદાર ઘણો જ ખમ્મી થયો હતો. એના ચહેરાપર એટલા બધા જખમ થયા હતા કે, લોહીના નીકળવાથી તેને પીછાની શક્યાનું કાર્ય પણ ઘણું મુશ્કેલ હતું.

અધોરનાથે ગભરાઈ જઈને પૂછ્યું:— “ આ શું ? તને કાણે જખમી કર્યો છે ? ”

“ આપ સર્વે યુદ્ધના વિચારોમાં એટલા બધા મશગુલ બની ગયા છો કે, બીજી કાંઈ ચિંતા આપના અંતરમાં રહી નથી. કિલ્લાની

પાછળના ભાગમાંથી રાજકુમાર વીરસિંહના કેટલાક માણસો કિલ્લામાં આવ્યા છે, અને કિલ્લામાં ફરીને તેઓ કાંઈ નવીન કારસ્થાન કરતા હોય એમ મ્હને લાગે છે. મ્હેં એક માણસની કાર્યવ્યવસ્થા જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; પરંતુ એ માણસ ઘણો સાહસિક અને બળવાન હતો. તેણે મ્હને એટલા બધા જખ્મ કર્યા કે, એ કદાચ સ્ત્રી હું બેશુદ્ધાવસ્થામાં જ પૃથ્વીવીપર પડી રહ્યો. મહામુશિયતે હું તમને આ સમાચાર જણાવવા આવી શક્યો છું. આવતી વખતે મ્હેં એ માણસને કિલ્લાની દિવાલપર કાગળો ચોંટતાં જોયો છે; પરંતુ એને પહોંચી વળવા જેટલું સામર્થ્ય મ્હારામાં નહિ હોવાથી હું લાચારીથી આપની પાસે ચાલ્યો આવ્યો છું.” ચોંપદારે કહ્યું.

“આ તો ઘણા માઠા સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા.” ભૈરવનાથે કહ્યું.

“બધા મળીને એ કેટલા માણસો છે તે તું જાણે છે?” અધોરનાથે પૂછ્યું.

“જો કે, મ્હારું એક જ માણસની સાથે ફામ પડ્યું હતું; પરંતુ એ માણસોની સંખ્યા વધારે હોય એમ મ્હને લાગે છે.” ચોંપદારે કટપનામિશ્રિત ઉત્તર આપ્યો.

“જે માણસે તને જખ્મ કર્યો હતો તેને તું ઓળખી શકીશ?” અધોરનાથે પૂછ્યું.

“હા—અવશ્ય ઓળખી શકીશ; કેમ કે મ્હેં એનું મ્હોં બરાબર જોઈ લીધું છે.” ચોંપદારે ઉત્તર આપ્યો.

“હું એ લોકોને શોધવા જઉં છું; તું મ્હારી સાથે આવે છે?” અધોરનાથે પ્રશ્ન કર્યો.

“હા—આવું છું. એણે મ્હને અધમુઓ કરી નાખ્યો હતો. એને ગિરફતાર કર્યા સિવાય મ્હને એન પડવાનું નથી.” ચોંપદારે

રોષમાં જ ઉત્તર આપ્યો.

પછીથી એ ચોપદાર સાથે અધોરનાથ, ભૈરવનાથ, બદ્રીનાથ અને કપટશંકર અંતઃપુર તરફ જવા લાગ્યા. ત્યાં જતાં તેમણે એક માણસને પૃથિવીપર પડી રહેલો જોયો, થોડે દૂર એક મશાલ પડી રહી હતી. એ મશાલ હજી થોડી થોડી સળગતી હતી. એ માણસની પાસે તેજ ભરવાની કુખી પણ પડી રહેલી હોવાથી એ મશાલચી હોવો જોઈએ એવો સર્વેને ભાસ થયો. ચોપદારે ચમકીને કહ્યું:— “જુઓ જુઓ, એ રાક્ષસે ખીજ પણ એક માણસને જખ્મી કર્યો છે!” આમ કહી, તેણે મશાલ ઉપાડી લઈ, કુખીમાંથી તેના પર તેલનું સિંચન કર્યું; જેથી મશાલ ખરાબર સળગી ઉઠી. પછી એ ચોપદાર હાથમાં મશાલ લઈ પેલા માણસ પાસે ગયો. અધોરનાથ એ માણસને જતાંની સાથે જ તેને ઓળખી ગયો કે, એ તેમનો જ મશાલચી હતો. મશાલચીના અંગની તપાસ કરતાં તેને બેશુદ્ધિની દવા સુધાડી બેશુદ્ધ ખનાવી દેવામાં આવ્યો છે એવી સર્વેની ખાત્રી થઈ.

વખત વધારે વીતી જતો જોઈને ચોપદારે અધીરતાથી કહ્યું:— હમણાં આ મશાલચીને અહીં જ રહેવા દઈ આપણે એ શયતાનના સાથીને શોધી કાઢવો જોઈએ; નહિ તો કદાચ એ મહારાણા જયસિંહજીને આપણી કેદમાંથી છોડાવી આપણી અગ્નિમાં ધૂળ નાખી પલાયન કરી જશે.”

સર્વેને ચોપદારની આ સલાહ વ્યાજખી લાગી એટલે તેઓ, જે સ્થળે મહારાણા જયસિંહને કેદ કરી રાખેલો હતો એ સ્થળે ગયા તો તેમણે જયસિંહને સૂઈ રહેલો જોયો. તેના હાથપગમાં લોઢાની મજબુત બેડી હમણાં પણ હતી. ચોપદારે લક્ષ્યપૂર્વક એ ઓરડી તથા તેના દ્વારને તપાસીને કહ્યું:— “એ શયતાન તથા તેના

સાથીદારો અહીં આવ્યા હોય એમ લાગતું નથી. ચાલો આપણે હવે અન્ય સ્થળે શોધ કરીએ. ”

પછીથી તેઓ કિલ્લામાં ફરી પાછા શત્રુની શોધ કરવા લાગ્યા. શોધ કરતાં કરતાં કિલ્લાની દિવાલોપર અજીતસિંહે જે પત્રો ચોંટ્યા હતા તે તેમના નેવામાં આવ્યા. એ પત્રોને ‘મશાલનાં પ્રકાશથી પાંચી નેતાં સર્વેના હોશ ઉડી ગયા. તેઓ ઉભા ઉભા વિવિધ પ્રકારના તર્કવિર્તક કરતા હતા એવામાં એક ઓરડી તરફ ધસારો કરી વિકટ સ્વરે ચોપદાર બોલી ઉઠ્યો:—“ જુઓ જુઓ, હમણાં જ એક માણસ પેલી ઓરડીમાં પેડો છે. જોણે મદને જખ્મી કર્યો હતો. તે જ એ માણસ હોય એમ મદને, ચોક્કસ લાગે છે. ” આમ કહીને ચોપદાર એ ઓરડી તરફ દોડ્યો; પરંતુ તેના દ્વાર પાસે જઈ લયની ભાવનાથી થોડે દૂર ઉભો રહ્યો. ત્યાં સૂધીમાં સઘળા બહુરૂપીઓ પણ એ સ્થળે જઈ પહોંચ્યા.

અધોરતાથે ચોપદારને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ ચાલો—અંદર ચાલો. ”

“ પહેલાં તમે તમારા હાથમાં ખંજર અને તલ્વાર લઈ લ્યો; કેમ કે એ શયતાન પાસે પણ આવશ્યકોય અસ્ત્રશસ્ત્રાદિ હશે જ. ” ચોપદારે સૂચના કરી.

“ અમે સર્વ પ્રકારે સાવધાન છીએ. પ્રથમ તું અંદર ચાલ; કેમ કે, મશાલ ત્હારી પાસે છે. ” અધોરતાથે કહ્યું.

“ ના બાઈસાહેબ ! એક વખત તો હું મરતો મરતો બચ્યો છું તેથી હવે જાણી નોંધને યમ દૂતના પંજામાં ફસાઈ પડું એવો હું મૂર્ખ શિરોમણિ નથી. ” ચોપદારે અત્યંત લયથી કંપનાં કંપનાં કહ્યું.

“ આવો નાર્મદ થઇને જ તું મહારાણા કનકસિંહનો પગાર ખાય છે કે ? લાવ—ત્યારા હાથમાંની મશાલ મ્હારા હાથમાં લાવ. ” અધોરનાથે ચોપદારનો તિરસ્કાર કર્યો.

“ લ્યો, મશાલ લ્યો. હું તો ડરપોક છું—નાર્મદ છું; પરંતુ આટલા બધા જખ્મ તમને લાગ્યા નહોતા તેથી મ્હારા કબ્જની કલ્પના તમારાથી થઈ શકે તેમ નથી જ. મ્હું તમને આટલી બધી મદદ કરી છે; છતાં તમે મ્હારો તિરસ્કાર કરો છો એ વ્યાજખી નથી. ” ચોપદારે કહ્યું.

આમ કહીને ચોપદારે મશાલ તથા કુપ્પી અધોરનાથના હાથમાં આપી, અને તે દૂર ખસી ગયો. ચારે બહુરૂપીઓએ એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સાથે જ ચોપદારે ઘણી જ સાવધાનતાથી ઓરડી પાસે જઈ તેનાં દ્વાર બંધ કરી દઇને સાંકળ વાસી દીધી. પછી પોતાની કમરમાંથી એક ચક્રમકનો પથ્થર ખસાર કાઢી તેની સહાયતાથી ખત્તી સળગાવી. અને એ ઓરડીના દ્વાર નીચે પ્રથમથી તેણે જે બેહોશીના દારુનો પલિનો રાખ્યો હતો તે સળગાવી દીધો. ધીમે ધીમે એ પલિનો સળગી ઉડ્યો એથી આખી ઓરડી અલ્પકાળમાં ધુમાડાથી ભરાઇ ગઈ.*

વાંચકઅંધુઓ હવે સમજી શક્યા હશે કે, એ ચોપદાર કાણ હતો ? એ ચોપદાર સઘળા બહુરૂપીઓનો શિરતાજ અણતસિંહજ હતો. તેણે યુક્તિ અજમાવી બહુરૂપીઓની સાથે ફરીને જે સ્થળે મહારાણા જયસિંહ કેદમાં પડ્યો હતો એ સ્થળ નેહ લીધું. અને

* બેશુદ્ધિના દારૂથી આગ લાગતી નથી; તેથી માત્ર ધુમાડો જ થાય છે, તથા જો એ ધુમાડો માણસના સુંઘવામાં આવે છે તો તે સત્ત્વર બેશુદ્ધ બની જાય છે.

પછીથી તેણે શત્રુના બહુરૂપીઓને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ક્રેદ કરી દીધા. આ કાર્ય કર્યા પછી જે ઓરડીમાં શત્રુઓએ મહારાણા જયસિંહને ક્રેદ કરી રાખ્યો હતો એ ઓરડી પાસે અજીતસિંહ ગયો. ત્યાં આગળ અત્યારે અન્ય એક પણ મનુષ્ય નહોતું. ઓરડી ઉઘાડી અજીતસિંહે મહારાણા જયસિંહના હાથપગમાંની ખેડી એક સુતીક્ષ્ણ હથિયારની સહાયતાથી કાપી નાખી, અને મહારાણા જયસિંહને ખહાર કાઢી પોતાની ઓળખાણ આપીને કહ્યું:—“ મહારાજ ! જેમ અને તેમ ત્વરાથી આપણે આ સ્થાનનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. ”

જે સ્થળેથી અજીતસિંહ ચંદનધો નાખીને કિલ્લામાં આવ્યો હતો એ રસ્તેથી તેણે મહારાણા જયસિંહને કિલ્લાની ખહાર ઉતાર્યો, તથા તેણે તેને કહ્યું કે:— “ મહારાજ ! આપ અહીં જ ઉભા રહેજો. શત્રુના સઘળા બહુરૂપીઓને પણ મેં ક્રેદ કર્યા છે. તેમને સર્વેને ક્રમાન્વયે આપણે આ કિલ્લાની ખહાર ઉતારવાના છે. હું એક દોરડા સાથે એક એકને બાંધી આપના તરફ ઉતારીશ એટલે આપ તેમને છોડી લેજો. અંતે હું પણ કિલ્લાની ખહાર આવીશ એટલે પછી આપણે આપણા સૈન્યમાં જઈશું. ” મહારાણા જયસિંહ અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક અજીતસિંહનાં આ વચ્ચનો સંમત થયો.

પછી અજીતસિંહે જે ઓરડીમાં અધોરનાથ, ભૈરવનાથ વગેરે બહુરૂપીઓને ક્રેદ કરી રાખ્યા હતા એ ઓરડી પાસે જઈ તેની સાંકળ ઉઘાડી. પોતે એ ઓરડીના ધુમાડાથી ખેશુદ્ધ બની જાય નહિ એવું એક ઔષધ રૂમાં ભેળવી એ રૂનાકમાં રાખી તેણે એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો. આખી ઓરડીમાં ધુમાડો ભરાઈ ગયો હતો. એક બત્તી સળગાવીને અજીતસિંહે એક પછી એક સઘળા બહુરૂપીઓને ખહાર કાઢ્યા, અને તેમને કિલ્લાની દિવાલ પાસે લઈ જઈને કિલ્લાની

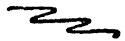
ખહાર ઉતાર્યા. પછી ચારે બહુરૂપીઓને એક નિર્જન સ્થાને રાખી મહારાણા જયસિંહને સાથે લઈ અજીતસિંહ પોતાના લશ્કરમાં ગયો, અને ફેટલાક માણસોને સાથે લઈ આવી સધળા બહુરૂપીઓને પણ પોતાના લશ્કરમાં ઉપાડી ગયો. સધળા બહુરૂપીઓના હાથપગમાં લોહાની બેડીઓ નાખી, તેમને એક તંબુમાં ફેદ કરી તેમનાપર સખ્ત પહેરાની તેણે વ્યવસ્થા કરી.

મહારાણા જયસિંહ અને દેવીસિંહ પ્રેમપૂર્વક એક બીજાને ભેટયા, તથા અજીતસિંહની પુષ્કળ પ્રશંસા કરીને બન્ને રાજાઓએ ફેટલોક પ્રદેશ તેને અર્પણ કર્યો.

રાત્રિ વીતી ગઈ. પૂર્વાકાશમાં ભગવાન સૂર્યનારાયણનાં રંગબેરંગી કિરણો ધીમે ધીમે પ્રકાશવા લાગ્યાં, અને યુદ્ધ અંધ થયું.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

વિજયપ્રાપ્તિ અને રાજસિંહાસનારૂઢ થયું.

જ્યોતિસિંહ વગેરે બહુરૂપીઓની સાથે ગુફામાંથી ખહાર નીકળી રાજકુમાર વીરસિંહ અદ્ભુત ખંડેર તરફ રવાના થયો. એક રાત્રિ રસ્તામાં પસાર કરી બીજા દિવસે રહવારે જ્યારે રાજકુમાર રવાના થયો ત્યારે દૂરથી એક ખુરખાવાળા સવારને તેણે પોતાના તરફ આવતો જોયો. જ્યારે એ સવાર તદ્દન પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યારે ઘોડાપરથી ઉતરી ઘાઘ વસ્ત્ર પૃથિવીપર મૂકી તે થોડે દૂર જઈને ઉભો રહ્યો. રાજકુમારે ત્યાં જઈને જોયું તો પોતાનું બહુપથ-પ્રદર્શક પુસ્તક ત્યાં પડેલું તેની નજરે પડ્યું. એ પુસ્તક સાથે એક

પત્ર પણ હતો. વીરસિંહે એ પુસ્તક તથા પત્રને ઊંચકી લઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ, જ્યોતિસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“જ્યોતિસિંહ ! આ વનલતા મ્હારાપર અનેક ઉપકારો કર્યા કરે છે. જે યુરખાવાળો સવાર આ પુસ્તક અને પત્ર મૂકી દૂર જઈને ઊભો રહ્યો છે એ વનલતાનો જ અનુચર છે એમાં સંદેહ નથી. અરેરે ! એ મનોહારિણીના પ્રેમથી હું અસ્થિર બની ગયો છું.” આમ કહી વીરસિંહ એક ગઝલ મૃદુ સ્વરે ગાવા લાગ્યો:—

પ્રીતિના કેદખાનામાં, પ્રિયા ! નિવાસ મ્હારો છે;
ક્યો કેદી પ્રિયા પ્યારી, કહે શો દોષ મ્હારો છે ?
નયાબ્યો નેત્રનાં બાણે, રચીને સ્નેહની સૃષ્ટિ;
અમીની પ્રેમ દષ્ટિમાં, ચમકતો ચંદ્ર ત્હારો છે.
અમારા પ્રેમનો વ્હાલી, ધજરો તો તમારો છે !
રીસાશો કે નહિ બોલો, છતાં આ પ્રાણ પ્યારો છે.
લગાડી પ્રેમની લગની, ભૂલ્યો જન્મજા આ જગની
ખરેખર વિશ્વમાં વ્હાલી, પ્રીતિનો માર્ગ ન્યારો છે.
વસી જે અંતરે પ્રતિમા, કદાપિ દૂર નહિ થાશે;
અરે રે ! સ્નેહસાગરનો, જણાતો ના કિનારો છે.
સૂતાં કે બેસતાં ત્હારું, હવે સંગીત હું ગાતો;
ચલ્યો છે પ્રેમનો નીશો, હવે ના કંઈ ઉતારો છે !

શરાબી પ્રેમના પ્યાલા, ભરીને આપ તું લા-લા
હૃદયમાં હું કરું ઠાલા, અજળ બસ સ્વાદ ભાળ્યો છે.
મ્હને આ કેદખાનું ને, પડેલી હાથમાં જંજીર,
અતિશય લાગતી વ્હાલી, અરે આ કેદી ત્હારો છે !”

જ્યોતિસિંહે વીરસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! સ્વસ્થ

ચાઓ. આ પત્રમાં વનલતાએ શું લખ્યું છે એ તો આપ પ્રથમ વાંચી જુઓ. ”

તરત જ વીરસિંહ સાવધાન થઈ એ પત્ર ઉઘાડી વાંચવા લાગ્યો:—

“ પ્રિયતમ,

આપનું બહુપથપ્રદર્શક પુસ્તક ઠાંધ ઉપાયથી મળે મળ્યાં આવ્યું હતું તે હું આપને પાછું પહોંચાડું છું. હવે ખંડેરનો ભેદ ઉઠેલી રાજનન્દિની મૃગલોચનીને સત્વર તેમાંથી છોડાવો; કેમકે તે બિચારી અપાર દુઃખ ભોગવતી હશે. રામગઢમાં યુદ્ધનો આરંભ થયેલો છે; માટે તમે પણ ત્યાં જાઓ, અને આપનું અપાર વીરત્વ પ્રદર્શિત કરી વિજયકીર્ત્તને વરો.

ત્રિ. આપની સેવિકા

વિયોગિની. ”

“ જ્યોતિસિંહ ! તમે પણ આ પત્ર વાંચી જુઓ. ” વીરસિંહે વનલતાનો પત્ર જ્યોતિસિંહના હાથમાં આપતાં કહ્યું. ”

જ્યોતિસિંહે પણ એ પત્ર વાંચી જોઈને કહ્યું:—“ આ વનલતા મૃત્યુલોકની સુંદરી છે કે સ્વર્ગલોકની અપ્સરા છે એ સમજી શકાવું નથી. એ કેવાં અત્યાશ્ચર્યજનક કાર્યો કરે છે ? ! ”

“ મહારી નત્ર સત્તાહ એવી છે કે, આપ હમણાં અહીં જ રોકાઓ. હું રામગઢ જઈ ત્યાંના સમાચાર થોડા સમયમાં જ લઈ આવું છું. ” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“ બરાબર છે. અહીંથી રામગઢ લગભગ પાંચ માઇલ દૂર છે. તમે ત્યાંની ખબર લઈ આવો, એટલે આપણે ત્યાં જઈને ઠાંધ બહાદુરીનું કાર્ય કરીને જ સર્વને મળીશું. ” વીરસિંહે કહ્યું.

લક્ષ્મણસિંહ રામગઢ તરફ રવાના થયો. રાજકુમારને માર્ગમાં

એક દિવસ વચારે રોકાવું પડ્યું. બીજે દિવસે લક્ષ્મણસિંહ પાછો ફરીને કુમારની પાસે આવ્યો, તથા તેણે રામગઢની લઢાઇના મહારાણા જયસિંહના કેદ પકડાયાના, અને અજીતસિંહદ્વારા તેમના મુક્ત થયાના તથા શત્રુઓના સઘળા બહુરૂપીઓ કેદ પકડાયાના વર્તમાન વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યા તથા કહ્યું કે, “હજી સૂધી યુદ્ધનો અંત આવ્યો નથી. આપણું સૈન્ય ઘણી વખત હુમલો કરી બહાદુરીથી કિલ્લા સૂધી પહોંચ્યું હતું; પરંતુ અઘાપિ તેનાથી કિલ્લો તોડી શકાયો નથી. કિલ્લાની તોપોએ પણ આપણા સૈન્યનું ઘણું નુકસાન કર્યું છે.”

આ સઘળી હકીકત સાંભળી રાજકુમારે જ્યોતિસિંહને કહ્યું:—
“જો કાંઈપણ રીતે આપણે કિલ્લાના દરવાજાને ઉઘાડી શક્યા હોત તો આપણો પરિશ્રમ સત્વર સફળ થાત અને નિઃપ્રયોજન આટલા બધા સૈનિકાનો સંહાર ન થાત.”

જ્યોતિસિંહે થોડા સમય સૂધી પોતાના મન સાથે કાંઈ વિચાર કરીને કહ્યું:—“ત્યારે આ કાર્ય જો કે ઘણું સાહસિક છે તો પણ તે આપણે કરીશું, નહિ તો યુદ્ધમાં મરણને શરણ થઈ પરજોડમાં પહોંચી જઈશું.”

“આપણા માટે રણસંગ્રામમાં જ મૃત્યુ નિર્માણ થયું હોય તો એના જેવું મહદ્ સૌભાગ્ય બીજું કયું કહી શકાય? આપણે ગમે તો રામગઢપર વિજય મેળવીશું યા તો યુદ્ધમાં આપણી જીવનલીલા પૂર્ણ કરી સ્વર્ગવાસી થઈશું.” વીરસિંહે પણ સાહસ દર્શાવતાં કહ્યું.

“શાહબાસ! આથી વિશેષ બહાદુરી બીજી કયી હોઈ શકે? હવે ચાલો, વિના વિલંબે વેશ બદલી આપણે કિલ્લામાં પ્રવેશ કરીએ

કિન્તુ દિવસે આપણે આપણું કામ કરી શકીશું નહિ. ” જ્યોતિ-
સિંહે કહ્યું.

“ દિવસે નહિ કરી શકીએ તો રાત્રે કરીશું. આખી રાત
આપણે કિલ્લામાં છુપાઈ રહીશું. રૈહવારે—પ્રભાતકાળે જ્યારે યુદ્ધનો
રંગ ધરાવે, જામશે એ સમયે આપણે દરવાજા પર તૂટી પડીશું.
શત્રુપક્ષના સઘળા લઢવૈયાઓ કિલ્લાના છુરજ પર ચઢેલા હશે. દર-
વાજા પાસે પચાસ સાઠથી વિશેષ સૈનિકો નહિ જ હોય. એટલા
માણસોમાં પ્રવેશ કરી દરવાજા ઉઘાડી નાખવાનું કાર્ય કાંઈ વિશેષ
મુશ્કિલ નથી. ” રાજકુમારે કહ્યું.

“ આપનું કહેવું યથાર્થ છે; કિન્તુ મ્હારા નમ્ર મતાનુસાર
જ્યોતિષીજીને કિલ્લાની બહાર રાખવામાં જ કલ્યાણ છે. ” લક્ષ્મણ-
સિંહે વિચારપૂર્વક કહ્યું,

“ કારણ ? ” જ્યોતિષીએ પૂછ્યું.

“ આપ બ્રાહ્મણ છો. અમે આપને ત્યાં લઈ જઈએ અને કદાચ
દૈવયોગે આપનું મૃત્યુ થાય તો આંતકાળે આગને મહાપાપ લાગે. ક્ષત્રિયો
બ્રાહ્મણોના રક્ષણકર્તા છે એ આપ ક્યાં નથી જાણતા ? ” લક્ષ્મણ-
સિંહે ખુલાસો કર્યો.

“ બરાબર છે જ્યોતિષીજી, આપ કિલ્લામાં ન આવશો. ”
રાજકુમારે પણ લક્ષ્મણસિંહના વિચારને સંમતિ દર્શાવી.

“ જો હું બહુરૂપીની વિદ્યા ન જાણતો હોત તો આપનાં વચનો
મુને વાસ્તવિક લાગત. જે બહુરૂપી છે તેણે બહાદુરીનાં કાર્યો કર-
વામાં કદાપિ પાછી પ્હાની કરવી જોઈએ નહિ. ” જ્યોતિષીજીએ કહ્યું.

“ ત્યારે બહે પધારો. મ્હેં તો આપના બલને માટે જ આમ
કહ્યું હતું. ” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“ જ્યોતિષીજી આપણા દોસ્ત છે તેથી તેઓ આપણી સોજત-
નો ત્યાગ નહિ કરે એ તો ચોક્કસ છે. વળી આપણી સાથે વીરત્વનાં
કાર્યો કરતાં કરતાં જો કદાચ દૈવયોગે તેમનું મૃત્યુ નિપજશે તો તેઓ
બહારાક્ષસ થશે, અને તેથી આપણાં કાર્યોમાં તેઓ નિરંતર આપણને
સહાયતા કર્યા જ કરશે. ” લક્ષ્મણસિંહે વિનોદ કરતાં કહ્યું. ”

“ જો એમ થશે તો તો હું તમને સર્વેને છોડવાનો જ નથી;
કેમ કે આપણો અરસ્પરસ પ્રત્યે અપાર પ્રેમ છે ! ” જ્યોતિષીએ પણ
વિનોદાત્મક ઉત્તર આપ્યો.

આ ઉત્તર સાંભળી વીરસિંહ હસી પડ્યો, તથા ઘોડાપર સવાર
થઈ સઘળા બહુરૂપીઓ સાથે રામગઢ તરફ રવાના થયો. સંધ્યાકા-
ળના અરસ્સામાં તેઓ સર્વ રામગઢ જઈ પહોંચ્યા, અને, રાત્રે સુયોગ
મળતાં જ છુપી રીતે તેમણે સર્વેએ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો.

રહવારે પુનઃ યુદ્ધનો આરંભ થયો. બરાબર દિવસનો એક પ્રહર
પસાર થયો હશે એવામાં શૂરસિંહનું સૈન્ય કિલ્લાની પાસે જઈ પહોંચ્યું.
કનકસિંહનું સૈન્ય કિલ્લાના બુરજોપરથી તોપોના ગોળા મારી એ સૈ-
ન્યને નસાડવાનો પ્રયત્ન કરતું હતું; કિન્તુ એવામાં એકએક કિલ્લાનો
દરવાજો ઉઘડી ગયો, અને તેમણે તપખીરીઆ રંગનાં ચાર નિશાનો
જોયાં. આ નિશાનો જોઈ મહારાણો દેવીસિંહ, જયસિંહ અને તેમના
સઘળા સેનાધિપતિઓ તથા સૈનિકો અત્યંત આનંદિત બની ગયા.
તેમણે ક્ષણ માત્રમાં જ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. ધીમે ધીમે સઘળા સૈન્યે
પણ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. આવો પ્રકાર જોઈ શત્રુપક્ષના સૈનિકો જીવ
બચાવવાની આશાથી જે દિશા તરફ માર્ગ જણાય તે દિશા તરફ
પલાયન કરી જવા લાગ્યા. સેનાપતિ શૂરસિંહે બુરજપરથી મહારાણા
કનકસિંહનું લીલા રંગનું રાજનિશાન જમીનદોસ્ત કરી નાખી એ

સ્થળે પોતાનું તપખીરીઆ રંગનું રાજનિશાન સ્થાપિત કર્યું. એ સાથે જ ચોતરફથી મહારાણા દેવીસિંહ અને જયસિંહનું સૈન્ય ઉચ્ચ સ્વરે જયગર્જનાઓ કરવા લાગ્યું. આવી રીતે વીરસિંહ અને તેના બહુરૂપીઓની અદ્ભુત યુક્તિથી કનકસિંહનું સૈન્ય અલ્પકાળમાં જ પરાજિત થયું.

વીરસિંહે અદ્ભુત પરાક્રમ પ્રદર્શિત કરીને કિલ્લાના દરવાજા પાસે ચાળીસ માણસોને કાપી નાખ્યા હતા; પરંતુ પોતાના બહુરૂપીઓની સાથે તે પોતે પણ ઘણો જખમી થયો હતો. જેવો મહારાણા દેવીસિંહે કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો કે તરતજ વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને લક્ષ્મણસિંહ તેના ચરણોમાં નમી પડ્યા. જ્યોતિષાએ શુભાશીર્વાદ આપ્યો. પછીથી તરત જ જખમોની અપાર વેદનાથી તેઓ ચારે જણા બેશુદ્ધ બનીને જમીનપર ઢળી પડ્યા. તેમને થયેલા જખમોમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી જવા લાગ્યું. અશ્વત્થિસિંહે ત્વરાથી તેમના સર્વેના જખમોપર પટ્ટીઓ બાંધી દીધી. ચહેરા ધોવામાં આવતાં એ ચારે જણા ઓળખાયા. થોડા સમયમાં જ તેઓ શુદ્ધિમાં આવ્યા. રાણા દેવીસિંહે પોતાના પ્રાણાધિક પુત્રને પ્રેમાલિંગન કર્યું, તથા ત્રણે બહુરૂપીઓપર ધણી મહેરબાની કરી. મહારાણો જયસિંહ વીરસિંહના અપૂર્વ વીરત્વનું દર્શન કરી મુગ્ધ બની જઈ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. રાજકુમારે તેને પણ નમ્રતાપૂર્વક પ્રણામ કર્યા.

રામગઢનો કિલ્લો સ્વાધીન કરવામાં આવ્યો. મહારાણા દેવીસિંહ અને જયસિંહે મળી તે જ દિવસે રાજકુમારને રામગઢના રાજ સિંહાસનપર બેસાડ્યો. ચોતરફ આનંદ ફાલાહલ થવા લાગ્યો. ગરીબ મનુષ્યોને મિષ્ટાન્નની પ્રાપ્તિ થવા લાગી. અમીર ઉમરાવોમાં ગાનતાનના જલસા થવા લાગ્યા. આ સઘળી ધામધમ સાત દિવસ સુધી •

ચાલી. મહારાણા કનકસિંહના સમસ્ત સૈન્યે વીરસિંહની આધીનતા પ્રસન્નતાપૂર્વક કબૂલ કરી.

થોડા દિવસ પછી મહારાણો દેવીસિંહ અને જયસિંહ રાજકુમાર વીરસિંહને ત્વરાથી અદ્વલુત ખંડેરનો ભેદ ઉઠેલવાની ભલામણ કરી આનંદથી વિજયગઢ અને રત્નગઢ તરફ—યથારૂથાને વિદાય થઈ ગયા. તેમના વિદાય થયા. પછી રાજકુમાર વીરસિંહ પોતાના બહુરૂપીઓ અને થોડા સૈન્યને સાથે લઈ અદ્વલુત ખંડેરમાં ગયો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

અદ્વલુત થોડી મહાત્મા.

અદ્વલુત ખંડેરના દરવાજા પાસેજ રાજકુમાર વીરસિંહે પોતાનો તંબૂ નાખ્યો. ખજાનો તો પ્રથમથી જ કાઢી લેવામાં આવ્યો હતો. હવે બાકી રહેલું ખંડેર તોડવાનું કામ જ કરવાનું હતું. એ કાર્યો માત્ર એ જ હતાં. જે ચતુરરાપર પત્થરનો માણસ સ્થ રહ્યો હતો એ ચતુરનો તોડવાનું, તથા અજગરવાળો દરવાજો તોડી જે સ્થળે રાજનન્દિની મૃગલોચની અને કિશોરી હતાં એ સ્થળે જવાનું—એ એ કાર્યો બાકી રહ્યાં હતાં. જાદુપથ પ્રદર્શક પુસ્તક વનલતાદ્વારા વીરસિંહને પ્રાપ્ત થયું હતું. તેમાંનો જે છેવટનો ભાગ રાજકુમારે વાંચ્યો નહોતો તે સધળો આજે તેણે વાંચી નાખ્યો. રાજનન્દિની મૃગલોચની પાસે જતાં પૂર્વે માર્ગમાં જે જે કાર્યો કરવાનાં હતાં એ સધળાં તેણે અરાબર યાદ કરી લીધાં; પરંતુ પેલો ચતુરનો તોડવાની યુક્તિ એ જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તકમાંથી તેના જોવામાં આવી નહિ. એ સંબંધી પુસ્તકમાં માત્ર એટલું જ લખેલું હતું કે, એ ચતુરનો એક બીજા અદ્વલુત ભેદનો દરવાજો હતો. એ દરવાજો ખોલતાં તેમાં આ ભય-

કર ખંડેર કરતાં પણ વિશેષ વિસ્મયકર દ્રશ્યો જોવામાં આવે તેમ હતાં. વળી એ ભેદી દરવાજાને ઉઘાડી તેનો સઘળો ભેદ જાણતાં અસામાન્ય રત્નભંડાર મળી આવે તેમ હતો. એ ચણુતરો તૈયાર કરવામાં અપાર બુદ્ધિસામર્થ્યનો ઉપયોગ થયેલો હોવો જોઈએ એવો વીરસિંહને ભાસ થયો. જાદુપથપ્રદર્શક પુસ્તકમાં એમ પણ લખેલું હતું કે, એ ચણુતરાનું દ્વાર ઉઘાડવાની કુંચી ચણુતરાપર સૂંઠ રહેલા માણસ પાસે જ છે.

વીરસિંહે જગન્નાથજીના મ્હોં તરફ જોઈને કહ્યું:—“કેમ જ્યોતિ-પીજી, આ ચણુતરાનો સઘળો ભેદ મહારાથી નહિ ઉઢેલી શકાય કે ?

“પ્રથમ આપ રાજનન્દિની મૃગલોચનીને તો છોડાવો. ખીજું અધું પછીથી જોઈ લેવાશે.” જગન્નાથજીએ કહ્યું.

“વારું ચાલો, એ કાર્ય તો ઇશ્વરકૃપાથી જ આવે જ પૂર્ણ થઈ જશે એમ મ્હને લાગે છે.” કુમારે ઉત્સાહિત થઈને કહ્યું.

ત્રણે બહુરૂપીઓને સાથે લઈને રાજકુમારે એ ખંડેરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને પછી પુસ્તકમાં કરેલી સૂચનાઓને અનુસરીને પોતાના સાથીદારોસહ તે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો.

ખંડેરમાં જઈને વીરસિંહે જે દરવાજાની કુંચી જ્યોતિસિંહ પાસે હતી તે દરવાજાને ઉઘાડ્યો, અને તેઓ સર્વ જે સ્થળેથી તેમને ખજાનો મળી આવ્યો હતો એ સ્થળે ગયા. એ સ્થળેથી તેમને એક શિલાલેખ પણ મળેલો હતો. એ શિલાલેખને હસ્તસ્પર્શ કર્યાથી જ કિશોરી બે-હોશ થતી ગઈ હતી. એ શિલાલેખ માટે એવું લખેલું હતું કે, એ એક જાતની ગુપ્ત પેટી છે, અને તેમાં આશ્ચર્યજનક વસ્તુ રાખેલી છે ! આગમાં જઈને જે નહેરના રસ્તે કિશોરી તેને ફરતી દિવાલની પેલી બાજુએ નીકળી ગઈ હતી તે જ નહેરમાં ડૂબકી મારીને તેઓ પણ

બહાર નીકળ્યા, અને નહેરના કિનારે ચાલતા ચાલતા જે અજગર કિ-
શોરીને ગળી ગયો હતો એ સ્થળે તેઓ જઇ પહોંચ્યા. એ ચણતરાની
એક તરફની દિવાલમાં માણસના કદ જેવડી એક કાળા પથ્થરની શિલા
જડી લીધેલી હતી. એ શિલા પર વીરસિંહે બળપૂર્વક લત્તાપ્રહાર કર્યો
એટલે એક ગંભીર અવાજ થયો અને પેટીના ઢાંકણાની માફક એ પથ્થર
ઊંચો થઇને એક બાળુએ ખંસી ગયો, તથા તેમાં નીચે ઉતરવાનાં
પગથીયાં જણાયાં. લક્ષમણસિંહે સત્વર પોતાના હાથમાંની મશાલ
સળગાવી. પછીથી ચારે જણા એ પગથીયાં ઉતરવા લાગ્યા; એટલે
એ અજગરની સઘળી કારિગરી માલૂમ પડી આવી. અજગરની નીચે
ફેટલાંક ચક્રને અને કમાનોનું જોડાણ કરેલું હતું. તે સર્વની નીચે
ચરખા જેવો એક મ્હોટો પંખો હતો. એ પંખો નજરે પડતાં સવે
સમજી ગયા કે જ્યારે અજગરની રહ મે પડેલા પથ્થર પર કોઇ પગ
મૂકે છે ત્યારે દગાણ થવાથી એ ચરખો ફરવા માંડે છે, અને જોરથી
હવાને ખેંચે છે; એથી સ્લામેના માણસ અજગરના મ્હોમાં ખેંચાઇ
જાય છે. અજગરના નીચેના ભોંયરામાં એક બાળુએ એક બંધ બારી
જણાતી હતી. તેની રહામે એક ચાવી પગ ટાંગેલી હતી. એ ચાવીથી
બારી ઉઘાડી સર્વેએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાંથી આગળ વધતાં ઉપર
જવા માટે એક સીડી તેમની નજરે પડી. સીડી ચઢી તેઓ અગા-
સીમાં ગયા. એ અગાસીમાંથી એક મઝી જેવી ગુફા તેમના જોવામાં
આવી. એ સાંકડી ગુફામાંથી જ રાજનન્દિની મૃગલોચની અને કિ-
શોરી પસે જવાય તેમ હતું. હવે અદ્યકાળમાં જ પ્રિયતમાની સાથે
પોતાનું પુનર્મિલન થશે એવા આનંદાવેગથી વીરસિંહનું હૃદય ત્વરાથી
ધબકવા લાગ્યું. કિશોરીને મળવા માટે જ્યોતિસિંહ પણ અધીરો
બની ગયો. અત્યંત આતુરતાથી તેઓ આગળ વધ્યા. આજે આવા
એકાન્ત સ્થળે મૃગલોચનીને શી વાતચિત કરવી એ સંબંધી વીરસિંહ

પોતાના અંતરમાં અનેકવિધ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો. તે સ્વગત વિચાર કરવા લાગ્યો:- “કેટલા બધા સમય પછી આજે મ્હારો પુત્ર મ્હારી મૃગલોચની સાથે મેળાપ થશે ? મ્હારા દર્શનથી એને કેટલો બધો આનંદ થશે ? મ્હારા વિયોગમાં પણ એ મ્હારું જ સ્મરણ કર્યા કરતી હશે એવો મ્હને દઢ વિશ્વાસ છે.

પ્રેમાળ પ્યારી સુંદરી, નિજ હૃદયમાં ચિંતવન કરે,
જળના વિયોગે માછલી, અહીં આવીને ઝૂરી મરે;
રાત્રિ દિવસ ને સ્વપ્નમાં, બસ ધ્યાન એ મ્હારું ધરે,
પામે જગતમાં મુશીલ પ્રમદા, સફળ જીવન તે ઠરે.

હવે વિલંબ થતો હતું વેડી શકતો નથી.” આવા વિચારો કરી વીરસિંહ ત્વરાથી એ સાંકડી ગુફામાં અગ્રેસર થયો. જ્યારે તે એ ગુફાના નાકાપર જઈ પહોંચ્યો ત્યારે પર્વતની ખુદ્દી જગ્યામાં તેણે એ જંગલી રીંદોને એકબીજાની સાથે લલતાં જોયાં. એવો પ્રકાર જોવામાં આવતાં વીરસિંહ ચિંતામગ્ન બની ગયો. તે જ્યોતિસિંહને કાંઈ કહેવા જતો હતો; પરંતુ એ એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારી શક્યો નહિ. મૃગલોચનીની છેક નજીક આવી પહોંચ્યા છતાં આવું સંકટ આવી પડેલું જોઈને વીરસિંહ પોતાના લાગ્યનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યો. વીરસિંહ, જ્યોતિસિંહ વગેરે એ યોગાનમાં ગયા; કિન્તુ ત્યાં તેઓ મૃગલોચનીને કે કિશોરીને જાંઈ શક્યા નહિ. અરાબર તપાસ કરતાં થોડે દૂર એક વૃક્ષ નીચે એ મૃતદેહ પડેલા તેમના જોવામાં આવ્યા. એ બંને મૃતદેહોમાં લોહીનો સર્વથા અભાવ હોવાથી એ દેહો હાડપિંજર જેવા જણાતા હતા. વળી બંને મૃતદેહોનાં મ્હોં એટલાં બધાં વિકૃત થઈ ગયાં હતાં કે, તે ઓળખી શકવાનું કાર્ય અત્યંત મુશ્કેલ હતું.

પાઠકબંધુઓ ! આવો હૃદયવિદારક દેખાવ જોવામાં આવતાં વીરસિંહની કેવી સ્થિતિ થઇ તેનું વર્ણન આ નિર્જીવ લેખિની-
દ્વારા થઈ શકે તેમ નથી જ. તેના હોશ ઉડી ગયા. ઉન્માદગ્રસ્ત
બની જઇ તે ઉચ્ચસ્વરે આક્રંદ કરવા લાગ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે,
“ હે પ્રિયતમા ! તને કાણુ લઇ ગયું ? ત્હારી જીવતદોરી કયા નિ-
જ્જુર પિશાચે હરી લીધી ? જંગલી રીંછોએ જ ત્હારા અને કિશો-
રીના પ્રાણનો વિનાશ કર્યો હોવો જોઇએ ! અમારું લોહી પીવાને
બદલે એ રીંછોએ તમારું લોહી પી ઘણું અનુચિત કાર્ય કર્યું છે.
મ્હારા શરીરના લોહીમાં પ્રેમની મધુરતા ભરેલી હોવાથી મ્હારું લોહી
પીને તેઓ વિશેષ તૃપ્ત થાત. ! પ્રિયતમા ! અમે ભૂતથી અન્ય સ્થળે
તો નથી આવી ચઢ્યા ને ?” આમ બોલી સમજાવવાને વીરસિંહે
એ સ્થાનની સુદૃઢ તપાસ કરી તો તેની ખાત્રી થઇ કે, જે સ્થળે
મૃગલોચની અને કિશોરી નજરે પડ્યાં હતાં એ સ્થળે જ તેઓ
આવ્યા હતા. નીચે આવેલી ગુફામાં એક વૃક્ષ નીચે રાણા કનકસિંહને
ચિંતાતુર સ્થિતિમાં બેસી રહેલો જોઇને તે કહેવા લાગ્યો:—“ આ
એ જ સ્થાન છે. સ્હામે એક વૃક્ષ નીચે નરાધમ કનકસિંહ બેસી
રહેલો છે. અરેરે ! મ્હારા અંતરની આરાધ્યા દેવી સદાને માટે મ્હારો
ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં ચાલી ગઇ ! હે નિજ્જુર ભાગ્યદેવિ ! મ્હારા પર
જુદ્ધમ ગુપ્તરવામાં તે આકી રાખી નથી. મૃગલોચની સિરાય આ
તુચ્છ જીવન શા કામનું છે ?

પ્રમદા કરું હું રટણુ ત્હારું, માળ જપું છું નામની,
ત્હોયે અરે હતભાગીપર, તું થાય શું અભિમાનિની ? !
ત્હારા વિના ના કોઈ બાળા, થાય આ વીરસિંહની;
મનમોહિની મૃગલોચની, હમ્મેશ બંસીલાચની.

હે : પ્રેમજ્યોતિ ત્હારી જ્હાલી, હૃદયમાંહી પ્રકાશતી,
હું છું મદન ત્હારો સદા, 'અસ તું જ છે મ્હારી રતી;
ત્હારા વિના આ હૃદયને ના, વિશ્વમાં આરામ છે,
મૃગલોચની જ્યાં જઈ રહી, તે જીવન્તું સુખધામ છે.

પ્રિય ! ત્હારા સિવાય રાજવૈભવ અને સુખ ઐશ્વર્ય તુચ્છ છે.

તને મેળવવા માટે મહાભારત પ્રયત્નો કર્યા છતાં ત્હારું મિત્રન ન જ થયું. પ્રિયા ! ત્હારા સિવાય મ્હને આ સમસ્ત જગત્માં અંધકારનો વિસ્તાર થયો હોય એવો ભાસ થાય છે. હું પણ આવું દુઃખમય જીવન ગુન્નરવા કરતાં ત્હારી પાસે જ આવું છું. ” આમ કહીને શોકાવેગથી અસ્થિર બની ગયેલો વીરસિંહ એ પર્વતશિખરપરથી નીચે કૂદી પડી પ્રાણુ લાગવાની તૈયારી કરતો હતો એવામાં એક મ્હોટો અવાજ થયો, તથા એક બાળુનો સીધો ખડક ફાટી જતાં તેમાંથી એક જુદા મહાપુરુષે પ્રકટ થઈ રાજકુમારનો હાથ પકડી લીધો. વીરસિંહે પાછા ફરીને જોયું તો, એક એંશી વર્ષના વયોવૃદ્ધ અને પ્રભાવશાળી મહાત્માને તેણે પોતાની પાસે ઉપસ્થિત થયેલા જોયા. એ મહાત્માને જોતાં જ ત્રણે બહુરૂપીઓ પણ વિસ્મિત અને આશ્ચર્યચકિત બની ગયા. મહાત્માની સંદેહ દાઢી તેમના નાભીપ્રદેશ સુધી પહોંચેલી હતી. મસ્તિષ્કપ્રદેશની લાંબી જટા છેક જમીન સુધી ઝૂલી રહી હતી. તેમણે પોતાના સર્વાંગને ભસ્માન્નહિત કર્યું હતું. નેત્રો લાલચોળ હતાં. જમણા હાથમાં ત્રિશૂળ હતું. આ મહાત્માએ વીરસિંહનો એક હાથ પકડીને ક્રોધસૂચકસ્વરે અને પ્રભાવસૂચક દૃષ્ટિથી કહ્યું:—“ મૂઠ યુવક ! આત્મઘાત કરી વિના કારણ મહાપાપનો સંચય શા માટે કરે છે ? જો તું આત્મહત્યા કરીશ તો એક સતી સાધ્વી સુંદરીને વૈધવ્યનું દારુણ દુઃખ ભોગવવું પડશે. ધૈર્ય ધા-

રણુ કરી સાવધાન થા.”

મહાત્માના વાક્યધ્વનિથી એ સ્થાન ગાજી ઉઠ્યું. ત્રણે બહુર-
પીઓ પણ કંપવા લાગ્યા. અસ્થિર બની ગયેલા વીરસિંહનું મન
સ્થિર થયું. થોડા સમય સુધી એ મહાત્માના મુખમંડળનું એકાગ્ર-
દષ્ટિથી દર્શન કર્યા પછી વીરસિંહ સંકોચાતાં સંકોચાતાં કહેવા લાગ્યો:-
“મહાનુભાવ ! આપ સાક્ષાત ભક્તરક્ષક ભગવાન કિંવા કોઈ મહા-
પ્રતાપી યોગિરાજ અમારું કલ્યાણ કરવાની કામનાથી જ પ્રકટ
થયા છો. આપશ્રીએ અમને અધર્મના માર્ગે અગ્રેસર થતા અટકાવ્યા
છે; કિન્તુ હું આપને એક પ્રશ્ન પૂછું છું તેનો જો સદુત્તર આપશો
તો આ દીન દાસપર આપનો મહદુપકાર થશે. આપે જણાવ્યું કે,
‘હું આત્મવાત કરીશ તો એક સતી સાધ્વી સુંદરીને વૈધવ્યનું દારણ
દુઃખ ભોગવવું પડશે.’ કિન્તુ હજી સૂધી કોઈ પણ સુંદરીની સાથે
મ્હારો વિવાહ થયો નથી તેથી આપનું એ વાક્ય સાંભળી હું ઘણો
વિચારમગ્ન બની ગયો છું. !”

“રાજકુમાર ! તું ક્ષત્રિય થઈને ત્હારી પ્રતિજ્ઞા બૂટી જાય છે ?
ત્હેં કોઈની સાથે લગ્ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા નથી કરી કે ? હીક છે, જો જો-
છએ કે, આ હકીકત કોણે લખેલી છે ?” આમ કહી એ મહાત્માએ
પોતાની જટામાંથી એક કાગળ ખઠાર કાઢી વીરસિંહના હાથમાં આ-
પ્યો. એ પત્ર વાંચી જોઈ અત્યંત વિસ્મય પામીને તેણે કહ્યું:- “આ
પત્ર જો કે, મ્હેં જ લખેલો છે, કિન્તુ એમાં વિવાહ સંબંધીની કશી
હકીકત નથી. મ્હેં માત્ર એટલું જ લખ્યું છે કે, ‘તમારી સર્વ સર્તો
અમને મંજૂર છે.’”

“અરે, અઘાપિ અસત્ય બોલો છો ? એ પત્રની પાછળ શું લખેલું
છે તે વાંચી જો. !” આમ કહીને મહાત્માએ વીરસિંહનો હાથ છોડી દીધો.

વાંચકઅંધુઓ જાણતા જ હશે કે, વનલતાએ પોતાની સાથે લસ કરવાની કબૂલત માગનારો પત્ર વીરસિંહને લખ્યો હતો. તેના ઉત્તરમાં તેણે પ્રસન્તાપૂર્વક તેની માગણી કબૂલ કરી હતી; કિન્તુ આ મહાત્માના હાથમાં એ પત્ર ક્યાંથી આવ્યા હશે તથા વનલતાનો આ મહાત્મા સાથે શો સંબંધ હશે તેનો કશો નિર્ણય એ કરી શક્યો નહિ. એ સધળો ગુપ્ત ભેદ જાણવાના ઉદ્દેશથી વીરસિંહે પૂછ્યું:—“અદ્ભુત શક્તિશાળી મહાત્મન! આપ વનલતાને ઓળખો છો કે શું?”

“જો તેને હું ન ઓળખતો હોઉં તો તેનો પત્ર મ્હારી પાસે કેવી રીતે આવે? ત્હારી ઇચ્છા હોય તો હમણાં જ હું વનલતાને અહીં ઉપસ્થિત કરું.” મહાત્માએ પૂર્વવત્ સ્વરે કહ્યું.

રાજકુમારે વનલતાનું દર્શન કરવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી એટલે મહાત્માએ પૃથ્વરપર પોતાનો પગ પછાડ્યો. તેમના પગ પાસેની જમીન સત્વર ફાટી ગઇ અને તેમાંથી વનલતાએ બહાર આવી વીરસિંહના ચરણો પકડી લીધા આ પ્રકારનું દર્શન કરી વીરસિંહ ત્રિંદ્રમૂઠ બની ગયો. આ સ્થળે વનલતા કેવી રીતે આવી પહોંચી તથા મહાત્મા સાથે તેનો શો સંબંધ હશે તેની કશી કલ્પના તે કરી શક્યો નહિ. જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથજી મૌનાવલંબન કરી આશ્ચર્યસૂચક દૃષ્ટિથી વનલતા તથા મહાત્મા તરફ જોઈ રહ્યા. અંતે મૌનનો ભંગ કરી વીરસિંહે કહ્યું:—“આ બાળાને હું ઓળખું છું. એમણે અમરપર ઘણા ઉપકારો કર્યા છે તેથી અમે પણ તેમની કેટલીક શર્તો માન્ય કરી છે; કિન્તુ મૃગલોચનીનો પત્તો નહિ મળે ત્યાં સુધી મ્હારા અંતરને શાન્તિ મળવાની નથી જ.” આમ કહી પોતાના હાથમાંનો પત્ર મહાત્માને ખતાવીને તેણે કહ્યું, “જુઓ, આ પ-

તમા વનલતાએ જ લખ્યું છે કે, ‘મૃગલોચની અને મ્હારી સાથે તમારે એક જ દિવશે, એક જ સ્થાને અને એક જ સમયે લગ્ન કરવાં!’ આ શર્ત મ્હેં આનંદપૂર્વક સ્વીકારી છે; કિન્તુ મ્હારી મૃગલોચનીએ આ માયાવી મૃત્યુલોકનો હમ્મેશાંને માટે ત્યાગ કર્યો છે, તેથી હું મ્હારી આ શર્ત પાળી શકું તેમ નથી.”

આ હકીકત સાંભળી, ક્રોધે ભરાઇને મહાત્માએ વનલતાના મ્હેં તરફ જોઇને પૂછ્યું:—“તું મ્હને અસત્યવાદી ઠરાવવાને ઇચ્છે છે કે શું?”

“ના મહારાજ! પ્રથમ આપ રાજકુમારને એટલું તો પૂછી જુઓ કે, રાજનન્દિની મૃગલોચની સ્વર્ગવાસિની થયાં છે એમ તેઓ શા ઉપરથી કહે છે?” વનલતાએ ગદ્ગદ થઈ કહ્યું.

યોગી મહાત્માએ વીરસિંહ તરફ જોઇને ઉપરોક્ત ભાવનો પ્રશ્ન પૂછ્યો એટલે તેણે કહ્યું:—“ત્યારે મ્હારી મૃગલોચની આ વિશ્વસંસારમાં હયાત છે કે?”

“પ્રથમ તમે મ્હારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો.” મહાત્માએ કહ્યું.

“મહારાજ! થોડા દિવસપર અમે જ્યારે નીચેની ગુફામાં આવ્યા હતા ત્યારે ત્યારે આ સ્થળે જ અમે મૃગલોચની અને કિશોરીને જોઇ હતી. અમે તેમની બન્નેની સાથે કેટલીક વાતચિત સુદ્ધાં કરી હતી; કિન્તુ આજે જ્યારે અમે અહીં આવ્યા ત્યારે અહીં બે સુંદરીઓના.....” રાજકુમારથી વિશેષ બોલી શકાયું નહિ. તેનો કંઈસ્વર રૂંધાઈ ગયો. તેનાં નયનયુગલમાં પુનઃ ત્રિયોગાશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું.

“વાહ! તું તથા ત્હારા સાથીદારો તો બહુ જ ચાલાક જણાઓ છો! તમે સર્વેએ આ હાડપિંજરોને મૃગલોચની અને કિશોરીના મૃત-દેહ ધાર્યા હતા? વળી તમે એટલું પણ ન સમજી શક્યા કે, આ હા-

હપિંજરો પુરુષનાં છે કે સ્ત્રીઓનાં ?” મહાત્માએ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું.

આ વચનો સાંભળી જ્યોતિસિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથજી ચમકીને એ હાડપિંજરો પાસે ગયા. બંને હાડપિંજરોની સૂક્ષ્મ તપાસ કર્યા પછી જ્યોતિસિંહે શરમાઇ જઇને કહ્યું:— “ અરે ! આ બંને તો પુરુષનાં હાડપિંજરો હોય એમ લાગે છે. રાજકુમાર વીરસિંહજીની માફક આપણે પણ અધીરા બંની ગયા તેથી જ આપણાથી આવી ગંભીર ભૂત થઈ છે ! ”

“ તમારા જેવા બહુરૂપીઓના હાથે આવી ભૂલ થાય એ ઘણા શરમ લેલો પ્રકાર કહેવાય. તમારી આવી ભૂલથી રાજકુમાર કદાચ પોતાનો જીવ ગૂમાવી બેઠો હોત ! ” મહાત્માએ આમ કહીને પોતાના હસ્તસંકેતથી સ્લામેની દિશા બતાવીને કહ્યું:— “ તમે સ્લામેના પેલા એ ખડકો તરફ જુઓ. જ્યોતિસિંહ ! તું ઘણો હોશિયાર છે તેથી તને વિશેષ કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી; કેમ કે, આ ગુફાની હકીકત તું ત્હારા ગુરુના મુખેથી સાંભળી શક્યો છે. ”

જે દિશા તરફ મહાત્માએ હસ્તસંકેત કર્યો હતો તે તરફ જ્યોતિસિંહે જોયું. રાજકુમાર પણ અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને તે તરફ જોવા લાગ્યો. લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથજીની દષ્ટિ પણ તે તરફ આકર્ષાઈ થોડા સમય સૂધી એ તરફ જોવા પછી જ્યોતિસિંહના મુખમાંથી એકાએક એટલા શબ્દો બહાર નીકળી પડ્યા કે, “ અરે ! આ શું થઇ ગયું ? ! ” આ શબ્દો સાંભળી સર્વેની દષ્ટિ એ તરફ વિશેષ આકર્ષાઈ થોડા સમય પછી એ સંબંધીની મહાત્મા સાથે વાતચિત કરવા માટે જ્યોતિસિંહે તેમના તરફ જોયું તો મહાત્મા ત્યાં નજરે પડ્યા નહિ. તેઓ કયા માર્ગેથી આવ્યા હતા અને કયાં અદ્રશ્ય થઇ ગયા તેની કોઇ કશી કલ્પના કરી શક્યું નહિ. જ્યાં સૂધી વનલતા અને મહાત્મા એ

સ્થાને હતાં ત્યાં સૂધી તેમના આગમનનો માર્ગ ખુલ્લો હતો. ખડકમાં ફાટ મુઠ્ઠાં જણાતી હતી; પરંતુ તેમના અદ્રશ્ય થવાની સાથે સઘળું યથા-સ્થિત થઈ ગયું હતું. મહાત્મા નજરે નહિ પડ્યાથી આશ્ચર્ય પામીને જ્યોતિસિંહ બોલી ઉઠ્યો:—“ અરે ! મહાત્મા અને વનવ્રતા ક્યાં અદ્રશ્ય થઈ ગયાં ?”

આ પ્રશ્ન સાંભળવામાં આવતાં વીરસિંહ વગેરેએ પણ જ્યોતિસિંહ તરફ જોયું. મહાત્મા અને વનવ્રતા જોવામાં નહિ આવ્યાથી તેઓ પણ વિસ્મિત બની ગયા. તેમણે એ ખડકમાંના માર્ગની ધણી તપાસ કરી; કિન્તુ માર્ગ સ્પષ્ટો નહિ. વીરસિંહનું મ્હોં પણ પુનઃ ચિંતામગ્ન બની ગયું. તેણે જ્યોતિસિંહને પૂછ્યું:— “ બાપ રહામેના ખડક તરફ હસ્તસંકેત કરી મહાત્માએ તને શું પતાવ્યું છે ? વળી એ દેખાવ જોવામાં તું આટલો બધો નિમગ્ન કેમ બની ગયો ? આ સઘળો અદ્ભુત ભેદ શો છે તે હું સમજી શકતો નથી. ”

“ રાજકુમાર ! મહાત્મા અને વનવ્રતા અદ્રશ્ય થઈ ગયેલાં હોવાથી હવે તેમની પાસેથી આપણે કરી હકીકત જાણી શકીએ તેમ નથી. સઘળું સત્ય રહસ્ય જાણવાને માટે આપણે ધણો પરિશ્રમ કરવો પડશે. ” જ્યોતિસિંહે નિરાશાસૂચકસ્વરે કહ્યું.

“ પરંતુ એવો તે શો દેખાવ ત્હારા જોવામાં આવ્યો છે ? ” વીરસિંહે અધીરતાથી પૂછ્યું.

“ જે દેખાવ ત્હારા જોવામાં આવ્યો છે એ સંખંધીની સઘળી હકીકત કહેતાં ઘણો સમય વીતી જાય તેમ છે; માટે પ્રથમ આપણે આ ખંડેરમાંથી બહાર નીકળો એટલે પછી સઘળી હકીકત હું આપને કહી સંભળાવીશ. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“ આપનું કહેવું બરાબર છે. ” જમનાથે કહ્યું.

“ભલે ત્યારે ચાલો. ” વીરસિંહે સંમતિ દર્શાવી.

“કિન્તુ આપણે આ સ્થાનેથી ચાલ્યા જઈએ તે પૂર્વે હું જે ખડક તરફ જોઈ રહ્યો હતો એ ખડકને એક વખત બરાબર જોઈ લેવાની જરૂર છે. જુઓ, પેલા બે ખડકો નચ્ચે જે દરવાજા હમણાં ખુલ્લો જણાય છે તે પહેલાં બંધ હશે. એકાએક એના ઉઘડી જવાથી જ હું અત્યંત આશ્ચર્યમગ્ન બની ગયો છું. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“એ દરવાજા શાનો છે ? ” વીરસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“રાજકુમાર ! એ દરવાજામાં જ સઘળો ભેદ છુપાઈ રહેલો છે. આ ખંડેર એટલી બધી ચાલાકીથી બનાવવામાં આવ્યું છે કે, અંદરને અંદરથી આવતાં પણ અહીં સૂધીમાં આપણને પાંચ માઉ જોડેલો માર્ગ કાઢવો પડે છે. જે બહારના રસ્તેથી આ ગુફા સૂધી આવીએ છીએ તો પંદર ગાઉ જોડેલો માર્ગ કાપવો પડે છે. હવે વખત ધણો વીતી ગયો છે, અને આવતી કાલે આપણે અહીંનો સઘળો ભેદ જાણવા આવવાનું છે, માટે ચાલો, હવે આપણે બહાર નીકળીએ. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

તરતજ સર્વે પાછા ફર્યા, તથા જે રસ્તેથી આવ્યા હતા તે જ રસ્તેથી બહાર નીકળ્યા. હમ્મેશાં એક પ્રહર દિવસ બાકી રહેતો હતો અને તેઓ પુસ્તકમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે ખંડેરમાંથી બહાર નીકળી જતા હતા; પરંતુ આજે મધ્યરાત્રિ જોડેલો વખત ખંડેરમાં જ થયેલો હોવાથી છાવણીમાં ધણો ગરબડાટ થઈ રહ્યો હતો. રાજકુમારના માટે છાવણીના માણસોના અંતરમાં પ્રત્યેક ક્ષણે વિવિધ પ્રકારની આશંકા ઉપજતી હતી; પરંતુ કોઈએ ખંડેરમાં પ્રવેશ કરવો નહિ એવી રાજકુમારની આજ્ઞા થયેલી હોવાથી ધણા સૈનિકો રાજકુમારની રાહ જોતા ખંડેરના દરવાજા પાસે ઉભા રહ્યા હતા.

જાવણીમાં ગયાં પછી પેલા ખડકોમાંના દરવાજાનો બેઠ જણાવવા માટે વીરસિંહે જ્યોતિસિંહને આગ્રહ કર્યો; પરંતુ રાત્રિ થાણી વીતી ગયેલી હોવાથી સર્વેએ તેને વિશ્રાન્તિ લેવાની વિનંતિ કર્યાંથી રાજકુમારને નિરુપાયે શય્યાવશ થવું પડ્યું. જો કે વીરસિંહ એટલું તો જાણી શક્યો હતો, મૃગલોચની જીવતી છે; કિન્તુ તે ક્યાં છે તથા એ ગુફામાંથી કેવી રીતે બહાર નીકળી ગઈ છે, વનવનતા કાણ છે? યોગીરાજ ક્યાંથી આવ્યા, જ્યોતિસિંહને તેમણે શું ખતાવ્યું એ સઘળા વિષયોના વિચારો કરવામાં જ વીરસિંહની રાત્રિ વ્યતીત થઈ ગઈ. રાત્રે એક ક્ષણના માટે પણ તે નિદ્રાધીન થઈ શક્યો નહિ. પ્રભાતકાળ થતાં ન થતાંમાં તો તેણે શય્યાનો ત્યાગ કર્યો, અને તે ત્વરાથી જ્યોતિસિંહના તંબૂમાં ગયો. જ્યોતિસિંહ હજી સૂઈ સુઈ રહ્યો હતો. વીરસિંહે અત્યંત અધીરતાથી તેને જાગ્રત કર્યો.

જ્યોતિસિંહે ઉઠીને વીરસિંહને સલામ કરી. વીરસિંહના આગમનનું કારણ તે જાણતો જ હતો; છતાં તેણે અજ્ઞાતભાવ દર્શાવીને પૂછ્યું:—“ રાજકુમાર ! કહો નેમણે કે શા કારણથી અત્યારમાં આપનું અત્રે આગમન થયું છે ? ”

“ જ્યોતિસિંહ ! આજની રાત્રિ મહેં ઉજ્જગરામાં જ પસાર કરી છે. તમે હવે સઘળી હકીકત સત્વર કહી સંભળાવો. જેમ જેમ વિશેષ વખત વીતી જાય છે તેમ તેમ મહારા અંતરની અધીરતા અતિ વૃદ્ધિગત થાય છે. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ વારું, આપ બેસો; હું કહું છું. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

રાજકુમાર જ્યોતિસિંહ પાસે પડેલા એક આસનપર બેઠો. લક્ષમણસિંહ અને જ્યોતિષીજીને પણ ત્યાં બેસાડવામાં આવ્યા. ત્યારે તેઓ આવીને આસનપર બેઠા ત્યારે જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ રા-

જકુમારી મૃગલોચનીને કાણુ લઈ ગયું છે, એ યોગી મહાત્મા કાણુ હતા, તેઓ વનલતાને કેમ મદદ કરતા હતા એ વિષયોનું સત્ય રહસ્ય હજી સૂધી હું જાણી શક્યો નથી; કિન્તુ એમણે મ્હને જે દેખાવ બતાવ્યો હતો તે એટલો બધો આશ્ચર્યજનક હતો તથા હું તેનું દર્શન કરવામાં એટલો બધો તદ્દલીન બની ગયો હતો કે યોગી મહાત્માને હું કશી હકીકત પૂછી શક્યો નથી.

“પહેલ પહેલાં હું આપને પેલી ગુફામાં લઈ ગયો હતો ત્યારે એ ગુફા સંબંધીની જેટલી હકીકત મ્હેં મ્હારા ગુરુજીના મુખે સાંભળી હતી એ આપને કહી હતી. આપને એ હકીકત યાદ છે કે ?”

“હા—ખરાબર યાદ છે.” વીરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“મ્હેં શું કહ્યું હતું ?”

“તમે એમ કહ્યું હતું કે, એમાં ઘણો ખજાનો છે; કિન્તુ એના પર એક પ્રકારનું જાદુઈ કામ કરવામાં આવ્યું છે. એ કામનો બેદ ઉકેલવાની યુક્તિ પણ તમને તમારા ઉરતાદે બતાવેલી છે.” વીરસિંહે પૂર્વકથાનું સ્મરણ કરીને કહ્યું. “હા ખરાબર છે. કાલે. એ ગુફામાં મ્હેં આપને એ પહાડોની વચ્ચે જે એક દરવાજો બતાવ્યો હતો એ દરવાજાને ખુલ્લો બેવામાં આવતાં જ મ્હને એમ માલૂમ પડી ગયું કે, એ કામનો બેદ કોઈએ ઉકેલી નાખ્યો છે, અને ખજાનો પણ કોઈએ મેળવી લીધો છે. વળી યોગી મહાત્માએ મ્હને એ ખુલ્લો દરવાજો બતાવ્યો તેથી મ્હારા અંતરમાં એવી કલ્પના ઉપજી, કે, એ જાદુઈ કામનો બેદ ઉકેલી જેણે ખજાનો મેળવ્યો હોય તે જ રાજકુમારી મૃગલોચનીનું હરણ કરી ગયેલો હોવો જોઈએ. એ ચિંતામાં હું એ તરફ જોઈ રહ્યો એવામાં યોગી મહાત્મા અદ્રશ્ય થઈ ગયા.”

આ હકીકત સાંભળી વીરસિંહ અડધા કલાક સૂધી ચિંતા-

મમ મુખે બેસી રહ્યા. તેનું અંતર અતિ વ્યાકુળ બની ગયું. ત્યાર પછી આત્મસંવરણ કરીને તેણે કહ્યું:—“ત્યારે મ્હારી મૃગલોચની પાછી એક નવીન સંકટમાં ફસાઇ પડી કે?”

“મ્હને તો એમજ લાગે છે.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“હવે એનો પત્તો આપણે કેવી રીતે મેળવી શકીશું?”

“પહેલાં આપણે સર્વેએ એ ગુફામાં જવું જોઇએ. ત્યાં જઇ પેલા ખજાનાની શોધ કરવી જોઇએ. જે લાંથી ખજાનો લઇ જનારનું કાંઇ પણ ચિહ્ન આપણને મળી આવે તો આપણે સત્તર તેને શોધી શકીએ.” જ્યોતિસિંહે વાસ્તવિક સલાહ આપી.

“વારું ચાલો, આ સમયે મ્હારા અંતરમાં પીળો એક વિચાર ઉપજ્યો છે” વીરસિંહે વિચારમગ્ન વદને ‘અને ચિંતાતુર ચિત્તે કહ્યું.

“શો વિચાર ઉપજ્યો છે?” જ્યોતિસિંહે જણાસાં દર્શાવી.

“જ્યારે તમે ભૈરવનાથને કેદ કરવા એ ગુફામાં ગયા હતા અને દરવાજો નહિ ઉઘડી શક્યાથી પાછા આવ્યા હતા એ દરવાજો જેણે એ ગુફાનું જાદુઈ રહસ્ય જાણ્યું છે તેણે જ અંદરથી બંધ કરી દીધેલો હોવો જોઇએ. તમે ગયા એ સમયે તે એ ગુફામાં જ હોવો જોઇએ.” વીરસિંહે પોતાની પ્રખર કલ્પનાશક્તિનો પરિચય કરાવ્યો.

“આપની કલ્પના યથાર્થ હોય એમ લાગે છે; કિન્તુ એ માણસે રાણા કનકસિંહને પણ છોડાવેલો હોવો જોઇએ.”

“એમ બનવું કાંઇ અશક્ય નથી; કિન્તુ ગુફામાંથી છૂટ્યા પછી કનકસિંહે કમર કસી વિશ્વાસઘાત કરીને મ્હારી ગેરહાજરીનો લાભ લઇ મ્હારા સૈન્યપર આક્રમણ કર્યું હતું; પરંતુ પાછળથી પાછો

તે કેદ પકડાયો હતો. ત્યારે શું ખજનો :લઈ જનાર માણસે જ પુનઃ એને કેદ કર્યો હશે ? વળી રાણા કનકસિંહના પુનઃ કેદ પકડાયા પછી તેના પદ્મપરથી જે પત્ર પ્રાપ્ત થયો હતો તે પત્ર પણ એ માણસે જ લખ્યો હશે !”

“હા, મ્હને તો સમજી કારસ્થાન એ માણસનું જ હોય એમ લાગે છે.” જ્યોતિસિંહે ગંભીરતાસૂચક સ્વરે કહ્યું.

“ત્યારે એ ઉપરથી એ માણસ આપણો હિતૈષી હોય એમજ લાગે છે; પરંતુ આ સ્થળે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જે એ આપણો હિતૈષી હોય તો એ રાજકુમારીને કેમ ઉપાડી જાય ?” વીરસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપી શકતો નથી. આ સ્થળે મ્હારી બુદ્ધિ કાંઈ કામ કરી શકતી નથી. એ સિવાય કનકસિંહના ગુફામાંથી છૂટી ગયા પછી પુનઃ એ ગુફામાં જવાનો પ્રસંગ આપને પ્રાપ્ત થયો હતો અને અમે પણ આપને શોધતા શોધતા એ સ્થળે આવી પહોંચ્યા હતા. એ સમયે કિશોરીએ કહ્યું હતું કે, એ ગુફામાં કાંઈ આવીને કનકસિંહને એક વખત મુક્ત કરી પુનઃ કેદ કરી ગયું હતું; કિન્તુ તેણે કહ્યું હતું કે, અમે કનકસિંહને ખરાબર આ ગુફામાં જ જોઈએ છીએ.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“આ પ્રકાર ઘણો રહસ્યમય જણાય છે; વળી તમે પણ એક બૂલ કરી છે.” વીરસિંહે કહ્યું.

“શી બૂલ કરી છે ?” જ્યોતિસિંહે પૂછ્યું.

“કાલે પેલા યોગીએ જમીનમાંથી નીકળીને મ્હને આત્મઘાત કરતો અટકાવ્યો અને ત્યાર પછી તેમણે જમીનપર લાત મારી એટલે જમીન ફાટી જઈને તેમાંથી વનલતા બહાર નીકળી આવી

હતી; પરંતુ એ યોગી કાંઈ દેવતા નહોતા, એ સ્થળે જમીનમાં કાંઈ યુક્તિ કરેલી હોવી જોઈએ. તમારે પણ ત્યાં લાત મારીને એ જમીન પુનઃ ફાટે છે કે નહિ એ જોવાની જરૂર હતી.” વીરસિંહે કહ્યું.

“આપનું કહેવું ખરું” છે; પરંતુ જે વાર્તા જની ગાંધ તેને માટે શોક કરવો વધા છે.” જ્યોતિસિંહે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી;

“આજે પુનઃ આપણે ત્યાં જઈને આ વિષય સંબંધીની ચોક્કસાઈ કરીએ. જે ત્યાંથી કામ થઈ જાય તો ગુફામાં જવાની માથાફૂટ મટી જાય.” વીરસિંહે કહ્યું.

“હલે ત્યારે ચાલો.” જ્યોતિસિંહે સંમતિ દર્શાવી.

આજે પણ રાજકુમાર અને ત્રણે બહુરૂપીઓ એ ખંડેરમાં ગયા. યથાસમયે જે સ્થળે યોગી ઉપસ્થિત થયા હતા એ સ્થળે તેઓ જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં જતાં જે સ્થળે તેમણે ગાંધ કાલે જે મૃતદેહ જોયા હતા એ મૃતદેહ આજે તેમના જોવામાં આવ્યા નહિ. એ સ્થળની જમીન આજે ઘણી સ્વચ્છ જણાતી હતી. થોડા સમય સૂધી વીરસિંહ અને તેના બહુરૂપીઓ વિસ્મિત જની જઈને એ સ્થળે ઉભા રહ્યા. પછીથી થોડી તપાસ કરીને ગાંધ કાલે જે સ્થળે યોગીએ પગ પછાડ્યો હતો એ સ્થળે જ્યોતિસિંહે પગ પછાડ્યો. તે સાથે જ ત્યાંની જમીન ફાટી ગઈ, તથા નીચે ઉતરી શકાય એવી નહાની નહાની પગથીઓ નજરે પડી. ચારે જણા ત્યાંથી નીચે ઉતરવા લાગ્યા. ત્યાં એક અંધારી ઓરડીમાં ગયા પછી તેઓ સર્વ દરવાજાં શોધવા લાગ્યા; પરંતુ દરવાજાં જડ્યો નહિ. લાચાર જની જઈને તેઓ પુનઃ બહાર નીકળ્યા; પરંતુ પેલી ફાટી ગયેલી જમીન પુનઃ અંધ થઈ નહિ. આવો પ્રકાર જોઈ જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“આ દરવાજાં અંધ કર-

વાની યુક્તિ અંદરના ભાગમાં હોય એમ મ્હને લાગે છે; ગમે તેમ હો; પણ આ સ્થળે આપણો ઝીક્રે હેતુ સફળ થાય એમ લાગતું નથી. આપણે ખંડારથી જ આ ગુફામાં જવું પડશે. ”

વિના વિલંબે ચારે જણા એ ભયંકર અને રહસ્યમય ગુપ્ત ખંડેરમાંથી ખંડાર નીકળ્યા. ખંડાર નીકળી જ્યોતિસિંહે તાળું બંધ કરી દીધું. ચતુરતરપર પથ્થરનો જે માણસ સૂઈ રહ્યો હતો તેની પાસે પથ્થર મૂકીને તાળું બંધ કરી દેવામાં આવતું હતું. એ તાળું બંધ થતાં ખંડેરનો સઘળો ગુપ્ત માર્ગ બંધ થઈ જતો હતો.

એક દિવસ રામગઢમાં રોકાઈ સેનાપતિ શરસિંહને રામગઢનો કારભારી બનાવી, પછીથી વિજયગઢ તરફ કૂચ કરવામાં આવી. ત્યાં જઈને રાજકુમાર વીરસિંહ તેના પિતાને મળ્યો. થોડા દિવસ પછી મહારાણા દેવીસિંહના કહેવાથી દીવાન અજીતસિંહ રાત્રિના સમયે એકાન્તમાં રાજકુમાર વીરસિંહને ખંડેર સંબંધીની હકીકત પૂછી. વીરસિંહે અજીતસિંહને સઘળી સત્ય હકીકત વિસ્તાપૂર્વક કહી સંભળાવી.

અજીતસિંહે એ સ્થળે જ્યોતિસિંહને બોલાવીને કહ્યું:—“તમે ત્રણ બહુશીઓ રાજકુમારને સાથે લઈ ગુફામાં જાઓ, તથા પેલા ન્હાના જાદુઈ રહસ્યનો ભેદ કુમારના હાથે ઉઠેલાવો. મ્હને લાગે છે કે, હવે સત્તર એ જાદુઈ રહસ્યનો ભેદ કુમાર ઉઠેલી શકશે; પરંતુ એ કાર્ય કરતાં પહેલાં એક બે કામ કરો. તમે થોડાં માણસોને તમારી સાથે લઈ જાઓ, તથા મહારાણા કનકસિંહને એની મહારાણીસહ અહીં પહોંચાડી દો. ખીજું કાર્ય એ કરજો કે, જ્યારે તમે ગુફામાં જાઓ ત્યારે ગુફાના પ્રવેશદ્વારને અંદરથી બંધ કરી દેજો. હવે મહારાણાજી સાથે તમારે મુલાકાત કરવાની કિંવા તેમની સલાહ પૂછવાની કશી જરૂર નથી. તમે સર્વ સત્તર અહીંથી ગુફા

તરફ જાઓ, અને મહારાણી માટે એક ડોળી પણ સાથે લેતા જાઓ.”

રાજકુમાર વીરસિંહ પોતાના ત્રણે બહુરૂપીઓ અને બીજા કુટલાક માણસો સાથે ગુફા તરફ ગયો. પ્રભાતકાળ થતાં ન થતાંમાં તો એ લોકો ગુફા પાસે જઈ પહોંચ્યા. સિપાહીઓને ગુફાથી થોડા અંતરે રાખી વીરસિંહ અને તેના સાથીદારો ગુફા ઉઘાડી અંદર ગયા.

પ્રભાતકાળ થયો હતો. જ્યોતિસિંહે રાણા કનકસિંહને તથા તેની રાણીને ગુફાની બહાર કાઢી તેમને બન્નેને પોતાના સિપાહીઓને સ્વાધીન કર્યાં, તથા રાણીને ડોળીમાં બેસાડી. કનકસિંહ પગે ચાલવા લાગ્યો. પછી જ્યોતિસિંહે ગુફામાં પ્રવેશ કરી, ગુફાનું દાર અંદરથી બંધ કરી દીધું.

પ્રકરણ ૨૧ મું

ક્ષમાપ્રાપ્તિ અને સંસારત્યાગ !

મહારાણા દેવીસિંહના સિપાહીઓએ રાણા કનકસિંહને તથા તેની રાણી કળાવતીને નિજયગઢ પહોંચાડ્યાં. અજીતસિંહની સલાહથી તેમને બન્નેને રહેવા માટે એક સુંદર મકાન આપવામાં આવ્યું, તથા કનકસિંહના હાથપગમાંની બેડીઓ કાઢી નાખવામાં આવી. મકાનની ચોતરફ તેમના પર દેખરેખ રાખવા માટે સંખ પહેરાનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો.

બીજે દિવસે મહારાણો દેવીસિંહ દીવાન અજીતસિંહ સાથે કશી મસલત કરીને બદ્રીનાથ, અધૈરનાથ, ભૈરવનાથ અને કપટશંકર નામના ચાર બહુરૂપીઓને સાથે લઈ જે મકાનમાં રાણા કનકસિંહ-

ને રાખ્યો હતો એ મકાનમાં ગયો.

રાણા દેવીસિંહ પોતાની પાસે આવે છે એવા સમાચાર સાં-
ળળી કનકસિંહ પોતાની રાણીસહ તેને સંમાન આપવા માટે ઠર-
વાળ સૂધી ગયો. દેવીસિંહને મકાનમાં લાવી તેને તેમણે એક આ-
સનપર બેસાડ્યો. ચારે બહુરૂપીઓને એક તરફ ઉભા રાખવામાં
આવ્યા. તેમના હાથપગમાં બેડીઓ નાખેલી હતી.

રાણા કનકસિંહે નમ્રતાપૂર્વક પૂછ્યું:—“રાજેન્દ્ર! આપે શા
પ્રયોજનથી અહીં આવવાનો શ્રમ લીધો છે ?”

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહારાણા દેવીસિંહે કહ્યું:—“આજ
સૂધીમાં તમે અમારો વિનાશ કરવાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા છે. નરા-
ધમ, વિશ્વાસઘાતક કૂરસિંહના તથા તેના નિમકહરામ નોકરોના સ-
મજબૂબાથી તમે અમને અનેક પ્રકારનું દુઃખ દીધું છે; અમારા અસંખ્ય
નિરપરાધ સૈનિકોનો તમે તમારા અધર્મ યુદ્ધમાં જીવ લીધો છે; છતાં
પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ જ અમારું રક્ષણ કર્યું છે. કૂરસિંહ, યુદ્ધ-
ખાન અને અકબરઅલ્લીને પણ તેમનાં કર્મોનું ઉચિત ફળ મળ્યું છે.
હવે તમારો શો વિચાર છે ? શું જીવનપર્યંત તમારો અમારી કેદમાં
પડી રહીને જ દિવસો પસાર કરવાનો વિચાર છે ?”

મહારાણા કનકસિંહે કહ્યું:—“આપની તથા રાજકુમાર વીર-
સિંહજીની બહાદુરીની હું મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરું છું. આપને ઈશ્વર
પૌત્રદર્શન કરાવે અને તેને આપ આપના બોળામાં રમાડી સુખી
થાઓ એવી જ હવે મ્હારી ઇચ્છા છે. રાજેન્દ્ર! આપ કૃપા કરીને
મ્હને મ્હારા સકળ અપરાધોની ક્ષમા આપો. હવે રાજ્યસુખ ભો-
ગવવાની મ્હારી અભિલાષા નથી. રામગઢપર આપે કેવી રીતે વિજય
મેળવ્યો છે તથા ત્યાં શું શું બન્યું છે એ સઘળી હકીકત હું જાણું
છું. આપને હું માત્ર એક જ વાત કહેવાને ઇચ્છું છું. આપ આ-

પની જવાંમદીં અને બહાદુરીનો વિચાર કરી મ્હારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે. એવી મ્હારી માન્યતા છે.” આમ કહી પોતાના બન્ને હાથ બેડી રાણા કનકસિંહ મહારાણા દેવીસિંહ સહામે ઉભો રહ્યો.

“તમારા મનમાં જે કાંઈ હોય તે બેલાશક કહો. મ્હારાથી બની શકશે ત્યાં સુધી હું તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ.”

“સાંભળો રાજેન્દ્ર ! મ્હારો એક પણ પુત્ર નથી કે જેના બ-
વિષ્ય માટે મ્હને ચિંતા હોય ? હા, રામગઢના કિલ્લામાં મ્હારા સં-
બંધાઓની કેટલીક વિધવાઓ છે. તેમના માટે આપ એવો કાષ્ઠ
બંદોબસ્ત કરો કે જેથી એ બિચારીઓને પોતાના જીવનનિર્વાહ
માટે બિલકુલ દુઃખ ભોગવવું પડે નહિ. જે લોકો પુરુષ છે તેમના
માટે મ્હારે કશી બલામણુ કરવાની નથી; કેમકે તેઓ પોતાનો નિ-
ર્વાહ કાંઈ પણ પ્રકારે કરશે. વળી આપ મ્હારા સર્વ અપરાધો ભૂલી
જઈ મ્હને કેદમુક્ત કરો જેથી હું મ્હારી સાધ્વી સહધર્મિણી સાથે
જંગલમાં જઈને રહીશ, અને ઇશ્વરસમરણ કરવામાં મ્હારું અવ-
શિષ્ટ આયુષ્ય પસાર કરીશ. હવે હું મ્હારું મ્હોં કાંઈને પણ બ-
તાવવા ઇચ્છતો નથી. આ સિવાય આપના પ્રત્યે મ્હારી બીજી કશી
વિનંતિ નથી.” કનકસિંહે કહ્યું.

“તમારી સાથે જેમના સંબંધ હોય એવી જેટલી વિધવા સ્ત્રીઓ
રામગઢમાં હશે તેમના જીવનનિર્વાહાર્થે સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી
આપવામાં મ્હને વાંધો નથી; પરંતુ તમને કેદમુક્ત કરતાં મ્હારો
જીવ સંકોચ પામે છે.” દેવીસિંહે કહ્યું.

કનકસિંહે પોતાની જનોઈને હસ્ત સ્પર્શ કરીને કહ્યું:—“હું
ધર્મના સોગત બાંધને કહું છું કે, હવે મ્હારા અંતરમાં કાંઈ પણ

પ્રકારની દુષ્ટ વાસના નથી. હવે હું આ જીવનપર્યંત કદાપિ આપની વિરુદ્ધતા કરનાર નથી. ”

“હજી તમે તપસ્યા કરો એટલી તમારી ઉન્નતિ થઈ નથી. ” દેવીસિંહે કહ્યું.

“મહારું લાગ્યું હું ભોગવી લઈશ. આપ બહાદુર છો તેથી મહને બંધનમુક્ત કરો. ”

“જે કે, તમારા સોગનપર હું વિશ્વાસ મૂકી શકતો નથી; પરંતુ તમારાપર દયા ઉપજવાથી હું તમને કદમુક્ત કરું છું. તમે તમારી ઇચ્છા હોય ત્યાં જાઓ, તથા તમારા ખર્ચ માટે જે કાંઈ જોઈતું હોય તે એલાશક લઈ જાઓ. ”

“ખર્ચની, મહને કશી જરૂર નથી; ઉલટો હું રાણીનું જે કાંઈ જવાહિર છે તેં પણ અહીં જ રાખી જઉં છું. ” કનકસિંહે કહ્યું.

આમ મહીને કનકસિંહે રાણી તરફ જોયું. રાણીએ ત્વરાથી પોતાના અંગપરના સઘળા મૂલ્યવાન અલંકારો ઉતારી ત્યાં મૂક્યા.

“તમે રાણીજીના અંગના અલંકારો ઉતારાવ્યા છે એ સારું કાર્ય કયું નથી. ” દેવીસિંહે વિચારપૂર્વક કહ્યું.

“અમારો બન્નેનો હવે વનજંગલમાં રહેવાનો જ વિચાર છે; તેથી આ જંગલની અમને કશી જરૂર નથી. જે જંગલમાં અમે આ અલંકારો અમારી પાસે રાખીએ તો પાછું અમારે ચોર લૂંટારાઓથી દુઃખી થવું પડે. ” કનકસિંહે કહ્યું.

દેવીસિંહના અંતરમાં ઘણી દયા ઉપજી. તેણે કહ્યું:—“કનકસિંહજી ! તમે એક વખતે મહારાણા હતા. આજે તમને આવી સ્થિતિમાં વિદાય કરતાં હું ઘણો દુઃખિત થઉં છું. વળી તમારા કરતાં તમારાં આ સતી સાધ્વી રાણીજી માટે મહારું અંતર અતિ બ્યથિત થાય છે. જે તમારે અહીં મહારા રાજ્યમાં રહેવું હોય તો હું

તમને મોટા અધિકારીની જગ્યા પ્રસન્નતાપૂર્વક આપી શકું તેમ છું.”

“આપની કૃપા માટે હું અંતઃકરણપૂર્વક આપનો આભાર માનું છું. મહારાજ પૂર્વકૃત્યોનો હવે મહને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. ખીજાંઓનું અનિષ્ટ કરવા જતાં મહેં મહારાજ પોતાનું જ અનિષ્ટ કયું છે. મહારાજ ! કૃપા કરીને આપ હવે મહને રમ્મ આપો. આ મકાન પર આપે જે પહેરેગીરો રાખેલા છે તેમને પાછા મોકલી દો. રાત્રે હું મહારી ઈચ્છામાં આવશે એ સ્થળે ચાલ્યો જમશ.” કનકસિંહે કહ્યું.

“જેવી તમારી મરજી.” દેવોસિંહે સંમતિ દર્શાવી.

અત્યાર સૂધી કનકસિંહના ચારે બહુરૂપીઓ મૌન ધારણ કરી ઉભા રહ્યા હતા. બન્ને રાજાઓની વાર્તા પૂર્ણ થયા પછી અધોરનાથે મૌનનો ભંગ કરી રાણા કનકસિંહના મહેં તરફ જોઇને કહ્યું:—“મહારાજ ! આપ તો હવે તપસ્યા કરવા જાઓ છો તેથી અમને શી આજ્ઞા છે ?”

“તમે તમારી ઈચ્છા હોય ત્યાં જાઓ અને શહે તેમ કરો. આજથી હું તમને મહારી તામેદારીમાંથી છુટા કરું છું; છતાં મહારી માન્યતા એવી છે કે, જે તમે રાજકુમાર-વીરસિંહ” સાથે રહેવાનું પસંદ કરશો તો તેથી તમારું ભવિષ્યમાં ઘણું કલ્યાણ થશે.” કનકસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“જગન્નિયંતા નારાયણ આપને સુખી રાખો. આજથી જ અમે સર્વ રાજકુમાર વીરસિંહજીની આધીનતામાં રહીયું. આપ આપના હાથે જ અમારા હાથપગમાંની લોઢાની બેડીઓ કાઢી નાંખો.” અધોરનાથે કહ્યું.

મહારાણા કનકસિંહે પોતાના હાથે જ ચારે બહુરૂપીઓના હાથપગમાંની બેડીઓ કાઢી નાખી તેમને અંધનમુક્ત કર્યા. આ કાર્યમાં મહારાણા દેવીસિંહે કોઇ પણ પ્રકારની આધા કરી નહિ. બરાબર આ સમયે દીવાન અજીતસિંહ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને

મહારાણા દેવીસિંહ પાસે પડેલા એક આસનપર બેઠો. મહારાણા દેવીસિંહે તેને સધળા હકીકત સંક્ષિપ્તમાં કહી સંભળાવી એટલે તેણે ચારે બહુરૂપીઓ પાસે પ્રમાણિક અને નિમકહલાલ તરીકે રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવી. પ્રતિજ્ઞાઓ થઈ ગયા પછી અધોરનાથે કહ્યું:—“હવે આપ અમારા ક્ષાધનાપર સહજ પણ અવિશ્વાસ રાખશો નહિ. લક્ષ્મણસિંહ, જ્યોતિસિંહ અને જગન્નાથજીને આજથી અમારા શુભાકાંક્ષી બંધુઓ જ અમે સમજીશું.”

અજીતસિંહ ચારે બહુરૂપીઓને ક્રમાન્વયે બેટયો. પછી એ ચારે બહુરૂપીઓ મહારાણા દેવીસિંહની પાછળ જઈને ઉભા રહ્યા. દેવીસિંહે કનકસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“હવે હું અહીંથી વિદાય થાઉં છું. આ મકાનના પ્રવેશદ્વાર પાસે જે પહેરેગીરો પહેરો ભરે છે તેઓ પણ હવે ચાલ્યા જશે; માટે રાત્રે તમે તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં બેઠાશક જાઓ. આવો, એક વખતે તમે મહને અગાઉના બનાવો ભૂલી જઈને બેટો.”

કનકસિંહે લજ્જિત બની જઈને કહ્યું:—“ના ના—આપને બેટવા જેટલી યોગ્યતા મહારામાં નથી.”

કિન્તુ મહારાણા દેવીસિંહે કનકસિંહના વાક્ય પ્રતિ દુર્લ્લક્ષ્ય કરી અળપૂર્વક તેને સ્નેહાલિંગન કર્યું, તથા ઉદાસ ચિત્તે એ ત્યાંથી વિદાય થયો, અને મકાનની ચારે તરફથી પહેરો ઉડાવી ગયો.

અજીતસિંહ તથા કનકસિંહના સર્વ બહુરૂપીઓને સાથે લઈ મહારાણા દેવીસિંહ પોતાના બેઠકખાનામાં ગયો ઘણા સમય સુધી તેમણે રાણા કનકસિંહ સંબંધીની અફસોસ ભરેલી વાતચિત કરી. પછીથી સુયોગ પ્રાપ્ત થતાં અજીતસિંહે એવી અર્જ કરી કે, “રાજેન્દ્રાધિશ્વરકૃપાથી આપણા દરબારમાં બીજા ચાર બહુરૂપીઓ આવેલા છે; માટે જો આ તાબેદારને હવે માત્ર પંદર દિવસની રજા આપશો તો

ધણી કૃપા થયેલી સમજીશ. મ્હારે એક જરૂરી કાર્ય પ્રસંગે અન્ય સ્થળે સત્વર જવાની આવશ્યકતા છે.”

“ પરંતુ પંદર દિવસની રજા લેવાની શી જરૂર છે. જે ચાર દિવસની રજા જોઈતી હોય તો હું આપવા તૈયાર છું. ” દેવીસિંહે કહ્યું.

“ મહારાજ ! આ વખતે મ્હારે ઘણે દૂર આવેલા સ્થળે જવાનું છે; તેથી જ હું પંદર દિવસની રજા માગું છું. ” મ્હારી જગ્યાએ અધોરનાથ કાર્ય કરશે તેથી કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ પડશે નહિ એવો મ્હને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. ” અજીતસિંહે કહ્યું.

“ ભલે જાઓ; પરંતુ જેમ અને તેમ જલદી પાછા આવજો. ” દેવીસિંહે અનુમતિ આપી.

મહારાણા દેવીસિંહ પાસેથી વિદાય લઈ અજીતસિંહ પોતાને ઘેર ગયો તથા અધોરનાથ, ભૈરવનાથ વગેરે બહુરૂપીઓને થોડી ઘણી જરૂરી હકીકત સમજાવી દીધી.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ચિત્રનગરનો અલૌકિક ચમત્કાર.

રાજકુમાર વીરસિંહ ત્રણે બહુરૂપીઓની સાથે ગુફામાં ધુમવા લાગ્યો. જ્યોતિસિંહ આબુઆબુનાં કેટલાંક ચિહ્નો જોઈ રાજકુમારને કહ્યું:—“ ખરેખર ! અહીંનો છુપો ભેદ ઉઠેલી કોઈ ખગ્ગનો હર્ષ ગયું છે. રાજનન્દિની મૃગલોચનીને પણ એ ખગ્ગનો લઈ જનારે કેદ કરી રાખી હશે. મ્હેં મ્હારા ઉસ્તાદજીના મુખે સાંભળ્યું હતું કે, આ ગુફામાં કેટલીક ઇમારતો અને બગીચાઓ જોવા જેવા તેમજ રહેવા જેવા છે. જો એ ચોર એમાં મળી આવે તો તેથી આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. ”

“ હવે જ્યાં સૂધી બની શકે ત્યાં સૂધી આપણે આપણું કામ સત્વર ચાલુ કરવું જોઈએ. ” વીરસિંહે કહ્યું.

“ આપ કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રાખ્યા સિવાય અમારી સાથે ચાલો. હવે આપણે સત્વર આપણા કાર્યનો આરંભ કરીશું. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

આમ જહીને જ્યોતિસિંહ રાજકુમાર વીરસિંહને પેટી પકાડી ગુફા નીચે લઈ ગયો. એ સ્થળે સ્વચ્છ જળનો એક ઝરો વહેતો હતો. એ ઝરામાં ઉતરી કિનારાપરથી બરાબર વીસ હાથ જેટલી જમીન માપીને ત્યાંની જમીન જ્યોતિસિંહ ખાદવા લાગ્યો. આમ કરવાનું શું કારણ છે એવો વીરસિંહે જ્યારે તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે તેણે એવો ઉત્તર આપ્યો કે, “ આ સ્થળે એક તામ્રલેખ દોરેલો છે. એમાં આ નહાતું તલેસમ તોડવાની તેમજ તેમાંનો સઘળો ખજાનો મેળવવાની યુક્તિ દર્શાવેલી છે ! ”

જ્યોતિસિંહે થોડા સમય સૂધી જમીન ખાદી; પરંતુ એ સ્થળેથી તેને એકે તામ્રલેખ મળ્યો નહિ—તેને માત્ર એક પત્ર જ મળ્યો. એ પત્રમાં નીચે દર્શાવેલી હકીકત લખેલી હતી:—

“ હવે તમારા લાભની એક પણ વસ્તુ અત્રે નથી; જે વસ્તુ હતી તે તો ક્યારનીય અત્રેથી ગૂમ થઈ ગઈ છે. આ તલેસમનો ભેદ એક વ્યક્તિએ ઉઠેલી નાખ્યો છે. હવે તમે ઘણો શ્રમ કરશો તો પણ તમારે નિરાશ જ થવું પડશે. ”

“ અફસોસ, આપણા ભાગ્યમાં સંકટોની પરંપરા જ જોવામાં આવે છે. હવે આપણે શું કરીશું ? ” વીરસિંહે અત્યંત ચિંતાતુર બની જઈને કહ્યું.

“ જ્યારે આ ગુફાનો સઘળો ભેદ કોઈ ઉઠેલી ગયું છે ત્યારે ગુફાનાં સઘળાં દ્વાર ખુલ્લાં જ હશે. ” જગન્નાથ જ્યોતિષીએ ગંભીરવદને કહ્યું.

“ બરાબર છે, ચાલો એક વખત આપણે ગુફાની બરાબર તપાસ કરી આવીએ. ” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

સધળા બહુરૂપીઓ રાજકુમારને સાથે લઇ એ ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. કેટલાક ડુંગરો અને સાંકડી ખીણોમાંથી આગળ વધી તેઓ ખીણ એક ગુફા પાસે જઈ પહોંચ્યા. આ ગુફાનું પ્રવેશદ્વાર ઘણું નહાનું હોઇ એક વખતે એક જ માણસ તેમાં પ્રવેશ કરી શકે એવું હતું. જ્યોતિસિંહની સલાહ લઇ ચારે જણાએ ક્રમાન્વયે એ ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. જેમ જેમ તેઓ ગુફામાં અગ્રેસર થવા લાગ્યા તેમ તેમ માર્ગ પહોળો થતો જોવામાં આવ્યો; છતાં ત્યાં વિશેષ અંધકાર હોવાથી આગળ વધતાં તેઓ એક ખીણની સાથે વારંવાર અથડાઇ પડતા હતા. આવી રીતે થોડો માર્ગ કાપ્યા પછી વીરસિંહનો હાથ એક બંધ દરવાજા પર પડ્યો. એને ધક્કો મારતાં જ એ દરવાજો ઉઘડી ગયો, અને તે સાથે થોડા ઘણા પ્રકાશનો આવિર્ભાવ થવાથી અંધકાર અદ્રશ્ય થઇ ગયો. ચારે જણા એ દરવાજામાંથી એક બાગમાં જઇ પહોંચ્યા. આ બાગ ઘણો સ્વચ્છ હતો તથા તેમાં હમણાં જ કોઇ સાફસુફ કરી ગયું હોય એમ લાગતું હતું; પરંતુ આ બાગમાં એકે મકાન નજરે પડતું નહોતું. મધ્યભાગમાં એક ધુન્વારો આવેલો હતો; છતાં તેમાં પાણી આવવા માટેનો હોજ દેખાતો નહોતો. બાગમાં ફરી તપાસ કરતાં વીરસિંહ તથા તેના સાથીદારોને એમ માલૂમ પડ્યું કે, તેઓ પહાડના છેક ઉપરના ભાગમાં જઇ ચઢ્યા હતા. ફરતા ફરતા તેઓ ધુન્વાર પાસે જઇ પહોંચ્યા તો ત્યાં તેઓ જમીન પર એક રતનજડિત કંકણ પડી રહેલું જોઇ શક્યા. એ કંકણને જોતાં જ તે મૃગલોચનીનું છે એવી વીરસિંહની ખાત્રી થઇ. અધીરતાથી એ કંકણ ઉપાડી લઇ તેણે તેને પોતાના હૃદય સાથે ચાપ્યું. તેનાં નયનયુગલમાં વિરહાશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું.

એવામાં એ સ્થળે એક નકામો કાગળ પડી રહેલો જ્યોતિસિંહે જોયો. પત્ર ઉપાડી લઈ ઉત્સુકતાથી એમાંની હકીકત વાંચવા લાગ્યો. વીર-સિંહ, લક્ષ્મણસિંહ અને જગન્નાથ પણ પત્રમાંની હકીકત જાણવાને અધીરા બની ગયા. એ પત્રમાં લખેલું હતું કે, “ તમે જ્યાં જાઓ ત્યાં ઘણી જ સારવાનતાથી અને ચતુરાઈથી જન્મે; કેમકે બહુરૂપીઓ તમારો પીછો લીધા સિવાય રહેવાના નથી. જો તમારો પત્તો લાગશે તો રાજકુમારનું અને તમારું અનિષ્ટ થશે. જો કાલે મ્હને રજા મળશે તો હું આવી પહોંચીશ. ” આ હકીકત વાંચી જ્યોતિસિંહ વિચારમગ્ન બની ગયો. વીરસિંહે કહ્યું:—“ જ્યોતિસિંહ ! એમાં વિચારવા જેવું શું છે ? એમાં મ્હારી ને વનલતાની બાબત લખેલી છે ! ” જ્યોતિસિંહે ગંભીરતા ધારણ કરીને કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! એટલું તો હું. પણ જાણું છું; કિન્તુ આ પત્રલેખકના અક્ષરો મ્હારાથી પરિચિત હોય એવો મ્હને ભાસ થાય છે. જો કે પત્રલેખકે પોતાના અક્ષરોને વાંકાચુંકા લખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે; છતાં અસલ મરોડ છુપાઈ રહેતો નથી ! ”

આવો ઉત્તર આપી જ્યોતિસિંહ લક્ષ્યપૂર્વક એ અક્ષરો જોવા લાગ્યો. લક્ષ્મણસિંહે પણ ધ્યાનપૂર્વક એ અક્ષરો જોયા; કિન્તુ તે પોતાના મન સાથે કશો નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. ઘણા સમય સૂધી ચિંતામગ્ન સ્થિતિમાં ઉભા રહ્યા પછી જગન્નાથે કહ્યું:—“ રાજકુમાર ! હમણાં આ પત્રને આપણે રાખી મૂકો. કાળક્રમે એનો ભેદ પણ આપણે ઉઠેલી શકીશું. ચાલો, ફરીથી પાછા આપણે આ બાગની તપાસ કરીએ. ”

આ સલાહ સર્વેને પસંદ પડી. પુનઃ તેઓ બાગમાં ફરતા ફરતા એક ખુણામાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં ચાર ન્હાના દરવા-જો આવી રહ્યા હતા તે તેમના જોવામાં આવ્યા. એ ચાર

દરવાજાઓ ઉઘાડા હતા. સર્વથી પ્રથમ તેમણે જમણા હાથ તરફ આવેલા દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો; તથા તેઓ એક અંધ ઓરડામાં જઈ પહોંચ્યા. એ ઓરડામાં આગળ વધતાં એક દરવાજાને તેમના જોવામાં આવ્યો. ત્યાંથી આગળ જવાનો એકેક માર્ગ નહોતો, કેમ કે એ દરવાજાની સાથે જ પર્વતની ડિંડી ખો આવેલી હતી. આ સ્થળે ઉભા રહી આસપાસ તપાસ કરતાં તેમને માલૂમ પડ્યું કે, પેલા પર્વતપરથી યોગીરાજે જ્યોતિસિંહને જે ખુલ્લો દરવાજો બતાવ્યો હતો તે જ એ દરવાજો હતો. થોડા સમય સુધી ત્યાં ઉભા રહ્યા પછી તેઓ સર્વ ત્યાંથી પાછા ઉપરોક્ત યાગમાં ગયા, અને તેમણે બીજા દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો, અને એક અંધકારમયી ગુફામાં તેઓ જઈ ચઢ્યા. થોડે દૂર જતાં તેઓ પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો જોઈ શક્યા. આ સ્થળેથી આગળ વધતાં તેઓ એક મોટા દરવાજા પાસે ગયા. એ દરવાજાની બહાર નીકળી તેઓ ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યા. ચોતરફ વિશાળ મયદાન આવેલું હતું. આ મયદાનમાં શું શું છે જાણવાની સર્વના અંતરમાં ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ; પરંતુ કેટલાંક કારણોને લીધે તેમને પોતાની ઇચ્છા રોકવી પડી. કેમ કે હમણાં સાંજ તાપ પડતો હતો. અંતે વીરસિંહે કહ્યું:—“ ભાઈઓ ! આ મયદાન કેટલું વિશાળ છે તેની કલ્પના આપણે કરી શકીએ તેમ નથી; તેથી પ્રથમ આપણે ત્રીજા અને ચોથા દરવાજામાં જે કાંઈ હોય તે જોઈ લઈએ.”

“ સર્વે ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને ત્રીજા દરવાજામાં ગયા. એમાં પણ અંધકારમયી ગુફા આવેલી હતી એમાં થઈને તેઓ એક યાગમાં જઈ ચઢ્યા. આ સ્થળે તેમણે શું જોયું ? આ યગીચામાં મનમોહિની ત્રિભુવનસુંદરી વનવ્રતા સમાનવયની કેટલીક સાહેલીઓ સાથે ફરતી હતી; પરંતુ રાજકુમાર તથા તેના સાથીદારોને જોઈ એ

સઘળી સુંદરીઓ દોડતી દોડતી અલ્પકાળમાં જ અદ્રશ્ય થઈ ગઈ. તેમને દોડી જતી જોઈને વીરસિંહ તથા તેના સાથીદારો તેમની પાછળ દોડ્યા; પરંતુ તેઓ એ અદ્ભુત સુંદરીઓનો કશો પત્તો મેળવી શક્યા નહિ. જે ઠેકાણે એ સુંદરીઓ અદ્રશ્ય થઈ ગઈ હતી એ ઠેકાણે તપાસ કરતાં ત્યાં એક બંધ દરવાજો તેમના જોવામાં આવ્યો; કિન્તુ ઘણી મહેનત કર્યા છતાં તેઓ એ દરવાજો ઉઘાડી શક્યા નહિ. અંતે તેઓ અત્યંત શ્રમિત બની ગયા તેથી તેઓએ કોઈ સ્થળે વિશ્રાન્તિ લેવા માટે બેઠા.

“લાઈઓ વનવિહારિણી વનલતાનું નિવાસસ્થાન અહીં જ હશે કે શું? આપણને જોતાંની સાથે જ વનલતા અને તેની સખીઓ અદ્રશ્ય થઈ ગઈ છે. આપણી સાથે મુલાકાત કરવામાં તેમને શી અડચણ હશે?” વીરસિંહે કહ્યું.

“એ સઘળા વિષયોનો હું હવે વિચાર કરી ચૂક્યો નથી.” જ્યોતિસિંહે વિષણુવદને કહ્યું.

વિવિધ પ્રકારના વિચારો કરવામાં જ સંધ્યાકાળ ઉપરિચિત થયો; છતાં તેઓ કશો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શક્યા નહિ. એ આગમાં ઈજા-ફજાદિનાં ઘણાં વૃક્ષો હતાં, તથા એક બાજુએ એક ન્હાનો સ્વચ્છ ઝરો વહેતો હતો તેથી કુદા વૃષ્ટાનું દુઃખ તેમને વેડવું પડ્યું નહિ. સંધ્યાકાળ ઉપરિચિત થયેલો હોવાથી લક્ષ્મણસિંહે પોતાના થેલામાંથી ફાનસ બહાર કાઢીને સળગાવ્યું. પછીથી પાછા તેઓ સર્વ એક બીજની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યા.

“રાજનન્દિની મૃગલોચનીની મહાખમતથી જ મ્હારી આવી દુર્ગતિ થઈ છે.” વીરસિંહે શોકસૂચક ઉદ્ગાર કાઢ્યા.

“રાજકુમાર! રાજનન્દિની સહિસલામત છે તથા તેમની સાથે થોડા કાળમાં જ આપનો પુનઃ મેળાપ થશે. વળી જે વસ્તુ અપાર

શ્રમના અંતે મળે છે તે વસ્તુ પર મનુષ્યની નિરંતર અત્યંત પ્રીતિ રહે છે.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“તમે પણ કિશોરી માટે ઘણી તકલીફ ઉઠાવી છે.” વીરસિંહે ખીજ વાત કાઢી.

“ના ના—કિશોરીએ જ મહારા માટે ઘણું કष्ट વેઠ્યું છે. વળી રાજકુમારી મૃગલોચની માટે પણ કાંઈ તેણે દુઃખ ભોગવવામાં આકા રાખી નથી.” જ્યોતિસિંહે કહ્યું.

“કિશોરી શી જાતિની છે એ તમે જાણો છો કે ?” વીરસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“એ શી જાતિની છે તેની મહને કશી માહિતી નથી. જ્યાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાયછે ત્યાં જાતનો પ્રશ્ન રહેતો જ નથી.” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“જે મહને કાંઈ ઇનામ આપ્યો તો હું કિશોરીની જીવનકથા તમને કહી સંભળાવું !” વીરસિંહે કહ્યું.

“ઇનામમાં હું કિશોરીને જ આપને સ્વાધીન કરી દઉં.”

“કિશોરી મહારી થઈ જશે તો તમે પાછળથી અત્યંત પશ્ચાન્નાપ કરશો તેનો કાંઈ વિચાર ઉપજે છે ?”

“એ સંસ્વાધીની મહને સદજ પણ ચિંતા નથી !” જ્યોતિસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

વીરસિંહે ગંભીરતા ધારણ કરીને કહ્યું:—“ભાઈ જ્યોતિસિંહ, કિશોરી આપણી જાતિની જ છે. એના પિતા એક મોટા જમીનદાર અને ઉસ્તાદ બહુરૂપી હતા. કિશોરી માત્ર સાત જ દિવસની આગિઠા હતી એવામાં કર્મધર્મસંયોગે તેની મમતામયી માતા આ મૃત્યુલોકનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગવાસિની થઈ. એના પિતાએ એને ઉછેરને મોટી કરી તથા બહુરૂપીની વિદ્યાનું શિક્ષણ સુદ્ધાં આપ્યું.

માત્ર ત્રણ વર્ષ થયાં કિશોરીના પિતા પરલોકવાસી થયા છે. મહારાણા જયસિંહજીનો તેમના પર ઘણો પ્રેમ હતો. એમણે તેમનાં અનેક કાર્યો કર્યાં હતાં. મૃત્યુ સમયે તેમણે પોતાની સમસ્ત સંપત્તિસહ કિશોરીને રાણાજીને સ્વાધીન કરી દીધી; કેમ કે ખીજું કાંઈ તેમનું ચારસું નહોતું. મહારાણા જયસિંહજી કિશોરીના પર પુત્રીતુલ્ય પ્રેમ રાખે છે, તથા મહારાણી પણ તેની ઘણી સંભાળ રાખે છે. રાજનન્દિની મૃગલોચની અને કિશોરીનો ખાલ્યકાળ એકબીજાના સહવાસમાં ગયેલો હોવાથી એકબીજાને તેઓ પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ વિશેષ મ્હાય છે. ”

“ રાજકુમાર ! આજે આપે મ્હને ઘણી આનંદજનક વાર્તા કહી સંભળાવી છે; આ સઘળી હકીકત આપ કેવી રીતે જાણી શક્યા હો ? જ્યોતિસિંહે અત્યંત પ્રસન્ન થઈને પ્રશ્ન કર્યો.

“ રાજકુમારી મૃગલોચનીના મુખે જ હું કિશોરીની આ સઘળી હકીકત સાંજળી શક્યો છું. ” વીરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે, તો એમાં સંદેહ જેવું કાંઈ છે જ નહિ. ” જ્યોતિસિંહે ખાલ્યો.

પછીથી આખી રાત્રિ વાતચિતમાં જ વ્યતીત થઈ ગયું. કાંઈને નિત નિત નહિ. સહવારે ઉઠી નિત્યકાર્યથી નિવૃત્ત થઈ, ઝરાના સ્વચ્છ જળમાં સ્નાન કરી, સંખ્યાદિ કરી જે રસ્તેથી તેઓ આ બગીચામાં આવ્યા હતા તે જ રસ્તેથી પાછા બહાર નીકળ્યા, તથા ચોથા દરવાજામાં શું હતું એ બંતવાને માટે તેમણે સર્વેએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં પ્રવેશ કરતાં જ એક યાગ બેવામાં આવ્યો. એ યાગ નજરે પડતાં જ રાજકુમાર વીરસિંહ ચમટી ઉઠ્યો. આવો પ્રકાર બેઈ જ્યોતિસિંહે રાજકુમારને પૂછ્યું:—“ આ યાગ બેઈને આપ કેમ ચમટી ઉઠ્યા ? આ યાગમાં એવી તે શી અદ્ભુત વસ્તુ આપના બેવામાં આવી છે ? ”

“ આ બાગથી હું અન્નહયો નથી. પ્રથમ એક વખત હું આ બાગમાં આવી ચઢ્યો હતો. ” વીરસિંહે વિસ્મિતવદને કહ્યું.

જ્યોતિસિંહે અત્યંત આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું:—પહેલાં આપે આ બાગ ક્યારે જોયો હતો ? ”

“ જ્યારે છાવણીમાંથી હું ગૂમ થયો હતો ત્યારે ખેશુદ્ધ 'સ્થિતિમાં જ મહેને આ બાગમાં લાવવામાં આવ્યો હતો. આ બાગમાં આવ્યા પછી હું શુદ્ધિમાં આવ્યો હતો. અહીં જે ઝોરડામાં રાજનન્દિની મૃગલોચનીની મનહર તસ્વીર મહારી આંખો ઉઘડતાં મહેં જોઈ હતી એ સ્થળે મહેં ભોજન સુદ્ધાં કર્યું હતું. ભોજન કરી હું ખેશુદ્ધ બની ગયો હતો, અને બીજા બાગમાં જઈ ચઢ્યો હતો. ” આ બુઝો, સ્થામે જે ન્હાનું તળાવ છે તેમાં મહેં સ્નાન કર્યું હતું. બન્ને બા-જૂએ બે જાંબુનાં વૃક્ષો ફેટલાં બધાં કિયાં જોવામાં આવે છે ? ” વીરસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ અમને પણ આપ આ બાગમાં આવેલી સઘળી અદ્ભુત વસ્તુઓનું દર્શન કરાવો. ” જ્યોતિસિંહે અધીરતા દર્શાવી.

“ બલે ચાલો, જે ઝોરડામાં મહેં મૃગલોચનીની સુંદર તસ્વીર જોઈ હતી એ ઝોરડાનું પ્રવેશદ્વાર હમણાં ખુલ્લું જ હશે એમ હું ધારું છું. ” વીરસિંહે કહ્યું.

ચારે જણા બાગમાં ફરવા લાગ્યા. આ બાગનું વર્ણન અમે એક વખત કરી ચુક્યા છીએ તેથી અત્રે તેનો પુનરુલ્લેખ કરવાની કશી આવશ્યકતા નથી.

ઝોરડાનું પ્રવેશદ્વાર ખુલ્લું જ હતું. પહેલાં આ સ્થળે વીરસિંહે જે જે વસ્તુઓ જોઈ હતી એ સઘળી વસ્તુઓ આ પ્રસંગે પણ તેના જોવામાં આવી. આ સ્થળે ઘણી સ્વચ્છતા જોવામાં આવતી હતી.

પહેલી વખતે જ્યારે વીરસિંહ આ બાગમાં આવી ચઢ્યો હતો ત્યારે તેની સ્થિતિમાં ઘણો ફેરફાર હતો. તે પ્રસંગે તેના આશ્ચર્યનો પાર નહોતો. તેની તબિયત ગભરાઈ ગઈ હતી. અનેક અવનવા વિચારો તેના અંતરમાં ઉપજતા હતા. તેથી તે આ બાગમાં ઇચ્છાનુસાર ફરી ફરી શક્યો નહોતો. આજે તેના બહુરૂપી સાથીઓ તેની સાથે જ હતા તેથી તેના અંતરમાં સહજ પણ ચિંતા નહોતી. ઘણી આ-શાઓ પૂર્ણ થવાની ઉમ્મીદ તેના અંતરમાં ઉપજી હતી. અત્યંત પ્ર-સન્નતાપૂર્વક તે પોતાના સાથીદારોસહ ફરવા લાગ્યો. આજે આ બા-ગની કાંઈ કાટડી, કાંઈ ઓરડા કે કાંઈ દરવાજો બંધ નહોતો. સઘળાં સ્થાનો જોતો જોતો તથા પોતાના સાથીદારોને બતાવતો બતાવતો તે પોતાના પૂર્વપ્રસંગનું વર્ણન કરતો હતો કે, ‘પહેલાં આ સ્થળે મહેં અમુક વસ્તુ જોઈ હતી અને પેલા સ્થળે અમુક વસ્તુ જોઈ હતી. અમુક સ્થળે હું સૂઈ ગયો હતો અને અમુક સ્થળે મહેં ભોજન કર્યું હતું.’ અસ્તુ.

જ્યોતિસિંહે કહ્યું:—“ મધ્યાહ્નકાળનું ભોજન કરી સૂઈ રહ્યા પછી આપ જે ઓરડામાં જઈ શક્યા હતા એ ઓરડા તથા બાગનો રસ્તો પણ આ બાગમાં ફરો. આપણે સર્વત્ર ફરીને એ સંબંધીની પૂરતી શોધ કરવી જાંઈએ.”

“હા, તમારું કહેવું યથાર્થ છે.” વીરસિંહ બોલ્યો.

ત્રિકમણસિંહે રાજકુમાર વીરસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ પહેલી વખતે જ્યારે આપ આ બાગમાં આવી ચઢ્યા હતા ત્યારે આપનો ઘણો સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. સ્નાન કર્યા પછી પહેરવા માટે આપને મૂલ્યવાન વસ્ત્રો મળ્યાં હતાં. પૂંજપાઠનો સરસામાન સુદ્ધ તૈ-યાર હતો. સારી સારી સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓનું ભોજન મળ્યું હતું અને આજે તો આપનો કાંઈ ભાવ પણ પૂછવું નથી એ કેવો આશ્ચર્યજનક પ્રકાર છે ? ! ”

“તમારાં પગલાંનોજ આવો પ્રતાપ છે !” રાજકુમારે ઠંડી મશ્કરી કરી.

ફરતાં ફરતાં એ લોકોએ એક દરવાજો જોયો. એ દરવાજામાં થઇને એ લોકો બીજા બાગમાં જઇ પહોંચ્યા. રાજકુમારે કહ્યું:—
“બરાબર, આ એજ બાગ છે કે જેમાં બીજી વખત ‘મહારી’ આંખ ઉઘડી હતી. એ સમયે કેટલીક સુંદરીઓએ આ બાગમાં મૂકે કદ ક્યો હતો. એ સુંદરીઓ પૈકાની એકે સુંદરી હમણાં અહીં જોવામાં આવતી નથી. વાહરે ચિત્રનગર ! પ્રથમ ત્હારો દેખાવ અલૌકિક હતો અને હમણાં પણ વળી અલૌકિક જ છે ! હશે, હવે ચાલો આપણે ત્રીજા બાગમાં જઈને જોઈએ કે ત્યાં શું શું છે ? હવે પહેલાંની પેલી તસ્વીર અને દરબારનો ઠાઠમાઠ છે કે નહિ તે પણ આપણે જોઈએ !”

આમ કહી રાજકુમાર વીરસિંહ અગ્રેસર થયો અને ત્રણ બહુ-રૂપીઓ તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યા.

તૈયાર છે ! આજે જ મંગાવો.

મૃગલોચની.

ભાગ ૩ નો.

રા. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહકૃત રસિક નવલકથાઓ.

લતા અને લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪-^{લતા અને}_{લલિતા}

એ બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગદંડમાં અને જૂદા જૂદા સ્વભાવની માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે ફરક જોવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી શકાય છે. અંગ્રેજ કુમારિકાના પ્રેમદર્શનથી લિંદુ છોકરી ઉપર કેવી અસર થાય છે, કેળવાયેલા પુત્રને ચોક્કસ કુમારિકા સાથે પરણવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું કેવું માહું પરિણામ મેળવે છે અને રાજવંશીઓમાં કેવી કેવી લિલ્લ લિલ્લ પ્રકૃતિઓ જોવામાં આવે છે એનો ઉત્તમ ચિતાર આપેલો છે. વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક છે અને ચારે ભાગોમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. સુંદર છપાઇ, ઉંચા કાગળ, પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃષ્ઠ, દરેક ભાગનાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૧-૦-૦ મુજબ રૂ. ૪-૦-૦

કાશ્મીર અને કેસરી (ખીજી આવૃત્તિ)-^{રણજીત-}_{સિંહને}

અફઘાનો સાથે ધણીવાર ઝપાઝપી થઇ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સવારીઓ લઇ જવી પડી હતી; જેમાં છેલ્લી સવારીમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે વિજય એટલો તો દૃઢ હતો કે પુનઃ અફઘાનો રણજીતસિંહના જીવનકાળપર્યંત કાશ્મીર સામે જાંચું માંચું કરીને જોઈ શક્યા નહોતા. રણજીતસિંહની વીરતા, દીવાન હરિદાસની દેશભક્તિ, સહજરામનું શૌર્ય, મહેશ્વરની દીનતા, કનકપ્રભાની કરુણાજનક સ્થિતિ ઇત્યાદિ આકર્ષણીય વિષયોને

એવી સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચકની જિજ્ઞાસા એક પછી એક પ્રકરણ વાંચવાને ઉત્કેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું પૂઠું કિં. રૂ. ૧.

પિશાયમંદિર ભા. ભા. ૧-૨ ને—આ નવલ-કથા એ-

ટલી તો હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જિજ્ઞાસારસની જાણે કે સરિતા જ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થાય છે. વળી ગુજરાતી વાંચકોને વાંચવામાં વિશેષ સરળતા પડે એ માટે પ્રયોજકે મૂળ અંગ્રેજી વસ્તુસંકલનને ઘણી કુશળતાથી ગુજરાતીમાં ઉતારી છે; આમ હોવાથી વાંચતાં બિલકુલ કંટાળો ઉપજવાનો ભય છે જ નહિ. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિલ્લાનો ગુપ્તભેદ, બયાનક ચક્રવર્ત, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, શ્વેત આકૃતિ, ચક્રવર્તવાળું ભોંયરું, પ્રેમમંદિર કે પિશાયમંદિર? વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં આહાર નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. આ નવલકથાના દરેક ભાગમાં ફેરો ઝીંકોનાં પાંચ પાંચ મનહર ચિત્રો આપેલાં છે. બન્ને ભાગ જુદા બાંધેલા છે. પાકું પૂઠું, બન્ને ભાગ પૃષ્ઠ ૬૦૦ છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૨) મુજબ કુલ રૂ. ૪.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલ-કથામાં એક ફળવાયલી

બાળા પ્રભાવતી અને તેના અવિવાહિત પતિ સુમિત્રનો કૌમાર અવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમ છે; પરંતુ ભાગ્યચક્ર વિલક્ષણ હોવાથી એ બાળાના પિતાનું એકાએક ખૂન થાય છે. ખૂનીને પકડવાને એક કાર્યદક્ષ ડિટેક્ટિવ ઘણો પ્રયત્ન કરે છે, તેને ઘણા પુરાવાઓ મળી આવે છે;

પરંતુ તે ખૂનીનો નિર્ણય કરી શકતો નથી કે તેને પકડી શકતો નથી વગેરે બનાવો જાણે મહોં આગળ હિલા જ હોય એમ જણાવ છે પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર કૃત રસિક નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિન્દુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક

મૃગજળ-ભા. ૧-૨. ચાલુ સમયમાં ચાલતા નીંઘ સુધારા, ગાડી-પાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રીમત પતિ મેળવવાની લાલસા, શ્રીમતોનાં મૃત્યુ સમયે થતાં વીલના કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિંકાર અને વિવેક, સુધામાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટોળી, સત્યનિષ્ઠા, અખજાનું સાહસ, ભયંકર પ્રપંચગ્નજ, નિશાચરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલાબની પ્રેમ-પત્રિકા, બાગિરથીની ભયંકરતા, અધઃપાતનો આરંભ, કપિંજલાનો કાળ અત્તે સુલોચનાની અદ્રશ્યતા વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની આંખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૨૦, દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું છતાં કિંમત. દરેકની ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૩).

ભયંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના ક્ષણભંગુર

સંસાર માટે-આ સંસારના ક્ષણભંગુર ભોગવિલાસની લાલસાથી મહત્વાકાંક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને ક્ષુદ્ર માનવી પિશાચના દાસ-ત્વને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી ઉપજાવનારાં કૃત્ર્યો કરે છે, અને જ્યારે પિશાચની નરકમર્ત્તામાં પડવાનો પ્રસંગ

તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેમની કેવી દયાજનક દુર્દશા થઈ જાય છે એનું બંને તાદૃશ્ય શાબ્દિક ચિત્રા એવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં જ દેખાશે. મહોટી સાધજનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, રૂપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિં. માત્ર રૂ. ૨) છે. પો. માફ.

નાદિરનો દોરંદમામ-- અને બાહુબળનું પ- રિણામ-સ્વર્ગવાસો

અમૃત કેશવ નાયક તથા વિદ્યમાન ઠક્કુર નારાયણ વિસનજી કૃત. એક સાધારણ સિપાહી તરીકે ધરાવના બાદશાહના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ધીમે ધીમે આગળ વધી અંતે જંગપ્રપંચ તથા અદ્વિ-તીય બાહુબળથી ધરાવના બાદશાહ બની બેઠેલા અને ત્યાર પછી હિન્દુસ્તાનમાં આવી દિલ્હીમાં 'કલેઆમ' ચાલાવી દિલ્હીની મુગ-લિયાત 'શહેનશાહના' પાયાને હમ્મેશને માટે ઢીલો 'કરી જનાર નાદિરશાહનું જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથમાં એટલું અને એવું ઉત્તમતાથી વર્ણવાયું છે કે જાણે એક ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા વાંચતા હોઈએ તેવો જ ભાસ થાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ બાઇન્ડીંગ ૨૫૦ પૃષ્ઠના ગ્રંથની કીમત રૂ. ૨- -૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મારી બચંકર સંસારયાત્રા અથવા એક નિરા- ધાર અમળાનો

આર્તનાદ! આ સામાજિક નવલકથામાં સંસાર વ્યવહારમાં પ્રચલિત થઈ પડેલા કેટલાક વિષયોનું એવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે, જેમાંથી ઘણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. બાળવિધવાની હિન્દુ સમાજમાં કેવી શોચનીય સ્થિતિ છે, લગ્ન

કોને કહેવાય છે, પુનર્જન્મની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ છે, જ્ઞાતિ
હિત કેવી રીતે સાધી શકાય તથા જ્ઞાતિના સડાઓને કેવી રીતે દૂર
કરી શકાય આદિ અનેક ક્ષિપ્રયોગી વિષયોની ચર્ચા આ નવલકથામાં
ધણી રસિકતાથી કરેલી છે. ૫૪ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦, પાકું રૂપેરી
પૂઠું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

• રા. પ્રજલાલ જા:વજી ઠક્કરજીત રસિક નવલકથાઓ.

કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન-^{ભાગ ૧-૨.} આ નવલ.

કથામાં સુખદુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિનું આદર્શ સાધુ-
જીવન અને દેવી પરોપકાર, હૃતભાગ્ય રંગનાથની સ્થિતિનું અને
જીવનનું કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પો-
લિસ અમલદારોની નિષ્ઠુરતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહ-
લતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શોચનીય અંત, શાન્તિલતાના
કૃત્રી પરિસીમા, અપૂર્વ વાતસલ્ય સ્નેહ, કૃષ્ણલાલના કુટિલ કારસ્થાન,
શ્રીમંતોની શઠતા અને વિલાસપ્રિયતા, નર્મદાની પ્રાણહારક આશા,
પ્રણય અને વિરહના આકર્ષણીય પ્રસંગો, પાપિષ્ઠ કાળિકા-
ની કુટિલતા, સતી સાધ્વીની શીયળપ્રીતિ, આદિ અનેકવિધ આકર્ષ-
ણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર શેટોગ્રાફિક
ચિત્રો, ચીકણા સફેદ કાગળ, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું; દરેક
ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૧૨-૦ મુજબ કુલ રૂ. ૩-૮-૦.

દગાબાજ દુનિયા— આ નવલકથાની વસ્તુસંકલ-
ના એવો તો અદ્ભુત, પરંતુ
સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની જિજ્ઞાસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ
છે. પત્નીનું ગૂમ થવું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું તથા
આવવું, સાધ્વી સતી નિર્માળાનો દૈવી અને આદર્શ સ્વામીસ્નેહ,
સંન્યાસીના જીવનનું શુભ રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સંતાનસ્નેહ,
લોકચર્યા અથવા ગામડાનું ગેઝેટ, પ્રચંડ નિરાશા, ચોરને પોટલે
ધગની ધૂગ આદિ અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને બોધક વિષયો-
થી ભરપૂર. મોટા કદનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૨૦. મનહર છપાઇ, ચાર
સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું લાપચેરીને શોભાવે એવું રમ-
ણીય પૂકું. આ નવલકથાના ચિત્રો જોઈ તમે ‘અપૂર્વ’ શબ્દ જ
ઉચ્ચારશો. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા અથવા આદર્શ

વિધવા— આ નવલકથા એક સર્વોત્તમ બંગાળી નવલકથાનો
અનુવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં
એટલી બધી લોકપ્રિય થઇ પડી છે કે, તેનું અંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની,
વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા-
થી એક કંગાલ દીનદરિદ્ર કુટુંબને કેટલું અધું દુઃખ વેઠવું પડે છે
તેનો આ નવલકથામાં ધણે જ કરુણાજનક ચિતાર આપવામાં આ-
વ્યો છે. સતીના જીવનનો હૃદયભેદક અંત, નિષ્કુર નરેન્દ્રનાથની
પ્રગળ વિશ્વાસવાસના, વિશ્વેશ્વરની સાધુતા અને પરોપકારિતા, લેણુ-
દારોનો જીહ્મ, કઠોર વૈધવ્યવ્રત, લગ્નને અદલે ચિતા, સેવાધર્મ

અને કર્તવ્યમદિમા વગેરે વિષયોનું શબ્દિક ચિત્ર વાંચતાં વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. મનુષ્યજીવનમાં કટુની પરિ-
સીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. પૃષ્ઠ
સંખ્યા લગભગ ૨૦૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું
શ્વેતી બ્લેન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—ભૂતપ્રેતના ભયંકર ઉપદ્રવના લીધે ઉપ-

જતું ભ્રમભૂલક દુઃખ, મહામાયાનું જળમાં ડૂબી જવાથી નિપજેલું
મૃત્યુ, સુંદરી લીલાવતીની ખિમારી, પ્રેમની હરિદાસ, યુવકનો આ-
ત્મસંયમ, વિધવાની વિરહવેદના, ધડથી જૂદું થઈ ગયેલું મસ્તક,
સ્મશાનભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, સંન્યાસીનું અદ્ભુત શિક્ષણ,
વિદેશીલીના જીવનનો ભેદ, પ્રણયનિરાસ, માયાજળ, પાપનો પ-
સ્તાવેક, સોખતની અસર વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. સંયમ-
નું માહાત્મ્ય અને સુખ નિદાણવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૬૦, સુંદર છપાઈ, છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

સ્વર્ગમાં શયતાન—ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં

સાધુ લેખાતા; પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ ભરી રહેલા પુરુષો પોતાના
ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું ભયંકર અનિષ્ટ કરે છે, દ્રવ્ય-
લોભથી કટલીક વખત મનુષ્ય પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેવાં
પૈશાચિક અને રૂંવાં ખડાં કરે એવાં નિષ્કુર કાર્યો કરે છે, ખોટાં
મૃત્યુપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે વગેરે અનેક રસિક, ચમત્કા-

રિક અને આકર્ષક ધટનાઓથી જરૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં રા-
ચતાન અવશ્ય વાંચો. મ્હોટી સાર્થકતાનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, મનહર
છપાઈ, પાકું રૂપેરી લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું આકર્ષક પૂહું; છતાં
મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

સંસાર કે નરકાગાર ?—આજકાલના કહેવાંતા સુધા-
રકોનું આંતરજીવન કેવું પાપ
પૂર્ણ અને શોચનીય છે, જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અ-
ભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠા થાય છે, ખરાબ
સોખતથી કેવું બીષણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વેશ્યાવિલાસથી અંતે
કેવી પાયમાલી, અને ખાનાખરાબી થાય છે, સદ્ધર્મિણીનો ત્યાગ કરી
પરદારમાં પ્રીતિ રાખનાર યુવકોની કેવી દુર્દશા થાય છે, મંદપાનના
વ્યસનથી મનુષ્યજીવન કેવું અધમ થાય છે, પાપપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષા
રાખનાથી જીવનનો કેવો વિનાશ થાય છે એનો આખેદુખ ચિતાર આ
નવલકથામાં સાદી, સરળ પરંતુ રસિક બાષામાં ચિતરવામાં આ-
વ્યો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, સુંદર છપાઈ, પાકું રૂપેરી
પૂહું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

મૃગલોચની અથવા—માયા પ્રાણલય (સંપાદક:—
રા. પ્ર. જા. ઠક્કર.) ભાગ

૧-૨-૩-૪ આ નવલકથા વાર્તા પ્રિય વાંચકાને એક વખત વાંચવાની
અમે ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ સમજવું હોય,
વફાદાર દોસ્તની દિલોખન દોસ્તીનું દર્શન કરવું હોય, વેશધારીઓના
કલ્પનામાં પણ ન ઉપજી શકે એવા અવનવા ચમત્કારોની પરિચિત
રવું હોય, રીરપુરુષોની ચીરતા જોવી હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય

વાંચજો. પ્રેમિક પ્રેમિકાલી વિયોગવ્યથાનો હૃદયવિદારક ચિતાર વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. પ્રેમ, વિરહ, મિલન, અમત્કાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, દેશદ્રોહ, દેશભક્તિ વગેરે સઘળું આ નવલકથામાં છે. આ નવલકથા વાંચતાં તમે આહાર નિદ્રા પણ ભૂલી જશો. અને તમારા મુખમાંથી વારંવાર ‘વાહ વાહ’ના જ ઉદ્ગાર નીકળશે. આ નવલકથાની લોકપ્રિયતા અને રસિકતા માટે એટલું જ કહેવું બસ છે કે, ઉર્દુ, હિંદી, નેપાલી, ઈંગ્રેજી આદિ દેશી વિદેશી ભાષાઓમાં આ નવલકથાની અત્યાર સુધીમાં ત્રાપે નકલો વેચાઈ ગઈ છે અને હજી વેચાય છે. આજે જ મંગલો દરેક ભાગનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૬-૦-૦ પાકું રૂપેરી પૂકું.

રાણુધેલા રજપૂતો યાને સતીઓનું શ્રાવન—

ભાગ-૧-૨ જો. આ નવલકથા એટલી બધી આકર્ષક અને રસિક છે કે, માત્ર એકજ વર્ષમાં તેની બીજી આવૃત્તિ થઈ છે. જે રણુશૂરા રજપૂતોએ, જનની જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતાને માટે પોતાનાં અમૂલ્ય જીવનો રણક્ષેત્રમાં સમર્પણ કર્યા હતાં, જે સતી સાબી રજપૂતાણીઓએ યુદ્ધમાં ભ્રમ લઈ શત્રુઓને હાંકલી પોતાના અપૂર્વ શ્રાવનથી સર્વને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું હતું, વગેરે વિષયોથી ભરપૂર. મનહર છપાઈ, પાકું સોનેરી પૃકું; છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૧૥૥ મુજબ કુલ રૂ. ૩.

મનોહારિણી માયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એટલી બધી રસિક મનોરંજક અને દુઃખાજનક છે કે એક વખત પુસ્તક વાંચવા માટે હાથમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. એક ત્રિ:

૧૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે.

જીવનમોહિની બાળિકાના પ્રેમના એ પ્રતિસ્પર્ધી યુવકો એક બીજાની વિરુદ્ધ કેવાં પ્રાણહારક પડ્યંત્રો રચે છે, સસારત્યાગી મહાત્માના અંતરમાં કવચિત્ સ્વાર્થનો સંચાર કેવી રીતે થાય છે, સરળ હૃદયની બાળિકા જીવસંટોસટનાં પ્રસંગોમાં પણ પોતાના પ્રિયતમના પ્રણય પ્રતિ કેવી દૃઢ રહે છે, દુરાચારી અધમ મનુષ્યો પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરી અંતે કેવા પસ્તાય છે વગેરે આકર્ષણીય થટનાઓનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. આ નવલકથાના પ્રયોજક રા. વ્રજલાલ જી. ઠક્કર છે એટલે નવલકથાની ઉત્તમતા માટે વિશેષ જાણવાની જરૂર નથી. ૫૪ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

રાજનૈતિક પડ્યંત્ર અથવા મરૂભૂમિની મોહિની.

રણશૂરા રાજપૂતોના ઇતિહાસને અનુસરીને આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. કોટામાં જે સમયે જાલિમસિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતો તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલૂ રાખવા માટે કેવા ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતા, સુચતુર અંગ્રેજોએ જાલિમસિંહ સાથે રનેદસંબંધ રાખી પોતાનું પ્રાપ્ત્ય કેવી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝાલોરરાજનન્દિની અલકાસુદરીને મેળવવા માટે જશલમીરરાજનન્દન ગજસિંહે કેવાં ભયંકર સાહસિક કાર્યો કર્યાં હતાં, જાલિમસિંહનો પુત્ર ગરબનદાસ કેવી રીતે પોતાના પ્રણય-પ્રતિસ્પર્ધીના હાથે અકાળે આઘાતનો ત્યાગ કરી ગયો હતો, સ્વાધીનતા મેળવવા માટે કોટાના રાજકુમારોએ કેટલું બધું કष्ट ઉઠા-

અંચું હતું આદિ અનેકવિધ મનોમુગ્ધકર, વિસ્મયકર અને ચિત્તહર ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. પણ મુલ્ય રૂ. ૧-૪-૦ વીં પીં પોષ્ટજ નૂદું.

જોશી ત્રાંબકલાલ જીવરાજકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કલ્પદરની કટાર—અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર—નીચ અને શયતાન દોસ્તો કેરી

દુઃખાળાજીવી પોતાના દોસ્તનો ધાત અથવા ખૂન કરે છે, સાર્યને વખતે તેમનાં દક્ષ્ય દેવાં પાપાણુ જેવાં ખતી જાય છે તથા અંતે એવા દુરાત્માઓની કેરી દુર્દેશા થાય છે, ધામગ હૃદયની કામિનીઓ પ્રેમના માટે કટકોં ખધાં સાદમો વેડીને જીવનનું અગિદાન આપવાની તૈયારી કરીને તે અન્ય પુરુષોના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, તથા તે હપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાચોની પાપલીલા, પિતાએ પિશ્ચાયનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા, પાપીનો ભયંકર જીલમ, જાસૂઓની બટાદૂરી, શયતાની ચક્રર ભોંયરામાંનાં ભેદ ભગેલાં કુકર્મોં, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. મ્હોટી સાષ્ટકનાં પૃષ્ઠ ૩૪૦ પાકું પુ.કું મૂલ્ય ૨-૦-૦.

કમળાદેવી—આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રાજપૂત જનિનાં પ્રાણ પરાક્રમો, પ્રેમ, વિરહ,

સંયોગ વિયોગ વગેરેના વિવિધ પ્રસંગો, સ્વદેશભક્તિનું માહાત્મ્ય, મોહની માયજાળ, આત્મોત્સર્ગ વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકારે આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. સંસારને સ્વર્ગીય તથા સુખમય બનાવવાને માટે આ નવલકથા એક વખત આપના કુટુંબમાં અવશ્ય વંચાશે.

૧૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃત.

ઇતિહાસના જ્ઞાન સાથે આનંદ મેળવવો હોય, રણુશ્વરા રાજપૂતોની સ્વદેશભક્તિનું દર્શન કરવું હોય, મ.યાજ્ઞમાં ફસાવાથી ભોગવવા પડતાં દુઃખને બેવડું હોય, પાપીઓનાં પાપનું ભીષણ પરિણામ નિરખવું હોય તો આ નવલકથા આજે જ મંગાવીને વાંચો. સુંદર સફેદ ચીકણા કાગળ પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૪૦૦ પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ મનહર છપાઈ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

બાગે શયતાન અથવા તદ્વારનું તૂટાન—

આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં થયેલા ભયંકર પ્રાણહારક બળવાનો તાદશ્ય ચિતાર ચિતરેલો હોય, તે ઉપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક ગુપ્ત બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. નાનાસાહેબની જલિમ અને હૃદયભેદક નિષ્ઠુરતા, તાતીઆ ટોપીનું કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અદ્ભુત ચાતુર્ય, ડિટેક્ટિવ રામપાલસિંહની કાર્યકુશળતા, ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગની નિપુણતા, ગોર્ડન નામક ઇંગ્રેજની હૃદયદ્રાવક રિયતિ, હેલનનું હૃદયભેદક ખૂન, ક્રાન્સ દેશના મેકેયર નામના એક શયતાન લૂંટારાનાં ભીષણ કાવત્રાં, સ્ટીફનનો સ્વર્ગીય પ્રેમ, આર્યબાળા મેંનાની સ્વદેશભક્તિ, અગ્નિમાં ભોગ આદિ વિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય તેમ છે. મોટી સાધજનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૦, પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ કિંમત માત્ર રૂ. ૨)

મુરાદેવી અથવા મૈર્યવંશના અજુદાબો આ-

રંભ—બાગ ૧-૨-૩ આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકર્તાઓનો સંપૂર્ણ

જેવાલ આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાબુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ ચાણક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, અંદ્રશુંભને મળ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલયપુરની રાજનાંદિની મંદાકિનીએ કેવા કેવા યત્નો કર્યા હતા, મિત્રધર્મ બળવવા માટે પહાડી રાજા સમરકેતુએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી, ચાણક્યે પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા માટે બયંચર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને 'બ્રહ્મ-બળથી બ્રહ્માંડ પણ ડોલી શકે છે' એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે શા શા બયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા તે સર્વ વિષયોનું ધણી જ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભાગ ૧ લો કીમત રૂ. ૨-૦-૦ ભાગ ૨ નો કિ. ૧૫ રૂ. ભાગ ૩ નો કિ. ૧૫ રૂ. કુલ રૂ. ૫).

તારાસુંદરી—આ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. બાળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં

કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રતના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગનાં ઉન્નત દર્ષાંત જોવાં હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોઈ હોયતો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર શૃંગાર અને કરુણરસથી છલકાતી આ મનોહર નવલકથા જરૂર વાંચજો. પાકું પુંકું ગ્રેન્ડ કાગળ કિંમત રૂ. ૨.

સંતપ્ત શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાં

કામ-કામથી અંધ થયેલાં મનુષ્યો આ જગતમાં કયું બીજું કાર્ય નથી કરી શકતાં? જગતને ઠગવા માટે ધર્મનિકેતનો સ્થાપી આપનો પ્રચાર કરનારા, મુખમાં રામ બગલમાં છુરી લઈ ફરનારા,

૧૪ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે.

હાથમાં માળા ગળામાં વિષની જ્વાળાને છૂપાવી રાખનારા, સત્યનો આડંબર ધારી કેવળ અસત્યનો જ વિસ્તાર કરનારા અને પોતાના દગાથી નિરપરાધી, સરળ અને મોળાં માણુમોનાં ગળાં રેંસનારા આ પૃથ્વીપર અનેક મનુષ્યનામધારી પિશાચો પડેલા છે અને તેવા જ એક મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦. રૂ. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પીશાચોની

પાપપીલા-માયાવી માનિતીના ભયંકર ભેદો, ઐધારો અથવા લુચ્ચાઓની લુચ્ચાઇઓ, તિલસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, એક આર્ય લૂંટનાતી આદર્શ શરવીરતા, ધર્મપરાયણતા અને પોતાના પતિને પિશાચોના જળમાંથી મુક્ત કરવાની અજબ યુક્તિઓ વગેરે વાંચાને ખરેખર તણિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. શૃંગાર અને હારય રસ પણ તેટલોજ ફૂટી ફૂટીને ભરવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં દિલ આનંદથી ઉભરાય છે અને મનને મધો શોક દૂર થાય છે પૃષ્ઠ ૩૨૫ પાકું પૂકું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સંસાર સંગ્રામ—

ભાગ ૧-૨ સોના જેવા સંસારને ધૂળમાં મેળવી દેનાર પિશાચિની

પ્રેમદાઓ કેવાં કેવાં કારસ્થાન અને કાળાં કામ કરે છે, ધર્મપરાયણ સાધ્વી સતીઓ સંકટના પહાડો તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચલ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે, સ્વાર્થસાધુ સગાં વહાલાંઓ પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે કેવી દગાખાજીઓ રચે છે, કામાંધ જનો પોતાની કામતૃષ્ણાને પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી સતી સાધ્વી

સલનાઓને ફટકી અધી પીડિત બનાવે છે. આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. બંને ભાગ જૂદા અધિક્ષા છે પાકું પુઠું. બંને ભાગના પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિમત દરેકની રૂ ૧૧ મુજબ કલ. રૂ ૩)

પરાંકમની પતાકા—જાપાને વર્તમાન સમયમાં શી શી ઉન્નતિ કરી છે અને તેનું સત્ય કારણ શું છે તે દર્શાવવા ઉપરાંત આ નવલકથામાં જાપાનના પ્રિન્સે લંડન શહેરના ભયો બજારમાં તથા ચાલતી રેલ્વે-શીયલમાં અમેરિકાના એલચીઓ તરફ આવતા જાસૂસોનાં ભેદી ખુન શી રીતે કર્યાં તથા તેનો પત્તો છેવટ સુધી શા કારણથી ન મળ્યો; યુરોપની રાજનીતિ જેવામાં તેણે કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યા છે. મોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦ પાકું પુઠું રૂપેરી નામ અને મૂલ્ય ર—૦—૦

લવાંનીનો ભાગ અથવા રાજપૂતોનો રણ-માદ પ્રેમની પ્રતિસ્પર્ધામાં બે વીર બાળકો પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. વીર અને ધર્મપરાયણ રાજપૂતો પ્રતિજ્ઞાને માટે પોતાના જીવ પર આવીને તદ્વારની આજી ખેલે છે, પવિત્ર હૃદયના રાજપૂત બાળાઓ વીરતાને જ વરનારી હોય છે, પણ રૂપમાં મોહાધિ નથી થઈ આદિ સર્વ બનાવો વાંચતાં પૂર્વ સમયના રાજપૂતોના ગૌરવનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને આંખોમાંથી ચોંધારાં આસૂ વહેવા માંડે છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું રૂપેરી પુઠું. હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ ૧-૪-૦

ભેદી ખજનો— ડિટેક્ટીવોની ચાલકી, ભેદમાંથી ભેદ પકડી ખડવાની ક્ષમતા હોય તો પમા-

ડનારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અખળાઓની અખળાપી ભરેલી ભૂતથાપ ખરડાવનારી બાહુશી વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે. ખૂનપર ખૂન, જસૂસપર જસૂસ અને ચોરના પણ, ચોરોએ જોડેલા બધા ભેદી બનાવેલા આ પુસ્તકમાં આમેલુગ રીતે લખેલા છે કે, ખૂની કોણ છે? ચોર કોણ છે અને જસૂસ કોણ છે, એ ઠેક આખર સૂધી સમજાવતું જ નથી. અરે એનો વિચાર પણ મનમાં આવી શકતો નથી. પાકું પૃષ્ઠ ૫૪ ૩૨૦ મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાજ દેવીદાસ— જ્યારે સોનાનો અંગૂળો કલંકની કાળાશયી મહિન થયો નહોતો,

નિરાશા અને ગમગીનીથી જીર્ણ થયો નહોતો, જ્યારે હિન્દુઓના ધરમાં અનાજોના ભંડાર ભરપૂર હતા, હિંદવ આશાથી ભરેલાં હતાં અને મનમાં ફિત્સાહ ઊભરાઈ જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જગતું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પ્રાણનું બલિદાન આપતા હતા. દલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના બચાવી ખાતર શરીરનું લોહી રેડતા હતા તે બધું આ વાર્તામાં આમેલુગ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઉત્તમ અને પવિત્ર હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત નથી. પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ ૫૪ ૩૨૫ મુલ્ય ર. ૨-૦-૦.

ગેબીખૂન અથવા રાયતાની ચકકર ખૂન, મારામારી અને બેદી મામલાઓથી ભરેલી આ

નવલકથા વાંચવાથી રૂંદેરૂં વાંદિલાં થઈ આવે છે. ખરો ખૂની કાણ છે અને ખૂનનો આરોપ કોના પર આવી પડે છે, એનું પરિણામ કેવું નિકટ આવે છે. વગેરે એક પછી એક એવા ગેબી બનાવો બનતા જાય છે કે જેની આખર સુધી કોઈને કશી ખબર પણ પડતી નથી. છેવટે ચાલાક ડિટેક્ટીવ બધા મામલાઓની ખરાબર તપાસ કરી ધણીજ ખૂનીની સાથે સઘળા બેદોનો ભડો ફાડી ખરા ખૂનીને પકડી દાઢે છે અને કોઈની કલ્પનામાં પણ ન આવે એવી અદ્ભુત બહાદુરી બતાવે છે. કિ. ૧-૧૨-૦

અચંગ ઊઠાવગીર અથવા તરકટી ટોળી. અસંખ્ય બેદ ભરેલી

ભરપુર 'ડિટેક્ટીવ નવલકથા—ઊઠાવગીરોના અદ્ભુત અડા, તરકટી ટોળાનાં ભયંકર કારસ્થાન, ચાલાક ચોરોની તાત્કાલિક વગેરે એવા એવા બનાવો બન્યાં જાય છે કે, ભલભલા જનસૂઝે પણ ચક્રર ખાદને સપડાઈ જાય છે. પ્રેમ ધેત્રા પેમલાઓની કેવી ખરબાદી થાય છે, શયતાને પણ જનસૂસોના સપાટામાં સપડાવા છતાં કેવી થાપ આપી દે છે વગેરે એટલા બધા અજબગી ભરેલા બનાવોથી આ વાર્તા ભરેલી છે કે જે ખ્યાલ પણ કરાવી શકાતો નથી. દરેક ડિટેક્ટીવ વાર્તાના શોખિનને અમે આ વાર્તા વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું પુંકું, પૃષ્ઠ ૩૨૦ મુલ્ય ૧-૧૨-૦.

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેધર મહેતાકૃત પુસ્તકો.

તરણુ તપસ્વિની ભાગ ૧-૨ ને—સાધુના વેષમાં
ફરતા શયતાનો

કેવી પ્રપંચબળ પાથરી ભેળાં મનુષ્યોને ભરમાવે છે, તેનો આ-
બેહુબ ચીતાર વાંચતાં વાંચકોને અનહદ આનંદ સાથે અપૂર્વ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. તે ઉપરાંત ભોળા હૃદય-
ના શ્રીમંત યુવકોની ખરાબ સોબતથી કેવી પાયમાલી થાય છે,
વફાદાર મિત્રો કેવા હોય છે, સતી સાખી પત્ની કેવી હોય છે,
પરોપકાર કેવી રીતે કરી શકાય છે એ વગેરે હકીકતથી ભરપૂર.
પ્રથમ ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવેલાં
છે. બન્ને ભાગ જૂદા બંધાવામાં આવેલા છે. 'પ્રકુ પોકુ' સોનેરી,
કાગળ ગ્લેઝ ઉંચા છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર—ભાગ ૧-૨. આ
નવલકથામાં ધર્મ,

નીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો
છે. રામનગરની જીલ્મી, નિષ્ઠુર પિશાચિની રાણી કાળરાત્રિનાં પાપ-
કાર્યોની કથા વાંચતાં વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થયા સિવાય રહેશે
નહિ. વફાદાર મિત્ર નરેન્દ્ર પોતાના મિત્રધર્મને કેવાં મહાન્ સંકટો
વેઠી પૂાજે છે, મોહની પ્રબળતાથી અબળા ગણાતી સ્ત્રી પ્રબળા
બનીને કેવાં પૈશાચિક પાપકાર્યો કરે છે, વગેરે વિષયોથી પૂર્ણ.
બન્ને ભાગ સફેદ ચીકણા કાગળ ઉપર છાપેલા છે, અને બન્ને
ભાગની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૭૫૦ છે. લાયબ્રેરીને શોભાવે એવાં
પાકાં સોનેરી પૂઠાં છે; છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦

વસંત-વિજય ચાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર:—

જે દુરાચરણી રાજા મહારાજાઓની સ્વા-
ર્થ વૃત્તિથી, વિશ્વાસ પ્રિયતાથી અને એક બીજા પ્રત્યેના દ્રેષ્ટી આ નંદ-
નવન સમાન ભારતભૂમિની દુર્દશા થઈ છે તેવા એક નિષ્કુર હૃદયના નૃ-
પતિનાં રાક્ષસી કુકર્મેનો અસરકારક ચિતાર આ નવલકથામાં આપેલો
છે. તદુપરાંત સ્વદેશ પ્રત્યેના પ્રેમે વીર યોદ્ધાઓએ ધરણીને ધૂળ-
વી અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી સર્વસ્વનું બળિદાન કેવી રીતે આપ્યું
હતું, તેમજ એક પ્રેમિક-પ્રેમિકાનાં અદ્ભૂત આશ્ચર્યના મહાસાગર-
માં ગોથાં પ્રવરાવે એવાં પ્રબળ પરાકર્મેનો આમેલુચ ચિતાર
આપવામાં આવ્યો છે; સત્ય પ્રેમ-વિયોગ, મિત્રન, ધર્મ, કર્મ
સ્વદેશ સેવાવગેરે અનેક બોધક વિષયો સમાવવામાં આવ્યા છે.
ગ્લેઝ કાગરો સાથે દળદાર પુસ્તક હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ.
૧-૮-૦ દોઢ છે.

મણીલાલ જેઠાલાલ વ્યાસકૃત પુસ્તકો.

કલ્યાણી અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન—

જે નગર અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી અને જેનું
નામ નિશાન પણ અત્યારે ભારતભૂમિના વક્ષસ્વળ ઉપરથી
ધસાઈ-ભુંસાઈ ગયું છે, એવું ગૌડ શહેર એક હજાર વર્ષ પહેલાં
પોતાના ગૌરવની કેવી વિજયધોળણ કરી રહ્યું હતું તથા તે નમર-
ના રૂઝવંશીઓની કીર્તિ અને સત્તા કેટલી પ્રબળ હતી તેનું આ-

૨૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર ભગુટે.

ખેડુન વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. ગૌડ રાજ્યની તથા આખા ભારતની હુદૂદશા થતી અટકાવવાને ગૌડ નગરના મહાન્ ચક્રવર્તી રાજા ધર્મબાલદેવની આદર્શ રાણી કલ્યાણીદેવીએ દેશના હિતને માટે પોતાના આત્માનો જે ભોગ આપ્યો છે, તે ઘટના વાંચતાં વાંચકની આંખોમાંથી અશ્રુભિંદુઓ સરી પડે તેમ છે !
જ્વેજ કાગળ પાકું પુંકુ કિં. ૨-૦-૦

અલાઉદ્દીનનો ઉદય- દિલ્હીનો સુપ્રસિદ્ધ પાદશાહ અલાઉદ્દીન, કપટથી પો-

તાના કાકા જલાલુદ્દીનને મારીને કેવી રીતે પાદશાહ થયો અને પાદશાહ થયા પછી જલાલુદ્દીનના બન્ને દીકરાની કેવી નિર્દયતાથી આંખો ફેાડી નાંખી તેનું આખેડુન ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખાયલું છે. આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા અને આર્યમહિલાઓ પણ પોતાના પાતિવ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે કેવાં ભયંકર દુઃખો સહન કરતી હતી, તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. એક કિશોર વયની બાલિકા પોતાનું વૈર વાળવા જે અદ્ભુત ચતુરાઇ વાપરે છે તે પ્રસંગ વાંચતાં વાંચકનું મન રંજન થઇ જાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ છપાઈ, સુંદર ચિત્રો અને પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ હિપરાંત. પાકું રૂપેરી પૂકું, કિ. રૂ. ૨-૦-૦,

મહાકાળીનું અડ્ડા- પતિવ્રતા ભક્તિપ્રભાનો તેના સ્વામી પ્રત્યેના અથાગ પ્રેમ,

પતિપત્નીએ ધોર અધારી રાત્રે કાલિકા માતાનું દર્શન કરવા

સ્મશાનમાં જવું, સ્મશાનમાં કાલિકા માતાની અદ્ભુત લીલા, માતાનું બચકર સ્વરૂપ અને સ્મશાનનો દેખાવ, માતાનું ખરું સ્વરૂપ ઓળખી નહિ શકવાથી બહિતપ્રભાએ કરેલી માતાની નિંદા અને તેના બદલામાં માતાએ આપેલો શાપ વગેરે ઘટનાઓ વાંચતાં વાંચકના મનમાં પુરાતનકાળની અનેક બાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પદ્મસિંહનો વિચિત્ર સુરતરંગ અને તે સુરતરંગમાં મૃગ અને મૃગલીનું મોહિત થઈ જવું, મદનપ્રભાની જાદુઈ શક્તિ અને તેમાં રહેલું ગુપ્ત રહસ્ય, વિક્રમસિંહનું પરાક્રમ અને તેની ઉદારતા, મહાકાળી માતાએ પ્રસન્ન થઈને આપેલું ખડ્ગ અને તેનો અદ્ભુત ચમત્કાર વગેરે બાબતો વાંચતાં વાંચકની ઉત્સુકતા અત્યંત વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦, ગ્લેજ કાગળ, સુંદર પાકું પૃષ્ઠ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

નવદંપતીને શીખામણ—

અજ્ઞાન, વહેમ ખરાબ સોજત, કુટોવો, વિહારનો અતિયોગ, સ્ત્રીઓની આરોગ્ય સંબંધી અણસમજ, વાંઝીયાપણ, જુવાન વયમાં થતાં અનેક બચકર તથા ગુપ્ત દર્દો, ગર્ભસંચાર, પ્રસવ અને બાળકની માવજત સંબંધી અજ્ઞાનતા વગેરે કારણથી દુઃખી થતાં પતિપત્નીઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિત્યના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવું જોઈએ. તેમાંની માહિતી એટલી સ્પષ્ટ છે કે સ્ત્રીઓ પણ તે વાંચી શકે છે અને તેમાં જે ઉપચારો દર્શાવેલા છે તે એવા સરળ છે કે નાના ગામડામાં પણ કરી શકાય છે. ટુંકામાં દુઃખી ગૃહસંસારને સુખી બનાવવા અને શરીરને નિરોગી રાખવા માટે આ પુસ્તક પ્રત્યેક પરણેલા પુરુષ કે સ્ત્રી પાસે હોવું જોઈએ.. ૫૦ પ્રકરણ, ૩૦૦ પૃષ્ઠ, પાકું પૃષ્ઠ. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧.૧૧

ખૂન કે જાદુ?—આ ડિટેક્ટીવ નવલકથા એટલી અ-
દ્ભુત છે કે વાંચક તેના પ્રવાહમાં
એંચાતાં સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે. તે ખરે-
ખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઈ પ્રયોગ હશે? લગ્નને દિવસે જ
એક કુમારિકા બાળા ગૂંપ થાય છે અને તેની પથારી લોડી લોહાણ
થયેલી જોવામાં આવે છે. એ બનાવ વણો બેદમગી હોમને સંજ-
વચંદ્ર નામનો ડિટેક્ટીવ તેની પાછળ પડીને જીવના જોખમે જે ત-
પાસ ચલાવે છે અને ગુન્ટો કરનારાઓને શોધી કાઢે છે તે વાં-
ચતાં તમારાં રૂંવાટાં ઉભાં થયા વિના રહેશે નહિ! લગભગ ૨૦૦
૫૪, ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથે પાકું પુકું મૂલ્ય રૂ. ૧.

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડીયાકૃત નવલકથાઓ.

કમનસીબ લીલા—ફેશન આડંબરવાળી ઉચ્છૃંખલ
સ્વેચ્છારિણી અબળા સાથે.

વિવાહ કરવાની પ્રાણહારક મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર યુવકોની કેવી
ખાનાખરાળી અને પાયમાલી થાય છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા-
ને માટે તેઓ કેવાં કમકમાટી ઉપજે એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે,
સમજી યુવકોનું શું કર્તવ્ય છે, આદર્શ જીવન કેવું હોવું જોઈએ
વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રશ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ હોય
એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. સંયોગ વિયોગના પ્રસંગો,
વિરહવેદના, પ્રેમની નિરાશા, સ્નેહમાં સંકટ વગેરે રસિક ચિત્તાકર્ષક
વિષયોથી ભરપૂર. મોટી સામ્રાજનાં ૫૪ સંખ્યા ૨૮૦, ચાર સુંદર
ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પુકું; છતાં કિંમત માત્ર
રૂ. ૧—૧૨—૦

કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખૂની કોણ ?-એક

પાણજ અસરકારક ડિટેક્ટિવ નોવેલ છે. મેડમોઇઝેલ શાડિએનો અચળ પ્રેમ, એના હૃદયની દૃઢતા, શૌર્ય, પ્રેમને માટે સક્ષમીને મુશ્કેલ ગણવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય અને ધડીબર પ્રેમના રસપૂર્ણ દૌાજમાં સ્નાન કરાવી પાગકો કાઉન્ટેસ કલોડ્યુઝની સુંદરતા, જોકસ પ્રતિનો મોહ, નિષ્કુર-તા અને અંતે સ્ત્રીહૃદયની સાહજિક કામક્ષતા આદિ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. પાકું પુઠું કિમ્મત. રૂ. ૨.

દલપતરામ ભાઈશંકર રાવળ કૃત નવલકથાઓ.

દશ લાખનો દલો અથવા રતન કંકજ

સક્ષમીના લોભથી, લુચ્ચાં માણસો આ જગતમાં નિર્દોષ મનુ-ષ્યો ઉપર પણ કેવો હૃદયભેદક ગુલ્મ યુગ્મરે છે, ભાગ્ય-ચક્રના અદ્ભુત પરિવર્તનના પરિણામે નિર્દોષ માણસને પણ કેટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, એક અખળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી પ્રખળા બની કેવાં રામાંચ ઉપજાવે એવાં કારસ્થાનો કરે છે, ધર્મી નો જય અને પાપીઓનો પરાજય કેવી રીતે થાય છે આદિ અ-નેકવિધ વિષયોનું શાખિદક ચિત્ર બોલું હોય, તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. જિંયા ગ્લેજ કાગળ, પાકું રૂપેરી નામનું પૃકું, પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૨૫ છતાં કિમ્મ માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

કલંકિત કુમારિકા—

આ નવલકથામાં એક શાપ—બ્રહ્મા કુમારિકા જીવને જો-
ખમમાં નાખીને પણ કેવાં પરાપકારી કાર્યો કરે છે, વંશાનુક્રમિક
ઉતરી આવેલું શયતાનીક લાલ ચક્રર તેને કેવાં પ્રાણહારક સંકટોમાં
ફસાવે છે એ કુમારિકા લલલલા પોલિસ ખાતાના અંમલદારોને
પણ ભૂલ થાય આપી અંતપર્યંત પોતાનું કેવી ચતુરાઈથી રક્ષણ
કરે છે, રહસ્યભેદક લાલ ચક્રરનો ભેદ જાણવા માટે કેવી મહેનત
ઉઠાવે છે વગેરે અસંખ્ય રસિક વિષયો છે. આનંદસહ ચતુરાઈ
મેળવતી હોય તો આ ભેદભરેલી નવલકથા જરૂર વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા
લગભગ ૩૨૦ પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦

અન્ય ગ્રંથકારોમાં વવિધ પુસ્તકો.

સુંદર અને વિધાનંદ—

(આવૃત્તિ બીજી) આ નવલકથામાં તેના વિદ્વાન
લેખકે સાંપ્રારિક ઘટનાઓનું એવું આભેદ્ય આલેખન કર્યું છે કે
જે વાંચતાં વાંચક મગ્ધ બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ રસેદ, વિષયવા-
સના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો વગેરે વાંચતાં મન-
રંજન થાય તેમ છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મ્હોટી સાઇઝના
પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, સુંદર સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી બાઇન્ડીંગ
ખર્ચા કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

મધુર મધુરી અથવા મુખાઈની મોહિની—

અલખેશી મુખાઈની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમના કા-

મખાણની વિલાસી યુવકો ઉપર ફેરી રામગાથ અસર થાય છે, અને પરનારીના પ્યારથી તેમની ફેરી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાખી થાય છે, એક આદર્શ આર્ય અંગળાનું શું દર્શાવ્ય છે, વફાદાર મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દષ્ટાન્ત ફેરી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસ-મય અને ચમત્કારિક ખનાવોથી ભરપૂર. મ્હોટી સાષ્ટઝનાં લગભગ ૨૫૬ પૃષ્ઠ. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ગ્લેજ કાગળ, મનહર છપાઇ, પાકું રૂપેરી પૂકું, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

ભક્તાણી કે ભામટી ? નટવરના સુપ્રસિદ્ધ લેખક નગીનદાસ મંજારામકૃત આ નવીન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વણિક ગૃહસંસાર, ભક્તાણીને નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઇયા બ્રાહ્મણની લંપટતા વગેરે ખનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે, કાગળ ઊંચા લાયબ્રેરીને શોભાવે તેવું પૂકું છતાં કિં. રૂ. ૧-૮-૦

ભક્તાણી કે ભામટી ? નટવરના સુપ્રસિદ્ધ લેખક નગીનદાસ મંજારામકૃત આ નવીન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વણિક ગૃહસંસાર, ભક્તાણીને નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઇયા બ્રાહ્મણની લંપટતા વગેરે ખનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે, કાગળ ઊંચા લાયબ્રેરીને શોભાવે તેવું પૂકું છતાં કિં. રૂ. ૧-૮-૦

બેગમમહાલ અથવા સુવિખ્યાત રમણમંદિર-આ ઐતિહાસિક નવલકથાના લખાણના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી. પાઠક પાઠિકાઓ પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ જ્વલન્ત અક્ષરે આદર્શાહના વિલાસકાનને ઈંદ્રજીવન વૃક્ષ આપના બેગમમહાલને જોઈ શકશે. સર્વે પુનઃ શહેનશાહ જહાંગીર અને નૂરજહાનને પુનઃ આ

નવલકથામાં પોતાનો ભાગ ભજવતાં જોઇ શકશે. જે એકમતી સ-
માધિ કિંવા કબરપર જગતનો અદ્વિતીય તાજમહેલ બંધાયો છે.
તેના બાલ્યજીવનનો અદ્ભુત ઇતિહાસ કે જે હજી સૂધી દાર્ઢ પશુ
ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયો નથી તેનું આલેખન આ નવલકથામાં કર-
વામાં આવ્યું છે. આગ્રાના દરબારમાં હમ્મેશાં જે દારસ્થાંગો ચાલતાં
હતાં. જે આકસ્મિક સંકટો ઉપસ્થિત થતાં હતાં, રાજપૂતોનું જે આધિ-
પત્ય, માન, પ્રતિષ્ઠા હતું એ સર્વનો શાબ્દિક ચિતાર વાંચતાં આશ્ચર્ય-
ની સીમા રહેશે નહિ. સતી સાખીનો રનેહ, વફાદાર નોકરનો
આત્મોત્સર્ગ, રણધેરા રાજપૂતોના ચરિત્રનું મહત્વ, આદિ અનેક
વિધ આકર્ષણીય વિષયવિવિધતાનો આ નવલકથામાં સમાવેશ
થયેલો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ સુંદર છપાઇ, પાકું સોનેરી પૂઠું.
છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ લખો:—

મહાત્મા કબીરની કાવ્યપ્રસાદી

કબીર કાવ્ય—આ પુસ્તક ફક્ત એક જ વાર વાંચવા-
થી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા

થાય એવો એમાં અદ્ભુત રસ છે. આમાં સામર્થ્યઅંગ, સ્મરણ-
અંગ, ચિતાવનીઅંગ, જીવનમૃતકઅંગ, દામઅંગ આદિ ૨૦ અંગ
છે. અને તે એકથી એક એવા અદ્ભુત છે કે તેનો ખરો ખ્યાલ
વાંચવાથી જ થશે. સિવાય આમાં નીચે જણાવેલાં ત્રણ સુંદર ફોટો-
ગ્રાફિક ચિત્રો આપેલાં છે (૧) કબીરને ગુરુની પ્રાપ્તી (૨) કબીરના
અદ્ભુત ચમત્કારથી કાજી સાહેબે ચિડાઇ જઇ બાદશાહ મારફત

કપીર સાહેબને બોલાવી તેમને લોઢાની પેટીમાં પુરી ઉપરથી મજબુત તાળું લગાડી તે પેટીને ડુંડા પાણીમાં કુઆવી દેવી અને ખીજ બા-
જૂએ કપીર સાહેબનું સમાધિ અવરથામાં પાણીપર તરવું (૩) કમા-
લના મૃતદેહને બાદશાહની સમક્ષ મુદે ઉઠ કુદરતકે કમાલસે એમ
કહી સજીવન કરવું વગેરે ચિત્રોના દેખાવો ખાસ જોવા લાયક છે.
સર્વ સાધારણોની સગવડ ખાતર આ પુસ્તક ગુજરાતી અક્ષરમાં
છપાવ્યું છે. કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પાકા પુંઠા ઉપર કપીર સાહેબનો
રૂપેરી વરખથી છાપેલો ફોટો. બાંધણી મજબુત હોવા છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧૧૧.

જીવનશિક્ષા— આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિ
ના મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો
તમરવલાવ, પાપનું રૂપાન્તર, નૂતન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ અને
મુક્ત તથા શાશ્વત જીવન, વિશ્વચેતા—સર્વજ્ઞ શી રીતે થવું? મનના
સંદેશાની નવી પદ્ધતિ, માનસિક અન્તઃપ્રવણ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ,
આબાદાનીનો ઈલાજ, આરોગ્યતા તથા આબાદાનીના સિદ્ધાન્તો
તથા ઇલાજો, મનની અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, સારો દિવસ શી
રીતે નિગમવો? તમારું આત્મગાન વગેરે જીવનના ઉંચામાં ઉંચા
સિદ્ધાન્તો ધણા સારા સમજાવ્યા છે. આ પુસ્તકની ઈંગ્રેજીમાં લાખો
નકલો ખપી ગઈ છે એજ આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ બતાવે છે. મિસિસ
ઇલીઝાબેથ ટાઉન “ધી નાનટીવસ” નામક સર્વ વિદ્યાપૂર્ણ માસિક-
કનાં સંપાદિકા છે, અને તેની પ્રત્યેક માસે બે લાખ પ્રતો નીકળે છે
એજ એમની વિદ્વતાની સાક્ષી આપે છે. કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પુંઠા
પાકું લાયઝેરીમાં રાખવા યોગ્ય છતાં કિં. ૧૧૧

૨૮ મળવાનું ઠેકાણું—મહારાજ રામચંદ્ર જંગમહે.

રૂપિયા સવામાં ઇંગ્રેજ શિખરું છે ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર જોડણું ઇંગ્રેજ શિખરું—આજકાલ સર્વ બાબતોમાં અને સર્વ ઠેકાણે ઇંગ્રેજ નહિ બળુનારાઓને શું નથી વેઠવું પડતું? સારી બુદ્ધિ હોવા છતાં ફક્ત ઇંગ્રેજ નહિ બળુવાથી કેટલા બુદ્ધિશાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે? બે આવુંજ છે તો ખરીદો.

ધી સેલફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર.

રાજભાષા.

આ પુસ્તક ઇંગ્રેજ બળુનારાઓને એક રૂપિય છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું બળુવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજ શિખી શકાય છે.

કિમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

ઇંગ્રેજ થોડું લઘુલા માટે નવી સંગવડ.

ઇંગ્રેજ થોડું લઘુલાઓને પત્રવ્યવહારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપનાર.

ધી એન્હરીડે કેારસપોન્ડન્સ—અથવા

રોજનો પત્રવ્યવહાર. આમાં સ્ટેલીઓ, સગાવહાલાં વગેરે સાથેનો પત્રવ્યવહાર, અરજીઓ, ભલામણપત્રો, વ્યાપારીઓ, ધંધાદારીઓ વગેરેને લગતો પત્રવ્યવહાર, રેલવે કંપની તથા પોસ્ટ ખાતાના પત્રવ્યવહાર, મંદવાડ, મરણ તથા તે સંબંધીના ફિલસોજી પત્રો ખેતામ,

પદ્ધતિઓ વગેરે પત્રવ્યવહારના જોષ્ટ્રોએ તેવા તૈયાર નમુના તથા તેના ગુજરાતીમાં અર્થ સાથે આપેલો હોવાથી સાધારણ જાણેલાઓને પણ 'ધણ' જ ઉપયોગી છે. આ ચોપડી તમે એક વખત ટેબલ ઉપર રાખશો તો તમને તે ટેબલ ઉપરથી ખસેડવાનું મન થશે નહિ એજ એની યોગ્યતા ખતલાવે છે કે તે કેટલી ઉપયોગી છે. કિંમત ૧૧૨.

પીનલકેડ (ખાંજી આવૃત્તિ)

કર્તા:—શ્રી ૦ ચતુર્ભુજ ભાણેકશ્વર ભટ્ટ.

(છડર રોટના માંજ ન્યુડીશીયલ સેક્રેટરી અને સેશન જજ.)

ફોજદારી ગુન્હાઓમાંથી આત્મરક્ષણ કરવા, મારામારી વગેરેથી બચવા, કેવા પ્રકારની મારામારી મહાવ્યથા ગણાય છે ? ગર્ભપાત, મનુષ્યહરણ, ગુલામી, વિશ્વાસઘાત, ચોરાયલી મિલકત લેવા બાબત, ઠગાઇ, ખોટા પનાવટી ખતો, નોકરી કરવાના કરાર તોડવાના ગુન્હા, લગ્ન સંબંધીના ગુન્હા, ચલણી નોટો, ધમકી, આપરુ લેવા બાબત વગેરે દરેક બાબતો સંબંધીની કલમો તથા તેના વિસ્તૃત અને માર્ગદર્શક ખુલાસા આપેલા છે. આ કાયદો તદ્દન નવો એટલે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માંજ બહાર પડેલો છે. કામળા ગ્લેજ ઉંચા, પાકું સોનેરી પૂઠું, છતાં આ મોટા રામાયણ જેવડા મંથની કિંમત માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ છે. પોસ્ટેજ માફ.

અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ ! અદ્ભુત અદ્વિતીય ગ્રન્થ !
એક એક નકલ પ્રત્યેક ઘરમાં રહેવી જ જોઈએ ! દરેક ગૃહસ્થે
વાંચવું જ જોઈએ.

કેાકશાસ્ત્ર.

આ અમૂલ્ય અદ્વિતીય ગ્રન્થ સર્વોપરી છે. એમાં ધર્મના જુના જુના પુસ્તકો શોધીને યુવાન સ્ત્રી પુરુષોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ગુપ્ત વિષયો—દવાઓ પ્રકટ થયાં છે. એમાં સ્ત્રી પુરુષની ચાર જાતિ, તેમનાં લક્ષણ, કામદેવનાં રહેવાનાં સ્થળ, ગુપ્ત આસનોનાં વર્ણન, સંયોગ માટે તીથી, વાર, નક્ષત્રનો વિચાર, અદ્ભુત વા-
જીકરણ, વશીકરણ પ્રયોગો, ગર્ભ રહેવાના ઉપાય, ગર્ભપાત—ગર્ભ-
સાવની રામખાણ અનુલવસિદ્ધ દવાઓ, અનેક રોગો ઉપર ઉત્તમ દુયકા, ઇચ્છાનુસાર પુત્રપુત્રી ઉત્પન્ન કરી શકાય એવા પ્રયોગો, પુરુષ અને સ્ત્રીનાં ગુપ્ત લક્ષણો, રજોદર્શન ફળ, રજસ્વળા કર્તવ્ય, પુત્રપુત્રી થવાના દિવસો, ગર્ભપરીક્ષા, યુવાવસ્થાં વીર્ય પ્રભાવ, નપુંસકતા, તેને માટે અનેક ઔષધો, ધાતુની નિર્જાળતા, તેની દવા-
ઓ, સ્ત્રીના કમળનો સોળો, ભાંગરાકલ્ક, દિવ્યદષ્ટિ, વગેરે ઉપરાંત પૃથ્થ ના થવાય તે માટે, ગર્ભાણીના અતિસાર માટે, બાળકોના રોગ માટે ઘણી અકસીર જુની ઔષધીઓ શોધીને પ્રકટ કરી છે.

કિ. ૩—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે ત્રણ દરવાજા—અમીયાદ.

નવી નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન ભાગ ૧-૨ જો (સચિત્ર)	૩-૦-૦
ભયંકર બદ્ર. (સચિત્ર)	૨-૦-૦
રમણી કે રાક્ષસી ? (સચિત્ર)	૧-૪-૦
પિશાચમંદિર. (સચિત્ર)	૨-૦-૦
લતા લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪ થો (સચિત્ર)	૪-૦-૦
ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર (સચિત્ર)	૧-૮-૦
કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન. (સચિત્ર)	૧-૧૨-૦
ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ! (સચિત્ર)	૧-૪-૦
દગાખાજ દુનિયા. (સચિત્ર)	૧-૮-૦
પિશાચિની કે પ્રેમદા ?	૧-૮-૦
સ્વર્ગમાં શયતાન	૧-૮-૦
સંસાર કે નરકાગાર ?	૧-૪-૦
ખાગે શયતાન.	૨-૦-૦
સુરાદેવી.	૨-૦-૦
કલંદરની કટાર.	૨-૦-૦
સંતત્ત શયતાન અથવા કામધિનાં કાળાં કામ.	૧-૧૨-૦
રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપલીલા.	૨-૦-૦
મધુર મધુરી. (સચિત્ર)	૧-૮-૦
કમનસીબ લીલા. (સાચત્ર)	૧-૧૨-૦
ભકતાણી કે ભામટી ?	૧-૮-૦
સુંદર અને વિદ્યાનંદ (સચિત્ર)	૧-૪-૦

૩૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે.

કમળાદેવી	૧—૮—૦
કાશ્મીર અને ફેસરી	૧—૦—૦
તરણુ તપસ્વિની ભાગ ૧—૨	૩—૦—૦
કાળરાત્રિનું ખુની ખંજર ભાગ ૧—૨	૩—૮—૦
રણધેલા રજપૂતો ભાગ. ૧—૨	૩—૦—૦
ખૂન કે જાદુ ?—ડિટેક્ટીવ વાર્તા	૧—૦—૦
ભવાનીનો ભોગ	૧—૪—૦
રતનકંકણ અથવા દશલાખનો દંડો	૨—૦—૦
સંસાર સંગ્રામ	૨—૦—૦
મૃગભોયની	૧—૮—૦
મનોહારિણી માયા	૧—૮—૦
કલંકિત કાઉન્ટેસ	૨—૦—૦
કલંકિત કુમારિકા	૧—૧૨—૦
વસંત-વિજય	૧—૮—૦
કલ્યાણી	૨—૮—૦
અસ્લાઉદ્દીનનો ઉદય	૨—૦—૦
ભોગમમલાલ	૧—૮—૦
પરાક્રમની પતાકા	૨—૦—૦
તારાસુંદરી	૨—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ, રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે, શુકસેવર ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

